157

darbe

LUDMİL STOYANOV



DARBE – LUDMİL STOYANOV

HABORA KİTABEVİ YAYINLARI : 157

Bu eser 1976 yılında ALTUĞ Matbaasında dizilimiş,
HAŞMET Matbaasında baslımıştır.

LUDMİL STOYANOV

DARBE

(Aleksandr Stamboliyski'nin yaşamı)

Çeviren:
Naime Yılmaer

Suikastçiler kılıçlarını çekmişti. Sezar her yakadan sarılmış, ne yana dönerse dönsün yüzüne, ta gözlerine yönelik kılıçların vuruşuyla karşılaşıyordu. Söylediklerine göre, ağa düşen bir yaban hayvanı gibi kıvranıyormuş. Sezar kılıçların altında tam 23 yara almış. Bunca çok vuruşun tek kişiye yönelmesinden suikastçiler birbirlerini de yaralamışlar.

PLUTARK

Benden yakınmamı, sizleri ağlatmamı nasıl isteyebilirsiniz, yaşamının büyüklüğüne ölümünün büyüklüğünü katmış adam için.

A. STAMBOLİYSKİ

Tozun savrulacak inançsız gözyaşsız...
Kaygılı kahraman, gel gör ki
Bizim için açtığın büyük uçurum
Aşılmadı daha karanlık gelecekteki!

İVAN VAZOV

HABORA KİTABEVİ
Nuruosmaniye Cd. Atasaray 106
Cağaloğlu — İstanbul

ÖNSÖZ

Bulgaristan'ın tarihi gelişim görünümü ve yirminci yüzyılın ilk on yıllarındaki demokrasi ve ilerleyiş savaşlarında Aleksandr Stamboliyski'nin kişiliği Bulgar Çiftçi Halk Birliği başında —ki bu Avrupa, hatta dünya yüzünde en eski köy partilerinden biridir— siyasal bir çabanın simgesi olarak belirir.

Stamboliyski'nin siyasal kişi ve devlet adamı olarak yükseliş ve parlayış günleri Bulgaristan için kaderin çizildiği ve dramatik olaylarla dolu günlerdir. Buna uygun olarak Stamboliyski'nin bu olayların fırtınası içindeki yaşamı da çok dramatiktir. İşte bundan ötürüdür ki, o tarihi bir kişi olarak bu bilim dalının ilgisini üzerinde topladığınca edebiyatçılar içinde ilgi toplayan bir kişi olmuştur.

Stamboliyski'nin yaşamı ve onun politikacı ve devlet adamı olarak içinde bulunduğu dönem konusunda bir çok yapıt yazılmıştır ve yazılmaktadır da. Yazarlar onun yaşamını ve çabalarını değişik açılardan incelemişlerdir. Bizler onun için yazılmış bu yapıtlardan pek çok ders alabiliriz. Bunların içinde en önemli ders, kendisine karşı girişilen muhalefete boyun eğmeyişi ile ulusuna ve vatanına karşı yaptığı dürüst görevdir.

Onun için yazılanların en önemlisi hiç kuşkusuz Bulgar yazarı Ludmil Stoyanov'unkidir.

Ludmil Stoyanov'un bu roman türü yapıtını okuyanlar, yirminci yüzyılın ilk yirmi yılında kahramanımızın erkeksi bir güçle, hayvanca bir sömürü içinde tutulan emekçi köylülerin savunması için savaşan bir kişiyi görür ve kendilerini Bulgar tarihinin gerçekleri içinde bulurlar.

Parlak bir konuşmacı ve yetenekli bir gazeteci olan Aleksandr Stamboliyski Bulgar halkının yüzde 80'ini oluşturan köylü halkı fiili olarak siyasal yaşamın içine çekmiştir. Bu kişiler yoksul ve küçük toprak sahipleri ile bir iki önemsiz mülk sahibi bulunan kişilerdir.

Bulgaristan'da ilerici ve demokratik bir karaktere sahip bulunan köylü hareketi böyle doğup gelişmiştir.

Bulgaristan'da güçlü köy dalgalanmalarına ondalık vergisinin kabulü neden olmuştur. Ki bu vergi ile köylüler ürünlerinin onda birini devlete vermekle yükümlü tutulmaktaydılar. İşte bu köy ayaklanmaları Bulgar Çiftçi Halk Birliğinin doğuşunun nedeni olmuştur. Bu siyasal kuruluş, siyasal yaşamın içine Bulgaristan Komünist Partisinin kuruluşundan on yıl kadar sonra toplumsal - politik yaşamın bir gereği olarak çıkmış ve köylülerin gelecekteki bağımsız siyasal örgütlerinin kurulmasında en büyük etken olmuştur.

Çiftçi Birliğinin özelliği her zaman halka ve onun çıkarlarına yakın olarak öteki muhalefet partilerinden ayrılması, böylece kendi siyasal amaçları ve savaşları ile işçi sınıfına yakınlaşması olmuştur. Bu Çiftçi Birliği için büyük bir siyasal onurdur ve bunun sağlanmasında en büyük katkı önderleri Aleksandr Stamboliyski'nindir.

Çiftçi Birliğinin kuruluşunun hemen ilk yıllarından sonra onun siyasal bir örgüte dönüşmesinde ve onun siyasal savaşında taşıdığı bayrağı yükseltmesinde en başta gelen kişi kesinlikle Stamboliyski'dir. Bu savaşta Stamboliyski ilk önder ve birliğin düşünürü olarak yücelmiştir.

Çiftçi Birliği, Birinci Dünya Savaşından sonra halk çoğunluğunun iradesiyle ülke yönetimini ele geçirmiş ve büyük Ekim Devriminin etkisi ile bir çok ilerici reformları gerçekleştirmiştir. Bunlar arasında, toprak reformu, yasa dışı varlık sağlıyanların mallarının kamulaştırılması, dış ticarette tarımsal ihracatı devlet kooperatiflerinin tekel olarak yapmasının sağlanması, ilerici gelir vergisi yasası, kooperatifçiliğin desteklenmesi, kapitalistlerin elinde bulunan kent mallarının toplum yararına kamulaştırılması ile adalet ve eğitim alanlarında yapılan reformlar sayılabilir ki, bunların hepsi çalışanlar yararına olmuştur.

Aleksandr Stamboliyski hükümeti dış politika olarak da emperyalist bloklara angaje olmamak, buna karşı Balkan ülkeleri ile iyi ilişkiler ve işbirliği kurma politikası güdüyordu. Onun hükümeti Sovyetler Birliği ile dostane ilişkilerin kurulması yolunda ilk adımları atmıştır.

Stamboliyski'nin bu siyaseti Balkan ülkelerinde olduğu kadar genç Türkiye Cumhuriyeti'nde ve onun kurucusu Türk ulusunun büyük evladı Kemal Atatürk tarafından da anlayış ve sempati ile karşılanmıştır. Stamboliyski, Atatürk'ün iktidara gelişinden önce bir çok kez Türk ulusuna karşı saygısını belirtmiştir. Türkiye'de Atatürk'ün önderliğinde ulusal devrim hareketi alevlendiği sırada Stamboliyski

ve onun hükümeti, devrimi ve onun önderi Atatürk'ü içten desteklediler.

İşte bu sıralarda, Bulgaristan'daki demokratik güçler bir çok parçaya bölünmüştü, bu nedenle de iç muhalefet bazı batılı emperyalist çevrelerin desteği ile 9 Haziran 1923 yılında Stamboliyski hükümetini devirdi. Böylece ülkenin ilerici demokratik gelişimi durdurularak Monarşik-Faşist bir rejim kuruldu. 9 Hazirandaki bu Monarşik-Faşist girişim Bulgaristan'daki tüm siyasal yaşamı sarstı. Binlerce çiftçi ve komünist darbecilere karşı savaşa girişti. Böylece Bulgar devrimi tarihinin en aydınlık sayfalarından biri olan Haziran Ayaklanması alevlendi. Böylece ortak savaşta çiftçilerle işçilerin bilinci de ortak bir yönetim anlayışı biçimleniyordu. Ve ayaklanmanın Pazarcık bölümünü kişisel olarak yönetmiş bulunan Stamboliyski de o trajik günlerde işçilerin destek ve yardımı olmadan köylülerin tek başlarına devrimi gerçekleştirmesine ve iktidarı elinde tutmasına olanak olmadığını anlamıştır. Bu trajik savaş sırasında ulusun sadık çocuklarından binlercesi ile birlikte Stamboliyski'nin kendisi de ölmüştür. Ama bu ayaklanma iki büyük halk örgütü olan Bulgar Komünist Partisi ile Bulgar Çiftçi Birliğinin devrimci işbirliğinin başlangıcı olmuştur. Haziran Ayaklanmasından yalnız üç ay sonra işçiler ve köylüler ünlü Eylül Ayaklanmasını düzenlemişlerdir ki bu ayaklanmanın başına Georgi Dimitrov'la Vasil Kolarov geçmiştir.

1923 yılının bu iki büyük ayaklanması Bulgaristan'daki devrim hareketinin iki büyük halkasını oluşturmuştur. Ki bu ayaklanma Çiftçi iktidarının yıkılmasından sonra doğan siyasal bunalımdan demokratik çıkışın hedefi olmuştur.

1944 Sosyalist Devriminden sonra Bulgar Çiftçi Halk Birliği düşünsel yapısında büyük gelişim göstererek köy kooperatif düzenin gelişmesinden çok geniş yararlar sağlamış ve yeni sosyalist Bulgaristan'ın kurulmasında aktif rol oynamıştır.

Çiftçi Halk Birliğinin başkanı olan Stamboliyski, büyük toprak sahiplerinin sömürüsüne karşı verilecek savaşta en büyük rolün kooperatifçiliğin gelişmesi olduğunu görüyordu. Ona göre toprak ağalarının sömürüsünden ve yüzyıllık geri kalmışlıktan kurtulmanın yolu buradan geçmekteydi.

Sosyalist Devrimi ile Bulgar köylüsü geri kalmışlığından kurtularak maddi ve manevi bakımdan kent yaşamına yaklaştı. Bulgar köylüleri sosyalizmi kabul ederek sosyalizmin gelişmesinde aktif rol oynadı. Onları artık hiç kimse ve

hiçbir şey geriye dönmek için kandıramaz. Onlar şimdi toprağın ve büyük kooperatiflerin sahipleridir.

Bulgar Çiftçi Halk Birliğinin sosyalist gelişimini sağlamasındaki toplumsal politik çabaları onun gerek devlet içinde, gerek uluslararası alanda otoritesini arttırmış ve ona gerekli yeri sağlamıştır. Devlet Başkanı Todor Jivkov'un belirttiği gibi işçi ve köylülerin birliği yarım yüzyıllık savaş içinde perçinleşmiştir. Bulgar köyünün tarihsel değişim yıllarında bu birlik kardeşliğe dönüştü.

Aleksandr Stamboliyski'nin Bulgar köylülerinin siyasal uyanışında gösterdiği yarar ve onları savaşa hazırlaması ve Bulgar siyasetini yeni bir yola sokma denemesi bugünkü Bulgaristan'da büyük bir değer olarak nitelendirilmektedir.

Onun adı bir halk kahramanı olmuş, girişimleri de bir halk kahramanlığı sayılmıştır.

Stamboliyski'nin bu çabalarına karşı bir minnet duygusu olarak adı çok alan, cadde ve baraja verilmiştir. Sofya'da Bulgar Çiftçi Birliği merkezinin ve Halk operasının önünde olduğu gibi bir çok yere onun büstleri konulmuştur.

Onun anısına doğduğu köy olan Slovovitsa'da bir mozele yapılmıştır ve katlinin yıldönümü olan 14 Haziranda yurdun her yerinden binlerce kişi oraya gelerek kendisine karşı duyduğu saygıyı belirtir.

Stamboliyski'nin adı ve başardıkları kuşaklara bir örnek olduğu gibi tüm dünyadaki Bulgaristan dostları içinde ilgi uyandırmaktadır.

İşte bu insanlar bu büyük insan hakkında çok şey öğrenmek isterler. Bu roman da bu gereksinmeyi büyük ölçüde karşılamaktadır.

Ludmil Stoyanov'un bu yapıtı yalnızca bir edebi yapıt olmayıp bilimsel tarihi bir değer de taşımaktadır.

Bulgar Çiftçi Halk Birliği
Merkez Komitesi Sekreteri
Nikolay Georgiev

Bir sıcak Haziran akşamı, yüzyılımız başlarken, Durankulak köyünün toprağına, iri taneli üçyüz buğday demeti yerine, üçyüz kanlı insan gövdesi düştü. Kardeş kurşunlarıyla vurularak ya da kılıçtan geçirilerek. İnleyişler, haykırışlar içinde kurşun cıvlarcasına, yüce mavi Dobruca göklerini çınlattılar. Atlıların kendilerine yetiştiği yerlerde, yollarda, tarlalarda, çalılıklarda dağılmış yatıyorlardı. Bu acınası köylüleri, Bulgar hükümetinin buyruğuyla «İsyancılar» olarak öldürmüşlerdi.

Bu akıtılan suçsuz kan kimin yüreğini kanatırdı acaba?

Özgürlüğün kışkırtmasına karşı polisin işgüzarlığı olmasaydı bu yıkımdan kaçınılabilirdi de belki. Ulusun bilincine işleyen ünlü Bulgar polisinin kendine göre görenekleri, kendi Tevratı vardı. Güz başları kanla yazılmış...

Gerçekte ne olmuştu ki?

Tam öğle üstü. Günün en sıcak iş saatinde yangın varmışcasına çan çalmaya başladı. Mayıs ayının sonunda her şey gürelmiş, tarlalar sararmış, sıkı bir çalışmayı gereksindiriyordu. Buna karşın herkes köy belediyesine koşuyor, herkes biliyordu olacakları. Birkaç köylü ondalık vergi yasası gereğince vergi bildiriminde bulunmaya karşı çıktıklarından tutuklanmıştı. Jandarma komutanı kendisi toplamıştı bunları, yaya olarak Balçık'a doğru yola çıkarıyordu.

Tutukluların ardı sıra kadınlar, çocuklar, ihtiyarlar yürüyorlardı. Yalvarıyorlardı işgüzar po-

lise yakınlarını salıvermeleri için. Öteki Sarı Musa köyüne yaklaştıklarında, bura kilisesinin çanı da kaygıyla çalmaya başladı. Alanda toplanmış köylüler arasından değneğe dayanmış ak sakallı bir ihtiyar çıkıp jandarma komutanına:

«Bayım bırak insancıkları işlerine baksınlar ya da hepimizi tutukla. Çünkü hepimiz de vergi bildiriminde bulunmamaya kararlıyız.»

«Topunuzun anasını...» diye atıldı yarı sarhoş komutan. «Burada astığı astık, kestiği kestik benim. Bir atlı bölüğü getirir topunuzu savururum. Göre, Durankulak, Sablo... hiç bir köy kurtulamayacak elimden, külünüzü göğe savuracağım. Külünüz bataklığa karışacak...»

Tüm bunlara karşın jandarma komutanı, birkaç yüz köylü etrafını kuşatıp, buyruğundaki jandarmalar halka ateş açmaya yanaşmayınca tutukluları salıvermek zorunda kaldı. Kuyruğunu kıstı, gözdağı vere vere Balçık'a doğru yolunu sürdürdü.

«Ben... ben burada yüzseksen kişiyi arıyorum. Hepsini yakalayacağım. Hele bir elime geçsinler, analarını ağlatmazsam...»

Gerçektende 31 Mayıs'ta Balçık'tan bir atlı bölüğü gelerek ilçe Emniyet Amirliği yönergesiyle Göre köyünü sarıp tutuklamalara ve dayağa başlıyor. Tutuklananlar bir kaç arabaya doldurulup, sonra da tüm bu ceza kuruluyla birlikte Sarı Musa ve Durankulak köylerine doğru yola çıkıyorlar, baskıyı sürdürmek için.

Şaşılacak iştir, atlı bölüğün ardı sıra belirli bir arayı koruyarak köyün tüm halkı izliyor yakınlarını, jandarmanın püskürtmeye çalışmasına aldırmadan, başlarına ulaşan kılıçlardan yılmadan. Üstelik çevre köylerden katılanlar artıyor arabalı, atlı, yayan köylüler. Bu bir kaç bin insan kalabalığı

tümüyle jandarmanın ardınca akıyor, sanki Sarı Musa, Durankulak panayırına, ya da Manastır Ruhanî Meclisine gidercesine.

Kalıkçı köyü dışındaki Kalıkçı boğazına gelince, ne yapmaları gerektiğini düşünecekmiş gibi kalabalık duraladı. Jandarma komutanı bir kaç kişi yolladı ne yaptıklarını açıklasınlar diye, bu sırada da atlı bölüğü, karşı tepeyi aşmış kırmızımtırak akşam tozunda görünmez olmuştu.

Kalabalıkta bu görüşmeler olurken Durankulak yönünden yayılı düzende atlılar sökün etti, saldırıdaymışcasına uçarak geliyordular. Bir an için durakladı, sonra da ard ardına silah sesleri yankılandı, halkı şaşkına çevirdi. Bu işe akıl erdiremeyen halkı şaşkına çevirdi. Kalabalık çil yavrusu gibi dağıldı. Kılıçlar işledi, tek tek saldıranlar yan yana dizilmiş atlıların elinde. Tek tek koşuşan ya da kümeleşenlere yetişerek kılıçtan geçiriyorlardı tıpkısı tıpkısına savaştaymışlar gibi!

Sonuç: Yüz kişi öldürülmüştü, iki yüz de yaralı var. Tarlalardaki kırılmış sarı başakların arasında kopmuş kafalar, sakatlanmış elleriyle apaklarıyla gövdeler.

Batıda, bulut kümeciklerinin arkasına batmakta olan gün ışığındaki sessizliği haykırışlar bozuyor.

Kazanılan yengiden sonra, nasılsa iki silahlı köylünün korunma güdüsüyle rastgele öldürdüğü bir kaç jandarmanın cesedini sanki savaş alanındaymışcasına bırakarak, yoldan çekiliyor atlı bölüğü. Ve Romanya sınırındaki Cifut Kuyusu köyüne doğru dört nala uzaklaşıyor.

Plevne'deki «Çiftçi Savunması»nın yayınında bu haberler derin üzüntüyle karşılanıyor.

Yanko Babunov kendi gazetesinde yazıyordu:

«Çiftçilerin eylemleri...» Bu deyim bize neyi anlatır? Sabrın her sınırı aştığını değil mi?

Daha da aşağıda:

«Bu güçlü sesi, kendilerine karşı yükselen, halkın egemen sesini anlayabilecekler mi?»

En sonunda umutla bitiriyor :

«Çok geçmeden Ulu Bulgar çiftçisi son sözünü söyleyecek.»

Hakları alınmış çiftçi halkın özgürlük ve yaşama hakkı için, eşit koşullarla olmayan uzun bir savaşın başlangıcını oluşuyordu. Zaman örgütlenmek ve yapıcı eylemler için boldu. Bulgaristan'da, çiftçi eylemlerinin önderleri Zabunov, Stanko, Bukalov, Dragiev, Kormanov eliyle atılan tohumlar verimli toprakları buldular.

Ondalık vergiye karşı mitingler yapılıyordu. Tüm ülke tek gövde gibi ayağa kalkmıştı bu amansız yasaya karşı. Şumnu ilçesinin Smedovo köyünde jandarma komutanının :

«Mitinglerin yasaklandığını bilmiyorlar mı?» sorsuna, köylüler yanıt verdiler :

«Anayasanın bize verdiği hakkı elimizden kimse alamaz, isterse Prensin kendi gelsin!»

Bu mitingde alınan kararla köylüler vergi bildiriminde bulunmamaya çağırılıyordu. Jandarma ve polis bu sırada sanki bir sağ duyuyla okulun avlusunda bekliyordu. Herkes vergisini ödemekle yükümlüdür, hiç kimsenin de orduyu, yönetimi kışkırtmaması gerekir; sözleri tek sözcükle bir kural gibi dolanıyordu ortada.

«İyiliğe iyilik, kötülüğe kötülük!»

Durankulak'daki kurbanlar anıldığında kalabalık kalpaklarını çıkararak, yere dek eğilip, haykırdı bir ağızdan:

«Tanrı bağışlasın sizleri, toprağınız bol olsun!»

Suçsuzca dökülen kanın acısı yanında Zubu-

nov iradenin iflasından bir başka sevinç duyuyordu, yönetimle halkın arasındaki uçurumu gördü ilk kez olarak; ve Bulgaristan'daki çiftçilerin bağımsızlığı için çarpışmanın öylesine olağan dışı bir kişiliği olan genç öğrencisi Stamboliyski'nin haklı olduğunu onayladı.

Çok kez yinelenen sözlerini anımsıyordu onun:

«Bizim savaşımız, çiftçilerin savaşı, bağımsız ve plânlı olmalı. Bu savaş acımak ya da acındırmak savaşı değil, hak almak savaşıdır!»

Harman zamanı geçmişti. Bağ bozumu sıralarıydı. Ondalık vergi yasası uygulanıyordu: Türlü engellemeler yasayı ölü bir yasa durumuna getirmiş işlerliğini bırakmamıştı. Böyle bir engel ise toplumsal uyanışa karşı tüm araçlarıyla savaşmaya kararlı hükümeti öfkelendirdi.

Plevne'de Çiftçi Birliği'nin kongresi olacaktı. Almanya yolculuğuna çıkacağı sırada Stamboliyski de gelmişti. Burada şarapçılık okulunda iki yıl geçirmişti. Öğretmeni Zabunov'dan gelecekteki işçi örgütlenmelerine ilişkin ilk yönergeleri almıştı.

Sık sık tartışıyorlardı. Sağ duyulu Zabunov savaşına toplumsal bir umut olarak bakarken, genç yardımcısı atak ve onurlu plânlarla doluydu, onun siyasal değişimlerini tadıyordu. Öncelikle «ekonomik evreler», çiftçi Birliği'nin temeli olarak kabul ediyordu. O, çiftçilerin:

«Kendilerinin savaşmasını, kendi kendilerini iyileştirmelerini, kendi kendilerini yönetmelerini...» kabul ediyordu ancak:

«Hocam» diyordu Stamboliyski. «Çok iyi biliyorsunuz ki Çiftçiler Birliği yalnızca bir kaç teknik ya da ekonomik istekle yani siyasal bir görüşten yoksun olarak ortaya çıkınca tüm Bulgar partileri birlik'in üzerine kartallar gibi saldırdılar bo-

ğup parçalamak istediler, izini bırakmadan. Onlara bunu yaptıran nedir acaba?»

«Sence nedir?»

«Av köpeğini avı görmeden önce havlamaya iten şey. Hepsi bu!»

Kuşkusuz aynı şey, askerlerin de tüfeklerini savunmasız çalışanlara çevirtmişti. Şu anda kentte kılık değiştirmiş polis, ajan, çeteci... Bu düşünceler boğuyordu onu, Zabunov'un soğukkanlılığına da öfkeleniyordu.

Kara gözleri şimşekler çakıyor gibiydi. İri tıknaz demetler gibiydi, kömürleşmiş kanla. Yüzü güneşten, kır havasından yanmıştı. Kent kalabalığı arasında başı açık, kıvırcık kara saçlarıyla zenciler gibi dolaşıyordu. Boz şayak giysiler giyiyordu, ağır kunduralar taşıyordu ayaklarında. Yüzü geniş, etliceydi; gizli ve yatıştırılamıyan bir gücün saklandığı alnı biraz arkaya basıktı. Ağırlıklı, yavaş yürüyüşü işaretlenmişcesine onu hemen başkalarından ayırıyordu. Düşünceleri hep aynı sonuca gelip dayanıyordu: «Onlara bunu yaptıran nedir?»

İşte şimdi de kentin sokaklarında asker nöbetçiler dolaşıyordu. Duvarlara, belediye, ilçe, il okul yönetimlerinin: Belirgen difteri salgını nedeniyle her türlü açık hava ya da kapalı yer toplantılarının yasaklandığına değin duyuruları yapıştırılmıştı.

Buna karşın toplanmış olan birkaç yüz delege yönetimin keyfi davranışını protesto etti. «Tüm okullar derslerini yürütüyor,» deniliyordu telgrafta. «Kiliseler dolu. Kalabalık düğünler yapılıyor. Pazar yerlerinde binlerce kişi var. Düne değin askeri klüp'te balolar vardı.»

Miting varmışcasına toplanmış olarak alanday-dılar. Sabırsızca coşkuyla konuşuyorlardı. Polis

baskı aracı kesiliyor, coplarını, silahlarını işletiyordu.

«Yasa dışı bu keyfi davranışlar nasıl yapılır?» diye bağırıyordu sağduyulu olanlar. Daha coşkun iri yapılı geniş omuzlu erkeklerse sakat kalmayı göze alarak saldırılara karşı çıkıyor haykırıyorlardı :

«Alçaklar, alçaklar!»

«Bağımsız Bulgaristan bu mu?»

Kanlar akıyordu insan yüzlerinden, gömlek yakalarına süzülüyordu.

Alanın sonunda yarı kapalı bir mağazanın eşiğinde durmuş genç Stamboliyski dehşet ve nefretle donmuş, köylülere atılan dayağı izliyordu.

Alan rahatsızlık çıkaranlardan temizlendiğinde hava kararıyordu.

Stamboliyski kent dışında oturduğu şarap mahzenine doğru yürüdü; kemiklerle dolu yerlerden geçti - Rus askerlerinin kemikleri: Bunlar yapılmakta olan anıta taşınmak için toplanmış kemiklerdi.

Düşünceleri karıştı... Özgürüğe kavuşmak için binlerce Rus erinin kanlarıyla sulanmış bu yerlerde işte ne biçim düzenliyordu yaşamını! İşte bu büyük özveriyi nasıl kabulleniyordu. Özgürlüğü ezerek kendi halkını öldürerek.

«Biz yeni bir yerin özgürlüğünün mirasına konduk. Onu yalnızca korumak değil, daha da genişletemezsek bile o yerin özgürlüğünü aşarak onları atmaya yatkınız...» Anımsamıştı yazdığı makalenin cümlelerini.

Daha çabuk! Daha çabuk gitmeli bu cehennemden, bu mezbahadan, kardeşin kardeşe düştüğü, acımasızca birbirlerini öldürdüğü bu yerden. Gezisini düşünüyordu: Yeni yerleri, Almanya'daki yaşamı, klasik felsefecilerin yurdunu...

Kapısında tiksindiği «F» (*) markasını görmemek için, kışlanın yanından geçmesine aldırmadan yokuşta kestirmeden dar bir sokağa saptı.

yaşam yolunda

1879 yılında doğduğu küçük köy Slavovitsa, Pazarcık, İhtiman arasındaki Sredna Gora eteklerinde Elencik tepesi altındaydı. Nisan ayaklanmasında buraya Benkovski gelmişti. Bütün köy ayaklandı da epey yakıldı, yıkıldı. O dik kafalı, içine dönük, kendi acı ve kaygılarıyla tanınıyordu.

Annesi erken öldü, anımsayamıyordu pek. Öksüz kalmış küçüklüğünden beri anne bakışının silahsızlaştırdığını, yatıştırdığını, yazgınınsa sertleştiğini az çok öğrenmişti. Babası durumu iyi olmasına karşın —yüz dönümü iyi olmak iyi sayılırsa— ona acımasız sürekli yoksulluktan başka birşey bırakmamıştı. İşin garibi o bu durumu doğal ve yasal bir şeymişcesine kabullenir olmuştu. Çocuk yaz kış yalın ayak gidiyordu okula, babasının aile gereksinimlerini karşılamak için tüm çabalarına karşın, ne bulduysa yiyip karnını doyuruyordu.

Tüm bu olumsuzlukların üstüne üvey anasının çekememezliği de eklenmişti. Köylerde yapıla geldiğince baba Stoimen Stamboliyski ikinci kez evlendi, öğle ya evin çalışan evi derleyen bir ev kadınına gereği vardı. Kardeşi küçük Sandyö için gizli bakışlar, kötü sözler eşliğinde gizli bir sevgisizliği duyururdu babanın önündeki ikiyüzlülüğüyle.

Mayısın başında kır işleri hızlanıyordu. Sandyö danaları inekleri otlağa istekle götürüyordu. Böyle daha rahat daha bağımsız oluyordu. Haftalarca eve dönmediğinden en küçük kardeş Vasil

(*) Çar Ferdinand.

taşıyordu azığını. Üvey anne üvey oğlunu kendinden uzakta tutabilmek için öz oğlunu onun ayağına yolluyordu. Onu hantallığı, ağırbaşlılığı, en önemlisi de dili için sevmiyordu. Kendinden aşağı kalmıyor, korkutarak, inatla dikleşiyordu. Küçükken onu dövüyor, çimdikliyordu ama daha sonraları, korkmaya başlamıştı. Erken gelişmişti üvey oğlu, dal gibi uzamış, iri geniş omuzlu olmuştu. Onun dışarda, kırda olmasından raahtlıyordu. O da gün boyu dağbayır dolaşıyordu. Topolmitsa söğütlüğünün kıyısında geziniyor, yıkanıyor ya da kuş yuvalarını arıyordu. Öteki çocuklarla birlikte yıldızların altında, ateşin çevresinde oynuyordu. Ufkun genişliği sanki, özgürlüğün daha verimli tohumları için, onun ruhunu engince açıyordu. Özgürlük duygusu içini dolduruyor, sanki estiriyordu onu. Büyük bir iç yükümlüğüyle birlikte yaşayıp soluk aldıkları için böyle anlarda tüm dünyayı kucaklamak ya da çimenlere yatıp toprak anayı öpmek isterdi.

Bu yüzden okul sevindiriyordu onu. Ama çok erkenden ülkenin kötü yanlarına bakmaya alıştı. Okuldaki yöntem herşeyin biçimselliğe otomatça uyarlanarak günü gününe yapıldığı, hayvanca bir zaman geçirme gibiydi. Okul yapısı alçakcaydı, karanlıktı, kışın rüzgarlar kol gezerdi içinde, ısıtılamazdı hiç. Öğrenciler evlerinden birer ikişer odun getirirlerdi. Odunları kendileri yarar, sobaları kendileri yakarlardı. Birinci sınıftan dördüncü sınıfa dek hepsi de bir odadaydılar. Çocuklar havasızlıktan boğulacak gibi olurlardı. Temiz havaya kavuşmak için sabırsızlıkla kışın geçmesini beklerlerdi. Tatil onlar için yolu gözlenilen günler olurdu. Bir tutuklunun hapisten kurtulmayı beklemesi gibi beklerlerdi tatili. Bay Stoimen'in oğlu aralarında en yaramaz olan, kimi kez yoğun bunalımlar ge-

çirse de her zaman oyunların ve anlaşmaların ortasındaydı.

Çocuk orta okul için gittiği İhtiman'da kendi kendine sıkılmıştı, yalnızdı. Babası okumaya düşkün, uyanık bir insandı. Çocuklarını okutmak istiyor, bilgisiz bir köylü kalmalarına bırakmıyordu. Hem çocuk da, her lokmasının sayıldığı üvey annesinin pinti bakışlarından kurtulmak için evden uzaklaşmak istemekteydi. Ama gönderilen para azdı, pazar kurulan günlerde de soğan ekmek yolladi kendine. Ama temelde çocukları makineden çıkmıyordu ancak.

Okuması iyiydi. Okuma alışkanlığı edindi kenmış gibi eş kalıplarda yetiştirmek, eş biçim tuğlalar gibi kalıplayıp pişirmek gereksiz bilgilerle depolamak için gerçek dünyadan uzaklaştıran bu eğitimin anlamını bilemiyordu. Öğretmenlerin bir teki bile ruhunda sıcak, derin bir duygu uyandırıp iz bırakmadı. Bu izlenimlerden daha sonraları, olgun bir erkek olduğunda, dahası eğitim sisteminin eksikliğini ve reformcu bir eğitimi düşündüğü sıralarda da, kurtulamadı. Kişisel deneyi ona öğretimin anlamını öğretti: «Amaç çocuğu bilgilerle yüklemek değil, onda bilme merakını aralıksız uyandırmak, bilme isteği yaratmaktı, yani daha büyük bir tinsel çalışma. Kopye çocuk olmamalı, çocuk ruhunda hazır kalıplanmış bilgiler yığınaklanmamalı da. Çocuklar da yetkinleşmeye doğru doğal bir yöneliş ve dünyaya karşı yapmacıksız bir merak uyandırmalıdır.»

Edebiyata, insansal bilimlere, klasik dillere, felsefeye tutkun olmasına karşın babasının isteğine boyun eğdi, tarım öğrenimine yöneldi. Kırsal alan çoraklaşıyor, toprak verimsizleşiyordu. Yoksulluğun önüne geçilmeli, ürün güçlendirilmeliydi. Bağlar, tarlalar sayfaları yazılarla doldurmayı bek-

liyen boş kitaplar gibiydi. İhtiyarın bilime inancı vardı, oğulsa babasına «hayır» yanıtı vermeye alışmamıştı. Böylece kendini Sadovo Tarım Okulunda buldu.

Burada başka bir düzen, başka bir disiplin vardı. Ekmek savaşı yoktu. Kaldığı yurtta iyice çalışabiliyordu. Bir kışla düzeni vardı, çalışmak ve boyun eğmek isteniliyordu öğrencilerden. Bununla birlikte gene Stamboliyski'nin bir ayrımı vardı. Onun iğneleyici yaradılışı, sıkça sokan ağulu dili ele veriyordu.

Bir kaç yıl sonra «Zemedelska Zaştita»da Tarım üstüne makaleler yazdı. Tarım orta öğretimine ilişkin okul yapılarının, yatakhanelerin, öğrenciler, hizmetliler için sağlık bilimine uygun kurulmasında üsteliyordu durmadan: «Okul domuz ahırı ayarından ya da ondan az üstün olmamak gerek!» Belki de şu sözleri bu okullardaki moral eğitime yönelikti: «Her zaman birlikte yaşayan insanlar arasında adalet duyguları binde bir görülmektedir.» Daha sonra da: «Tarım okulları acınacak kimseler yetiştiriyor,» diye eklemişti.

Şadova'da kötü tohumlar vardı, ama öğrencilerin sesi çıkmıyordu pek, çünkü bir «ihbar» ağıyla kuşatılmışlardı. Genç Stamboliyski sık sık diş gıcırdatıyordu: Okul yönetimiyle sürekli bir anlaşmazlık içindeydi. Bu yüzden de onda arkadaşlık duygusu okuldan kovulup ayrılmak pahasına güzelim çiçekler gibi açtı. Arkadaşlığın bir romantik yanı yeşerdi onda. Arkadaşlarına bağlanıyordu, haksızlığa uğrayanları, hele ki arkadaşı olanı kurtarmak için herşeyini vermeye can atıyordu. Ona çok pahalıya mal olan bir olay, Budapeşte'den Bulgaristan'a gelen su yolundaki vapurda gelişti. Geziye gitmişlerdi, başlarında olan öğretmen, yolda ufak tefek yanlışlıklara düşenlerin adlarını not edi-

yordu. Kendi adı olmamasına karşın bu listeyi yok etmeye karar verdi, tez canlılığından pardösüsünü de Tuna'ya atıverdi. Yıl sonuydu ama bu yüzden okuldan atıldı.

Arkadaşı için zarara uğramak ona ün ve övünç veriyordu. Küçüklükten beri onu izleyen acılar bu duygusal, bir yandan da yontulmuş ruhta, geleceğin en son ve kararlı savaşı için, başka ruhlarla uyum içinde bir birliktelik aramaya zorunlu kılıyordu onu sanki.

Köye yıkılmış bir ruhsal durumla döndü. Kırdaki işler bitmişti. Tek şey vardı onun yapabileceği: «Tüm Tanrı yaratıklarının arkadaşlığına sahip olabildiği bu uğraşı yalnızca davarın ardınca gitmekti». İnsan topluluğu onu ne denli sıkıyor idiyse doğa o denli canlandırıyordu.

Yaz ayrımına varamadan geçti. Okumak için düşünmek gerekiyordu. Okuldan atılmış bir öğrenci babasına her zaman için yük olur. İlk yağmur düşmeye başlar, köy yaşamının yoksulluğu, çirkinliği resmi yapılmışcasına ortaya çıkardı. Yoksullar, hastalıklar, ölüm! İnsanların hayvanlarla birlikte yaşadıkları, alçacık, penceresiz evler. Solgun yüzler korku veren ölümcül bakışlar. Ancak onaltı yaşındaydı ama, ötekilerin tersine, bu durumun bir tanrısal düzen, bir tanrı yazgısı olduğuna inanmıyordu. Bu domuzlar gibi hiçe sayılış, bu kölecesine çalışma... köylerdeki pisliğin tiksindirici, çirkin izlenimleri: «Devletin, yöneticilerin sahipsiz bıraktığı insanlar kendi kendilerine yardıma alıştırılmamalıdırlar» dediğini genelik yazıları içinden böylece okuyoruz: «Acaba tüm köylüler, bayram günlerinde olsun meyhanelerde elleri başlarına kavuşturulmuş pinekledikleri zaman, belediye başkanlarınca kümelere ayrılıp kendi işlerinde çalıştırılmaya çağırılamazlar mı?»

Baba Stamboliyski'nin bağları bitki hastalıklarından sararıp solmuştu. Boğulanın yılana sarılması benzeri, bağı kurtarmaya karar verdi. Böylece de Plevne'deki şarapçılık okuluna oğlunu yollama düşüncesi doğdu kafasında. Ekim ayının başlarında uygulamaya geçildi. Omuzundaki torbacığıyla yaya olarak yola çıkan oğul, Plevne'deki okulu buldu, okula kaydı hemen yapıldı.

İki yılın nasıl geçtiğini kendisi de anlayamadı... geçti ve karanlığa karıştı yıllar. Sevinçli bir izlenim bırakmadılar onda, isteyerek unuttu bu yılları. Yine de büyümüş olduğuna şaşırdı. İçten bir olgunluk, dünyayı ve insanları tanımayı isteyen öğretmen Yanko Zabunov bağlandı ona. Öteki öğrencilerinden çok başka buluyordu onu. Daha yüksekte, daha gözü pek, savaşımcı bir kişilik olarak...

Çiftçilerin bağımsızca davranmaları gerektiğine ilişkin düşünceleri olan Zabunov delikanlı için gelişmiş, sağ töreli bireyin ülküsel örneğiydi. Kendisini bir bağcı ve islah edilmez bağçubuklarının tüccarı sayan Stamboliyski hayranı öğretmen daha sonraları her türlü siyasetten vazgeçip çiftçileri birleştirmek amacıyla tarım mühendislerinden, aydın çiftçilerden oluşmuş mesleki bir «Çiftçi Birliği»nde örgütlenmeyi düşünüyordu. Bu birlik çiftçilerle ilgili tarım bakanlığının kendilerine verecek bir siyasal partiyi seçimlerde desteklemeli idi. Bu aslında ütopik olanaklardı gerçekten; öğreniminin sonlarına doğru yirmi yaşındaki Stamboliyski toplum savaşının ekonomik yapısını tartışıp olmuştu.

Belki içinde gizli savları vardı, belki de olayların gösterdiği gibi, özdeş davada birlikte politik eylem de onaylatıyordu kendini. Düşman tutunduğu yerleri gönül rızasıyla vermeyecekti elbette, düşman düştüğü yanlışlarla yerilip sergilenmeliy-

di, bu yanlışlarsa ister ekonomik, ister siyasal olsun eş dikkatle değerlendirilmeliydi.

Stamboliyski'nin şarapçılık öğrenimini bitirdiği 1898 yılından bir yıl sonra Plevne'de «Çiftçinin Savunması»nın ilk sayısı çıktı. Tek düşünce işlenmişti. Bulgaristan'ın iç siyasal yaşantısında yeni bir dönemin başlatılması. Delikanlı oynayacağı rol için çok genç olduğunu biliyor, gelecekse ona avutucu hiç bir umut vermiyordu. Yalnızca Zabunov'un coşkun üstelemeleri inancını destekliyor, coşkun yaratılışının savlarını besliyordu. Ama yine de ne yapabilirdi?

Öğretmen olarak gittiği Vetren'den Zabunov'a kendi «Çiftçi Kesiminin Sesi»ni yolladı. Bunda, karamsarlığını iç dökercesine açıklıyordu.

«Karanlık, çok karanlık bir görünüm oluşturuyor yakın geçmişimiz bizim, geleceğimizse daha da karanlık.»

Daha sonraları karısı olacak olan öğretmen Milena Daskolova ile tanıştı. O da yaşamında kötü bir dönem geçirmiş, kaba partizan alışkanlıklarından zarar görmüştü. Stanbolov'un düşüşünden sonra bir mitinge katılmış, bu yüzden de işinden atılmıştı. Daha sonraları da işini sürdürmeye Vetren'e atanmıştı.

Kendisinin de tiksindiği kötülüğün elinden çekmiş olması genç bayanı onun gözünde bir kahraman, bir ermiş katına çıkarmış ona kesin kararını verdirtmişti. Bir kaç yaş büyük oluşu, kültürlü oluşu Stamboliyski'yi belki düşündürürdü, eğer onu gönülce ve kafaca bir arkadaş bulmasaydı kendine. Böylesine önemli bir karar vermesinde öğrenimini ilerletmek için Almanya'ya gitmesi gerekliliği de etkiliydi ki bu kadın ona epey destek olabilecekti. Yirmi yaşındaki Stamboliyski kendini evlenmiş buldu. Aralık 1900 de. Artık yanında

onun duygusal serüven yıllarındaki savrukluğunu düzenleyen onu uscul davranışa, işe yönelten, egemenliği seven, akıllı etkin bir eş vardı. Çok sonraki yıllarda apaçık bir üzüngle yazacaktı :

«Biliyorum ki benim yaşamım da renklenecekti, eğer ruhumu oyalayıp gücümü yoğaltan ondokuz yaşımda evlenmeseydim, savaşlara vermeseydim kendimi.»

Ondokuz yaşına indiriyor evliliğini, karamsarlığını büyültmek için.

Yine de onu ne avutabilirdi? Yaşamında kahramanca savaşmaya karar vermişti bir kez, her türlü düşçülükten uzaklaşamıyordu artık. Gerçek bir köylü olarak her işin iyi ya da kötü yanlarını tartmasını, uygun koşullardan yararlanmasını beceriyordu. Erkenden, her başarısızlığa boyun eğmesini öğrendi, her iyi önder gibi yeni mevzilere çekilip güçlerini toparlayarak örgütlenmeyi de.

Yüklendiği yükün, zorunluluğun bilincindeydi. Çünkü genç olmasına karşın çok görüp geçirmiş, çok çekmişti. Tanrıya şükürler olsun ona bir Herkül gücünü bağışlamıştı, her şeye dayanabilmesi için sanki. «Yoksulluktan, hastalıklardan, düşmanlardan gelen şu sert, şu tükenmek bilmeyen acılar!» ki kendi sözlerine göre tüm yaşam boyu ona eşlik edecek.

Almanya'yı görmek isteği gerçekleşti. 1901 ders yılı başında Plevne, Samovit üzerinden Münih'e yola çıktı.

kaygılar

Çok güzel bir sonbaharda, Almanya'ya geldiğinde, asker üniformalarının parıltısından şaşkına dönmüştü. Asker bir devletti girdiği besbelli. Al-

man'ın iki özelliği onu ürkütüyordu: «Kayzevizm'in gelişmesi bir, bir de Alman sosyalizminin gücü. Bunlar Alman yaşamının hem birbirini reddeden, hem de birbirini bütünleyen yüzün iki yarısıydı. Düzen ve disiplin de şaşırttı onu. Bulgaristan gözünde çamurlu, kirlenmiş göründü. Sonra, «seslerle düşünceler kuzeyin kurşun rengi göklerinde kenetlenince, siyasal ağularla dolu olmasına karşın Bulgaristan havasının yeğlenir olduğunu...» kendi kendine söyleyecekti. Kitlelerin örgütlenmesine, toplumsal yönetime ilişkin Alman ruhunun gücü onda gerçek bir korkulu saygı uyandıracaktı. Daha sonraları bu oluşumun bir dehanın yapıtı, Bismark'ın yapıtı olduğunu öğrendi. Bu deha devletle halk arasında ayırım yapmıştı: Devletin simgesi Kayzer ile Alman ulusunu temsil eden işçi arasında. Toplumculuğa yönelik kafasıyla genç Stamboliyski, yine de, burada trajik bir çelişki olduğunu sezinliyordu. Bunu daha sonraları Galielmo Ferero'nun «Bismarksizm ve Sosyalizm» adlı kitabını okuyunca anladı.

«Göze iyice çarpıyor ki —diye yazdı karısına— buradaki kadınlar bile yürürken de askerce yürüyorlar.»

İşçilerin de gösteri yaparlarken düzgün askercil sıralarla dizilmeleri gözünden kaçmıyordu. Bunda şaşılacak bir yan yoktu, çünkü hepsi de askerlik yapmışlardı. Askercil görünüm ülkenin yaşamını etkiliyordu «örgütlenmiş bir kaç milyon işçinin karşı çıkmasına karşın» ve sanki tüm ülke kocaman bir askeri kampa dönüşmek için koşturuyordu. Bulgaristan'daki Ferdinand'ın olduğu gibi burada da kesin egemen Kayzer Vilhelm'di. Bu benzetiş Stamboliyski'de aklı başında Alman ulusuna karşı acıma duygusu uyandırıyordu. Böylesine trajik bir uyutuşla eline düştüğü eşi az bu-

lunur bir manyak. Genellikle tüm krallarla çarlar için böyle düşünüyordu. «Adım başında askeri mızıka ve apoletler. Fransızlar korkmakta haklıdırlar, çünkü bir delinin eline teslim edilmiş Almanya barut fıçısını simgeliyordu.»

Burada bir yandan yapılıp öte yandan yıkıldığını duydu. Bu kültürün er ya da geç akrep benzeri kendini tüketeceğini anladı. Kendi tekniğinin yetkinliğiyle, rahatlığıyla, düzeninin özgürlüğüyle, moralinin dayanıklılığıyla onu kuşatıyordu ansızın, ama yine de onun için kişiliğin özgür olmadığı, düzenin kalıplaşmış inançlarının köleleştirdiği apaçıktı. Stamboliyski insana, insanın istemine inanıyordu, özgürlüğe ilişkin bambaşka kanıları vardı. Yalnızca Almanya gibi bir ülkede, askercil Alman ulusal düzenine göre, kişilik çok kötü sınırlandırılmıştı. Ve yalnızca böyle bir yerde, insanın yalınlaşmasına, makineleşmesine karşı, ancak Nitçe gibi birinin «Zerdüş Böyle Söyledi» kitabını çıkarabilirdi. Nitçe felsefesinin derinlerine inmiştir diyemeyiz Stamboliyski için, ama kitabın protestosundan onda birşeylerin çürümeye ve ruhundaki ülkü için sonuna dek yürümeye istemiyle birlikte burjuva yaşamının batıl inançlarına karşı çıkmaya başlatan bir şeyler bırakıyordu.

Bununla birlikte herşey onu şaşırtıyordu durmadan. Kimi kez kendini çok acınası bulduğu oluyordu. Bulgaristan'ı onun karanlık yazgısını, yoksulluğunu, hastalıklarını, bilgisizliğini, politikasını anımsadıkça... Bu zor yaşamda yitiriyordu herşey sihirbazın aynalı odasına düşmüş bir adam gibi.. Sanat kendine çekiyordu onu : Yeni ustaları yeğliyordu, yenilerdense Böklin en ilgilendiği kişi idi. Tiyatroda Ibsen'in dramlarını seyretmeyi seviyordu.

«Brand'ı gördüm diyordu Protestan örneği. İn-

san kime hizmet etmeli, insan olarak kendine mi, insanı yollamış olan Tanrıya mı?»

Münih'te parası yetmediğinden yaşamı aksıyordu. Üniversite kantininde yemek çok kötüydü. Çokcası köy alışkanlığınca kuru yiyeceklerle geçiştiriyor, tüm olanaksızlıkları gizleyen üniversitenin neşeli yaşamından kaçıyordu.

İlk baharın gelmesiyle tarım mühendisliği öğrencileri ortaklık çiftlikleriyle, kişilerin çiftliklerine staj için dağıldılar. Stamboliyski önceleri kötü bir yere düştü.

«Bir üniversiteli de, yapının yan nemli kanadında oturuyorum, karnımı haşlama havuçla doyuruyorum. Kışın bozulan sağlağım yavaş yavaş düzeliyor...»

Hekimler gerçekten de korkutmuşlardı onu: Yüzünün renginde, süreğen öksürüğünde kuşku çeken birşeyler vardı. Daha özenli bir muayenede ileri gitmiş bir ciğer hastalığı buldular, köye gittiğine göre düzelebileceğini de söylediler. Öyle de oldu. Doğanın ortasında onun yapılı gövdesi hızlı bir iyileşme gösterdi. Mayıs havası, kır işleri, çayırlarla tarlalardaki dolaşmaları, bir de bol güneş çabucak onu canlandırıp yurdundaymışcasına ona pek yaradılar. Harman başlarında -Münih'e dönmüştü- bu «çok önemli Bulgar» pişmiş bir ekmek gibi göz alıcıydı. Ama, yine de rahatlamak için üç aylık bir tedavi dönemi geçirmesinin yararlı olacağını söylediler. Bundan sonra da yeni ders yılı için Hale'ye geçmesi gerekiyordu.

Hekimlerin bulguları onu şaşırtmadı: Kimi belirtilere göre onların haklı olduklarını kendi de biliyordu. Ruhunun üstünde değirmen taşı gibi ağır bir gizli güç sanki iradesini felce uğratıyordu. Karısının, bakabilmesi için, Bulgaristan'a dönme çağırılarına «durumunun kötü olmadığı»na ilişkin

yanıtlar veriyordu. Derslere gidiyor, sınavlara hazırlanıyor, hiç bir biçimde hasta olduğunu belli etmeden çalışıyordu genellikle. Ancak kışın durumunun iyi olmadığı ayrımına varıverdi. Göğsü hırlıyordu elleri soğuk ve nemliydi, kimileyin bolca terlemesi onu umutsuzluğa uğratıyordu. Hekimlerin verdiği salıklara göre sonunda: «Vatan toprağının iyileştirici gücü»ne kavuşmak için Bulgaristan'a dönmeye karar verdi.

Öyle de yaptı.

Çepino, sonra da Kurtova Konare'de karısı onu özenli bir sevecenlikle çevreledi.

Hastalığının zorladığı iri gövdesi bükülmüştü. Karısının yün atkısını omuzlarına atmış, acınası umarsız görünüyordu. Samson benzeri bir tapınağı yıkabilecek bu dağ gibi adam uzunca kaldığı Sen Piyer manastırının beş on basamağını çıkamaz duruma gelmişti. Ama zamanla yaşama gücü baskın geldi, yendi güçsüzlüğünü. İyi bakım, çam havası, içtiği taze sütler, tümü de dirimini öylesine güçlendirmiş, sağlıklı günlerinde olduğunca başı dimdik olmuştu, ayaktaydı artık.

Bundan sonraki iki yılını (1904 1905) Eski Zağra ile Filibe'de geçirdi. «Çiftçi Bayrağı»nın (Zemedelsko Zame) genel müdürü olarak ona ayda yüz leva ödüyorlar, tüm işleri ona bırakıyorlardı: Baş makaleleri yazmak, gelen yazıları düzenlemek, düzeltileri yapmak, «Çiftçi Birliği»nin Kongre kararlarıyla uyum içinde olmak.

Yorulmak bilmiyen propagandacıyı bu yerinde duramazlığı aile ile politika arasında ikiye bölüyor, bu durum ise genç evliler arasında anlaşmazlıklar doğuruyor. Güvenilir, sabırlı kör inançlardan uzak biri olan karısı, Milena'nın evin tüm yükümlülüğünü sırtlanması gerekiyordu. Evle, bağla, tarlayla, davarla uğraşması gerekiyordu. Üs-

telik de ona kaygılar yaratan biri oğlan, biri kız iki çocukla da uğraşması gerekiyordu. Bu nedenle karısı onun matbaayı bırakıp kendilerine rahatlık sağlıyacak, güncel tatsızlıklardan kurtaracak olan köy okulunda öğretmenlik almasını istiyordu. Çok doğaldır ki kocasının karakterini, yalvarmanın işe yaramazlığını biliyor, yine de evini dirliğe kavuşturmak için üsteliyordu.

«Sevgili Milena» diye yazıyordu ona, «Mektubunu aldım, çabuk yanıtlıyorum. Bensiz zor durumda olduğundan yakınıyorsun. Buna inanıyorum. Ama kentteki ailelerin bolluktan bayram ettiklerini, benimse bir yarasa gibi matbaada tıkıldığımı görmekle iyi miyim sanıyorsun? Benim de karımın, çocuklarımın yanımda hiç olmazsa en önemli bayramı daha bolluk içinde ve daha insanca geçirmeyi istemediğimi düğünebilir misin?»

Bu gerçekten üzünç vericiydi ama, kendi açıklaması da vardı.

«Evet, ben de benzer acıları duyuyorum. Ama benim ilkem kişisel çıkarların toplumsal yararları önünde diz çökmesi gerektiğidir. Elbet sizlerin aranızda olmayı isterdim ama davamız, davamızın gerekçesi beni bu tüm duygulardan uzak durmaya zorunlu kılıyor.»

O artık tüm gençlik gücünü, tüm gelecek inancını adadığı davaya bağlanmıştı.

«Artık başkaca bir görev üslenmeyi düşünmediğimi bildirişime şaşmış olman beni de şaşkınlığa düşürdü.»

«Doğrusunu söyleyeyim mi, ben senden bu savaşında tam bir anlayışla erkekçe bir destek beklerdim. Ama nasıl ağır geldi bana, bir bilsen, istemeyerek de olsa, senin aklınla ağabeyimin aklını bir teraziye koymak. Üstelik senin parasız olmakla suçladığın ağabeyimin aklı yanına. O görevleri,

paralar için ayıklıyor, sen de bu hastalığa yakalanmakta gecikmedin.»

Kör topal herkesin devlete kapılanmaya çalıştığı bir ülkede genç Stamboliyski'nin sözlerine çağdışı olarak bakılması kaçınılmazdı. Bu durumda karısının ona karşı suçlamaları aralarındaki uzaklığın düşsel bir sonucuydu. O karısından bir kadın için çok büyük ve yapılması olanaksız özveriler bekliyor, karısının da tıpkı kendisi gibi güçlü, dirençli ve son derece dayanıklı olması gerektiğini düşünüyordu.

«Şimdi artık anladım ki sende kamunun iyiliği, toplumun mutluluğu için bir damlacık olsun bir istek kırıntısı yok. Böyle bir kadın ise benim gibi savaşımcı yaban bir hayırsızdan başka herhangi biriyle yaşamayı yeğlerdi.»

Gene de bunların tümü Stamboliyski için olduğu denli pek de trajik gelmiyordu. Karısına olaki: Kadın kocasını evine, malına bağlamak istiyordu. Temeldeki davranışı ise, intihar etmek için suya atılırcasına savaşına atılmaya hazır olan bir kocayı dengelemeye çalışan her kadın gibi, doğal ve yasal bir davranıştı. Ama Stamboliyski bir kez başlamıştı ya sonuna dek sürdürmeliydi.

«Sen isterdin ki, adi meyhaneciler gibi kocanla ikiniz göle girmişcesine durgun bir yaşam süresiniz. Basit bir yaşam olsun isterdin, basit ama yeter ki maddi yönden gönendirsin.»

Öfkenin sertliği sürüyordu :

«Domuzlar da bu türlü yaşıyor,» ekliyordu : «Anlamıyor musun hâlâ senin kocanda savaş rüzgarları esiyor?!»

«Görev alsaymışım!»

«Eh bakalım, görev alınca benim ne olacağımı sanıyorsun?»

«Sen de erkek kardeşim gibi, benim bir kaç

ayda 200-300 napolyon altını mı toplayacağımı sanmaktasın?»

«Hiç bir şey olmayacak, yalnızca yüz leva kazanacağımdan başka. Eh, bunca para tomarıyla(!) neler yapacaksın bakayım? Hiç bir şey, daha doğrusu şimdi yapabileceğinin tıpkısını!»

Genel yayın müdürü olarak da aşağı yukarı bu parayı alıyordu, ama bağımsızdı, memur olsaydı kesinlikle yitirirdi kişiliğini.

«Ne varki bunları bırakalım, benim bütün ruhumla bağımlı olduğum davamın yerine koy kendini ve bundan nasıl kaçabileceğini düşün?»

«Şimdilik, bu davanın insanın öz yaşamınca değerli olduğunu düşünemezsin daha...»

«Bu davaya kenetlendiğimi anla!»

«Bana başarılar dile ve iyi bir eş olarak benimle birlikte yürü. Doğru ve yüce olan budur!»

Böylesine bir inandırma çabasıyla ancak, böylesine az bulunur ve düzensiz yaşamlı insan konuşabilirdi. Şöyle ya da böyle, o kendi güçlü elinden, gerekli güvenceden yoksun ailesinin ağır durumunu görmezlikten gelemiyordu. Bu nedenle de, karısının sürekli yalvarışlarına dayanmıyarak 1904 1906 yılında Slavovitsa'ya öğretmen olarak döndü. Üretim uğraşıları dışında, hızlı toplum işlerinden de geri kaldığı yoktu. Ondaki büyük güç akmak için bir yol aramaktaydı. Okuma odası, kooperatif çalışmaları, gece okulundaki dersleri ile konuşmaları, politik uğraşılar, gazete makeleleri. Sanki boğazına dek tümüyle «Dava»ya gömülmüştü. Öylesine ki yakınlarına içtenlikli yakınlığı giderek kurumaya yüz tutuyordu.

Gerçekten de böyle miydi?

Herşeye karşın, duygularında yabansı bir canlılığı korumaktaydı. İnceliğinde şiirsel arılıktan gelen bir şeyler vardı. Uyanık bir düşselliği yansı-

tır ufak tefek düzyazılardan en usta yazarların kalemlerine yaraşır durumlar yaratıyordu.

Bu olay da böyle oldu.

«Daha 25 Ocağa doğru» diye yazıyordu, o kırgın bir liseli duygulanışıyla «sen Pazarcık'a gitmişsin, bense açık bir mektupla bunu bana bildirmeni boşuna bekledim. Senden böyle bir mektubu bekleyişimin iki nedeni vardı: 1) Asenova'nın hastılığının süregidişini merak ediyordum, 2) Eş oluşun doğurduğu zorluktan değil ama, eşlerin birbirine karşı incelikli davranmaları gereği yüzünden, oraya kiminle gittiğini bildirmek alçak gönüllülüğünü göstereceğine inanıyorum. Başka bir durumda bunu bana bildirmesen de olurdu, ama şimdi, bizim köydeki insanlar senin yabancı bir adamla geziye gittiğini gördüklerinden, bunun kim olduğunu bana yazıp bildirmen gerektiğini sanıyorum.

Biliyorsun, ben körü körüne de olsa, senin doğruluğuna, temizliğine inanıyorum. Bunun için senin bu çeşit davranışlarının beni tedirgin etmesine hiç bir neden yok. Ama hiç bir zaman için kafandan geçmemiş olsa, yasal durumumuzu da çiğnemeye kalksan beni şaşırtmıyacağını bilesin. Çünkü ben bağları çarçabuk koparabilmeği iyi beceriyorum.»

Tüm bunlar, bu çok yakıcı konular, gerçekte bir çeşit sanıydı. Ama bu yontulmamış köylünün, köylük yerin ahlakıyla koşullandığını, kişisel özveriye katlanıp bu tutucu anlayışla savaşmayı düşünmediğini gösteriyordu.

«Evet senin davranışının temeli kötülük değil ama, değilmi ki bizim köylüler seni görmüşler, senin daha önceden bunu yazman gerekirdi.»

Yirmi beş yaşındaydı. Salt bu yaş herşeyi açıklıyor bize. Yine de kendini nasıl tutuyordu, nasıl da incelikle. Sinirlenmeden, kin duymadan yazdı-

ğı sözler nasıl bir duygusallığı açıklamada... Suçlamak istiyordu belki ama, sevgisini ele veriyordu yalnızca.

«Bu tutumun beni çözümlenmesi nasıl da zor bir durumda bıraktı bilsen? Seni gören köylülerimiz babama selam yolladığını iletmişler, bir memurla birlikte gittiğini de. Babam selamını söyledi, belli bir amacı yoktu belki ama biriyle olduğunu da anlatıyor. Benim anlaşamadığımı bildiğinden öğretmenle olduğunu sanmıyor. Postanın her gelişinde odama girip bana: «Kiminle gittiğini yazmış mısın» diye soruyor. Ben: «Bilmiyorum,» diye yanıtlıyorum. Bu soruyu şimdiye değin altı yedi kez yineledi. Sorusu betki de safça ama «bilemiyorum, bana yazmadı,» demek zorunda kalmamın beni nasıl güç bir durumda bıraktığını tasarlayabilirsin sanırım.»

Genç kadın bütün bunların bir çocukluk olduğunu anlıyor, bu yüzden de eşini bağışlıyordu. Kocasından daha çok yaşam deneyi olduğundan duygusallığa yer vermeyen ruhu olgunlaşıyor, bu nedenle de olur olmaza aldırış etmiyordu. O çok daha başka ve onca gerçek sorunları önemli buluyor ailenin her günkü işlerini çözümlüyordu. Öylesine ki sonunda kocasının «sağ kolu» vazgeçilmez biricik yardımcısı zor işinin destekçisi durumuna gelebildi.

«Senedin vakti geliyor...» diye yazıyordu karısına ondan ne yapması gerektiğine ilişkin öğütler bekliyordu.

«Olanağın varsa borcu öde.»

«Bağların çoğunu sürdür, sonra da çapala.»

Bu türden bir sürü öneriler, karısıysa tümünü de istekle yerine getirmeye çalışıyordu, doğal aklı, ağır çiftçi çalışmasıyla, yerine getiriyordu da.

Çocukları onları birbirine bağlıyordu. Çocuklara ilişkin ortak uğraşıları, ortak kaygıları vardı.

«Çocuklar» diye yazıyordu Stamboliyski, «yola çıkarken iyi giyimli olmalılar. Orada oldukları sürece yumurta içir onlara.»

«Çocukları kimileyin çam ormanına götür. Yemiş ağaçlarının çevresinde koşturmalarını sağla. Onlarda doğaya, çiftliğe karşı ilgi uyandır. Çayırlarda zıplasınlar...»

Yazgı, ana toprağın ona sunduğu umutlarla amaçların zorlu yolunu, çizdiği yıllarda genç Stamboliyski'nin kaygıları bunlardı.

akla uygun insan yaşamı

Bu yıllarda Stamboliyski'nin gösterdiği ruhsal güç köylü kesimi için giz olarak kalamazdı. Kongrelerde o deneyli bir örgütçü görülüyor, eylemin kuramcısı olarak kabul ettiriyordu kendini. Onda yeni toplumsal oluşumun beklenen önderini görüyorlardı. Adı gazeteler yoluyla köy evlerine yayılıyordu. Yaşı yeterli olsaydı Millet Meclisine girmesi işten bile değildi. Her nice alıngan görünseler de burjuva partiler Stamboliyski'nin sözlerine kulak verir olmuşlardı.

Bu partilere karşı başlattığı amansız savaşın amacı, onların toplum önündeki aydın görünüşlerinin düzmeceliğini, gerçekte yağmacılık karakterlerini, satılık bürokratik yapılarını ortaya çıkarmak içindi. Ama bu savaş, tasarılarının amansız koşullarınca saptanmış olan düşüncelerin savaşıydı.

İlk zamanlarda tutumu gerçekten yumuşaktı. Çünkü karşı eylem de güçsüzdü daha. Her şeyden önce, önemli olan Bulgaristan halkının üçte

ikisini oluşturan çiftçi sınıfının, önlenemez biçimdeki ahlaksal ve fiziksel yenilenmesinin uçuruma itildiğinin saptanmasıydı ki Stamboliyski bunu şöyle özetliyordu :

«Bu itiliş öç alıcı tanrı eliyle değil, insan yönetimin kötülüğü ve suçuyla, ulusal aldırmazlıktan ileri geliyor.»

Yüzyılın çocuğu zamanındaki tarihin metafizik karakterini tanımadan edemezdi. Düşünce gelişiminde ilkellik kalıntıları olmasına karşın tarihsel materyalizm'in onu etkisi altına alan havasından da uzak kalamazdı. Bir yığın toplumsal problemlerin yanıtını, kapitalist düzenin iki uyuşmaz çelişkisinin ortasını bulmak için her biri birer burjuva ekonomisti olan Fredrik List, Karl Büher, Bruno Hildebrand'an tutun da Stayn Şmoler'e dahası Karl Marks'a dek en büyük düşünürler de aramaktaydı. «Mülksüz işçilerle, mülk sahibi işsizler» bu iki kutup arasındaki her zaman için «yeşerecek» olan ekvator. Kutuplardan biri yeğlenecek olsa, küçük toprağındaki emeğini sömürtmeyen «çiftçi sınıfı»dır bu. Onda yaşamın süreğinden tarihsel bir içgüdüsü, insan yaratılışına özgü olan doğal ve yasal hak «Bulgar koşullarında» ta ilkel ortaklıktan bu yana her zaman için filozofların, ozanların ülküsü olmuştu. «Kesin bir iyilik olamaz», diye belirtiyordu Stamboliyski, bir başka yerde de ekliyordu: «İnsan yapısının tümüyle mutlandırılması olanağı vardır diye kendini aldatan aptaldır.»

Ama yine de o, yüzyılın düzenini yasal ve usa uygun olarak onaylayamıyor. Bu onaylamayışta da iyice kesindir.

«Bu günkü düzen» diye yazıyor, «nimetlerin sözde kültürel ortama karşın kabaca dağıtıldığı inançsız bir barbarlıktır. Böyle bir toplum düze-

ninin çürük temelleri var, sürekli sarsıntıların, durmak bilmeyen yıkımların eline düşmüş. En onulmaz toplumsal yaraların beşiği. Krallık, toplumun Kastlara bölünmesi, militarizm, emperyalizm, bürokrasi, üstelik de işsizlik ve kapitalizm. Bu toplum düzeni bir yandan cahil halk tabakalarını, öte yandan bolluk ve eğlence içinde bozulan aydın kesimini yaratıyor.»

«Demokrasi» diyordu, «tüm dünya toprağını aynı biçimde verimli, tüm insanları aynı yükseklikte, aynı beden ve ruh gücüyle, aynı yetenekte, aynı çalışma isteğiyle özdeş yapamaz; Demokrasi insanları gereksinimleri aynı olan, emekleri aynı verimliliği yaratır, yapamaz. Kutsal hakları ve özgürlükleri zedelemeden, yok olması gerek kaba düzeni, yaşam nimetlerinin dağılımındaki görünür adaletsizliğini kaldırabilir kuşkusuz.

O, çiftçi birliği'nin çağrısını «adalet, insanlık, ve siyasal öngörü»ler üzerine çalışmak diye anlıyordu. Bağımsızca salıverilen yaşamın her türlü düşcüllüğünden borçtan kurtulurcasına kurtulmak, sözcüğün tüm anlamıyla gerçekçi olmak gerektiğini biliyordu. Elinde dağılıverecek düşlerin ardında koşmak için rastgele fırlayıp batağa saplanmağa ivedilenmiyor, sert ama güven veren bir yerde durmağı yeğliyordu.

O gerçek nimetler adına gerçek kötülüklerle savaşmayı isterdi, yapacağı savaş uzun, zorlu çabalar gerektiriyordu. Bu güçlüğün bilincindeydi, ama onu kaçınılmaz bir gereklilik olarak ele almadan, edemiyordu. Kana susamış partilerin saldırılarına karşın, saray baskılarına karşın, haince kendini beğenmiş aydınların tutumuna karşın... göğüs gerecekti kötülüğe.

Kötülükler için iki önemli neden gösteriyordu: «Kötü yönetim ve suçlu halk aldırmazlığı». Bi-

rincisi partilerden geliyordu. «Toplumsal dalgaların üzerine nasılsa çıkmış bir yönetim, zenginliğe susamış kurt sürüleri;» ikincisi kalabalıkların aptalca aldırmazlığının sonucu, «ki hiç kimse onların acılarını içten duyabilecek, iyileştirebilecek değildir, kendilerinden başka.» İşte tam bu aldırmazlığın, tam bu umursamazlığın yenilmesidir gerekli olan. Gerekli olan haksızlığa uğramış, haklarından yoksun bırakılmış halkın silkinerek, savaş çağrılarına katılmasıdır.»

Kuramı şöyleydi onun:

«Biz, sonsuza dek ayrılmamız gereken eski siyasal dünya yerine bir yenisi için olanaklarımızı kullanalım.»

Eski dünya: Cahillik, sınıf ayrımı, saray.

«Eski siyasal kümeler eriyip yok oluyor.»

Stamboliyski'nin inancı, düşmanlarının ileri sürdüğü gibi, demogoji ya da kısır görüşlülük değildi. O, hepsini de, bu toprağın oğlunun inatçılığı, bu düşmanlarının ondokuzuncu yüzyılın kör inançlarına bağlı uslanmaz bağnazlığına karşı çıkışındaki direnişlilik şaşırtıyordu, gerçekten de arslan pençelerini tümüyle göstermemişti ama gocunanların hepsi de «ki bunlar tüm partilerle burjuva aydınlarıydı» dirliklerini bozabilecek denli onlarca hoş olmayan birşeylerin geleceğini seziyorlardı.

Stamboliyski'ye göre bu durum «birlik» için birinci koşuldu.

«Bakınız!» diye yazıyordu, «memurlar da, subaylar da öğretmenler de, gazeteciler de, politikacılar da, hepsi ama hepsi de zamanını doldurmuş kuramların ya da kaba çıkarcı amaçların baskısı altında eyleme geçecektir. Bunlar istemeyerek de olsa, bugün yalnızca silkelemeye yarıyan un çuva-

lı örneği cansız bir güç saydıkları Bulgar halkı denen deve başlarını çevirecektir.»

Stamboliyski bir yandan da en büyük kötülüğü «bu devin aldırmazlığında, vurdumduymazlığında...» buluyor, «onun uyuklamasında, siyasal uykusunda, uyuşukluğunda, duygusuzluğunda, bilgisizliğinde...» görüyordu.

Bu «aldırmazlık» bu kendi yazgısına karşı umursamazlık artık yenilmiş gibi geliyordu ona. Birleşme düşüncesi köylüleri daha bir kültürlü yapmalıydı. Birlik kitapları, gazetesi köyün ruhsal çölüne yepyeni bir moral yaşamı aşıladı.

«Daha önceleri» diye yazıyordu Stamboliyski, «kışlarını, ya da bayram günlerini halk inine kapanmış bir ayı benzeri, tümüyle durgun bir uyuşuklukla geçirir giderdi. Artık böylesi günlerde meyhaneler de ya da evlerde kış uykusuna yatmıyor, bu alışkı yok olmaya başlıyor.»

«Bir zamanlar çiftçinin insanı tiksindiren toplumsal yaşamı da çağdaş biçimlere dönüşüyor. Çiftçi Birliği yerel kuruluşlarının düzenli toplantıları, sigorta olma ve borç alma kuruluşları, kamu kooperatif mağazaları, parti ya da belediyelere ilişkin çalışma raporları, okuma odasını ziyaretler, gece ve pazar okulları...» diye köydeki yaşamı bir bir sayıyor, sonra da ekliyordu:

«Nasıl bir mutluluktur, insanın böylesine aklı başında, uyanık, güçlü ve çalışkan bir çiftçi kovanında olması!»

Onun kişisel deneyleri vardı. Daha yirmi yaşındayken bu «kovanın» arılarından biriydi. İnsan biçimine girmiş hayvanın sürüsünden ayrılarak gençliğini sevinçle adadığı davaya bağlılığı da ta buralardan süregeliyordu. Halkın arasındaki bu kültürel çalışmaları o, gerçekten de akıllıca bir yaşam sayıyor ve körü körüne partizanlığa bağlanan

aydınları gerçek görevlerine çağırıyordu.

Gazetenin genel yayın müdürü olarak, bazen Eski Zağra, bazen de Filibe'de ya da köyde yaşaması gerekiyordu. Örgüt kurmak, karşıtlarıyla savaşmak, seçim zamanı propaganda yapmak için. Bu da onu kendi gözünde yüceltiyordu.

Daha sonraları bu yaşamı kıvançla, övünçle anımsayacaktı.,

Eski Zağra'lılar önündeki bir söylevinde:

«İzin verirseniz» diyordu, «çocukluğumda, delikanlılığımda ne görüp neler duyduğumu anımsamama izin veriniz. Bu anılar benim için pek değerlidir. Çünkü Eski Zağra'da ki yaşamım burada verdiğim savaşım, yazdığım makaleler Çiftçi Birliklerinin kuruluşuna epey yararlı oldular.»

Böylece bu köy önderi düşünceyle davayı birleştiriyor, bunun içinde kabaca köy işlerinin moral çalışmayı, kendi kendini yetiştirmeyi engellemeyeceğine inancını gösteriyordu.

O bilinçli savaşçılar yetiştirmek istiyordu. Çünkü savaşın uzun süreceğini, çetin geçeceğini çoktan sezmişti. Bir kuruluş gerekliydi: kuruyordu işte. Disiplin gerekliydi: Bunu da aşılamaktaydı.

Eski Zağra dolayındaki köylüler lâf atıyorlardı ona:

«Güzel konuşuyorsun. Bizim Dragiev'de güzel konuşuyor, ama bize arka çıkacak bir dayımız yok ki Sofya'da...»

Acılarını dile getiriyorlardı:

«İktidara geçmeden iş becermek olanaksız. İktidarı size kim verecek sanki? Amcanız, dayınız kiminiz kimseniz yok ki. Dragiev'i de dinliyoruz, ama onun iktidar falan istediği yok. Siz ise çok gençsiniz. Bu iktidar için ne söyler, ne yapabilir, nasıl elde edebilirsiniz? Sofya'da size arka çıkan kim olacak?»

«Yok hayır!» diye yanıtlıyordu gülerek, «bizler Sofya'da bir dayıyı, ya da bize arka çıkıp elimizden tutanı gereksinmiyoruz. Biz kendimiz örgütleneceğiz. Egemenliği halktan çalarak kaleyi kuşatan eşkiyaları kovup çıkaracağız. Değil mi ki haklarımızı yağma etmişlerdir, kendimizi zorla kabul ettirip iktidarı kendimiz alacağız.»

Sözlerine şaşıyorlar, karşı çıkarak :

«E, eh...» diyorlardı, «Bu ne zaman gerçekleşecek?»

«Bu sizlere bağlı elbet. Siz çiftçilerin bilinçlenerek örgütlenmesine, savaşa hazır olmanıza bağlı.»

Eski Zağra dolayındaki köylülerin kendilerine «Dragiev'in yandaşları» demelerine şaşıyordu. Aynı gazetenin yayın müdürlerinden olan Dragiev'in «Çiftçi eylemi»nin karakterine ilişkin başka görüşleri vardı. Çiftçinin, esnafın, tüccarın hep birlikte çevrenin namuslu insanlarıyla örgütlenmesi düşüncesinde Stamboliyski için kötü bir yan vardı, kendi kendine: «Bu düşünce insanların kafalarından silinmeli,» diyordu.

Namusluluk... Salt bu, kendiliğinden anlaşılıyor zaten!

«Bir yere dikilip bağıramazsın: Namuslu insanlar arıyorum, yani hiç lekesi olmayanları, hiç bir yaramaz yanı bulunmayanları. Eyleme geçildiğinde yanılmadığıma güvence verecek kim? İnsanlar lekesiz, temiz doğarlar, dürüst de sayılırlar. Ama yalnızca eylemlerinde nice oldukları görülebilir.»

Stamboliyski Çiftçi Birliğini sağlam ve ahlaksal temellere dayamış görmeyi, savaşlarını doğru dürüst kurallara, ilkelere dayayarak sürdürmeyi veğliyordu kuşkusuz. «Ferdinand'ın elinde acınası oyuncak olan tanınmış burjuva partilerinin baskanlarına benzer kağıttan kaplan gibi bir önder

olmak istemiyor; güçlü bir örgütlenmeyi, açık seçik programı olan, açıkça ve dürüstçe savaşacak bir örgüt yeğliyordu... Köylüler «Dragiev Yandaşı» olamazdı. Çünkü genel olan tüm ulusun yararlarını gözeten bir savaşımın anlamı çok değişikti. Onlar yalnızca «Birleşik Çiftçiler» olmalıydılar, birliğin namusunu da ayrı önderlerin namusları üzerinde tutmalıydılar. Stamboliyski toplantılarda yinelemekten bıkmıyordu :

«Baylar !Köyde ve kentte, birlikteki yada partilerdek işçilere saygı duyunuz; onları sayınız ama saygınızı aşırı götürmeyiniz, onları tanrılaştırmayınız. Çünkü saygının aşırısı kişilikleri yozlaştırmaya hazırlar.»

İlgiyi kendine çevirmeye çalıştığı düşünebilirdi, ama o bunu da istemiyordu.

«Stamboliyski'ye de bağlamayın. Çok yetenekli olabilir, çok verimli bir ağaç olabilir, çok şeyler yaratabilir ama sonuç olarak o da bir kişidir ayağı kayabilir, kendini yitirebilir, kendini küçük düşürebilir.»

O başlıca bir felsefe olan şu sözlerle bitiriyordu konuşmasını :

«Kişilik anarşistçe davranır, kendini evrenin merkezi sayarsa; herkesce tek başına bırakılacak, tükenip gidecektir.»

Rahatsızlıklarla, kaygılarla dolu • bu yaşamın kendine özgü iyi yanları da vardı, ona sahici bir maddesel doyum veren birlik ve yayın çalışmaları arasında o, Slavovitsa'daki malını da unutmuyordu. Hayvanları doyurup rahatlattıktan sonra, ona yığınla gazete, dergi getiren postacıyı karşılamayı, okumaya dalmayı severdi. Buradaki dar aile çevresinde kendini kıvançla bulur, köydeki sınırlı çalışmanın da bir anlamı olduğuna genç çiftçileri inandırdı.

Kentteki partizanca «Kültürel» yaşamından derinine etkilenmiş aydınların geri döndürülmesinin düşünülemez olduğunu, onların artık yitirilmiş birer kişilik sayılması gerektiğini anlamıştı. Bunun için de köylük ortamdaki çalışmaları ağır bulmak yerine, onlardan tat alacak kişiler yetişmeye uğraştı.

«Böyle bir kardeşimizde düşün arkadaşınızda, halk yararına savaşta bıkkınlığa yer yoktur.»

İnandırıcı olmaya çalışarak örnek olarak kendini gösteriyordu :

«Yeni birşey öğrenmek ya da arkadaşlara bir şeyler öğretmekten doğan övünçle toplantıdan dönerken işlere öylesine bir hafiflikle sarılmak yok mu, tıpkı kırlangıcın yuvasına yiyecek götürürken ki uçuşundaki hafiflik gibidir. Hayvanları doyurup suvardın birden seni akşam okuluna çağıran zilin sesini duyuyorsun. Orada bir kaç mutlu saat geçireceğini biliyorsun. Öyküler, şiirler neşeyle okunacak, dinleyeceksin...»

«Böyle bir adam» diye öğretiyordu, «aileye yeni bir ruh, yeni bir kültürel oluşum sokar.» Saat ona doğru köy uykuya dalar artık. Kimse uykusuzluktan yakınmaz, sinir nedir bilmez olur.

Kuzular benzeri tasasız, ama akıllı, insancıl yaşamı seven görevini gereğince yapabilen askerler gibi uyurlar.

Yalnızca şurada burada kimi pencereler ışıldar. Bunlar bizim köy geçimimizi iyice anlatmak için düzenlenen kitapların üzerine eğilmiş, çiftçiye aydınlık getirecek olan çiftçi savaşçılarının şimdilik azınlıkta kalan aydınlığıdır.

«İşte akla uygun insan yaşamı bu!»

olaylar gelişiyor

Olaylar, zaman tarlasındaki bu olağan üstü başaklar; durmaksızın gelişip olgunlaşıyordu; tüm Balkan ulusları daha sonra da tüm Avrupa ülkeleri için kanlı bir harman olmaya. Bu ölüm harmanının kahramanları kendi silahlarıyla bir kaç devletin başıydı. Acınası durumdaki parti önderleri, bunlardan daha da hasta ruhlu bir diplomasinin çok daha acınası hizmetleri - Bunların arasında, dahası biriinci sıralarda Bulgar Çarı Ferdinand Kobğurski...

Bulgar dış politikasının çevresinde döndüğü Makedonya savaşı kararlı bir döneme girmişti.

Madekonya'daki ayaklanma, güçlerin reform eylemleriyle izlenen Jöntürkler'in devrimiyle sona erdi, Çar yönünden Sultan Hamit'ten daha düşmanca karşılandı.

Ferdinand, bu süre içinde yalnızca tahtını sağlamlaştırmakla kalmamış, güney doğu Avrupa için büyük bir siyasal etmen olmuştu. Çar ilk önce, temelde tüm alçalmalara hazır bulunan partileri de satın aldı. Birinci olarak askerleri ayrıcalıklı olarak yanına çekip tahtın bağnaz yandaşları yaptı. İkinci olarak hazırladığı diplomasiyle halkın düşsel yönünü besleyip elinde tutuyor ve haklı olarak kendini «Bulgaristan'ın yüreği» olduğunu yayıyordu. Savunma ve dışişleri bakanlıklarını tekeline almıştı. Orduyu ve silahlanmayı güçlendirmek için Makedonya sorunuyla, Türkiye tehlikesini ustaca kullanıyordu. Yabancıların Bulgar ordusuna ilişkin düşünceleri onun duygularını okşuyordu. Bu ordu Çar'ın gözünde politik alanda elverişli koşullarla sürebildiği bir kapitaldi sanki.

Ferdinand gerçekten de çok güçlü olduğuna

inanıyordu. Bunu ona baş komutanı olduğu ve ona kenetlenmiş orduları da açıkça gösteriyordu.

Büyük yapıtını seyrebildiği geçit ve törenlerini çok seviyordu. Parti önderlerinin, bakanların dalkavuklukları da etkiliyordu onu. Kendine göre iyi ve vatansever niyetlerini anlamıyan kısa görüşlü bir toplumla savaşıyordu. Eski bir ilkeydi: «Divita et impera», bir yönetim biçimiydi ki «Yürek» bu ülkenin her şeyi olsun.

Bu yüzden de Çar, gölgesinden bile korkuyor, kendi feld mareşali onun için :

«Her adımda suikastçılar görüyor!» diyordu. «Dahası, veliahtı olan öz oğlundan bile kuşkulanıyor.»

Anarşistlerden ürkmesi, Malinkov hükümetinden anarşistler için yasa geçirtmesine neden oldu.

Stamboliyski bu yasaya karşı çıktı : Haşmetlinin bir takım uzak amaçlar için önceden hazırlandığı belliydi. Bir yandan Ferdinand'tan tiksinmesi, öte yandan adalet duygularının hırpalanması onu derinden etkiliyordu. Ona göre, «Tolstois» diye adlandırılanlardan başka, Bulgaristan'da anarşistler yoktu ki.

Tolstoy'u açıklarken, Tolstoy'un Ayran Kayrakta'ki yandaşlarına dokundu :

«Bu kuram, kişiyi ayrı ayrı eğitmek, ayrı ayrı ahlaksal değerlerle yüklemek istiyor. Kant'ın felsefesindeki yöntemlerle, Kanfutsiy ve İsapratek kuramlarının bileşkesi yani açıkça başkasının sana yapmasını istemediğini, sen de başkasına yapma diyen kuramlar. Demek ki bunlar toplumun yozlaşmasına bir tepki olarak ortaya çıkan gerçek bir hıristiyan toplulukları...»

Stamboliyski hükümetten böyle topluluklara

da toprak vermesi isteğinde bulunuyor, onlara yardım etmek istiyordu.

Bunların dışında kalan «ve ne iktidar, ne hükümet, ne parlamento, ne aile tanımayan» anarşistlere gelince karşılarına çıkıyordu Stamboliyski. «Rahiplerin, zenginlerin, tefeci faizcilerin anarşisi ne de...» karşıydı. «Bunlar ki yöneticilerin sağladığı durumdan yararlanırlar, nice zenginlikleri ellerinde tutarak en sert despotismin uygulanır oluşuna boyun eğerler.»

«Biz tüm görüşleri izlemiyoruz. Bizim için önemli olan: Ortada bir suç var mı, yok mu? Eğer bir suç eylemine dönüşüyor, bir kıyımı kışkırtıyorsa, yapılanlar anarşizmden ileri geldi diye daha da acılı gelmez kişiye.»

Bu yasayı kötüye kullananların çıkacağına inanarak bir düşüncenin özüne dokunulmazlık için savaşıyor.

«Bizde çıkabilecek bir karşı devrimci parti, bir Stambol ya da bir narodnak partisi bu yazası kendi politik karşıtlarını sindirmek, ya da ezmek için kullanabilir.»

Yasa önergesi meclisin olumsuz havası nedeniyle komisyona geri verilip uykuya bırakıldı.

Ferdinand tehlike çanlarını çalmaktan hoşlanıyordu. Avrupa'daki bir sürü taçlılar gibi kendisinin de anarşistlerin suikastçilerin hedefi olacağına inanıyordu: ki bu monarşizmin ayrıcalıklarından biriydi. Stamboliyski, çağdaşlarından çok daha ilkel bir çoban yurdu olan ülke görünümü üzerinde ki bu aptalca «Burbonizm» soyluluğunun düzmece oluşunu pek iyi anlıyor, bunun kötü, yalancı yapısındaki maskeyi indirmek için fırsat kaçırmıyordu. Mutlu bir dil sürtmesiyle bir gün Ferdinand için: «Bizim Cumhurbaşkanımız,» dedi. Bu

söz de nasılsa Ferdinand'ın hoşuna gitmiş, feld mareşaline :

«Bu Stamboliyski oldukça açıkgöz biri,» demişti.

Sivil bir liste sorunu içindi :

«Başka zamanlarda size bir çok konularda söylemişimdir, sizin kamuya örnek olmanız gerektiğini. Örneğin İsviçre'de en yüksek devlet memuruna, Cumhurbaşkanına bizim parayla 1500 leva veriyorlar. Bizdeyse, bizim devletin başkanına, başımızdaki prense iki milyon veriyorsunuz.»

Şöyle ya da böyle Çar Ferdinand için karar günleri geliyordu. Kendince herşeyi düşünüyordu ama kararsızca. En ufak bir konuda bile günlerce, haftalarca düşünüyordu. Çünkükendini hiç bir yanlışa düşmez olarak alıyor, olup bitmiş, gerçekleşmiş işlerinin büyüleyici gücüne inanıyordu. Böylece de Avusturya'nın Bosna-Hersek eyaletini Çar'ın ülkesine katma kararı ile birlikte Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilân etmesi bütün Avrupa'yı gerçek bir paniğe uğrattı. Bu tümüyle biçimsel bir uygulamaydı, ama onun bu yeni yönetimi, nerdeyse ipnotize edilmiş politik aydınların hayranlığını iyice arttırıyordu.

Stamboliyski ellerini kütletiyor, yumruklarını sıkıyordu. Ona göre, bu olayda Avusturya'yla ilgili ortak bir eylemin varlığı gün gibi açıktı, bu ise Bulgarların ulusal çıkarı bakımından şeytanla ortak olmaya benziyordu. Slovitsa'lı adam bu olayda gerçek bir yıkımın yeşereceği savaşın tohumunu atılmış görüyordu. Gök gürültülerini andıran borozanların şenliklerini cenaze marşlarına benzetiyordu.

çiftçi birliği kime hizmet ediyor?

Ferdinand bir gazetecinin önünde konuşuyordu :

«Çiftçiler topraklarını sürsünler yeter, politika onlara göre değil.»

Çar çiftçileri için böyle düşünmekle yeterli özeni gösterdiğine inanıyordu. «Politikayı düşünme zorluğuna neden katlansınlar,» diye düşünüyordu, «neden gereksiz yere güç harcasınlar?» Onca politika «astroloji» ya da «kimya» gibi yüksek bilim idi. Bunu da anlayan tek kişinin kendisi olduğu inancındaydı. Politika köylülerin kaba nasırlı ellerinde yozlaşır, aşınmış para gibi değerini yitirirdi.

Çar yine de toplumun yepyeni gücünden korkuyor, bu korkusunu politikacılara aşılıyordu. «Tarım Birliği kime hizmet ediyor?» sorusunu atıyordu ortaya. Birlik düşüncesi ilkesi, kuralları nedir?

Stamboliyski milletvekili oluşunun ilk günlerindeydi daha, uzun bir söylev vererek bu soruları yanıtlamaya çalıştı.

Bunun için «Taht söylevi»nin bir bölümünde iyi bir neden buldu' Bu bölümde şöyle diyordu : «Vatan haklı olarak sizden akılcı reformlar bekliyor, öyle reformlar gerçekleştirmelisiniz ki çeşitli toplumsal sınıflar çıkarlarını birbiriyle uzlaştırsın.»

«Bu nasıl olacak?» diye haykırıyordu. «Siz çeşitli toplumsal sınıfların birbiriyle çelişen çıkarları olduğunu açıklıyorsunuz ya? Düne değin tüm partiler bunun olabilirliğini red ediyorlardı. Tüm Bulgar halkını iyi yürekli, sessiz esnaflar topluluğu olarak tanıtıyorlar, saygıdeğer hükümetin baba özeni altında yaşıyanı hiç bir şeyin kaygılan-

dırmayacağını ileri sürerek hiç bir ayrım yapmıyorlardı.»

«Çıkarların çatışması her zaman var olmuştur, bundan sonra da olacaktır,» diyordu Stamboliyski. «Bu ekonomik yasalardan ileri gelmekte ve üretim biçimlerinin bir sonucudur. Dahası, ekonomik yasalarda görülen geçinme oranları bu geçimlerdeki insanların devletçe korunması ya da onlar üstünde devletin vasiliğiyle ilgilidir, gündelikçi bir işçinin ya da bir çiftçinin çıkarı bir tacir ya da bir sanayicininki gibi değildir. Bu çıkar çatışması gerçektir. Kimse de bu çelişkiyi uzlaştıramaz; çünkü bu çıkarların karakterinden ileri gelmektedir.

Ama toplumsal adaletsizlikten bağımsız olarak ve devletin koruyuculuğunda olarak çeşitli kesimlerin geçimlerine ters düşen çelişkiler de vardır.»

Stamboliyski'ye göre: Bu çelişki kaynaklarını birbiriyle kaynaştırmak olanağı her zaman için vardır, yeter ki bu rolü yüklenecek toplumsal güçler bulunsun.

«Devletin vurdum duymazlığı, belirlenmemiş siyasal tutumu ile köy halkına hiç bir türden yardımcı olmamıştır. Ne öğretim, ne sağlık yardımı, ne bayındırlık, ne devlet vergilerinin dağıtımı yönünden, ne de tarımsal yatırımları yükseltme bakımından, harcanan para için yetersizdir, suçludur.»

Onu dinleyenler sözünü kesiyordu :

«Söylev mi, can sıkan bir ders mi verdiğin?»

«Rica ederim baylar,» diye bağırıyordu. «Çiftçi halka nasıl haksızlık ettiklerini kanıtlamak istiyorum sizlere. Bulgaristan'ın kendine özgü vergi sistemini de göstermek istiyorum.»

Çiftçi halk, sayıca en çok olmasına devletin temelini, ulusun kök ve gövdesini oluşturmasına

karşın en kötü, en adaletsiz olarak bırakılmış kendi başına çelişkilerin yok edilmesi ayrıcalıkların kaldırılması demekti. Toplumsal ve siyasal güçler bu eşitsizliği, bu ayrıcalıkları kaldırmaya hazır mıydılar? Stamboliyski bütün bu güçlerin bu partilerin içsel oluşumundaki soyut ve somut yanları çözümlüyordu. Aralarında pek bir ayrım görmüyor «devrimci, ilerici, tutucu, gerici, karşı devrimci» gibi ayırmalarına şaşıyordu.

«Partilerin oluşmalarını, ya da kimliklerini araştırınca aralarında bir ayrım olmadığını gördüm. Örneğin bir Stambolovist partiyi ele alalım. Bunu niye sağ ya da gerici partilerin yanına koyuyorsunuz? Yapılan kötü işlere göre mi, yoksa kötü insanlar elinde oluşuna göre mi düşüneceğiz? Acaba bütün kötü kişiler Stambolovist, Radoslovist partilerine, iyiler de demokratik Stankovist vb. partilere mi düştüler? Nasıl bir sözgeciniz var iyileri kötülerden ayırmak için? Yok böyle şey. Demek ki ayrım kişilere göre değil eylemlere bakılarak yapılmaktadır. Stambolovist parti yaptığı işler yüzünden kötülere katılıyor. Ama sorarım size: İlerde ne yapacağını bilebilir, bir değerlendirme yapabilir miyiz bu parti için. Diyelim ki partilerden birincisi on, onbeş yıl yönetmiş ülkeyi, bir ikincisi ise ancak şimdi geliyor iktidara, peki nasıl değerlendireceğiz?»

Duruma bakılırsa, bu partilerin tüm kadroları özdeşti genellikle. Parti bayraktarları, avukatlar, müteahhitler, tüccar, bankerler, lider kadrosu, memurlar, ordu mensupları vb. kuyruktakiler çiftçiler, esnaf ve tek tek gündelikçi işçiler... Partili avukat, esnaf partiliyi yalnızca onun yardımıyla tüm amaçlarına eriştirecek ve düşlerini gerçekleştirecek iktidarı ele geçirmesine yardımcıdır diye tutuyordu, başka bir şey için değil. Öte yandan bir

çiftçi de devlet kapısında bekçi ya da hademe olmak için partili avukat aramaktaydı. Hepsinin de kendilerine göre bir çıkarı vardı. Partinin iktidar olmasını istiyorlardı, devletten yarar sağlamak için.

«Böylece bu insanlar partinin başlayan iktidarından yararlanırlar. Devlet hazinesinin yağmalanması, onları birleştirmiş, bu parti oluşturmuştur. Yine iktidar olanlar ne yapacaklardır: Yine yağma. Yağmayla birleşmişlerdir, yağma yapıyorlardır, yağma yapacaklardır.»

Eğer partiler yüce duygular ve soylu davranışlarla yapıcı eylemlere geçmeyi, çeşitli kesimler arasındaki çıkar çatışmasını düzeltmeyi, bu halkın içindeki çelişkileri kaldırmayı isteselerdi becerebilirler miydi? Hayır, hiç bir zaman yapamazlardı bunu, çünkü onları köstekliyen katı gerçektir.

Nitçe'nin «üstün insan» türünden insanlar bulunabilir mi? Akılcı üstünlük entelektüel gelişim anlamında değil de ahlaksal üstünlüktür; haksızlığa uğramış Bulgar halkının ve toplumun iyiliğini kendi çıkarlarından üstün tutabilmektir. Bu tür insanlar tek tük çıkabilir, ama çoğunluk kendi çıkarının toplumsal yarar yüzünden zarar görmesine katlanamamaktadır.

Bulgar halkının yurttaşlık ve siyasal haklarını kazanması gerektiği sıralarda partilerin bir anlamı varmış. Böyle bir savaşta hepsi de omuz omuza çarpışmışlar, çünkü hepsinin de özgürlüğe, adalete gereksinimi varmış.

Ama şimdi ne oluyor? Yaşam, şimdi kitlelerin zorunlu gereksinimlerini karşılayacak toplumsal örgütlenmeler gerektiriyor. İktidar amaç değil, araç olmalıdır; iktidar susamışlığını gidermede değil, kitlelerin zorunlu gereksinmelerini karşılamada kullanılmalıdır. Burjuva partileri: Halkın göv-

desi üzerinde yetişen asalakları; çelişik çıkarları olan insanlardan oluştukları için halk yararına hakemlik edebilirler mi? Gündelikçi işçinin çıkarını gözetecek olan, sanayicilerin, fabrikatörlerin, çiftçilerin hep birlikte toplaştığı bu parti mi? Hayır. Gündelikçi işçiyi yalnızca kendilerinin kurduğu bir örgüt koruyabilir. Çiftçi sınıfının haklarını kim savunabilir? Avukatlar mı, ya da günde sekiz saat çalışma isteyen işçiler mi? Çiftçilerin istekleri az mı? Peki bunları kim gerçekleştirecek? Yalnızca çiftçi sınıfının gücü gerçekleştirecek çiftçi sınıfının isteklerini.

«Evet» diyordu Stamboliyski. «Tarihsel gelişimin yönelişi kaçınılmazdır. Bizler de bu toplum biçimlerine doğru gidiyoruz.» İdeolojisinin henüz pek zayıf olduğunun bilincindeydi. Karşıtlarının elinde, siyasal ortamda yalanı ortaya çıkmamış ilkelerden oluşmuş nice silahlar vardı. «Ama» diyordu, «yaşam benim, bana öğretiyorlar ve ben bana öğretildiği gibi kabulleniyorum yaşamı. Oysa politikaya bakınız. Politika can çekişiyor.»

Siyasal partiler ihtiyarlıyorlar, yaşamlarını tüketip ölüyorlar. Onların yerine sınıfsal yapıdaki politik örgütler geliyor. Parlamentolar da sınıfsal karakterde olacak. Özellikle bu düşünceye önem veriyordu ve politik çekişmeler yerine, yaşamın gereksinimleriyle bağlantılı olarak tartışılacaktır. O zaman parlamentoda temsil edilen çeşitli sınıfsal gruplar politikayı değil ulusal ekonomiyi eğitimi düşünecekler. Bunlar bugünkü partilere bakınca çok daha kolay anlaşabilecekleri ortak noktalar bulacaklar, aralarındaki politikanın açtığı uçurumu kapatabilecek işbirliğini sağlayacaklardır.

Partilerin veba görmüşcesine korkuttukları Çiftçi Birliği'nin anlamı da amacı da budur. Birlik kime hizmet ediyor, amacı nedir?

«Biz Çiftçi halkı ekonomik ve siyasal toplumsal bir güç olarak toplamayı amaçlıyoruz. Bu halkı söylevlerle gazetelerle, kitaplarla bilinçlendirmeğe uğraşıyoruz; yalnızca bunu yapıyoruz. Bulgar ulusundaki kudurmuş particiliği, kudurmuşcasına kovalanmaları yok etmek amacındayız, kooperatifler, karşılıklı yardım dernekleri, uzlaşma mahkemeleri v.b. yoluyla sağlıyacağız bunu. Her köyde bir okuma odası açmayı özel çabalarla gerçekleşebilecek çiftçi ürünlerinin iyileşmesi için birlikler kurmayı amaçlıyoruz. Gördüğünüz gibi bunların tümünde de bütün suçlamalara karşın, suç olabilecek ya da kınamayı gerektirecek bir yan yoktur.»

Bu suçlamalar gerçekten yağmur gibi yağıyordu :

«Siz köylüleri kentlilere karşı kışkırtıyorsunuz!»

Bu suçlamalar yavuz hırsızın ev sahiplerini bastırmaya çalışması gibiydi.

«Eğer köy ile kent arasında bir düşmanlık varsa» diyordu Stamboliyski, «bu durumda, vergi adaletsizliğini, eğitim ve bayındırlık politikalarını değiştirmedikleri için iktidar partileri suçludur...»

«Evet ama siz halka yasalara boyun eğmemelerini öğretiyorsunuz.»

«Boş söz bunlar. İftira ediyorsunuz. Biz hiç bir zaman halktan yasaya karşı çıkmasını istemiyoruz. Tersine biz köylü halka öğütler veriyoruz. Yasalara saygılı olmaları için, yoksa yasal oluş kalmazdı ortada. Çiftçi yararına karşı, genellikle de çiftçinin yaşamı için bağlayıcı zincirler gibi yasalarımız yok değil, ama yine de yasalara uymaları için uyarıyoruz çiftçileri. Biz açıkça diyoruz ki çivi çiviyi söker, yasa yasayla değiştirilir. Bu bizim

yürürlükteki yeni yasalar yoluyla değiştirebilmek için yasal savaşımızdır.»

«Siz ülkeyi bir devrime itiyorsunuz!»

«Baylar, Bulgaristan'da bir çiftçi birliği var olduğu sürece devrim olasılığını düşünemeyiz. Düşünemeyiz, çünkü devrimden en çok zarar görecek olan çiftçi halktır. Çiftçilerin çıkarı kargaşalıktan uzaktır, bir devrimi de gerektirmez. Ama, eğer bu halkın birleşme hakkı, yurttaşlık ve siyasal hakkı elinden alınacak olursa o zaman sorun değişir. Bu hakların kazanılma yolları da başkadır. Bize şunu da söylüyorlar:

«Siz öteki sınıfların yok edilmesini istiyorsunuz!»

Böyle diyorlar bize. Yaşamın kendi yaratmasını kimseler yok edemez. Biz çeşitli sınıfların yok edilmesini değil, her birinin ayrı ayrı savaşçı güçler olarak örgütlenmesini istiyoruz. Örgütlenerek ortaya çıkıp öz çıkarlarını savunmalarını, meclis-te işçilerin, zanaatçıların tüccarın, çiftçilerin kendi temsilcileri olmasını istiyoruz. Hepsi de kendi yararlarını savunsunlar diyoruz.»

«Sizin kuruluşunuzun devlet karakteri yok.»

«İyi söylediniz. Yani bu kuruluş başka sınıfların çıkarlarını savunmuyor. Çiftçi örgütlerinin kendilerini savunmasına, ya da başka sınıfların haklarını da koruyor diye kendisini aldatmasına hiç bir neden yok baylar! Biz onlara, çıkarlarınızı savunmanız için kendi örgütünüzü kurmanız gerekli diyoruz. Biz size, sizin yararınızı gözeteceğiz desek de inanmayınız. Ne bize inanın, ne de size yalan söyleyen çeşitli partilere.»

«Siz siyasi partilere karşı çıkıyorsunuz.»

«Biz suçlamayı da biliyoruz baylar! Biz gerçekten de siyasal partilere ölüm duası okutmaktayız, bunu da kendi keyfimiz için yapıyor değiliz. Bunu,

onlara yaşamın kendisi öngördüğü için yapıyoruz. Siz, parti liderleri, kendi partiniz için korkmaktasınız, bu nedenle de böyle bir düşünceyi sindiremiyorsunuz. Ama partilerin yok oluşuyla birlikte partilere giren toplumsal eylemlerin de yok olacağını düşünemeyiz. Parti yalnızca karakterini değiştirmiş olur...»

«Dilerim bu siyasal tufan patlamasın» diyordu demokratik geleneklerin savunucusu Muşanov. «Çünkü bu Nuh'un gemisinde yalnızca siz kalacak olursanız, nerelere sürükleyeceğinizi bilemem.»

«Biz Nuh'un gemisine bir Bulgar devlet adamı modeli olarak sizi de alacağız.»

Bağırışıyorlardı :

«Kendiniz için konuşmuyorsunuz!»

«Önce şunu belirtmek gerekli ki biz siyasal bir parti değiliz. Biz yalnızca bir siyasal-ekonomik örgütüz. Politika bizim için amaç değil, ekonomik durumumuzu düzeltmemiz için bir araçtır. Biz bir siyasal parti değil, yineliyorum ki bir çiftçi birliğiyiz. Biz siyasal partilere karşı çıkıyoruz, çünkü biliyoruz ki partiler yaşamımızda yer alan en büyük kötülüklerdir. Biz diyoruz ki, partiler ülkeyi perişan ettiler, iktidarı her aldıklarında devlet hazinesine çullandılar...»

Bakıyordu çevresine, şaşırıyordu. Geleceği açık bir kitaptanmışcasına okuyan kıvırcık saçlı, alev bakışlı şu yabansı kâhin de kimdi acaba? Kimdir şu, partici, demegog ya da yetenekli bir reformcu olan?

Stamboliyski Bulgaristan'ın toplumsal yaşamında çiftçi birliğinin yerine ilişkin bu görüşleriyle zengin patronun önündeki köylünün alçakgönüllüğünü anlatıyordu. «Sınıfsal örgüt mü, siyasal bir parti mi?» üzerinde karar verebilmek için genç bir siyasinin doğduğu evi görmek yeterdi. Böylece:

«Çiftçi birliği kime hizmet ediyor?» sorusu da yanıtlanmış olurdu. Stamboliyski sıralanan koşulları göz önünde tutuyordu. Aydın bir kadronun yokluğu yüzünden karanlık ve cehalete boğulmuş geniş köylü kitlesinin geri kalmışlığı, aralarında çıkarı kentteki burjuvalara bağlı ve sayıları azımsanmayacak denli çok olan çeşitli kişilerden oluşmuş kimselerin varlığı, parti kurulmasının, bir partide birleşebilmelerinin zorluğu.

O, sınıfsal bir örgüt olarak köylü sendikalarına benzer bir çiftçi birliğini düşünüyordu. Köylüleri burjuva devletin eğitsel okuma odalarında, sağlık yardımı, bayındırlık hizmeti, vergilerin azaltılması yoluyla gelişeceğini düşünüyor yavaş yavaş da giderek gerçekleşecek bir evrim yoluyla köy işçilerinin «rahata kavuşacaklarını» sanıyordu.

Eski ev büyüyordu. «Şimdi A. Stamboliyski müzesidir» Birkaç taşı sökülmüş taş merdivenle ilk odaya çıkılan ev nasıl da yoksuldu Tanrım! Toprak tabanlı, dipte bir dokuma tezgâhı, çoktandır çökmüş bir ocak başında birkaç toprak kap ocağın bulunduğu raf, ailenin oturduğu yine toprak tabanlı odaya geçilen kapı. Bu görünüm insanı umutsuzluğa itiyor. Genç Stombaliyski köylülerinin, dahası tüm köylü halkın trajedisini kendinde yaşamakta ve ruhunda bunları tümüyle değiştirmek isteği uyanmaktadır. Ama nasıl?

Stamboliyski, önce Eski Zağra, sonra da Sofya'da «Çiftçi Bayrağı»na sınıfsal bir örgüt olarak düşündüğü «Çiftçi Birliği»ne ilişkin pek çok makale yazdı. Bunu «parti» sözcüğüne dayamamayışından değil, burjuva partilerini göz önünde tutarak ve bunlardan hâlâ birşeyler koparabileceği umudunda oluşundan dolayı düşünüyordu. Köylüler için koparabileceği yararları köylülerin önünde konuşmayı sevdiği için, bunları gazete yoluyla, birli-

ğin savaşı yoluyla. Millet meclisinde çiftçi temsilcilerinin daha çok üstün olması yoluyla sağlıyacağını umuyordu.

Stamboliyski'nin demokrasiye inancı, hükümdar prense silah olarak ülkeyi yaran takımıyla kısa bir süre için yöneten Demokratik Parti için genel af ilanına dek varıyordu. Ama daha sonraları Demokratik Parti sarayın ektiği Alman etkinliğinin tohumlarına bir basamak olacaktı.

Stamboliyski sınıfsal yönetim kavramını ileri sürerken, toprak üstünde yatan gaz bombasiyle aydınlanan, kara saban kullanan en yoksul ve orta tabakayı; ama yüzyılın son on yılında ekonominin ve sanayinin gelişmesi, yabancı sermaye akımı, ihracat ve ticaretin genişlemesi gibi nedenlerden dolayı en gerekli ev eşyalarıyla giysilerini alabilen, köy vaizleriyle ziraat bankasına borçlarının bir bölümünü ödeyebilen köylülerin çıkarını anlatmaya çalışıyordu.

O sıralar ulusal ekonominin devrinim ve canlılık zamanlarıydı; bu ise köy önderini, onun sınıfsal örgütünü yüreklendirmez miydi? Stamboliyski bir de okul kursu görmüştü tüstelik, içeriği bulanık burjuva ekonomi-politiği olan Marksist değildi, kuşkusuz devlet kurumlarının demir gibi ekonomik yasalarınca ona göre «kim kimin sırtından geçiniyor» gerçeği anlaşılabilir şeyler değildi. Anlayamıyordu, sınıf yasalarının uyarınca burjuva devletinin kimilerine öz, kimilerine üvey ana oluşundaki yalın gerçeği...

avrupa haritası önünde

Yüzyılın ilk yıllarında «Çiftçi Bayrağı»nın yayın müdürü olarak Stamboliyski'yi Avrupa için han

gi dış politika ilginç gelirdi? Şimdi Yanko Zabunov sokağı No 7 de bulunan «Çiftçi evi»nin o zamanlar eski binasındaki gece lambası geçlere değin yanıyordu. O, gazeteye yollanan haberlerin, el yazılarının arasına gömülmüş olarak makalelerini, bildirilerini, polemiklerini yazıyor Avrupa olaylarıyla ilgilenmiyordu. Kendini tümüyle Prens Ferdinand'ın isteklerine, onun ülke için bir can evi yürek olma tutkusuna karşı çıkıp savaşmaya vermişti. Ferdinand savunma ile dışişleri bakanlıklarını elinde tutmak istiyordu. Çünkü «şu namuzsuz» bakanlar, parti önderleri ne birinden, ne de ötekinden anlıyorlardı.

Avrupa'daki olaylar, büyük devletlerin arasındaki çelişkilerin el verdiği oranda, gerçekten de plânlı bir biçimde gelişiyor; sessizlik, bolluk görünüyordu. Yalnızca Kayzer Vilhelm çatal gibi dikilmiş bıyıkları, sakalı ve büyüklük hastası görünümüyle; diplomatları güldürüyordu. Zaman zaman da havayı bulandırıyor İngiltere, Fransa, İtalya basınlarını uğraştırıyordu.

Bu «coşturucu olayları» Stamboliyski arkadaşlarından, en çok da, sık sık Bela Çerkova'nın yanına gelen halk ozanı Stanko Bakalov Sterkovski' den öğreniyordu.

Sablo ve Durankulak olayı iki arkadaşın içini hâlâ coşturuyordu ama politikada olayların ardarda sıralandıklarını, olanları insan iradesinin yönetmeye güç yetiremediğini biliyorlardı. Onları Makedonya'daki ilinden ayaklanması ilgilendiriyordu. Bulgar ulusu için ayaklanmanın başarı kazanamaması acı gelmişti. Ülkeyi onbinlerce göçmen doldurdu. Ama ortak olan acıya daha kolay dayanılamıyor.

Rusya-Japonya savaşı, yapılan konuşmalarda şu soruyu ortaya atıyordu: «Rusya ile ilişki na-

sıl olacak?» Savaş alanından gelen Rus ordusuna ilişkin haberler iç açıcı değildi. Pomeşçikler'in eski devleti temelinden gıcırdıyordu. Erzak sorunu çözümlenemiyordu, silah donanımı Sivastopol savaşından kalmaydı, komuta ekibi hazırlıksızdı. Koskoca İmparatorluğun şurasında burasında dalgalanmalar vardı. «Gelecek ne getirecek,» diye Stamboliyski kendi kendine soruyordu durmadan.

Savaş uzaklarda oluyordu, olaylara ilişkin bilgiler geç geliyordu. Mukden yanındaki çarpışma kazanılamamıştı ki ardından Stuşima yıkımı geldi.

15 Ocak 1905 tarihinde sosyalistlerin partisi işçilere bir çağrı yayınladı: «Petersburg'daki rus devrimcilerinin desteklenmesi, Zimni sarayı önünde öldürülen işçi ailelerine yardım edilmesi» istenen bir çağrıydı bu.

Böylece birinci Rus devrimiyle bağlantı kurulmuş, bu devrim üzerine açıkça konuşabilme hakkı kullanılmıştı. Polis dağıtılan çağrıları yok etmeye çalışıyordu ama, partinin kent ve köy örgütlerine öyle birdenbire ve bol sayıda yollanmıştı ki çağrı metni tüm ülkede bilinir oldu.

9 Ocakta korkunç bir olay gelişti. Zımni Sarayının önündeki alanda toplanan işçilerin sessiz gösterisini Çar kazakları kana buladı. Böylece de ilk rus devrimi başlıyordu, bu ise Rus proletaryasını çarlık monarşizmini devirmek için giriştiği ilk deneme olacaktı.

Stamboliyski bu olayları coşkuyla izliyordu gerçekten, devrimin geleceğine ilişkin düşünceleri gazetesine yansıtıyordu. D. Blagoev'un «savaşlar ulusları devrime sürükler,» savına karşı, «kuşkusuz» diye yazdı. «Günümüz Avrupa'sı ortak savaşında kazanacak olan ortak Avrupa Devrimidir.»

Blagoev, Plehanov ile polemiğe giriyor, sosyalizmin bu hocasına kesinlikle karşı çıkıyor, onun

Bulgaristan'ın anlaşma yandaşları yanında olmayışına, savaşa karışmak isteyişine karşı çıkıyordu. Savaşlar emperyalistti çünkü, karşı devrimciydi ve her ne koşulda olursa olsun yok ediciydiler. «Tarih» diye yazıyordu Blagoev, «büyük ulusların yenilgilerini öyle ters örneklerle veriyor ki...» «Oysa eski bir düzenin yenilgisidir olagelen, Çarlığın yenilgisidir devrimi getirecek!» (D. Blagoev yapıtı 40. sayfa)

Stamboliyski karşı devrimin gelişmesinden öncelikli olarak, Çar baskısının ağır çizmeleri altında Rus ulusunun karanlık geleceğini düşünüyordu. Böylece de, Rusya için Rus ulusu için Rus ordusunun Mançurya ovalarında yenilmiş olması bir yitik mi sayılırdı? Stamboliyski için Blagoev'in, «Birleşik Avrupa savaşının devrime dönüşeceği» düşüncesinin anlaşılabilmiş olduğunu sanmıyoruz. Onun köylü kafasında Bulgar ulusu için en büyük olanak diye, «Dede İvan» zamanında hıristiyanların iki yüz kurban pahasına kazakların yetişmesiyle tutsaklıktan kurtulduklarına ilişkin anlatılanlar oluşturuyordu. Bu çok insancıl davranış, Rus ulusunun adını kendiliğinden yüceltiyordu. Ama bu tür düşüncelerin şimdilerdeki Avrupa halklarının tepesinde Demoklesin kılıcı gibi durarak demokratik gelişmeleri engelleyen mutlak hükümdarların işlevleriyle çarpışması yok muydu? Marks'tan önceki demokratizm anlamıyla demokrat sayılan Stamboliyski hâlâ «özgürlük, eşitlik, adalet..» kavramlarıyla yaşıyordu. Bulgar çiftçi birliğinin çevresinde birlik arabasının tekerleğine çomak sokan tutucu kimseler vardı. Stamboliyski yandaşı olan Stanko Bakalov, Sterkovski, Aleksandır Dimitrov, Rayko Daskalov ve daha başka ilerici gençlerle zamanının bu türden yakıcı konularını konuşuyor «Çiftçi Bayrağı»na yansıtıyordu. Stambo-

liyski gibi biraz da ilkel ruhlu olan biri için çok önemliydi yazdıkları. «Rus ulusunun noksanlık duyduğu özgürlüktür, haktır, adalettir. Böylece de Rus ulusunun savaş alanında kazandığı her yengi kendi zincirlerini sıkıştıracaktır. Rus ulusunu seven Rusların savaş alanındaki başarılarını duyunca çok sevinmemelidir.»

Bunlar Stamboliyski'nin yeni bir ışık altındaki görüşünü açıklayan çok güzel sözlerdir. Onun baskı rejimine karşı sosyal adalet düzenini nasıl yüksekte tuttuğunu göstermesi bakımından önemlidir. Daha sonraları Stamboliyski kendi konuşma sözlüğünde halk diline yakın sözleri seçiyor. Şöyle yazıyor, «Rus ulusunu boğuntuya getiren Çarlık değirmeninin suyu, kardeş Rus silahının kazandığı her başarıyla gelir. Tersineyse, Rus silahının her başarısızlığı Rus halkının gözleri önünde Rus monirşizmine okunan bir fatihadır.»

Sözünü ettiğimiz zamandan «1914'den» sonraları yazılmış olmalarına karşın böylesi düşünceler bir siyasal inanç gibi, «toplum bilim dilinde değiştirilmiş olarak» bir politik öğreti gibi Lenin'in 'Savaş ve Barış kuramı'nın bir benzeri gibi geliyor bizlere.

Ulusun gözleri önünde kendi toplumsal saygısızlığını koruyan her devlet adamının izlemesi gerekli bir kurallar dizisinin toplamı olarak şu sıraları izliyor, «halklara iyilik getiren yenilgiler vardır» diyor Stamboliyski. Biz Bulgarlar olarak Rus halkına yalnızca başarı dileyebiliriz. Ama Rus silahının yenilgisi Rusya'da monarşizmi yıkacak, Rus halkına geniş alanlar açacak gelecek için... Rus halkı el değmemiş bir halk, geleceği çok parlak, ama onun şimdilik gereksindiği daha çok eğitim daha çok özgürlüktür. Bunları elde ettiğinden de en güçlülerden olacaktır.

Stamboliyski, Rus monarşizminin yönetim düzenini, onun Rus halkına ettiği kötülükleri düşünürken, aynı zamanda ikili bir rol oynayan Bulgaristan'daki monarşizmi de düşünüyordu. Birinci rol, iktidarı tutarak iktidar dağıtanlara yaranmaya çalışan burjuva ideolojisine yandaş varlıklı insanları çevresine toplayıp siyasal partileri etkisiz kılmayı amaçlıyordu. Prens Ferdinand, Bulgaristan'ı Rusya'dan ayırarak, Almanya'nın «doğuya yayılma» politikasına bağlılığını açıkça gösteriyordu. Balkanların ortasında Almanya'nın bir uydu ajanının, bir yüksek temsilcisinin bulunması gerekiyordu ki bu da Koburg'dan başkası olamazdı. Bu kitapta okuyucu çok zaman Prens Ferdinand'ın (sonraları Çar) adına rastlayacaktır. Onun karşı devrimci ve halk düşmanı olanları, Bulgar ulusunun ahlâk ve alışkanlıklarına ters düşenleri yüreklendirişlerini görecektir.

Bu nedenlerle de, bir gece Devlet tiyatrosunun açılışında, tiyatro yöneticilerinin üniversiteyle birkaç derneğe bilet vermemesine kızan üniversiteliler, 3 Ocak 1907 akşamı toplanarak, Çar hazretleriyle annesi Prenses Elenora'yı düdükler çalarak, ıslıklıyarak, kartopu atarak yuhalayıp haykırdılar: «Yıkılın aşağıya! Yıkılın aşağıya... aşağıya... aşağıya!» ta kentin merkezinden duyulan büyük gürültülerle lanetlediler. Bu, tiyatroda yüksek konuklarını karşılamakla uğraşan Başbakan D. Petkov'un göstericileri dağıtmak için telefonla asker çağırmasına değin sürdü.

Gerçekte neler oluyordu da, Prens Ferdinand'ın yaşam kitabına hoşa gitmeyen bir sayfa, yüce armasına kara bir leke ekleniyordu?

Düdükler çınlıyordu, «bu tür oyuncak satan dükkânlar boşaltılmıştı» sanki yüzlerce itfaiye arabası büyük bir yangına koşturuyor gibiydi. Prens

arabasının camlarına kartopları yağıyordu. Ana oğul haşmetliler şaşırmışlardı. Ne oluyordu? İnsinler miydi, beklesinler mi? Hızla atlayıp tiyatrodaki özel yerlerine geçtiler. «Rezaletti» bu olanlar, sorumlulara bildirilmeliydi.

Prense eşlik eden atlı koruma bölüğü bir kıyıya çekilmişti. Buyruk verecek hiç bir kimse olmayışı yüzünden köşede donup kaldı atlılar sanki.

Yakınlardaki bir karakolun emniyet amiri, yapılanların politik bir gösteri olduğunu anladığından, kalabalığı dağıtmak için polisleri sürdü. İyilikle denedi önce: «Baylar, sizden dağılmanızı rica ediyorum. İşi kötülüğe vardırmayınız lütfen.»

Düdük çalmalar, ıslıklar kesilmiyordu. Kalabalık tiyatroyu kuşatıyordu iyice. Atlı koruyucular polis amirlerinin küçük düşmelerinden kıvanmışlardı, sessizce duruyorlar, atlar ayaklarını vuruyordu yavaş yavaş. Derken Savunma Bakanlığının köşesinden yeni bir atlı koruma birliği göründü, kılıç çekerek kalabalığa dalıverdi. Bu saldırı kalabalığın açık bir alan olan kent parkına çekilmesini sağladı. Küme küme ara sokaklara dağıldılar. Düdük çalmayı sürdürerek atlıların baskısını bölmeye çalıştılar.

Kavga kent parkına sıçradı çok sayıda üniversiteli yaralandı. Yerdeki karda yayılan kan lekeleri gece yağan karla örtülüp silindi gözlerden.

Ertesi günkü ajanslar, olaya bir devrimci görünüş yükleyecek haberi tüm Avrupa'ya yaydılar. Bu durum ise haşmetlinin yüzündeki utancı biraz olsun azalttı.

Sosyal Demokratik parti «dar sosyalist» lideri olan Georgi Kirkov bir genç topluluğu önünde konuşuyordu: «Şimdi sizler onu ıslıklıyorsunuz çocuklar, ama yarın o size yuh borusunu öttürecek,

bense ona ne oyun oynayacağımı bilemiyorum daha.»

siyasal tanrı

22 Eylül 1908 gelip çattı. Bulgaristan'ın bağımsızlığı Ferdinand'ın varlığını yeni sanlarla yüceltiyordu :

«Bulgar'ların Çarı...»

« Çar ki, Sezar, Kayzer, Balkanların yarınlardaki imparatoruydu belki de...»

Gerçekten ruhların genel karanlığında, «Yeni Boyar'ların yok edici tutkusu» diye adlandırıyordu Stamboliyski, ekliyordu : «Yeni saray güruhu, o eski toprak ağaları boyarlar soyuyla, yeni memur bürokratlardan oluşuyordu.» Bunların arasında monarşi arabasının görkemlice aldığı yoldan umutsuzca boğulanlar da vardı kuşkusuz. Bir çoklarıysa Stamboliyski için bile acı veren bir gözemlilik içindeydi. Hele ki şu gerçek ona dayanılmaz geliyordu : Ormandan baltalarıyla inmiş ya da izbe kulübelerden çıkmış kimi insanlar, sade bir köy yaşamından ya da zenaatçı bir soydan süre gelmiş kimi insanlar nasılsa bir rastlantıyla memur olmuşlar, bir bakanlığa bağlanmışlar. Öylesine bir bağnazlıkla savunuyorlardı ki Alman Prensinin kişiliğini, öylesine de hazırdılar, «tahtı ve vatanı korumak» için kendi öz kardeşlerini diş tırnak parçalamaya.., Prense gelince buncağızları adam yerine koymuyor, madalyalarla, en seçme macar övgüleriyle parlatıp onurlandırıyor, asasıyla dövüyor, avutmak için de birer diplomat yapıyordu.

Ferdinand'ın karakterindeki bu yabansılığı bilen Stamboliyski için, bu güzel şarap, at avrat, düşkünü Avusturya'lıların Bulgar halkının, köylülerin

yazgısıyla böylesine keyfice oynayıp buyruğuna almasına boyun eğilemezdi. Bir sözde çözüm uydurulmuştu, «Çar Ferdinand'ın kişisel rejimi» diye adlandırılan, oysa tümüyle kişiliksiz, bomboş bir düzendi bu ve temeldeki trajik gerçeği örtmeğe çabalıyordu.

«Kişisel rejim ne demek?» diye haykırıyordu Stamboliyski. «Kişisel rejim demeyiniz. Despotizm deyiniz, düpedüz keyfi yönetim deyiniz. Yönetimi tek elde toplamak deyiniz, anayasanın çiğnenmesi deyiniz...»

Bağımsızlığın ilanında anayasayla kötü bir biçimde oynanmış, en önemli maddeleri bozulmuştu. Bu nedenle meclisin ikinci oturumunda çoğunluğun sevincine karşı çıkan Stamboliyski'nin bariton sesi yükseldi :

«Söz istiyorum!»

Bu «söz istiyorum» tümcesini ilgiyi çekebilmek için birkaç kez yinelemesi gerekmişti.

Söz sırası verildi sonunda.

Kalktı. Parlamento Çiftçiler grubunun protestosunu okudu. Bulgar anayasasının 16, 167, 168, 169 maddelerinde yapılan değişikliğin bir suikast oluşu, anayasanın boğuluşu üzerinde durdu. Protesto şöylece bitiyordu: «Ulusal Devlet mahkemesine baş vurmayı gerekli kılan bu yasa dışı davranış için hükümeti sorumlu tutuyoruz!»

İktidar millet vekillerinden Mislov, adında biri çoğunluğun alkışları arasında bağırdı :

«Onun halk adına konuşmaya haklı olan bir adam olmadığına inanıyorum, bu inancıma da herkesin katıldığını sanıyorum.»

Stamboliyski yererek yanıtladı :

«Bugün doya doya alkışlayınız, çünkü yarın ağlayacak olan da sizlersiniz.»

Stamboliyski'nin iyi bir düşüncesi vardı, Tür-

kiye'yi Ramazan ayında ziyaret edecek, Türkiyedeki devrimin Bulgar politikacılarının, saray casuslarının ileri sürdükleri gibi boş birşey olmayıp ilerici bir değişiklik olduğunu kendi gözleriyle görüp anlayacaktı. Devrimin önderleri Bulgaristan'tan ilk önce bir manevi destek bekliyorlardı. Ama bu destek yerine, Bulgar hükümetinin düşmanca davranması yüzünden bir soğukluk, bir umursamazlık görüyorlardı. Bulgar hükümetinin yarı resmi gazeteleri ise Türkiye'de gelişmekte olan anayasal rejime «tukaka» diyorlar, lekelemeye çalışıyorlardı.

«Bu neden böyle? diye kendi kendime soruyorum,» diyordu Stamboliyski. «Yine kendim yanıtlıyorum.»

Ekliyordu sonra :

«Baylar, sizler de içtenlikle doğruyu söyleyiniz. Doğruyu söylemiyorsunuz, çünkü böyle buyuruluyor saraydan size!»

Bunlar Türkiye'deki gelişimden ürken saray uşaklarıydı. Stamboliyski düşüncelerinde haklıydı.

Ona göre Türkiye'deki mutlakiyet zincirlerinin kırılışı, kendi anlatımıyla «Bulgaristan için ikinci bir kurtuluştur.» Militarist ve monarşik Bulgaristan'ın sonudur. Çünkü iç çelişkilerle kemirilen zayıf Türkiye üzerinde oynamıyorsa Ferdinand; kendi politikasını uluslar arası ilişkilerini, geleceğe dönük isteklerini neyin üzerine kuruyor olmalıydı?

Stamboliyski sorunun bu yanını da sezinliyordu. Sağ duyulu bir halk çocuğu olarak gelebilecek yıkımlara ilişkin nerdeyse içgüdüsel sezgileri vardı. Düşüncesini daha sonra şöyle açıklayacaktı :

«Jöntürkler demokratik Bulgaristan'ın sempatisini kazanamayıp desteğinden yararlanamadılar. Böylece de eski fareler, sultanlık rejiminin yandaş-

larıyla birlikte kendi karanlık amaçlarını kudurmuşcasına ulaşmak için Bulgaristan'ı bir silah olarak kullandılar.»

Jöntürk devriminin Bulgaristan'ın hoşuna gitmeyişinin nedeni az sonra belli oldu.

Temelde bunlar işe karışan Prens Ferdinand'ın kendine göre hesaplarıydı. Prens, bencil tasarılarının artık olgunlaştığı kanısıyla doğu demiryolunu ele geçirmek için ivedileniyordu; bundan sonra yapılan kısmî seferberlik kaygı yarattı. Tırnova' daki devrim de bu kaygıyı iyice arttırdı. Avrupa derin bir şaşkınlığa uğramıştı.

Millet meclisinin bilgisi olmadan alçakça gizli ve sessiz bir oyunla, Bulgar halkı, işçisi Avrupa kamu oyunun karşısına dikilerek tehlikelere atılmıştı. Hem de ne için?

Bir taç için.

İleriyi düşünen bir siyasetçi olan Stamboliyski'ye göre bu tutum hayınlıkla özdeşti. Bir çar, şan olsun diye ulusun yaşama hakkını kurban etsindi ha, olacak işlerden değildi. Stamboliyski biliyordu atılan bu ilk adım çok kötü bir örnek oluşturuyordu, sonra başlangıcı için.

«Bir zaman sonra gericiliğe dönecek olan yola gireceğimizi göreceksiniz. Sizin elerinizle el uzatılacak gericiliğe. Sizin yüzünüzden monarşizm ilk gözüpek ve atak adımlarını atmaktadır. Siz gelecekteki sorumsuzlukların kapılarını açıyorsunuz. Düzmece demokratlarsınız hepiniz, sizin tutumunuza karşı kayan bir eyleme girişmek gerek.»

Taşra kahvelerinde «gerçek vatanseverler adıyla yaratılmış bu ağırkanlı» taşra demokrasisinin insanları için bu sözler yeni bir hava getirmişti. İç tüzüğün gerektirdiği zamandan iki saat çok bir süre için istekle oy kullandılar. Stamboliyski konuşmalıydı daha.

Bu iri yarı, gözü kızarmış köylünün kendine özgü düşüncelerine ilgileri artmış, konuşmasının çoğunu anlayamadan izliyorlardı. «Büyük olaylar» ya da «Çar» adının büyüsü... «bağımsızlık düşü...» gibi sözlerden başları dönmüştü... Adı unutuşun karanlığında kalan biri tutkuyla haykırdı :

«Değişmeyen için ne yapılabilirsin ?»

Onun haklı olduğunu sezinliyorlardı yine, ama akıntıya kapılmışlardı bir kez, geriye dönemiyorlardı.

Özdeyiş uyarınca tek avuntu kalmıştı, «Bir musibet, bin nasihattan yeğdir.» Her kötülük iyilik içindir. Stamboliyski bunu şöyle açıkladı :

«Bence sizin tek hizmetiniz olacak, sarayın çizdiği yolda yiğitçe yürümek. Biz ise toplumun çalışanları olarak görevlerimizi gerektiğince yapacağız. Eğer siz gözünüzü kırpmadan sarayın buyruğunca yürür de ülkeyi sarsabilir, saray baskısını artırıp tepki uyandırabilirseniz, bu en büyük yardımınız en iyi işiniz olacaktır.»

Yine de siyasal bakımdan eylem iyi düzenlenmişti, Avusturya-Macaristan dışında hiç bir büyük güç olanları onaylamıyordu. Avusturya - Macaristan Bulgaristan'a hep arka çıkardı.

«Ne görülüyor gerçekte?» diye bağırıyordu Stamboliyski «Devrimin salt değerlendirilmemiş bir serüven olduğu görülüyor. Türkiye ile savaş düşüncesinin yarattığı kargaşalıkta hükümet: 'Bulgar halkının gayretleriyle... ve bu halkı kandırarak kendince bir iş' yapmaya yöneliyor. Oysa bu halk başka zaman dış tehlike inanç olmayınca ve başka koşullarda böylesi bir duruma kan pahasına karşı çıkardı.»

Bu sözler bir çokları için, bir çelişki dahası devingen bir imgelemin meyvesi gibi geliyordu. İleri görüşlü siyasetçiler bu işte, küçük adamla-

ra onlara inanmazlar kanısıyla umursamazdılar başlarındaki damın kiremitleri sağlam diye de rahattılar. Stamboliyski güncel yaşamın akışını bulandıranları görebilen akıllı kişilerdendi. Onun yaşam deneyi kirlenmemiş vicdanıyla birleşerek olayların göstergesini oluşturuyordu. Daha sonra söyledikleri, yazgının inandırıcı ama aman vermez, uğursuz bir bilinçliği gibiydi:

«Baylar, sizin elinize geçen ne?» acı bir duygu, içten bir şaşkınlıkla soruyordu. «Bugün bile övünmek için yarıştığınız devrimle elinize ne geçti? Gelecekte tüm ağlanacak ısonuçları tatmaktan başka ne geçecek sanıyorsunuz elinize? Çünkü bugünkü devrim, dediğiniz eylem yüzünden halkın malını, Makedonya'daki Bulgarlığı, İstanbul'daki patrikhanemizi yitireceğiz.»

Başka yitikler de vardı. Türkiye ile olan tecimsel anlaşmalardaki ayrıcalıkların kalkması, Türkiye ile olan pazarlıkların olumsuzluğu, halkın yüz-ikiyüz milyonunun çar çur edilmesi, devrimle elde edilen bağımsızlığın satın alınmışlığı... Stamboliyski inanıyordu ki eğer anayasa korunmuş olsaydı, eğer hükümet millet meclisini çalıştırarak Türkiye'deki yeni demokratik düzene yakınlık gösterseydi; yine bugünkü sonuçlar elde edilebilirdi, hem de Bulgaristan için hiç bir yitik olmadan.

Olagelenler Bulgar Prensinin gizli mensuplarına giriyordu. Prense gerekli olan bir çar tacı ile bu tacın getireceği san idi, bunlarıysa Bulgar halkının ödeyeceği kurbanlar pahasına da olsa elde ediyordu kuşkusuz.

Aynı oturumda Dr. Danev söz aldı.

«Gelecek bize ne getirecek bilmiyorum, ama şuna inanıyorum ki, siz de inanıyorsunuzdur, bağımsızlık davamız çok doğru, çok doğal bir davadır bizler için, böylece ele alınmalıdır.»

Büyük bir sorun çıkmıştı ortaya. Dış konulardaki politika sarayın elinden alınıp, halka ve millet meclisine karşı sorumlu olacak bir hükümete verilmeli. Çünkü saray beceriksizliği yüzünden Bulgar halkını en haklı olduğu bir davada bile koruyamıyor, aşağılanmasına neden oluyordu.

«Dahası, sizin başınız kendi tacı için bile dış siyaseti kıvıramıyor...»

Stamboliyski, Milanoe ile onun demokratik hükümetine soruyordu:

«Dış siyaseti, halka karşı sorumsuzca davranan devlet başkanının elinden alıyor musunuz?»

Bu sorundaki zorluğu biliyordu. Çünkü monarşizm dayanaklarını sağlamlaştırmış, bir taçla da iyice berkitmişti.

Kendini güçsüz görüyordu, bir niteliği dışında, inandırıcı yanı -İnandırmak, direnmek, lanetlendi. Siyasada iyi bulunan yalnızca dilemekle yetinir olmak, kötü görülense gerçeği göstermek, diye düşünüyordu. Masallardaki, halkın en iyi çocuklarını yiyen ejderhalar benzeri canavarın kırılmış dişleriyle yeni bir dönem geliyordu Balkan Konfederasyonu olanağını gerçekleştirmek.

«Baylar bu düşüncenin öncüleri olunuz, Bulgar halkı tümüyle sizi destekleyecektir.»

Stamboliyski bunun da bir dilek olduğunu biliyordu. Monarşizmin yeni yeni alanlara yayılacağını da. Ta ki bilinçli çiftçi halkı korkunç ve kocaman etkili bir «hayır» deyinceye değin!

«Şunu iyi belleyiniz ki, bugün yıkım içine atmış olduğunuz çarıklı köylülerden gün gelecek kurtuluşunuz için akıl danışacaksınız.»

Bulgar toprağına ilk kez ayak basışından bu yana yirmi yıl geçmişti. Bu süre içinde çok olaylar oldu, çok sular aktı köprülerin altından.

Önceleri iyice sıkılıyordu. Annesi Prenses Klementina'nın onun üstünde etkisi büyüktü. Oğluna ilişkin nice düşleri vardı. Oğlunu çarlık yapan bir prens olarak görmeyi istiyordu. Yakını olan Belçika Kralı VI. Leopold'dan, «oğlunun Bulgar tahtını kabul etmesi için izin versin...» diye soruşturmuş, cesaret kırıcı bir yanıt almıştı.

«Bırakınız da bir başka geziye çıksın. Hiç değilse Bulgar tahtına geçen Prens adını alacaktı ama nasıl olas altı aydan çok kalabilecek değildir. bunun da önemi olmasa gerek.»

Ne var ki Belçika'lı Leopold'un dediği çıkmadı. Önerilen tahtı bir kaç prens iteledi. Ferdinand Saks Koburg - Gotski seçildi sonunda, Bir Bulgar heyeti Avusturya'ya gitti, tahtı savunmak için. Geleceğin Bulgar hükümdarını Viyana'nın gece eylence yerlerinden birinde buldular. Daha eşiğin önünde bu alçak gönüllü insanlar Prense uşaklıklarını sundular. Prensin öneriyi benimsemesi neredeyse bir kahramanlıktı. Böyle gözüpekliğe karşı şaşkınlıklarını saklayamayanlara şöyle yanıtlıyordu :

«Cela m'amuse.» (*)

O, annesinin etkilediği gibi gizemli, gururlu ve tutkulu olarak, Sudan'a aslan avına gidermişcesine Bulgaristan'a gidiyordu altı aylık da olsa hükümdar Prens olacaktı ya. Bu tutkuya boyun eğdi. Kendini Avusturya Prenslik aristokrasisinin süregelen saray borcu gereği bir kurban olarak

(*) Bu benim eğlencem.

düşündü . Öyle ya Viyana'lardan, Budapeşte'lerden, bunların gece eğlencelerinden vazgeçmek, yarı yaban olan çoban halk arasında kültür tohumları ekmek, onları yönetmek. İşte bu özveriyi gösterecekti, tüm yaşam zevklerini bıraktı. Serüvenci yaratılışına uygundu önerilen taç. O bir tahtdan süregeliyordu ve yazgı ona bir rastlantıyla Bulgaristan yolunu göstermişti, oysa Macaristan'a da atanabilirdi. Ama nerede olursa olsun balolardaki yarını izlemesi, yatağının tepesine ikona yerine de imparator Frans Josef'in çıplak tepeli, geniş favorili resmini asması gerekiyordu. Geri kalanı, hayvan terbiyesinde ne denli başarılı olabileceği kendine kalıyordu. Partileri birbirine düşürüp kavga ettirmek, sonra da buyruğu altına almak, yönetimi dengeleyerek devlet arabasının tekerleği gıcırdamasın diye iyi bir usta gibi tekerlekleri ezmek. Burbon soyunun gereğine uygun bir Kral olmak.

O, gerçekten de bu görevi parlak bir biçimde yürütebilirdi. Devlet arabası yüzyılın toplumsal mekanizmasının el verdiği ölçüde iyi çalışıyordu. Demiryolları sorunu genellikle ilgilendirmiyordu onu, şoseler, limanlar, hastaneler yapılıyordu. Dahası borç senetlerini artıran saraylar yükseliyordu.

«Biz Bulgaristan'ı saraylarla dolduracağız.»

Ülkenin en güzel köşelerine el koymakta ivedileniyordu. Bu yerler politikacılarla memurların araya girmesiyle belediyenin armağanı gibi sunuluyordu. Ama bu oltayı yutmayanlar da vardı.

Yedi yıl, büyük güçlerle tanınmadan ve illegal olarak, hayaletlerle korkutarak yönetti ülkeyi. Bir başka hayalet te masonluktu.

«Masonlar Burbonlardan sık sık yakınırlar. Ama beni öldürmek için fırsat kollarlar.»

Sekizinci yıl da ağırdı. Gençti, deneyden yok-

sundu. Stambolov baskı altında tutuyordu; onu getirmiş olan bu diktatör söz dinler küçük olarak görmek istiyordu, Belki de bu zorlu Bulgar'la yapması gereken savaş güçlendirdi de onu, mavi kanının kaynamasına neden oldu.

İlk zamanlar anlatılamaz sıkıntılar duyuyordu. Başkent sokaklarında domuzlar dolaşan, su birikintilerinde kurbağalar vıraklıyan bir köydü sanki. Saray durumuna sokulan yapıdan yalnızca Sofya ovasının, Vtoşa dağının taşlı sırtlarını görebiliyordu. Gerçekten de ilk yıllar sıkılmasın diye onu yalnız bırakmıyorlar, eğlenceler düzenlemeye çalışıyorlar, balolar, kabul törenleri yaparak en sessiz aileleri çağırıyorlardı.

Annesinin üstün bir beğenisi vardı. Danscıları, balo süslemecilerini Viyana'dan çiçekleri Nis'ten getirtiyor şaraplarsa hep Fransız şarabı oluyordu. Resmi bayramlar doğum günleri hep zaman için görkemli bir görünüşte kutlanıyordu. Yeni töreler, yeni geleneksel başlangıçlar gerekiyordu. Fransız Klementina, Sofyanın gözde bayanlarına saray görgüsünü içtenlikle öğretmek istiyordu. Onların katılmasıyla canlı tablolar düzenliyordu oğulcuğuna sürpriz olarak. Fransız Burbon zambağı işlenmiş bir büyük koltukta, değerli taşlara boğulmuş olarak, Bulgar Prensi oğlunun büstü yanında otururdu. Büstün üzerine zafer çelengini güzel bayan Mara Belçova, iki yanındaki Bulgar ve Koburg bayrakları, Sultana Raço Betrova, Grekova Tonçeva vb. gibi iki güzel bayan eliyle tutulur, geçmişi simgeleyen eski Bulgar Çarlık asası ile Maraşal Graf de Feras da büsbütün yanında durur, bir parmağıyla da «geleceği» prensi gösterir, yanda mavi üniforma giymiş bir subay prense bağlı orduyu temsil ederdi.

«Derin bir sessizlik içinde açılmıştı perde» di-

ye anlatıyordu bir bayan. «Tablo Bulgar bayrağı renginde donanma fişekleriyle aydınlatıldı. Hep bir ağızdan Bulgar marşını söylemeye başladık, Prens ve seyirciler ayakta dinlendiler. Coşku anlatılır gibi değil. Prens çok duygulanmıştı ,annesinin elini öpmeye gitti. Eğlenceler, danslar sabahlara değin sürdü. Bu tablo sonraları Fransız basınında yer aldı. Ama Fransa'nın da Rusya'nın da öfkesini uyandırdı. Dahası Bulgaristan'da Prans'le annesine karşı çıkan makaleler yazıldı.

Parmsk Prensesi Maria Luisa karısı olarak Prensin tutarsızlıklarından sinirli yaratılışından çok çekti. Nilüfer benzeri ince yapılı olan bu kadın, birden bire parlayan ve tutkularını gemleyemeyen Prensin yanında umutsuzdu. Saray entrikaları, sık sık yaptığı doğumlar fiziksel gücünü tüketti prensesin. Kocasını iktidar delisi bir kayınana avuçlarında tutuyor, aile yaşamındaki sevinçlerin yarıdan çoğunu alıp götürüyordu.

Umutsuzluktan «ya da belki kendini yok etme isteğinden» sarsılan sağlığı için önlem almayı istemiyordu. Bir gece, bir konser şırasında rahatsızlandı ama sonuna değin ateş içinde oturdu, öksürüyordu. Belki de gökyüzünden canını almaya melekler inecek diye seviniyordu. Dördüncü çocuğunu doğurduktan sonra da öldü.

Kıyıcı ve bencil prensin yalnızca tek tapınağı vardı: Kendisi. Aşık bahçıvan gibi yalnızca kendine özen gösteriyor, tutkuyla seyrediyordu. Onun her isteği yerine getirilmeliydi. İstekleriyse öylesine akıl almaz şeylerdi ki. Örneğin bir gezide ise, trenin tekerlekleri gürültü yapıyorsa kızıyor; «tez düzeltilsin» diye buyuruyordu. Geçit törenlerinde, resmi kabullerde, dolaşmalarda ufacık bir yanlış gözünden kaçmıyor onca suçluyu ağır biçimde cezalandırıyordu. Masada isterik bir kadın gibi çe-

kilmez oluyordu. Eğer kahve acıysa «neden tatlı değil,» diye kızıyor, tersine tatlı ise «nasıl böyle tatlı yaptınız» ya da «neden acı değil» diye köpürüyor, bağırıp çağırıyordu. İsteklerinin söylemeden bilinmesi gerekliydi. Hiç bir şey sevindirmiyordu onu. Kimi kez birazcık kıvranır gibi görünmesi önemli bir olay sayılıyordu. Hizmetçilerin, saray adamlarının, koruyucuların hepsi de gölgesinden bile titriyorlardı. Onunla karşılaşmaktan çekiniyorlardı. Çünkü her karşılaşma başlarına bir yıkım getirir olmuştu. Sopsoğuk araştıran bakışları karşısındakinin içine işliyordu sanki. Yine de yeni insanların daha beter olabileceği korkusu önce denenmiş olanlara dayanmayı gerektiriyordu. Sonunda iş olanlara bağlanmaya dek varıyordu.

Prensten diplomatlar da korkuyordu, resmi kabuller sırasında aralarında ürküntü duyarlardı. Hele temsil ettikleri ülkeyle ilişkilerinden korkuyorlardı. Ayaklarını kaydırabilirdi çünkü.

«Bir surat asması, bir soğuk bakış Prens Ferdinand'ta hoşnutsuzluk yaratırdı,» diye anlatıyor bir görgü tanığı. «Onu kızdırabiliriz diye çok korkarlardı.»

Bakanlarına çok zor alışıyordu. Bu yüzden de alıştığı bakanı değiştirmekten kaçınıyordu. En çok da bağımsızca davrananları kişisel düşmanıymış gibi görüyordu. İşler böylesine süregiderken bir bayramda, bütün bakanların sarayda imza için toplanmaları gerektiği bir sırada o, Başbakan Dr. Danev'e dönerek parmağıyla Adalet Bakanı Dr. Al. Radev'i göstererek :

«Şunu» dedi. «Hâlâ evime getiriyor musunuz?»

Bunun sonu, kabinenin düşmesine yol açan,

sunturlu bir kalabalıktı. Stamboliyski «Çiftçi Bayrağı»nda sıcağı sıcağına yazdı :

«Prens Ferdinand ulusun sabrını kötüye kullanmaktan vaz geçmelidir. İlk ve son olarak anlaması gerekir ki Bulgar halkı geciktirir ama unutmaz.»

İşte böyle davranıyordu Ferdinand bakanlarına. Bakanlar da kendinlerine göre Ferdinand'ın deliliklerine uyduruyorlardı kendilerini. Söz dinlemekle, yüze gülmekle Ferdinand'ı yatıştırıyorlardı. Devletin tüm anlaşmalarında onu «hükümdar» sanıyla taçlandırıyorlardı.

Hükümdar sarayın doğu kapıları önüne geldi, gösteri yapan piyade birliklerine, genç harbiyelilere verdiği söylevin sonunda:

«Hükümdarınızın babaca öğütlerini belleyeceksiniz umudunu taşıyorum.»

Bu onda nerdeyse bir saplantıydı, ilgi merkezi olsun, iyilik dağıtsın. «Ben ve Bulgaristan mert Bulgar halkından bekliyoruz ki...» diye konuşmayı seviyordu. Bu ülkenin koruyucu meleği olduğuna kendisi bulunmazsa geleceğin karanlık olacağına inanıyor gibiydi. Üstelik de ona bağlı bir iktidar veren halka ne sevgi, ne saygı duyduğu vardı. Bu denli gurur kırıcı bir günah işlemeye Burbon kanı izin vermiyordu ona. Sarayda - Stamboliyski'ye göre: «Bulgar halkının alın terinin billurlaştığı Bulgar sarayında...» Sönbrun mutfağını taklit eden saray her zaman için konuklarla doluydu. Alman Prensleri, Alman Grafları, Sofya'da ki tüm diplomatlar. Saray hizmetleri Almanların yönetiminceydi. Sambelan, Marsal, Kameryunker, gizli kabinelerin amir - memur ve sekreterleri... Bu nedenle de şu türlü konuşmalar olağandı:

«Eldivenimi burada giymeme izin verir misiniz prenses? Benim şu olağanüstü vatandaşla-

rımla el sıkışmam gerekiyor. Bense çıplak elle böyle bir tehlikeye hiçbir zaman girişemem.»

Bir başka kez, hep öyle sevimlice gülümseyerek şakalaşıyordu :

«Madam, sizi tüm Sofya'nın yüksek kişilerinin toplandığı büyük salona götüreceğim. Orada ürkünç durumlar göreceksiniz ama sakın korkmayınız.»

Ferdinand'ın vatandaşlarına karşı duyduğu tiksinti bütün davranış ve eylemlerinde yansıyordu. Gerçekten de halka eldivenle yaklaşıyor onca aşağılık mikroplarının bulaşmasından çekiniyordu ki inancına göre Burbon soyluluğu da böyle davranmasını gerektiriyordu. Şaşılası şeydir ama kimi kez demokratik bir ilgiye, ya da vatanseverlik tutkusuna kaptırırdı kendini. Ne var ki bu da ya birini kızdırmak ya da bir başkasının politikasına dokunmak düşüncesiyle olurdu. Örneğin köylü giysileriyle, genellikle de Makedonya giysileriyle resim çektirmeyi seviyordu. Bununla da Bulgar ulusal isteklerini gerçekleştirme amacını belirtmek istiyordu. Bu resimler yabancı basında yer alıyor, eski bir komitacıya benzeyen eşsiz bir karikatür yerine geçiyordu.

Tüm zalimler gibi kör inançları vardı, alın yazısına inanırdı. Ama ona hiç mi hiç ateş açılmamasına karşın suikastlardan korkuyordu. Yakınlarına karamsar bir hava içinde:

«Göreceksiniz,» demişti. «Parçalanarak öleceğim. Son soluğumda yanımda bir papaz bile olmayacak.»

Geniş bir gizli polis örgütü kurmuştu, ona sokaktaki, partilerdeki havayı ulaştırıyorlardı. Yönetimin tüm alanlarındaki yüksek bürokrasi «posta telgraf, demir yolları, adalet, eğitim, ormanlar, devlet malları ve tüm yönetim basamakları» onun etki-

si ve denetimi altındaydı. Bu türden kimseler için:

«Çar Ferdinand'ın adamıdır,» deniliyordu.

Bu nitelik ise değiştirilemezliğin ruhsatıydı sanki.

Ordu körü körüne hizmet sunuyordu ona; ki Ferdinand orduyu ayrıcalıklar vermekle madalyalarla, terfilerle kazanmıştı. Savunma Bakanlığı bir general fabrikasına dönüşmüştü. Devlet bütçesinin üçte biri «26 milyon leva» orduya giriyordu. Ordu bürokratlaştırılmış, askerlik ahlâkı bozulmuş, işlevini unutmuş, görevini bırakmış, aslını unutmuş olarak «Büyük Önder»e hizmet yarışındaydı. Böylece ahlâksal dayanağı olmayan, bilgi bakımından yetersiz, karakteri zayıf bir subay sınıfı yaratıldı. Bu sınıf ise eninde sonunda Çarı da büyük tutkusunu da, Bulgar halkını da yıkıma götürdü. Ordunun ne denli yabancılaştığını Durankulak'la Şabla'daki olaylar ortaya çıkardı. Daha sonraları Rusçuk'ta da subaylar bir kadın kaçırma olayını seyreden bir kaç suçsuz çocuğu doğramışlardı.

Ferdinand'ın prenslik asasından çar tacına dek giden yolu böylece sürüyordu. Yirmi yıl boyunca çaba gösterdi, savaş verdi. Özgürlük sever, dayanıklı halkına boyun eğdirmek için. İnsanların sokak ortasında yabanılca avlanmalarında eli olduğunu tarihin açıkça gösterdiği Stambolov'de, kabinesi düştükten sonra da birkaç kabine değişti. Norodnikler, Rodoslovlılar, Stankovistler, Stambolistler... Bu azgın canavarlar hükümdarın koruyuculuğu altında çekirgeler gibi devlet bütçesine saldırıyorlardı.

İhtiyarlarımız bollaştı; onunsa ince pomatlar, türlü düzgünlükler sıvalı yüzünde ufacık bir kırışık bile görülmez oldu. Yağ katmanlarının arasındaki küçük mavi gözleriyle buz gibi bakıyordu. Çok kişi ne sert, ne de içe işleyici olan bakışlarına çok

kişi dayanamıyordu. Coşkulu, ya da öfkeli olduğunda titreyen sakalıyla, kitlesel yüzüyle bir piskopos gibi etkili oluyordu.

Şöyle ya da böyle bir Çardı işte. Üstelik «Bulgarların Çarı» idi. Balkan krallarının topunun burunlarını sürtmeliydi ki kiminle işleri olduğunu bilebilsinler. Gerçekten de bununla gelecekteki tasarılarını açıklamış oluyordu ama ne işe yarardı. Ün ve san düşkünlüğü doyurulmuştu, en önemli yanı da bu idi zaten.

Şöyle açıklıyordu:

«Bulgar halkı ve devletini kimi kez birlikte düşünmek, kimi kez de ayrı olabileceklerini istemek... İşte bunu yapamazlar.»

Eski Bulgar krallarının başkentinden yeni çarlığın başkentine dek, onun için düzenlenmiş, «içtenlikli, büyük karşılaşmalar için...» kendine bağlı sevgili halkına, yol boyunca, sevecenlikle teşekkür ediyordu.

Halkın karşıladığı Tırnova'dan Şıpka'dan, güney Bulgaristan'dan at üstünde geçerek bir geziye çıkmıştı.

«Halkıma yürekten teşekkürlerimi yolluyorum. Halkımın ülküsü benim ülkümdür.»

Böylece de, henüz bilinçlenmemiş Bulgar halkını «ulusal ülküler» büyüsüyle avlayıp, halkın iradesini, halkın düşlerini elinde tutuyordu.

Yine böyle bir resmi karşılaşmayla, yorgunluktan bitik, değerli bir çıkın gibi ikiye katlanmış olarak, at üstünde Sofya'ya geldi.

İki hafta sonra Millet meclisinin onayını, alkışlarını almak için, mutluluk ve kıvanç içinde kaldı. Bir tören yapılmış geleneksel olarak sürdürülmesi kabul edilmişti, ama ilki ve sonuncusu olmuştu. Tören ayrıntılarında şunlar vardı :

Bir jandarma birliği,

Sofya emniyet amiri at üzerinde,
Muhafız alayından iki takım,
Saray erkânı,
Haşmetli saltanat arabası ile.
Haşmetlinin muhafız alayı kumandanı, Çar arabasının sağında ve at üzerinde,
Sofya garnizonu bandosu ve bayraklarla saraydan Millet meclisine dek sıralanmış olarak yer alacak,
Bir merasim bölüğü - Millet meclisi önünde,
Millet meclisi önünde bakanların karşılamaları.

Sonunda o görkemli ve ağır bir yürüyüşle tahtın yanına varıyor. Bir kaç yüz sesin «Bulgar Çarı» bağırışları arasında savaşlar kazanmış bir kumandan tutumuyla tahta çıkıp oturuyor. İstenmeyen bir şaşkınlık gözünden kaçmıyor. Daha oturup da ilk sözlerini söyler söylemez sol yanda bulunan iki sıra insan dalgalanıp genel görünüşten kopuyor. Çar bu insanların yerlerine oturduklarını, böyle bir davranışınsa apaçık bir protesto olduğunu görüp anlıyor. Görmezlikten gelmeyi yeğleyip okumasını sürdürüyor:

«Ben bu yılın 22 Eylül'ünde Veliko-Tırnova'da Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilân ettim.»

çar ve köylü masalı

«Çar ve Köylü» masalı iki kat ders vericiydi örnek almasını bilene. Çünkü gerçektende oynandı, tarihin örgüsünde kara bir ilmek gibi işlendi.

Dev de yalın köylü de ayrı ayrı haklılıklarına inanıyorlardı. Biri tahtı yüklenmişti susması gerekiyordu. Öteki sade vatandaştı, ama konuşabiliyor-

du. Hangisinin daha ayrıcalıklı olduğunu söylemek zordur.

Ferdinand'ın eylemlerinde bir bağımsızlık vardı gerçekten, amacına ulaşmak için çizdiği yolda bu bağımsızlığından ustalıkla yararlanıyordu. Ama köylü de salt çar oldu diye çarın önünde eğilmek istemediğinde, tahta ilişkin kör inançlar arkasına sığınan bir zalimin kendisini ezmek için beklediğini bilecek denli büyümüştü artık. Çar kalabalığın alkışları ve «yaşa» sesleri arasında ağır adımlarla tahta doğru ilerlerken, çoğunluğu köylü giysileri olan çiftçiler grubu tüm Millet meclisi gibi soluğunu kesmiş olanları izliyordu.

Ferdinand tahta ulaştı sonunda. Yavaşça dönüp durdu. Danışmanı açık bir dosyadan taht söylevini sundu. Gösterişli bir devinimle aldı. Parmakları pırlantalarında ışıklar yansıtan yüzüklerle doluydu. Gözalıcı bir kumaştan yapılmış pelerininin açık düğmeleri arasından türlü biçimleri olan bir düzineye yakın madalya görülüyordu...

Şapkasını çıkarmamıştı. Sanki konuk değil de hizmetçiler arasındaki bir efendi gibiydi.

Ama beklenmedik birşey oldu. Daha alkış sesleri kesilmemişken çar söylevini okumaya başlamıştı ki Millet Meclisinde ki çiftçiler grubu yerlerine oturdu. Çarın gözlerinden kaçmamıştı. Bu boz kaşların altındaki hiçbir şey kaçırmayan mavi gözler çiftçilerin önderinin kıvırcık başını seçivermişti. Gösterinin elebaşısını iyice bir anlamıştı, ama hiçbir şaşkınlık belirtisi göstermedi; iyi bir aktör benzeri söylevi bitirdi. Alkışlar arasında hemen ayrıldı meclisten.

Söz taş gibi fırlatılıyordu :

«Edepsizler!»

«Görgüsüz köylüler!»

«Ayağı çarıklılar!»

Ama Stamboliyski'nin gür sesi genel gürültünün üstüne yükseldi :

«Hepiniz utanın! Bir ibriğiyle şamdanını tutmadığınız kaldı!»

Çar ve köylü ilk kez karşılaşmıştı, karşılıklı olarak güçlerini ölçtüler. Ulusun, bir de Burbon tutkularının sarhoş edici, onurlu tasarılarının yararına. Eyleme konmuş olan bu tasarılar, bu amaçlar görünüşte halk yararına gibiyse de gerçekte halk çıkarlarıyla hepten çelişiyordu. Bu durumu benliğinde ilk duyan kişi olan Stamboliyski aldırmazlık içinde olamazdı. Her uygun fırsatta, ya da fırsatlar yaratarak Ferdinand'ın düzmece yapısını, partilerin yalancı vatanseverliğini açığa vuruyordu. Stamboliyski'ye göre her zaman için Çarlık da, partiler de hoşa gitmeyen eskimiş ezgiler gibiydi.

«Doğrudur» diyordu. «Yasalarca yasaklanmasına karşın Ferdinand ülke yönetimine karışıyor, ama bu bizi şaşırtmamalıdır. Bana söyler misiniz hangi ülke vardır ki oradaki monarşilerde prensler, çarlak halk çıkarlarına karşın kendi haklarını genişletmeye çalışmasın, yönetimi etkilememiş olsun?»

Yönetim terazisinde çar gövdesinin olduğu kefe onun amacına göre ağır basar.

Bu durum partilerin varlığıyla dengelenmek gerekir ama kuramsal olarak. Yalnızca kuramsal olarak... Gerçekte öyle mi?

«Çar Ferdinand'ı haklarını aşmakla, kişisel bir düzen kurmakla suçluyoruz. Size soruyorum. Buraya geldiğinde sıradan her hangi bir prens değil miydi? Bir prenslik sanı vardı ama hiçbir yerde prenslik yapmamıştı. Yönetime hiç karıştırılmamış bir çocuktu daha, Stambolov'un elinde tutsaktı. Ona içgüdülerini geliştirmek için konuşmak için kim fırsat verdi, bunun sorumluluğunu kim taşımakta?»

Stamboliyski partileri suçluyordu. Dr. Stoi-

lov'un bir bildirisini bulmuştu, bu nedenle ilk önce Norodnik'leri suçladı. Norodnik lideri bildirisinde, «haşmetli çarın bakanı» olduğunu, 1894 yılında millet meclisi adına Rus sarayına telgraf çektiğini, bu iş için meclise danışmak gereğini duymadığını, çünkü kendisini meclise bağımlı saymadığını söylüyordu. Özellikle üzerine basarak belirttiği gibi, «dış politikayı yönetmekte hakkı olan prensin bir bakanı olarak» yazmıştı. Böylece de Ferdinand'ın iktidar susuzluğunu karşılayan ilk ayrıcalıkları Narodnik partisi vermişti ona. Suçlama sırasında Narodniklerin ardından Radoslavistler Stamsovistler, Stemkovistler, demokratlar yer alıyordu. Tümü de, Bulgar halkının yiyeceği paparanın hazırlayıcısı olmuştular. «Neden bu partiler Prens Ferdinand'ın bu kişisel olan tiksinç yönetimi getirmesi için yardımcı oldular...» diye soruyordu Stamboliyski. «Bu istekdışı kötü yönetimi...»

«Hayır, insan istemlerinden daha güçlü şeyler de vardır...»

Bu partiler rastlantıyla ya da başkalarıyla çelişen çıkarları doğrultusunda tek amaç için birleşmişlerdi. Devlet bütçesi. Bu bütçenin başında memur kafalı ordunun doyurulması ve nimetlerden pay dağıtabilmek için bir efendi bulunmalıydı.

«Genellikle,» diyordu Stamboliyski. «Çevredeki yakınlar katımı kişisel rejimler oluşturur. Buna kredi veren norodniklerdir.»

Stamboliyski partileri de, Ferdinand'ı da ne ilke, ne de öz yönünden seviyor değildi. Norodnikler için konuşurken sataşmalar pek boldu. Biri «terbiyesiz» sözünü savurmuştu.

Yanıtını hemen verdi :

«Hayır! Bense narodniklerin tiksinç yöntemlerle, soğuk silahlarla uğraşacak bir yapıda olduklarını biliyorum. Toplum yararına çalışanları so-

kak ortasında yere sereceklerini de biliyorum, ama yine ben norodniklerin daha başka bir düzen getireceklerini beklemiyorum ki.»

Bir başka sefer, norodnik yandaşı İvan Vazov ve kendi yaptıklarını övüyor diye dikkatini çekmişti.

«Sizin için de övücü konuşmalar yapardım, övülecek yanınız oysaydı eğer...»

Kişisel yönetime karşı Stamboliyski, yürüttüğü savaşta içtenlikleydi. Partilerse çıkarcı bir amaç güdüyorlar, hükümdarın bir gülümsemesine susta duruyorlardı. Bu yüzden Ferdinand anayasaya karşın kişisel istemiyle kendini «Bulgarların çarı» ilan edince oy birliğiyle kutladılar onu. Ama Dragiev ile Stamboliyski'nin önderliğindeki Çiftçi meclis grubu karşı çıktı. Çar Ferdinand taht söylevini verirken ona diş gıcırdatan olay bu birikmiş hoşnutsuzluktu.

«Ola ki,» diyordu Stamboliyski. «Çar eylemleriyle, Fransız devrimini getiren, böylece de Burbon tahtını silip süpüren Ludvikov'lu dedelerini anlatıyor. Bir bakıma da barbar Bulgar halkının temsilcileri olan milletvekilleri önünde kendi üstünlüğünü göstermek istiyordur.»

«Ulusal göreneğimiz konuğu hoş tutmamızı gerektiriyor. Ama bu inceliğimiz gereğinden çok olursa, konuk köşelere kurulur, karşılayıcılar hizmetçiler benzeri el pençe ayakta dikilirse, bu görgülü incelik tutsaklığa dönüşür.»

Bir köylünün tutumu anlaşılamaz gelirdi. Ötekilerin tiyatrodaymışçasına oynadıkları saray davranışlarından gözü kamaşarak haşmetlinin ayaklarına kapanmaya hazır köylünün. Stamboliyski aldananları halkın ilkel ama iyiliklerle dolu huyuna eğilmeye çağırıyordu. Namusluluk, ağırbaşlılık, insana saygı gibi. Onun ne demek istediğini izlemeden konuşmuştular.

«İnsan isteğinden daha güçlü şeyler de var.»

Bu işten çar idaresine bağılanmıştı sanki. Böylece aralarında düşmanlık olan, ama aynı gök altında yaşama zorunda kalan iki karşıt kamptaki insanlar gibiydiler.

Gerçekten de olanağı yoktu, sarayla kulübenin. Saltanatla yoksulluğun bir arada yaşamalarının. Bu yaşamda yadırgı, aynı zamanda da ayıp olan bir şeyler vardı. Çar Ferdinand'ın içinde yüzdüğü görkemin gösterilmesi gerekliydi. Gösterişli, genç, yakışıklı askerlerden oluşmuş muhafız alayından bir birlik haşmetlinin saraydan her çıkışında «bu çıkış sarayın yüz adım ötesindeki tiyatroya da olsa» koşturuluyordu.

Her pazar sürdürülen kabuller, kışları verilen balolar ancak çar prens ve prenseslere katılmaya gönül eğdiyse, başarılı sayılabiliyordu. Çar otomobilleri en ıssız yollarda uçuyor, şaşkın tavukları ezerek geçiyordu. İki büklüm orakçılar bu ardında toz bulutları salarak yiten şeytan arabasını görebilmek için doğruluyorlardı. Laçkalaşmış demiryollarında gidiş gelişi aksatarak özel trenler geçiyor öteki yolcuların tümünü bekletiyordu. Çarın bir kente gideceği tutarsa program düzenlenmesi bu programı onaylaması gerekliydi. Çar böylece ülkenin tüm güzel köşelerinde bulunan sarayların birinden ötekine dolaşıyordu. Uzunca süreler için ülke dışında kalıyordu. Macaristan'da, Viyana'da ya da Koburg'da sömürgesi olan bir ülkede İngiliz kralı, ya da bir Fransız generali - imparatorluk temsilcisi gibi görüyordu kendini.

Başkent aristokrasisi saray görkemine çerçeve olarak devlet bütçesi yoluyla yaratılmıştı. Eski toprak ağalarının soyu iktidarın çevresine çöreklenmiş ve tekellerine almıştılar. Varlıklılara yanaşan kötü

kadınlar benzeri değiş tokuş sırasıyla iktidara yaklaşıyorlar sahip çıkıyorlardı.

Avrupa'nın acınacak bir benzeri olan bu tablonun arka planında Bulgar köyü kendi uyruklarıydı. Su birikintilerinin, bataklıkların yüzünden ulaşılmaz durumdaydı. Saçaklarına dek çamura batmıştı evler. Hintlilerce kızılderili, tatarlarca bakır sarısı, soluk sarı derili insanlar vardı. Stamboliyski'ye göre bu sınıf çok eskilerden beri öteki sınıfların gelişip büyümesine yeşerip serpilmesine gübre niyetine kullanılıp sömürü aracı olarak görülmüş.

Ama yine de Çiftçi birliğinin kurulmasına neden olan bu durumdu, ve birlik daha sonra da sürdürüldü. Gerçekten 1900-1910 yılları arasında tarımın güçlendiği görüldü. Tarım Bankası tarımsal üretimle daha yakından ilgilenmek biçiminde kurulmuştu. Tarım okullarının sayısı arttırıldı. Ziraat fakültesi açıldı. Çiftçi birliğinin eleştirilerine kulak vererek, bu sınıfın ayaklanacağı korkusundan biraz olsun köye ve köyün isteklerine eğildiler. Biraz da olsa köyün devletin temeli olduğunu anladılar. Ferdinand Çiftçi birliğinden tiksinmesine karşın bakanlarından tarıma daha çok önem vermelerini istedi. İzlediği yolda uzak amaçları için ulusal zenginliğin azalıp çoğalması ilgilendirmiyordu onu. O koparabildiği her parayı ordu giderleri için harcıyordu ama yine de göz boyamak için de olsa Bulgaristan'ın gereksinimlerine biraz olsun ilgi göstermesi gerektiğini biliyordu.

Yine de yitirilen zaman derin izler bırakmıştı. Köyler kör karanlıklar ortasında bilisizdi, yoksulluk içinde yüzüyordu. Öğretmenler eğer biraz uyanıksalar sosyalist ya da anarşist damgasını yiyorlar, çiftçi yanlısı olup da kooperatif ya da toplumsal girişimlere katılır, yerli partici derebeyini eleştirme yürekliliğini gösterirse izleniyorlar, iş-

lerine son veriliyordu. Ferdinand'a hizmet eden hükümetler köyün ne düşüneceğini ezberleyip ona göre davranıyor, onları «milli ülküler» düşüyle büyülemek hünerini iyice biliyordu.

«22 Eylül'de Veliko Tırnova'da diktiğin barış ve refah bayrağıdır» diyordu Çar Burbon arsızlığıyla. «Bulgaristan ananın tüm çocukları bu bayrağın altında toplanalım. Bütün gücümüzü ulusumuzu yüceltmek ve refah içinde görmek ülküsüne yöneltelim.»

Bulgaristan'ın herşeyi olmakdı isteği. Milletvekillerine :

«Ben ve Bulgaristan» diyordu, «gücümüzü yapıcı işlere yöneltmenizi istiyoruz. Sevgili ulusumuz bir bunun için yolladı sizleri buraya.»

Ama böyle anlarda her zaman için saçı dağınık bir baş Çarın tüm hesap ve düşüncelerini alt üst ediyordu. Çar için bu baş bilgisiz köylü sürüsünün simgesiydi. Otomobilleri mavi Bulgar göğü altında, tarlalar arasındaki yollardan sık sık geçerken bu baş birden birşey ardından çıkıyordu ve Çarın sanki bir an için kendini güvensizlik içinde bulan ellerinin titremesine neden oluyordu.

halk savunucusu

Çar Ferdinand'a karşı açıkça savaşa başlamadan çok önceydi, Stamboliyski'nin Çiftçi önderi «Halk savunucusu» ününe kavuşması. Birlik işçileri için uğradığı her köy bayram havasına bürünürdü. Köylüler kendi vekilleri olan onu selamlamaya, ellerini sıkmaya koşuyordular. Onların acılarını güncel gereksinimlerini biliyordu çünkü, kendi de köylü olduğundan yaşantılarındaki en özel yerlere de dokunmayı beceriyordu. İri göv-

desi etkileyiciydi, neşeli konuşmasıyla insanları kendine bağlıyordu. Toprak çocuklarının açık yürekliliğiyle, devletin kimine öz kimine üvey ana olan düzensiz yönetimindeki haksızlığa karşı savaşmalarındaki güçsüzlükleri acıklıydı.

Stamboliyski her zaman için hareketliydi. Birkaç saat, hem de hiç sıkılmadan konuşabilmesi için bir masa, bir bardak da su yetiyordu. Ama halk önünde konuşmasıydı onun gücü, coşkulu yaratılışı içtenlikli oluşu nereden gelirse gelsin haksızlığa zorbalığa tiksintiyle direnmesi, devlet adamının yalanına, iki yüzlülüğüne karşı çıkışı bu konuşmaların temelini oluşturuyordu. Bu yüzden, kendine neye mal olursa olsun, en acı gerçekleri açıklamaktan çekinmiyordu. Doğal olarak bir köylüydü o, adaletin bekçisi, özgürlüğün savunucusu.

Yazı ve konuşmalarıyla köylü bilincini geliştirmeye çalışıyordu. Köylülerin ancak kendi kendilerine yardım edebileceklerini, dolayısıyla aralarında birleşmeleri gereğine yandaştı.

Stamboliyski çok erken anlamıştı ve inancını yaymaya ivedileniyordu. Çiftçilerin şimdiki partilerin bencil ve açgözlü yapılarından bekleyebilecekleri hiç bir yan yoktur.

«Daha uyanıkça olan çiftçilerdir. Bu partilerin tümü iktidarı kapmak için sıralanıyorlar ama köylülerin çıkarıyla ilgilenmiyorlar bile.»

Geri kalmış bir yaşam biçimi için doğal nedenler de vardı elbet. Verimsizlik, kuraklık, asalak canlılar, floksere, bitki bitleri ve yorgun toprak... Görünüşe göre kimse bunlarla suçlanamazdı. Ama Stamboliyski Almanya'da görmüştü devletin toplumsal politikasının çiftçiyi yıkımdan korumak, ona ucuz krediler ve makinalar vermek, pazarlar arayıp sağlamak olduğunu biliyordu...

Bulgar partilerinin Bulgar köyüne az da olsa bir iyi niyet gösterdikleri var mıydı?

Daha baştan böyle başlamıştı işler.

Kurtuluşun ertesi günü daha, devletin yönetimi varlıklı kent aydınlarının eline geçmişti. Yabancı ülkelere gidip bilim edinebilme olanağına kavuşan kent soylularının.

«Bulgaristan kentlerinde» diyordu Stamboliyski, «yalnızca Türk etkileri değil, «Türkleşmiş Bulgarlar» yani 'ülkenin çorbacılar' kaldılar. Bunlarda Türk ruhu vardı. O sırada kurulan partilerde, daha sonra da yeni devletin yönetiminde öncelikle yer aldılar.»

Ona göre çorbacılık (ağa) ruhu iktidarın yapısına girmiş, Türkler zamanından beri süre geldiği gibi köylü kitlesine karşı ihmal ve tiksintiyle beslenmiş olmak ortadan kalkmamıştı.

«Özgürlük köylüyle kentli arasında anayasaya geçirilen eşitliği getirdi. Ama bu ilân edilen eşitlik yalnızca kâğıt üzerinde kaldı.»

Çağdaş kültürün bütün nimetleri kentlere aktarılıp, köy kendi yazgısıyla başbaşa bırakıldı. Köylerin epeycesinde ilkokul var artık, ama; «araçtan, gereçten, öğretmenden yoksun okullar...»

Bu yoksul, bu samandan hayvan tersinden balçıktan yapılmış ve hayvanla insanın birlikte olduğu evlerde yaşamaya çalışan, bu rüzgarın, fırtınanın yıprattığı evlerdeki insanlar ne yapmalıydılar? Bu yokluğun fiziksel ve ruhsal karanlıklarına gömülüşten kurtulmak, bu karanlık evrenden çıkış yolu aramak daha çok da aydınlanmak için savaşmalıydılar.

«Bu düzenin aksaklıkları köylülerin uyanık gözünden kaçamaz, köylünün 'nerdeyse içgüdüsel' adalet duygusuna dokunmadan olamazdı.»

Stamboliyski'nin sözleri yürekten geliyordu,

bu nedenle de etkili oluyordu. Partiler varlıklarını yok edecek bir din gibi korkuyorlardı onun sınıf ilkelerinden. Az ama çok kimi sınıf çıkarlarını temsil etmiyorlar mıydı? Böylece de narodniklerle Stankovistler büyük kapitali, sanayi ve faizci asalaklığını birleştirmediler mi? Radoslavistlerle Stambolovistler güvencesiz küçük esnafı, diplomasız aydınları gözetmiyor muydu? Radikallerle demokratlar kime dayanıyordu. Ticaret ve zenaat çevrelerine, öğretmen ve memurlara, meslek kredisi için borçlananlara değil mi? Sosyalistler işçinin yanı sıra küçük mal sahiplerini düşünmüyor muydu? Ama tüm partiler politikayı bir iktidar görevi olarak ortaya koyarken Stamboliyski'yle Çiftçi birliği bu politikayı reddediyorlardı.

Stamboliyski diyordu ki :

«Bizim için amaç ekonomidir, politika ise araçtır.»

O politikanın dörtte üçünün düş ve yalan olduğunu biliyordu. Yaşam ise kendi gerçek gereksinimleriyle besleniyor sözde bir özgürlük değil gerçekten özgürlük istiyordu.

Yazgı onu trajik bir durumda bıraktı. Çok iyi örgütlenmiş devletçe de desteklenen düşmanla karşı karşıya tek başına bıraktı. «Ben ve Bulgaristan» dediğince iktidar ve onun baskı yöntemiyle Stamboliyski'nin karşısındaydı. Onu dinleyen aç köylüler ondan durumlarını düzeltmesini, daha rahat bir yaşam sağlamasını istiyorlardı. Köylülere nasıl yardım etsindi? Politika işe yaramaz görünüyordu, partilerce yozlaştırılmıştı. Şimdi bağımsızca bir savaş, gerçekten toplumsal ilerleme adına iktidara yöneliş kalıyordu yalnız.

Köylüler Stamboliyski'yi dinliyorlar, içtenlikli olduğunu görüyorlar, inanıyorlardı. Kendi hamurlarından olduğunu anlıyorlardı, mayaları bir-

di. Sözleriyle işleyen bir yarayı deşiyor hastalığın olduğu yerin saptanışını sağlıyordu. Kitleleri coşturmakta, yönelmekte yetenekliydi. Onda kendileri gibi olanlardan birini buluyorlardı.

«Yeni siyasal, ekonomik, toplumsal gruplar nasıl?» diyor açıklıyordu. «Kısacası bunların tümü sınıfsal örgütlerdir. Bütün ülkelerde siyasal yakınlar takımı maddi çıkarlar için savaş veriyorlar. Bu devlet yönetimini ele geçirme savaşıdır; iktidara karışmak ve devlet zenginlerini kendi hesabına geçirip zenginleşmek için iktidarı bir araca dönüştürmek savaşıdır. Bundan daha kötü daha zararlı bir suçluluk olabilir mi?»

Örgütlenmiş sınıfların iyice saptanmış, iyice anlaşılmış çıkarları adına savaşır olmaları tümüyle başka temellere yaslanır. Bu çıkarlar politik eşkiya sürülerininki gibi düzmece, zorbalıkçı, ahlakça yaratılmış değil, doğal çalışmalara ilişkin, akıllıca düzenlenmiş yararlı, dayanıklı olmak gerekir.

«Doğal tükeniş yasası tüm organik evrimin yasasıdır, bunun içine siyasal, ekonomik, toplumsal savaşlar da girer.»

«Tüm yaşamı zorlaştırıp ezen toplumsal gruplar zayıflaşacak, seyrekleşecek, yok olacak.»

«Yalnızca savaşan başaracak. Savaştaysa yalnızca savaşa yeteneği olan başarıya ulaşacak. Yaşamın çelikleştirdiği kazanacak yaşama savaşını.»

Yalnızca bir tanrı vardı: Savaş. Kalabalıkların sevgisi ona son savaşta inanç veriyordu. Gerçeği şu ki: Onun gelecekteki sınıfsal yönetim biçimine ilişkin bir kuramı yoktu. Herşeyden önce o kendini tüm çiftçi güçlerini bir «birlik»te toplama düşüncesine adamıştı. Bir devrim değildi istediği onun, silahları barışçıydı. Onu istenilen kıyıya ulaş-

tıracak parlamento, anayasa, haklar yasası, onun öncelikle istediği savaşım yoluydu.

Bu adamın yüreğinde kutsal inançları vardı. O Furiye gibi toplumsal mutluluk olanağına inanıyor, Stirner gibi mutlak irade önünde eğiliyordu.

Onun kendisi için dediği şuydu :

«Stamboliyski toplumsal bir çalışan olarak arkadaşlarının geçirdiği ruhsal bunalımları geçirmemiştir...»

Arkadaşlarının ruhlarındaki bunalım, bu savaşan ruhsal kuşkusu ve birliğin taktiğine ilişkin duyulan ikircimlilik. Bu duygular Stamboliyski dışında az çok herkeste oluşmuştu. Çiftçi birliği kurucuları ona birer ermiş kişilermiş gibi geliyordu. Zabunov, Stanko, Bakkalov, Al. Dimitrov, Dragiev. Bunlar «Bulgar Halk Çiftçi Birliği» denilen ağacın büyümesi için nice yararlı olmuştular. İlk ikisi Çiftçi birliğinin temelini atanlardandı.

Al. Dimitrov; «Çiftçi birliğinin iç yaşamının politik kurucusuydu.»

Dragiev'e ilişkin dedikleri :

«O işlevini yetkinlikle yerine getirdi. Çiftçi olarak çekilen acıların uğranılan ihmallerin dile getiricisi oldu. O zamanki Bulgar köylerinin acıklı durumunu yazabilecek bir adamın ortaya çıkması gerekiyordu.»

Gerçeği şu ki birlikte Stamboliyski'nin yalnızca bir karşıtı vardı. Bu suskun, bu içine kapanık, dolayısıyla, iki kat tehlikeli karşıcıl Dragiev'di. Ama buna karşı da hiç bir zaman ne kıskançlık ne kin duymuştu.

«Ben düşmanlarımdan bile nefret etmem, kaldı ki bana kardeşlerimden daha yakın duyduklarımdan niye edeyim?»

Sık sık çelişmeler oluyordu, ama bunları Stamboliyski dengeliyordu. Kimi kez ödün vere-

rek, kimi kez direnerek ama hiçbir türden rekabet düşünmüyordu. Çünkü tüm gücünü davasına adamıştı.

Yine de bir rekabet oluşuyorduki bu genellikle Dragiev'in hoşnutsuzluğundan anlaşılıyordu. Dragiev, Stamboliyski'yi «Ferdinand yanlısı, kişisel rejim yanlısı, acı veren bir umursamazlıkla yüklü, içtenlikten, acımaktan, hıristiyan olmaktan yoksun...» gibi savlarla suçluyordu. Bu suçlamalar Dragiev'in gizlice ruhunda dilediği gibi Stamboliyski'nin «kötü alışkanlıklarını» yok ediyordu. Bunlar canlı adamın etken iradesinin alışkanlıklarıydı. Dragiev'in ise edilgen alışkıları vardı. Hristiyanlık, sevecenlik, acıma. Kitleleri ilk önce ahlak yönünden eğitmek, sonra da savaşa çağırmak istiyordu. Stamboliyski'nin ileri sürdüğü gibi ahlak yasalarının tersine her insanın bilinç altında bir davranış özelliği yatıyordu, ve insanın kendini göstermesi için gereken koşullar yaratılmalıydı.

«Yapılan hiç birşey için yerinmiyorum. Çünkü her yaptığımı; birlik davasının iyiliği için, ahlaki görevimi yerine getirmek için, bilerek yaptım.»

Birlik'in bir çözülmesi anında, Dragiev birliği parçalamaya gidince Stamboliyski ona yazdı :

«Ben senden arkadaşça ve içtenlikle yeniden birliğe dönmeni yeni savlarını da birliğin terazisine koymanı diliyorum.»

Ama yine de bu iki erkek arasında bir denge kurulması pek zordu. Biri tembel, asık yüzlü, karamsar olarak tarlalarda vaaz verirken, öteki arkadaş canlısı, çalışkan, kendini tümüyle bir düşünceye adamış, yalnızca dua okumakla yetinmeyip kazmak gereğini de vaaz ediyordu. Her ikisi de karşılıklı iki çapa gibi birbirini söküyorlardı. Stamboliyski Dragiev'in üstünde duruyordu, çünkü «şeflik»i reddediyordu, «birlik»in birliğini yaralı-

yor diye; Dragiev Stamboliyski'yi Ferdinand yanlısı olarak düşünürken, kendinin hıristiyanlar yandaşı sayılmasına karşın, onu reddediyordu. Kendini daha geniş, daha akıllı, daha hazırlıklı, işlerin izleyicisi, daha bilgili, olarak görüyor, Stamboliyski'nin kendini onaylatmak hakkına karşı duruyordu. Temelde Stamboliyski'nin coşkunluğuna, savaşçı ruhuna sinirleniyordu. Çünkü kendi durgun, düşünceleriyle içine kapanık çağa göre eskimiş solmuş yüreği ve kansızlığıyla gerilerde kalıyordu.

Kitleler onun tersine Stamboliyski'yi yeğliyordu, seviyorlardı onu. Açık ve dürüst savaşıyla, iyi yürekliliğiyle, ulusu yalnızlığın uçurumuna bırakmış olan aydınlara karşı tiksintiyle, ve gelecek iyi günlere ilişkin umutlar verdiği için... Sözleri buğday ya da para gibi açık seçik sözcükler benzeri anlaşılır bir dil ile yol gösterici oluyordu, akıl verici geliyordu. Çünkü en duyarlı olduğu sorunlara dokunuyordu. Yalansız, aldatmasız. Sözleri sabahleyin tarlalardaki otların çiğ damlaları benzeri aydınlıktı.

«Uyan» diyordu. «Efendi sensin. Süregiden halk kitlesi sensin, beşyüz yıldan bu yana Bulgarlığı yaşatan sensin. Satılmamış olan bir tek sen varsın. Devleti doyuran da sensin, savaşda ölen de sensin. Senin satılık aydınını dinleme, çünkü o sömürebilmek için yanıltır hepsini. Ayıl artık, uyan, el ele ver de granit bir kaya gibi dimdik dur!

Bu duygusal çağırıda Stamboliyski'nin tüm ruhu, Slavovitsa'nın dümdüz ovası onun doğduğu evin alçak damının görünüşü yansıyor.

O «Birlik» ya da «Parti»nin yakında olduğunu görmüyordu, değil mi ki toplum sahnesine savaşçı olarak çıkıyordular, «Birlik»in erken ya da geç bir parti görevini yürüteceğini düşünmüyordu. Çünkü

nasıl olsa toplumsal savaşımın gerektirdiği gibi amaçları partilerinkiyle çakışacaktı.

Onun için eski partilerin tümü de kötülük kanıtıydı. Ve yalın halk sözlüğü parti sözcüğü yerine, köy ruhuna daha yakın bilinen, birlik sözcüğünü yeğliyordu.

düello

Jantra'nın suları uğultuyla akıyor. Tahtın eski başkenti Tırnova bayram ediyor.

1911 yılının bu günkü 9 Temmuz gününde beşinci Millet Meclisinin açılışına hazırlanıyor.

Tırnova ilkbahar günlerinin Mayıs sonundaki gün ışıklarıyla çevre kayalıkları yeşil tepeleri ırmağın aynasında leylâk kokularıyla yansıtıyor... Ama hava daha serince sayılır. Rüzgâr sessizce, Balkanlardan kente, canlı bir neşeyle dolmuş sokaklara, haşmetlinin geçip meclise gideceği yollara doğru esiyor.

Geleneksel olarak büyük millet meclisinin toplanacağı «Nadejda» okuma odasının duvarları yeşilliklerle, bayraklarla süslenmiş. Sahne «taht salonu» ve bakanların oturacağı yerler olarak düzenlenmiş, burada dramın ikinci perdesi oynanacak, iki adamın kişisel ilişkilerinden tüm ulusun dramına dönüştürülecek, burada çar ile köylü arasında düello başlayacak, birbirlerinden tümüyle ayrı iki evren arasında olacak bu düello...

Çarın konutundan çıkıp millet meclisine yollandığının işareti yirmibir top atışı.

Tüm milletvekilleri türlü giysiler, türlü inançlarıyla toplanmışlar burada. Ama çoğunlukla inançlarını eski giysilerinin ceplerinde bırakmış-

lar. Sosyalistlerin, radikallerin, çiftçilerin sayısı az ama benlik duyguları çok.

Hepsi coşkun: Konuşmaların anahtarı anayasanın 17. maddesinin değiştirilerek devletin başına gizli anlaşmalar yapabilmek, savaş açabilmek yetkisini vermek... Yalnızca bu «kişisel rejim»in tam olması ve çar Ferdinand'ın Bulgar halkının yazgısıyla sınırsızca oynayabilmesi için hiç de yeterli değil... Fısıldaşıyorlar, önemli birşeyler bekliyorlardı.

Saat tam on. Diplomatik localar dolu, galerilerde milletvekillerinin yakınları. İşte geleneksel coşku, ateşli bekleyiş... Hepsi ayağa fırlayıp başlarını kapıya çeviriyorlar.

«Haşmetli büyüğümüz» diyordu resmi bildiri. «Millet Meclisine giriyor, askeri koruyucuları ve bakanlar kurulunca izlenerek, sürekli alkış ve «yaşa» sesleri arasında tahtına oturdular...»

Bir ölüm sessizliğidir uzadı.

Salonda taht söylevinin ilk sözleri duyuldu:

«Her zaman umutlarımı besleyen Bulgaristan'ın dehası...»

Tüm Milletvekilleri gözlerini mutlak hükümdara dikmiş ayakta dinliyorlardı. O anda ilk sıralardaki Çiftçiler grubundakiler çar gibi oturmuştu, kıvırcık saçlı, kara gözlü, kara giysili bir erkeğin çınlayan gür sesi silâh gibi patladı:

«Anayasanın çiğnenmesini protesto ediyorum. Bu anayasaya göre prensin Büyük Millet Meclisini açmaya yetkisi yoktur.»

Önderlerini koruyan, alkışlayan milletvekillerinin «yaşa» sesleri arasında son sözleri boğuluyordu:

«Bu keyfi bir eylemdir!.. Halk egemenliği nerede?»

Birkaç saniye daha bu ses yankılanmasını sür-

dürdü. Herkes soluğunu tutmuş olayın sonunu bekliyor, bu arkadaşları arasına oturmuş yiğit milletvekilinin eyleminden ürperen öteki milletvekilleri birbirleriyle konuşuyorlardı.

Birara büyüyen sessizlikte çarın okumasını sürdürdüğü görülüyordu, sonunda zaten kısa ve anlamsız olan söylevini bitirdi.

Okuması bitince kalktı ,ağır adımlarla ve hayran seyircilerinin alkışları arasında sahneden indi.

Görünüşte bir sakinlikte, ilk kez önüne çıkan Mihael Madjarov'a dönerek ciddiyet ve merakla soruyor:

«Kargaşalık çıkaran Milletvekili kimdir?»

Madjarov yanıtlıyor:

«Bay Stambolyski haşmetlim, Çiftçi grubunun başkanı.»

«Neden uyarmadınız beni?» diye kırgınlıkla ve suçsuzca sürdürüyor. «Beni bir takım sıkıcı törenlerden kurtarmak istediği için Bay Stamboliyski'ye teşekkür edeyim.»

Gözlüğünü kaldırarak geçerken yüksek kişinin rahatını bozana ikinci kez merakla bakıyor. yazık ki sırtı dönük olduğundan onu iyi göremiyor.

Çıkıyor sonra bakanları, asker ve sivil koruyucularıyla... Tüm bu adamlar için canlı bir odak noktası sanki. Fırtınadan ürkmüş bir sürünün çobanın ardından gidişi gibi birbirlerine sokulup parmak uçlarına basarak, fısıldaşarak gidiyorlar.

Bu olaydan sonra papazın sözlerine uygun andı içerlerken, «her şeyden önce gözetip koruyacak olduğum toplumun ve çarın çıkarlarıdır...» dedikleri sırada:

«Hayır!» haykırışları yükseldi, solcuların oturdukları yerden. «Çar değil prensin çıkarları...»

Çoğunluk girdi araya:

«Çarın çıkarları çarın!»

Tartışmaların merkezini oluşturacak temel konunun «Çarlık sanı» üzerinde yoğunlaşacağı apaçık görülüyordu. Hiçbir zaman bu mecliste olduğu gibi saçmalıklar görüşülmemişti gerçekten. Bu oturum sanki Bulgar «devlet adamları» ile politikacıları için bir sınav gibiydi ve bu adamlar ülke sorunları için bu denli akılsızca davranmamışlardı hiç. Stamboliyski'nin sarayla bir takım anlaşmalara giriştiklerine ilişkin olarak onları suçlamaları temelinden doğruydu. Belki anlaşma belgesi yapılmamıştı ama her olasalığa karşı gönüllerince sessiz bir işbirliğini sağlamışlar, nice değişiklikler gibi «Çarlık» sanını da 22 Eylül de onaylayıvermiştiler.

Stamboliyski dirençle açıklıyordu:

«Buradaki bildirgeye karşın kesinlikle biliyorum ki, düşündüklerini gerçekleştirmesi için saraya gerekli ayrıcalıklar verilmiştir.»

Ona «Bay Ganyü» (*) nün alt düzeydeki kimi sözleriyle karşılık veriliyordu:

«Git de bunları meyhanelerde anlat.»

«Elin mezarı üstünde ağlama.»

«Bulgar ulusunu aşağılıyor...»

«Bulgar değil çünkü...»

Stamboliyski:

«Sizler gibi utanılacak bir durumda olmaktan ise, bir Çinli olmayı çoktan yeğlerdim.»

Ama onlar utanılası durumlarının ayırımında değildiler. Tüm bu sıradan insanlar gözleri bağlanmışcasına körleşmişcesine atıldıkları tehlikeleri görmüyordular.

«Çarlık sanı sarayın inadıdır, sarasıdır» diye

(*) Bulgar mizah kahramanı. (Ç.N.)

yineliyordu Stamboliyski. «Sizler bu inadı yatıştırmak için toplanıyorsunuz bugün, yoksa koşul olan bir gereksinimi doyurmak için değil.»

Yüze gülücülüklerinden, ya da ruhsal körlüklerinden yanıt veriyorlardı:

«Bulgar halkı Şıpka'dan beri istemektedir bunu...»

«Şunu bilmeniz gerekirdi. Çarlık kurumu zamanını doldurmuştur, demokratik Bulgaristan için gereksiz bir yük olacaktır. Bulgar halkı çarlık adını taşıyıp da yaraşmayanları çarlık kurumlarıyla birlikte tutsaklıklarına gömdü.» «Çarlık adının yalnızca Prens Ferdinand ile sarayın hevesi yüzünden istenmediğini bilmelisiniz. Bu kurum daha sonraki ele geçirmelere bir köprü olacaktır.»

Stamboliyski'nin öngörüsündeki gizem burada beliriyordu. Yanılgıya düşen kalabalıktan ayrı olarak o geleceğin tam bu konuda perçinlendiğini, bununsa monarşinin gelecekteki gücünden başka gelecekte kıyımlar, öldürüler, yağmalar getireceğini biliyordu.

«Burbon ayağının bastığı yerde Burbon iktidarı tam bir yetkiyle gelişir.»

O geleceği şimdiden okuyor gibiydi:

«Biz biliyoruz ki Burbon veliahtları yetkilerinin son sınırına dek dayanacaklar, sonunda yok oluşlarının yıkımını onlara boyun eğen uluslar çekecektir.»

«Amma da büyük lâf!»

Stamboliyski açık seçik görüyordu, uzaktan ve nesnel baktığı için. Oraların derinliklerinden, boğucu sıcaklarda karınca yuvaları gibi nemli köylerden, yüzyıllık akılcılığını yayan topraktan... süregelmiş biri olarak gerçeği görüyordu. Kenti,

kentin bilinmeyene doğru delice koşuşuyla, yaşamı, yaşamın coşkulu hızıyla iyice biliyordu. Tarihin tersine akışını durdurmak istiyordu.

«Bugün biçimsel olarak bir çar adı yaratılıyor. Yarınsa, uygun bir anda, örneğin komşu bir devletle savaşta, Bulgar halkını sarhoşca sürüklemek için bu biçimsel çarlık yetkiyle donatılmış bir içer'ik de edinecek.»

Bulgar halkının böyle bir akılsızlığa düşmeyeceğini bağıran çoğunluğa karşı yanıtı şöyleydi:

«Biz bir bilicilik (kehanet) te bulunuyoruz...»

«Ha-ha-ha; İsa'dan sonra gelen biliciler ha!..»

«... ve uyarıyoruz sizleri, tüm günahlarınız başlarınıza taş gibi yağacak...»

Stamboliyski elde ettikleriyle hiçbir zaman yetinmeyeceğini göz önüne alıyordu hep. Anayasanın 17. maddesi değiştirilmişti, bu değişiklik uyarınca da meclisin onayı olmadan devletin başı gizli anlaşmalar yapmağa hak kazanmış oluyordu.

«Çar adını vermekle sizler Çar Ferdinand'ı taçlandırmaktan daha çok Bulgaristan için kişisel yönetimi, buyrukçuluğu taçlandırmış oluyorsunuz.»

İşin doğrusu da buydu. Ama hepsinin de anlamış olmasına karşın özgül Bulgar kalın kafalılığıyla Stambolyski'ye karşı işbirliğinde direniyorlardı.

Ama, yine de iyi vatandaşlar olarak komşu ülkeye karşı kafalarında ciddi niyetler besliyordular. Çar Ferdinand'ın uzun yıllar süren çabalarının meyvesini toplayacağı, ileri sürdüğü isteklerine çelenk taktıracağı an geliyordu. Ellerinde hazır bir Makedonya sorunu vardı, orayla ticaret yapabilir, iyi ilişkilerle diplomatik anlaşmaları gerçekleştirebilir, iyi ilişkilerle diplomatik anlaşmaları gerçekleştirebilirdi. Stamboliyski hırslıydı, sözleri kötü geliyordu ama yine de sözde kalıyordu. Önle-

rinde devletin gücü, ordusu, toplumun görüşü, kör inançları, bir dolu saçmalıklar vardı. Bu saçmalık en çok da Çar sevgisinde, Çarın bakanı A. Trangya'nın kişiliğinde düğümleniyordu.

«Baylar tek kişi yönetimi için konuşuyorsunuz. Tacın yaptığı yapacağı herşey sizin isteğinize bağlı. Eğer Bulgar dehası seçmekle bu güzel Bulgaristan'ın geleceğini karartacaksa unutmayınız ki bu dehanın yol göstericisi şu anda eleştirdiğimiz çar olacaktır. Yo, tersini söyleyemezsiniz.»

Söylevin sonunda dediklerini duymak yeterliydi:

«Baylar sizleri solcular adına anayasayı çiğnemiş olmakla suçluyorum, bunu da beni üç ilçeden seçen seçmenlerimin adına yapmaktayım.»

Onu seçen seçmenlerin kimseyi ırgaladığı yoktu, Stamboliyski'yi cumhuriyet kışkırtıcılığı yapmakla suçladılar. O ise haklı olarak, Bulgaristan'da Cumhuriyet yönetimi için gereken koşulların olgunlaşmadığını söylüyordu.

«Sizin görüşünüze göre Cumhuriyet yönetimi bir ilke değil, bir taktik sorunudur yalnız.»

Onun için kurtuluştan sonra Bulgaristan'da Cumhuriyetin ilan edilmemiş olması bir mutluluktu.

«Eğer bu yapılmamış olsaydı tüm yanlış adımlarla birlikte tüm yandaş takımının beceriksizliği Cumhuriyetin omuzlarına binecekti. Bu durumda da kocaman bir kralcı partimiz olacaktı kesinlikle.»

O gerçekteki durumu içine yılan çöreklenmiş dolu bir yumurta sepetine benzetiyordu. Politika sanatının amacı yumurtaları kırmadan yılanı öldürmekti.

Politikacı olarak düşler içinde değildi, yaşamın gerçek anlamını aramaktaydı. Ona göre dü-

şünce yaşamın önünde giderse devrim olurdu, her ne denli partilerin gözünde devrimci görünüyor idiyse de bir devrim olsun istemiyordu.

«Bizi suçluyorlar» diyordu. «Ülkeyi sarsıntılara, bir takım devrimlere ittiğimiz için. Devrimle gerekli koşullardan yaratılır. Bir zamanlar monarşik yönetim Bulgaristan'daki devrimci akımı durdurmak için tüm yolları deniyordu, ama başaramadı. Şimdi sorarım Bulgar ulusunu kurtarmak için gizli örgütler kurabilecek tek kişi çıkacak mı? Böyle kişilerin elinde artık demokratik Bulgaristan'ın tek silahı olan oy hakkı var.»

Tuhaftır ki Stamboliyski barış için savaşıyordu, ama onu dirliksizlik çıkarmakla suçluyorlardı. Oysa bu suçlayanların kendileriydi, Bulgaristan'ı uçuruma atmaya hazırlanan.

Artık Petersburg Belgrad Sofya arasında kuryeler gidip geliyordu. Makedonya'nın paylaşılması, Sırp - Bulgar Birliği dahası Çar Ferdinand'ın askeri ve diplomatik yeteneğini ortaya çıkaracak olan Balkan savaşı hazırlanıyordu... Stamboliyski sağlam düşüncesiyle gelecekteki yıkımların tablosunu apaçık görüyordu. İnsanları tanıyordu, her türlü beceriksizliklerini biliyordu. Bu insanların alnına, gerçeğe karşı körlük, kendilerini kesmeğe götüren deli bir mal sahibinin ardı sıra zıplayarak giden sürülerinki gibi görünmez bir damga olarak vurulmuştu sanki.

«Geliniz, bizimle birlik olunuz,» Stamboliyski yüzünden terler sızarak konuşmaktan kısılmış sesiyle yalvarıyordu. «Bizim yardımımızı kabul ediniz. Büyük bir anlaşma yapalım ve bütün dünyaya bir hukuk devleti olduğumuzu, herkesin yasalar önünde eşit sayıldığını, kamu oyunun nefret edici olmayıp yalnızca karar verici yöneltici bir güç olduğunu gösterelim.»

Çocuklar gibi ağlamaya hazırdılar. Bulgaristan çarlığı olarak nitelenen ve Çarlık adını benimseyen devletin başının bu sanının geri alınabileceğini düşünemiyorlardı.

«Artık kulağı buna da alıştı ya?» diyorlardı.

«Böyle biriyle» diyordu Stamboliyski. «Şu iki işten biri yapılır. Ya Millet Meclisi kararlarına boyun eğmeye zorlanır, ya da pılısını pırtısını toplayıp gitmesi sağlanır.»

Köylü kılıklı bir milletvekili haykırdı:

«Tanrı duysun dediklerini!»

kim aydın?

Bu karayı ak gösteren diplomalı aptallara, bu doktora yapmış gözlüklülere, bu incelikten kırılıp dökülen ütülenmiş ekonomistlere, avukatlara, mühendislere, müteahhitlere, bakarken haklı olarak kendi kendine soruyordu Stamboliyski:

«Kim aydın gerçekten hangi insan?»

Stamboliyski bu aydın kişilerin kendine yönelttiği «yalın insan», «basit kişi», «köylünün biri» nitelemelerine alışmıştı. Ayrım yalnızca görünüşe göreydi. Birileri Avrupa'lı giysiler, kolalı gömlekler, rugan pabuçlar giymişti, ötekilerse ter ve toprak kokusuna bürünmüştüler, yüzleri güneşten yanmıştı! Bu konuda sık sık tartışma oluyordu, yığınların sevgisini kazanmak için kılık değiştirmekle suçlanan Dragiev karşı çıkıyordu söylenenlere:

«Kültürlü giysilerde, evde ararken bir adım olsun öteye gitmek gerektiğini kabul etmek zorundasınız. Gerçek kültürü insanın ruh yapısında aramalıyız. Gerçekten kültürlü insan ağır başlıdır, bu ağır başlılık karakterini oluşturur.»

Dragiev sadeliğe bağnazlıkla bağlıydı. Ayakla-

rını sıkan ayakkabıları sevmiyor, bu yüzden de yalınayak dolaşıyordu. Tüm yoksul köylüler gibi eşeğine kurulup bağından dönüyordu. İnancı ruhsal sadeliğin Avrupa'nın diplomalarının hepsinden, Avrupa uygarlığının insana sağladıklarından çok daha değerli olduğu inancındaydı. Henri Cordj ile Tolstoy onun için ülküsel kişilerdi. Biri düşünceleri, öteki yaşamıyla. O aydın olmayı kendi kendini yetiştirme, ruhsal bir yenileme olarak görüyordu. Stamboliyski ise toplumsal açıdan alıyordu. Birleşmenin gerçekleşmiş olması, kendi birliğini kurabilmesini Bulgar köylüsünün aydınlanmasına doğru atılmış bir ilk adım sayıyordu. Bu nedenle eski partilerin tüm kadrolarını dolduran diplomalı aydınlardan nefret ediyordu hep.

«Diplomalılar» diye yazıyordu. «Temelde en büyük aptallar olmalarına karşın kendilerini birer aydın sayıyorlar.»

Onda bir ne dediğini bilmezin, ya da bir inkârcının davranışı olduğu söylenemez, çünkü kendi de «diplomalılar»dan biriydi. Ama gözünden aydınların kokuşmuşluğu, yalnızca parasal çıkarlara düşkünlükleri kaçmıyordu hi;. Bu çıkarları da partiler işbaşına gelince «sağmal inek» olan «devlet malı deniz» kılınan iktidar veriyordu yalnız.

Stamboliyski benzetmeleri, severek kullanıyor, bu yüzden de sevilmiyordu. Bu bir sanattı, ama dar görüşlüler gerçeğin sanatın makasıyla düzeltilmesinden hoşlanmıyorlardı, fantazi onlar için suçlanacak bir yoldu. Ama Stamboliyski'nin ötekilerine göre bu aykırı davranışında yaşam hakkının büyük bir payı vardı, her olasılığa karşı görevini anlamlandırmayı düşünen az bulunur devlet adamlarından biri olarak, yeteneğine göre kendi yolunda yürümesini sürdürüyordu.

Bu ayrıcalıklı takım kişisel çıkarlarını koru-

yor, yanlarına yaşam kavgasının bağımsız okullarında kendi kendini yetiştirmiş olan halkı yaklaştırmıyordu. Partileri tutan yandaşlar bu sanki yabanıllara karşı konulan yöntemlere alışıyorlar, sonunda da bu yöntemler değiştirilmeleri nerdeyse olanaksız kurallara ,kör inançlara dönüşüyordu. Ksenefon, Jan Baden, Bosüye, Fenelon, Hobs, Nikolo Makieveli ve demokrasinin karşısında olan ötekiler yazılarında bir yere dek aydınların ruhsal durumlarını açıklıyordular.

Ayrımına pek varamadan, az da olsa kendini aldatarak kendi kendini inandırmaya çalışıyordu ki, «bozukluklar yalnızca çiftçiler birliğinde değil,» diye. Bu boş zamanlarda kişinin geliştirdiği yeteneğine, eylerine göre durum alışıyla ilgili.»

«Birlik içinde bir paşa bile olsa tembellik ediyorsa, niyeti bozuksa Birlik'ten atılırlar.»

Birlikte herkes kişisel gücüne güvenmeliydi. «Birlik kitaplarını okumak», «Birlik ilkelerini benimsemek», «dinleyiciler önünde konuşmaya alışmak» için çalışır, namuslu yöntemler ve karşılık gözetmeyen çalışmalarla kendini gösterir, yerel kuruluşlarda iyi izlenimler bırakırsa, ilçe toplantılarında, kongrelerde de kendini gösterip yükselebildi. Böyle bir kimse böylece daha büyük sularda yüzmeyi öğrenebilir, birlik yaşamının mekanizmasıyla baş edebilecek duruma gelir, demokratik yönlerini kavrar. Daha yüce bir yaşam isteyen herkes bir savaşım yolundan geçmelidir, kendi atını eğerleyemeyen adam iyi bir sürücü olamaz.

Bu nedenle Stamboliyski: «Çiftçi Birliği'nin aydın kişiye, en çok aydın kişiye gereksinimi var.» diye düşünüyordu. Siyasal ortamda yalnızca partiler sözlüğünde yer alan «aydın kişi» olmanın koşulları pek zordu. Bu kişiler çoğunlukla iradesiz kof yaratıklardı, sözde meslekleri onlara ya kalıt-

sal olarak geçiyor, ya da yakınlık ilişkilerinden ileri geliyordu. Ama onların biçimsel erdemleri, herşeyin üstünde de diplomaları vardı. Ne var ki bu diploma yalnızca bir tembellik güvencesi, bir «hakkı huzur» belgesi idi, yeniden yaratılacak olan savaşım için kamçılayıcı değildi. Bu insanlar işlerinde paslanıyorlar, ispirto içindeki dölütlere benziyordular, bürokratik yaşamlarında israfil'in borusuyla bile uyanamayacakları bir ölüm uykusuna yatıyordular.

Stamboliyski aydınlık işareti olarak bir ilk başlangıç koşulu gözetiyordu insanda. Savaşçı ruh. Ona göre aydın kişi haksızlığa, haksızlık getirenlere karşı umursamaz olamazdı. Kötülüğe karşı, insanın acılarına karşı aldırmazlık sözde aydın geçinen kişilerin davranışıydı, ruh yalnızlığının, sınırlılığın, kötü nitelikli oluşun, kültürsüzlüğün sonucuydu bu.

«Tüm dünyadaki toplumsal yararlar için çalışanların en güvenilir okulu savaşçı bir yaşamdır.»

«Birlikteki her birey yeteneğiyle, çalışmalarıyla en gözde bir yere yükselmeyi başarabilirse de, eğer yayınlanan kitapları izlemez, birlikte eylemsel olarak çalışmayı bırakırsa sınavda tökezleyip tepe üstü düşecektir.»

O bir savı olmayı onaylıyordu: «İnsan kendini büyük görürse tiksindiricidir, ama kendini küçük görmesi de kötüdür. Temelde hep olumsuz davranan karşı çıkan var, hastalıklı olan var. İnsanın, doğanın kendine verdiği yeteneklerin dışına çıkmaması gerek, çünkü bu dünyanın yazılı yazısız yasalarına ters düşmek olur, yok eder kişiyi.»

Onun gözlerinde Bulgar siyasal yaşamı sıradan çıkmış siyasal savaşımların sıralanmasıydı. Bulgar siyasal partiler dramında şeytanı simgeleyen Çar Ferdinand, Stamboliyski ve çevresi için

yok edici olan hastalıklı bir tutkunun klasik örneğiydi. Çardaki cılız ışık siyasal önderlerin toparlanamamalarına neden olan küçük hesapları yüzünden parlıyordu. Bu önderlerin verdiği örnek Stamboliyski için uymaması gereken en güvenilir kanıttı sanki.

Yine de bir kişinin erdemlerine ahlâk ve akıl yönünden tutumuna ilişkin olarak şu soru açıkça sorulabilirdi :

«Kim aydın?»

Stamboliyski aydın olmanın temelinde toplum hizmetiyle özveriyi görüyordu. Bir kimse ne denli aydınsa o denli özverilidir. O Fredrih Nitçe'nin düşüncesine dayanarak derdi ki: «Aydınlarla halk kitlesinin arasındaki ayrım ereklerinin güçlülüğünde gizlidir. Halkın özverisi sınırlıdır ama kahramanın sınırsız özverisi vardır. Kitle uzun süreler isteyen bir ödüllenmeyi bekliyemez. Kahraman ise kişisel ödüllenmeler beklemeden gelecek kuşakların mutluluğu için ölebilir.»

Stamboliyski Nitçe'nin gerçeğini bizim Bulgar gerçeğimize uyguluyordu. «Başkalarının, toplumun çıkarlarını kendi çıkarlarına yeğlemeyen aydın sayılmaz.»

Bununla o, başkasının toplumun çıkarlarını kendi kişisel çıkarlarına feda eden Bulgar aydınlarını kastediyordu. Daha büyük insanlık, ona göre, aydın olmanın ilk belirtisiydi. Kendini başkalarının, toplumun yararına adamak...» Bu «tanrısal ateş»ten yoksun kişi kendini gerçek anlamıyla aydın saymamalıdır.

Stamboliyski'nin aydınlara karşı büyük saygısı vardı. Onun aydın saydığı kişiler: «Kendi kendini yaratıcı eylemsel bir güç olarak özveriyle yetkinleştiren insandır.» Stamboliyski olağanüstü ça-

bası, yenilmeyen iradesi, kırılmayan karakteriyle örnek olarak kendini gösteriyordu nerdeyse.

«Yalnızca aydın kişi belirli bir toplumun önderi olabilir, çünkü toplum yararı düşüncesiyle ancak bir aydın coşku duyabilir.»

Dahası: «Yalnızca aydın kişide toplum için görev bilinci ve bu görevi yaparken kahramanca davranmak düşüncesi yaratılabilir.»

Gerçek kahramanlık delice ataklarla değil toplum yararına kendini gönüllü olarak adamaktadır. O aydın olmanın erdeminde. «Gelişmiş bir kafa yapısı, güçlü bir irade, uyanık bir vicdan, vatanseverlik gibi niteliklerin uyumunu sayıyordu. Akıl, ona göre salt kalıtımsal bir yetenek değil kişisel çabaların bir ürünüdür. Doğaldır ki aptallar akıllanmaz ama bilgi noksanlığı zamanla giderilebilir. Yalnız irade olmadan da akıl işe yaramaz.» «Akıl salt kendi ocağında parlayan ateştir.» İradesiz akıl fırtınalı havada yakılan muma benzer. Yalnız üçüncü bir etmen daha vardır ki bu olmadan ne akıl işe yarar ne de irade. Bu üçüncü etmen vicdandır. Vicdan olmadan hiçbir manevi yapıcılık olamaz. Vicdan kişinin kendi kendine egemenliğinin simgesidir. «Gemiyi kayalıklar arasından çıkarabilecek iyi bir dümenci olan önder gerekli, yoksa gemi batar. Körelmiş vicdan, uçurumları kıyıları pürüzsüz bir yol gibi gösteren bozuk dürbünler gibidir.»

Stamboliyski önderlerine ve ülküdaşlarına karşı titizdi. Bilgisiz, kaba kitleleri artlarından sürüklemeleri kıvanç verici olmamak gerekirdi. Bu nedenle Çiftçi Birliği'nin görevleri arasına, «Halkla yalnız yandaşlar toplamak için değil bu yandaşları bilinçli ve aydın insanlar olarak eğitmek için ilgilenmek,» gibi temel bir görevi katıyordu.

Çiftçi Birliği'ne siyasal amaçlar yanında ahlaksal amaçlar da gösteriyordu. Birlik düşüncesi

kendi öz vicdanında kök salarak git gide büyüyordu. Savaş sıralarına katılmış olan yeni bir bilgi elde ediyor. «Onda yarışma merak tutku ve girişimci kişilik» beliriyor. O aydın olmaya dayanan merdivenin ilk basamağına ayak basıyor.

Birliğin aydın kişilerden yoksun olduğunu açıkça söylüyordu. Bunun nedeni birliğin pek yeni oluşundaydı, zamanla aydınları yine birliğin kendisi yetiştirmek zorundaydı. Dışardan aydın güçlerin alınması için girişilen deney olumsuz sonuçlar verdi. Yalnızca halktan gelen, toprağa kanıyla, damarlarıyla bağlı olanlar uygun koşullarla yükselip yararlı olabilirler. O yerini yakınlık bağı ya da diplomasıyla değil, kendini çelik denli güçlendirecek bir toplumsal savaşım yoluyla edinmeliydi. Ona göre birliğin şubeleri karşılıklı düşünce alışverişinin olduğu yerlerdi. Ortak bir ülkü adına arkadaşlık duygusu, aynı zamanda çok bilgili olmanın da itici gücünü yaratıyordu.

«Ayrımına varmışsınızdır» diyordu karşıtlarına. «Bulgar köyünde yıllardır öğretim işlerini sürdüren Çiftçi Birliklerinin kendi kültür düzeyi de çok yükselmiştir.»

balkan dramı,
sevgili ulusuma bildiri

«Tanrısal bir vazgıdır» der Çar Ferdinand. «Benim yirmi beş yıl önce Bulgaristan tahtına oturmam, tanrının beni koruyuculuğuna alması ve bana Bulgar halkının iyiliği için çalışmalarıma yol göstermesi...»

2 Ağustos 1912 yılında kutlanan yirmibesinci yılında kendine gösterilen saygı için çar böylesine akıl almaz sözlerle teşekkür edivordu.

O gerçekten de kendini Tanrı elçisi sayabile-

cek denli bir büyüklük hastalığının doruğuna ulaşmıştı. Ona yaşam sağlayan bu hastalık acınası iç güçlerine dayanıyordu. Halk görünüşte ulusal birlik amacına uyan çarın kendilerine «ulusal ülküler», «Rila ve Rodoplar'ın ötesindeki kardeşlerimiz» gibi düşüncelerini aç kurda birer parça et gibi fırlattığının ayrımında değildi. Çar Ferdinand' la birlikte saray kalabalığı, parti liderleri kendilerini daha erginliğe erişmemiş saydıkları Bulgar halkının vasisi sayıyorlardı. Bakan Tedor İvançev bir mektubunda çarın, «köylüler topraklarını sürsünler politika onlara göre değil, sözünü aktardığı için bakanlıktan düşürüldü. Gerçekten de politikalarının temeli bu görüştü. Devletin canlı gücü olan köylüleri tümüyle siyasal bir bilgisizlik içinde politikadan uzak tutmak. Köylüler daha başka gereksinmeler içinde yaratılmışlar ve bu gereksinimlerin giderilmesi çok yakınlardaydı.

Balkanlar üzerinde fırtına kopacak bulutlar gürlüyordu. Yalın kılıçlar gibi şimşekler çakıyor, pek yakında geleceğin yazgısını duyuracak bir ateş yağmuru dökülecek, aklını yitirecek olan uluslar arasında bir öldürü yarışıdır başlayacaktı.

Çar Ferdinand'ın ardında Balkan dramını getirecek olan jübilesi tören sahibinin en barışsever demeciyle başladı.

Marno sarayında diplomatik kişilere dönerek şöyle diyordu: «Eski Bulgar çarlarının başkentini gelmeleriyle onurlandıran yabancı ülkelerin temsilcileri önünde barışsever girişimlerimizi bildirmek benim için hoş bir neden oluyor.»

Söylediklerine ne kendisi inanıyor, ne de dinleyenler gereken önemi veriyordu bu sözlerine. O yalnızca «siyaset» yapıyordu. Temsilcilerse Bulgaristan Sırbistan, Bulgaristan - Yunanistan arasında yapılan gizli görüşmelere ilişkin birşeyler bi-

liyorlardı, gelecek Eylülde yapılacağı ilan edilen büyük manevraların «barışsever temellerine» yabancı değildiler. Bu manevralar belki de bir seferberlik deneyi olacaktı, gelecekteki ve korkunç yangının öncesinde havada dolaşan elektrik dalgalarını, ruhlarda yanan kaygıları duyuyorlardı. Oysa çar uzakta bile değildi. Kıvılcım Sofya sarayında parlıyordu.

Burada kıvançlıydılar umutluydular. Tüm engeller yok edilmişti. Slavovitsa'lı adam da tehlikeli değildi. Tırnova'da kopan rezaletten sonra Çar Ferdinand bakanlarına çıkışarak bu hiç de hoş olmayan adamın millet meclisine girmemesi gerektiğini ileri sürdü. Buyruğu yerine getirildi. Bunun için ahlak yönünden nice yollar vardı. «Göz dağı vermeler, ürkütmeler, karanlık güçlerin tümüyle işbirliği, dahası şeytanla bile...» Millet meclisinin on beşinci döneminde Stamboliyski seçilmemişti artık. Çiftçi grubu dört kişi eksilmişti, kalanlarsa yumuşak başlı ve iradesiz olan Dragiev'in başkanlığında toplanmıştı.

Stamboliyski yazıyordu. «Anayasa değişikliklerini yasalaştıran Narodnak - Stankovistler çarın iktidarını güçlendirip pekiştirdiler.»

Ne var ki halktan akılsız yöneticilere karşı çıkabilecek güçlü bir ses gelmiyordu daha.

Stamboliyski, elleri bağlı oturmuyordu yine de, yollar kapandıysa da kalemi vardı elinde. Milletvekiliyken olduğu gibi burada da yorulmak bilmiyordu. «Çiftçi Bayrağı»ndaki makalelerinde akıl almaz bir derişkenlikle yaşamının temel görevi saydığı kurtarıcı yolu gösteriyordu durmadan. Ama çabuk ve kestirme bir eylem için güçsüz olduğuna üzülüyordu. Konuşmalarının yetersiz olduğunu biliyordu. Tohum gibiydi o kök salması için zamanın gerektiği, büyüyüp meyve vermesi için de yine za-

mana gereksinim duyardı. Yaşam ise hızla akarak yolunda rastladığı ne varsa sil süpür sürüklüyordu. Devletleri, devleti başları - taçları.

Artık, yöneticilerin ortak delilikleriyle ayrıcalıklı züppelikleri yüzünden palazlanabilen askeri oligarşinin, olayların, nal seslerinin, şaşkınlıkların, sakatların gürültüleri arasında yalnızca Stamboliyski'nin tek başınalığından gelen cılızlıktaki sesi haykırmak yiğitliğini gösteriyordu.

«Bu gereğini çok aşan tüketici, ilitarizme son verilmelidir. Elli sekiz bin gencin Bulgar halkına yabancı amaçlar uğruna kışlalarda, manevralarda dolaştırılmalarına son artık...»

17 Eylül seferberlik gününde «Çiftçi Bayrağı»nda şöyle yazıyordu :

«Türkiye'yle savaş istemiyoruz. Çünkü bu savaşın, kışlaları dolduran çiftçi halk için ne denli kötü sonuçlar doğuracağını biliyoruz.»

Savaş ona göre, «gerçek bir serüvendi.» Sorumluluğunu üstüne alamazdı. Üstelik siyasal bakımdan hazırlıklı mıydı?

«Biz içinde bulunduğumuz koşulları bilmiyoruz bile. Açıkçası, Bulgaristan siyasal bakımdan nesnel olarak savaş gücü bakımından iyi durumda mıdır?»

Kuşkuları haklı çıktı. Bulgaristan'ın siyasal ve nesnel (maddi) yanıyla iyi durumda olmadığı, Bulgar askerinin kahramanlığına karşın, savaş olanaklarının da yetersizliği anlaşıldı.

«Biz savaş istemiyoruz, çünkü Bulgaristan'ın yaşamasını ulusal çıkarlarını ve geleceğini düşünüyoruz.»

«Savaş ne sonuç verirse versin Bulgaristan'a zarardan başka birşey getirmeyecektir.»

«Bulgaristan'ın emekçi halkı kanını bir çılgınlık uğruna dökmeyi istemiyor.»

Çölde bir ses gibiydi yanıtsız.

Kimsenin dinlediği yoktu.

Onu zararsız sayıyorlardı artık. Kalitesiz matbaa mürekkebi birikintisinden başka birşey olmayan makalelerini yazadursun bakalım. Gerçekten de kötü sıkıştırmışlardı onu. Slovavitsa'daki o eski evde savsakladığı eski işlerle uğraşıyor, sonra da gazeteyi düzenlemek için Sofya'ya koşuyordu. Olaylar telgraf tellerinden geçercesine ona dokunmadan ama yanından yıldırım hızıyla geçip gelişiyordu. Küçük çiftçi grubunun başkanı Dragiev'in görüşü onunkinden daha başkaydı. Ne yapılabilir diye düşünüyordu Stamboliyski. Ellerini kenetliyor, dişlerini gıcırdatıyor, acıyla, öfkeyle tutuşuyordu. Başka zaman olsa çelik sesiyle nasıl da bağırırdı : «Eller yukarı!»

Güneye giden coşkulu askerlerle dolu trenleri gördükçe binlerce kararmış köyü, acılanmış ana babaları, eşleri, kardeşleri düşünüyordu, bu askerlerin göçmen kuşlar benzeri kaçıncı baharda geri döneceklerini düşünüyordu kendi kendine. Herşeyden önce milyonlarca köylü toplumuna dokunacak savaşı köylü önderi olarak onaylayabilir miydi?

Herşeye karşın 5 Ekim'de, Sırbistan, Karadağ, Yunanistan ile birlikte Bulgaristan'da Türkiye'ye savaş ilan etti.

«Bizim barışseverliğimiz tükendi...» diyordu çar Ferdinand bildirisinde. «Türkiye'de baskı altında tutulan Hristiyan halka yardım edebilmek için silaha sarılmaktan başka yolumuz yok.»

Bu sözlerde herhangi bir gerçek payının var olup olmadığını tarih gösterecektir, her olasılığa karşın hiç kimse kuskulanamazdı ki bildirinin sözlerinde nice kutsal sevlere karşı saldırı yapılmaktadır. «Balkan tutsağının gözyaşları...», «milyon-

larca hristiyan halkın iniltileri...» «hristiyanların insancıl duyguları...» ve daha niceleriyle birlikte duygusal bir sonuç.

«Kahraman Bulgar ordusuna Türk topraklarına girmesini emrediyorum!»

Bulgar politikacıları arasında belki de yalnızca Stamboliyski biraz da dar sosyalistler partisi Bulgar halkının bilincini uyuşturan yalanı anlamıştı, ama ne yapılabilirdi?

Bütün dünyayla birlikte Stamboliyski de şaşkılar içindeydi. Yüzyıllardır süregelen bir imparatorluğu bir kaç haftada çökerten Bulgar ordusunun kahramanca hızından. 17 Ekim'de Lozengrat düşmüştü.

İki gün sonra Edirne kuşatıldı. Bir hafta sonra Pınarhisar'da, Lüleburgaz da büyük bir savaş oldu, Türk askeri gücü yenilgiye uğradı. Makedonya Bulgar Birliği Selanik'e doğru ilerliyordu, Batı Trakya'da Yaver paşa tutsak alındı. Bulgar orduları Lüleburgaz yengisinden sonra İstanbul'a doğru yürüdüler.

Yanlışlarını görememek Ferdinand'ın huyuydu, bu yüzden hainlikle suçladığı müttefiklerine karşı öfkesi günden güne değil de sanki saatten saate büyüyordu. Müttefikler Makedonya'ya gelip yerleşmişlerdi, ayrılacak gibi de görünmüyorlardı.

Tüm siyasal uyanıklılığını yitirdi. Duyguları üste çıktı, kendini duygularına bıraktı. Rusya'yla Avusturya'nın birlikleri arasındaki ustaca düzenlenmiş diplomatik oyunlar, Sırbistan'ın antlaşmalarının gereğine uymayı reddetmesi, Sırbistan'la Yunanistan arasında Bulgaristan'a karşı yapılacak olan yeni bir anlaşmanın dedikoduları, nice entrikalarla süregiden müzakereler Ferdinand'ı nerdeyse kudurtuyordu. Zaman geçiyordu, Türkiye'yle barış anlaşması Londra'da imzalanmıştı, şimdi

artık müttefikleriyle olan tartışmaların sona erdirilmesine sıra gelmişti. Bir çocuğun öngörüsüyle bile çözümlenebilecek sorunları başlarındaki çarlarıyla birlikte Bulgar devlet adamları umursamadılar. Goşov teslim oldu. «Balkan Bismarkı» diye adlandırılan Dr. Danev tutuşmuş bir barut fıçısını söndürmeye geldi. Bu başı dönmüş çocuklar ne düşünüyordu?

Müttefiklere karşı resmi kan seçilmişti. Bu kanın halkın gövdesine tüm araçlarla aşılanması gerekiyordu. Basın «halk isteklerinin buyruğuna» bırakıldı. Ünlü yazarlar siyasal konularda tekerlemeler düzer oldular.

«Sırbistan, Sırbistan, Sırbistan!»

1913 yılında bir gece 16 Haziran. Suçsuzca öldürülenlerin iniltilerini bastırabilmek için içtiği birkaç kadeh şampanyadan sonra başkomutan sarayından ordularına buyurdu, Sırp mevzilerine saldırmak için. Hiç bir savaş durumu yokken tam da gece yarısı komşulara saldıran insanların yasal haklarını ellerinden alan haydutlar gibi. Askerlerin, subayların hepsi de tedirgin olmuştular, düşmanı ya ateş başında bir söyleşide buluyorlar, ya da yataklarında uyurlarken yakalıyorlar silahsız kimseleri öldürüyorlardı. Neden ama? Bu sorunun yanıtı hiç mi hiç bulunamazdı!

O zaman en büyük yıkım başladı.

Dr. Danev, Çardan askeri hareketlerin durdurulup eski mevzilerine çekilmelerini istedi. Öyle de oldu. Ama moral yıkılmıştı. Bulgar askeri beceriksizce, aptalca yönetildiğini anladı, dahası toprağının bir kemik gibi şu yırtıcı hayvanların kemirip parçalanmalarına atıldığını da anladı.

Bozgun kasırga gibi kastı kavurdu ortalığı. Bir kaç kuşağın emeğinden, göz yaşından yapılmış ulusal ülkülerin «Babil kulesi» bilgisiz, sorum-

suz devlet adamları eliyle hiçbir suçu olmayan Bulgar halkının başına yıkıldı.

Öyle anlar oldu ki Çar Ferdinand, tutsak düşmemek için Sofya'yla Rila manastırı arasındaki bir toprağa çekildi.

Yıkımı sergileyen tablo şöyleydi Romen birlikleri Sofya yakınındaki Vrajdebna'ya Pirdop'a dek ulaşmışlardı. Türkiye Edirne'yi almış Eski Zağra'yı, Filibe'yi ürkütüyordu. Yunanlı'lar, Sırplar, Bulgarlarla savaşa eski sınırlarına yaklaşıyorlardı. «Bulgarların generalleri de, siyasetçileri de elbirliğiyle düşman ne isterse vermeye ivedilendiler.»

Yazgının böylesine alay edercesine hak edilmiş tokadı yiyen Bulgar askeri yıkılmış, ezik, sersemlemiş duruyordu, moral yönden çökmüştü.

Bu acınası asker kalıntılarının gömütlüğe girer gibi köylerine sığındığını gören Stamboliyski gazetesinde yazıyordu :

«Düne değin ağırbaşlı, kendine güvenir, yaşam dolu gücü direnci yerinde olan Bulgar halkını böylesine sakatlanmış, bitkinleşmiş, umutsuz bakışlarını gökyüzüne çevirmiş, elini umarsızca uzatan dilenciye dönmüş görmek nasıl da acıklı geliyor kişiye...»

çarmıh yeri

«Böyle bir anda,» Stambolisyki'nin gazetesinde okuyoruz, «yalnızca ölünecek bir durum yeğlenebilir.»

Bu sözleri Stamboliyski'nin ulusal yıkımı ne denli derinden duyduğunu gösteriyor. O «Bulgaristan'ın tartışılmaz büyüklüğü uğruna savaş alanlarında isteyerek ölüme koşan kardeşleri» kıskanmaya hazırdı.

O böyle bir korkunç sonucu öngörüyordu... Ama bu kötü sonucu yeğlemesinin nedeni gerçekten yakınını yitirmiş olanların acılı bunalımını duymak istemeyişindendi. Yararsız özveriden daha ağır bir acı yoktur ve insan olarak Bulgar halkının «kendine ihanet edişi yüzünden ağır cezaya uğradığını» söylüyordu Stamboliyski. O halkın aldatmalarına kendine yabancı olan ama akılsızca çar yönetimine yakın çıkarlar adına kurban gibi kesilmeye götürülmelerine kendini vermişti :

«Bu koskoca dünyada, şu yok olmanın eşiğine gelmiş ama pişman, akıllanmış olan ulusun sesini, inleyişini dualarını duyacak bir insan yok mudur? Bu ağlamaklı dünyada, ulusun yarı sönmüş umutsuz bakışını canlandırıp aydınlatacak durumu kötü ama yarası umarsız olmayan şu bütün özdenliğiyle yaşamak dileyen ulusa yaşam verecek güzel bir gelecek yok mudur?»

Bulgar halkına olan inanç büyük güçler karşısında bırakmadı onu, ama ulusun yanlışlıklarını da gözüpeklikle açıklamaktan sakınmıyordu. Günlüğünde şöyle yazdı :

«Bir kasırga Türkiye'de atılan ilk adımda daha Bulgar halkının bilincini sildi süpürdü. Bulandırdı, işe yaramaz kıldı, yıkım eylemlerine itti. Savaş kurtuluş savaşı olmaktan çıkıp bir anda istila savaşına dönüştü.»

O her yanı suçlayarak, Diojen'in insanı araması gibi gerçeği arıyordu. İhtiyar general Mikolaev'e incelikle ama yalnızca ilk kez karşı çıktı. Belki de ilerlemiş yaşını Şıpka'daki hizmetlerini düşünmüştü.

«Ben bir gerçeği söylüyorum bay general; bunu söylerken de bu gerçeği pekiştirmekten ve bir zamanlar beni yalanlayanların maskesini düşür-

mek için bu gerçeği yinelemekten sakınıp utanmıyorum.»

Eğer kendini beğenmiş biri olsaydı, yöneticilere yönettiği ve çoğu doğru çıkan uyarılarını anımsayıp böbürlenirdi. Şimdi siyasal partilerle parti önderlerinin beceriksizliklerine karşı bir onun hakkı vardı haykırmağa:

«Evet, partilerle birlikte onları destekliyen Çarı da silip süpürecek bir halk temizliği gerekli.»

Sormakta haklıydı. Devleti uçurumdan çıkarmak için değişen yöneticilerin getirdiği yüksek politikanın halk için niye hep yıkım getirdiğini ve halkın bu yeni yöneticiler eliyle çok daha yeni, çok daha derin uçurumlara itildiğini!

«Niye bu korkunç adam, sonra da saray dış politikayı sürdürür daha?»

Bunda gerçekten de ürkünç bir yan vardı. Tüm diplomatik kurnazlıklar, Balkan birliğinin karton yapısı, Bulgar Çarının duralamayan askeri hazırlığı, herşey, hepsi bir anda çocuk oyuncağı gibi dağılıp çöktü, sabun köpüğü gibi sönüverdi.

Ferdinand'ın durumu buydu işte. Başkalarını aldatacağına güveniyordu ama kendi aldatılmıştı. Balkan tahtlarında oturanlar düzmece duygularla yüklü acıklı telgraflar çektiler birbirlerine. Çok geçmeden vatanseverlikten yoksun diye öldürülecek olan Georgi Gritski de Çar Ferdinand'a telgraf göndermişti böylece. «Ordunun veliahtın komutası altında sınırı aştığı an düşüncelerin haşmetli zatialinize doğru uçuyor ve şahsınızda bir arkadaşı, bir müttefiki kutluyor.»

Ferdinand yanıtlıyordu :

«Haşmetli zatialiniz bana yönelttiğiniz etkileyici düşüncelerinizden çok duygulandığımı iletmek isterim. Ben bütün içtenliğimle haşmetli dostuma ve müttefikime en büyük ve en güçlü minnet-

lerimi bildiririm. Karşılıklı bağlılıkla karşılıklı güvenden oluşan güçlü duygularımız nedeniyle inanç içinde olan halklarımız kutsal bir birlikte bağlanıyorlar. Ben korunmasızların koruyucusundan, cılızların koruyucusundan dört müttefik halkın onun tahtına yönelttiği duaları kabul buyurmasını yalvararak dilemekteyim ki; Dinin ve özgürlüğün yengisi için ikimiz halkını kutsal davalarında, ordularımızın ortak çabalarında başarıya ulaştırsın.» Bu uzun, biraz da karanlık söylevin Ferdinand'a göre iki halkın, biraz da bön Yunan kralının gözlerini, yaşartması gerekiyordu. Onun iyilikçiliğinden, mertliğinden uygun bir anda yararlanmayı umuyordu.

Öteki bağlaşığı Kral Peter Sırbski'ye karşı daha başka, daha uzak davranıyordu. Çünkü onu kendinden aşağı görüyor, bir plep (*) soyu olarak görüyordu.

«Değerli kardeşim senin selamından iyice duygulandım,» diye karşılık veriyordu kral Petro'ya. «Şimdi bizim ortak ordularımız, senin ve benim halkımın yüzyıllardır düşmanına doğru korkusuzca ilerleyişleri çok acı çekmiş kardeşlerine özgürlük ve insanlık haklarını sağlayabilmek içindir.»

Karadağ Nikitası'nın Bulgar çarıyla karşılaştırılmak olanağı bile yoktu. Herkesler ilk önce onu kutluyorlardı, odakdı o, tüm güçler ondaydı çünkü.

«Yazıklar olsun! Tanrım! Tanrım!»

Düş gibiydi bunların tümü ,olmamış gibiydi. Ordular sınırlarda manevra yapıp dönmüşlerdi sanki. Ama yine de tam böyle olduğu söylenemezdi. Savaşın başlamasından bir yıl sonra hastaneler

---

(*) Eski Roma'da bağımsız, ama siyasal haklardan yoksun kimse. (Ç.N.)

dolmuştu, köyler, kentler kararmış, çayırlar gün-lük kokar olmuştu, yollarda birliklerine hiç bir zaman erişemeyecek olan dağınık, boş ağırlıklar döneniyordu. Yaşam güçleşmiş, devlet bütçesi piramit gibi büyümüştü. Partiler parçalanmış yıkımın suçlularını aramakla uğraşır olmuştu. Oysa baş suçlu, trajik bir maskeyle kendi yazgısının kurbanı antik bir kahraman gibi anlaşılan yeni bir savaşa hazırlanıyordu. Çünkü yüreği parçalanmışcasına duyuruyordu :

«Bayrakları daha iyi günler için katlayıp kaldıralım.»

Bir taşra sarayına giderken yolu üstündeki sayısız köyün karanlığa batmış yaşamı, sessizce çektiği acılarıyla içlerinden çara ilişkin neler geçtiğini bilemiyordu :

«Katil!»

«Bugün» diye haykırıyordu böyle zamanlarda Stamboliyski. «Büyük diplomasi iflas etmekle kalmamış tahtı da birlikte sarsmıştır.»

Gerçekten pamuk ipliğiyle bağlı bu tahtı itekleyecek biri yoktu ortada. Bunu yapabilmek, hiç de güç degildi. Bir kaç daha gürültülü miting, ya da «Ferdinand defol» ya da en iyisi yeni bir seçim ki böyle bir sonuç çar için ölecek bir kuğunun son ezgisine benzerdi. Ama hayır, eski parti örgütleri yine durmuyorlardı. Uygun bir ortam yaratılmıştı. Karşılık vermek duygusuyla. Bağlaşıkların «hayınlıkları» için öç alınmalı, elden çıkanlar geri alınmalıydı.

«Bulgaristan'ın yenilgisinin nedenlerini ararken...» diye yanıtlıyordu bu bağnaz akıma karşı. «Biz şuna rastlıyoruz, Bulgar halkı görevini sonuna dek yerine getirdi, ama yıkımın tümü de merkezinde Çar Ferdinand olmak koşuluyla diplomatlarımızın, yöneticilerimizin kısa görüşlü, becerik-

siz oluşlarından ileri geldi. Öyle ki bu önderle bu yöneticilerin üstüne düşen sorumluluk büyüktür. Hele hele Avrupa'da ince burunlu, incelikli duygusal diplomatların sorumluluğu daha da büyük.

Her ne olursa olsun olaylar tersine döndürülemez düzeltilemezdi. Stamboliyski bu siyasal körlerin hiç olmazsa şimdi gözlerini açmak, ortak yıkımdan sonra durumunu yeni denemeler için sağlamlaştırmaya çalışarak uygun zamanı kollayan gerçek suçluyu göstermek istiyordu onlara şimdi. El sırtına yüz sopa da az gelir, sözleri bir başka türdendi :

«O bizi gözetiminden kurtarsın çok daha iyi. Çünkü herifçioğulları şimdiye değin öylesine zarar verdiler ki bunun karşılığını birkaç kuşağın ödemesi gerekecek.»

«Ne dediğini bilmezin biri» diye çıkışanlardan aşağı kalmıyordu :

«Biz ne dediğimizi biliriz ama siz ne yaptığınızı bilmiyorsunuz. Çünkü bir uşaksınız, yabancınız olan birinin işini yapıyorsunuz.»

Ne yaptıklarını bilmedikleri gerekli olanla, gerçek halk çıkarlarıyla çelişik davrandıkları besbelliydi. Bu çıkarlar Çar Ferdinand'ın tutkularından tümüyle sıyrılmayı, dahası onu tahttan da uzaklaştırmayı gerekli kılıyordu.

Bu kötülük bu kokuşmuşluk, bu cüzzamlık, nasıl da dayanılıyor! Çarın daha saygınlaştırılması, daha simgeleştirilmesi sürdürülüyordu. Onun başkalarının gömütlüğü başında kolayca ağlayabilmesi, hiç birşey olmamış gibi konuşabilmesi yok muydu :

«Bayrakları daha iyi günler için katlayıp kaldıralım.»

«Nasıl olur» diye bağırıyordu Stamboliyski. «Olanlar az mı geldi de daha başka fırsatlar bekle-

yeceğiz. Bayrakları istesek de istemesek de katlayacağız, çünkü yenildik, ezildik. Ama bu çar Ferdinand'ın suçu. Savaşı o hazırladı, yönetti, örgütledi, demek ki sonuçlarını da onun çekmesi gerek.»

16 Haziran'ın sorumlusu için Askeri Ceza Kanununun 239. maddesinin işletilmesini öneriyor, her kim olursa olsun suçlunun bu yasaya göre ceza almasını istiyordu. Bu maddede şöyle deniliyordu :

«Bir askeri komutan bağlaşığı olan, ya da yan tutmayan her hangi bir ülkeye karşı keyfi bir hareket yapar; ya da barış gibi, anlaşma gibi bir konuda düşmanla haberleşir, askeri harekatı kasten sürdürürse o komutan ölüme ya da en az onbeş yıl ağır hapse mahkum edilir.»

«Sağlıklı bir asker düşmana karşı nöbette uyursa, ya da ikiyüz üçyüz metre gerilerde kalırsa, ya da avucundan yara almış olursa kurşuna dizilir» diye anlatıyor Stamboliyski. «Ama genel komutanın bir buyruğu devleti uçuruma atarsa suçlu yalnızca bırakılmakla kalmıyor bir yengi kazanmışcasına tüm saygınlığı üstüne çekiyor. Doğal olmayan adalete aykırı gelen bu değil mi?»

«Çar Ferdinand hangi yüzle» diye sürdürüyordu Stamboliyski, «karşısına çıkıp hesap vermesi gerektiği halk mahkemesinden bir bağış beklemektedir?»

Daha sonra da ekliyordu :

«Böyleydi bu. Ama açıkça söylemek gerekir ki yalnızca insanlar önünde dış dünya önünde böyleydi. Temelde savaşa karşı olanlardan, biraz da geniş görüşlü olanlardan başka kimse bu sözü söylemiyordu.»

Özellikle Ferdinand'ın açık bir hileyle ele geçirmek istediklerini görebilen gerçekten de yalnız bu azınlık inanıyordu ilkelere, resmen Bulgar ça-

rının kendisi de bu ilkeler üstüne ant içmişti, ama bu ant resmiyette kalmıştı ve yandaşları bile bu andın bir tuzak, Avrupa için bir aldatmaca olduğunu biliyordular.

Özerklik zaman isterdi, ama Ferdinand'ın bekleyesi yoktu. Tutkusu onu aceleci kararlara itiyordu. Tarihi yaratan bir etmen olamadıkça bir kesim halkın geleceği, gönenci niye ilgilendirsindi onu? Tarihsel bir kahraman olmaktı isteği, bu nedenle de —ata sözündeki kurt benzeri— boynunun iğriliği kendi işini kendinin görmesindendi.

Bir bilmece olup çıkmıştı. Sofya'daki sarayında oturuyordu, ama eğer Vranya, Çamkoru ya da başka bir saraya gidiyorsa yollar ıssız olur diye tatil gününü seçiyor, kendisini ansıtmamaya çalışıyordu. Yalnızca askerlerle görüşüyordu. Eski generallerle, özel evlerini savunma bakanlığının kopyasına benzetip politika yapmaktan çok savaşmaktan hoşlanan taktik sorunlarını ya da gelecekte olabilecek herhangi bir savaşın askeri eylemlerini konuşuyordu... Bu disiplinli, beyinleri mantarlaşmış kafalara göre bayraklar gerçekten «daha iyi günler» için katlanıp kaldırılmıştı, dahası da bu günler çok uzakta değildiler... Revanş düşüncesi, sanki askeri yönetmeliklerde yazılmış gibi, öylesine kolaylarına geliyordu onların.

İvedilikle bir kabine değişikliğine gitti yine de. Millet meclisinde «benim politikam iflas etti» diye bildiren Dr. Danev istifa etmesi için saraydan yedeklendi. Ferdinand yalın ve vatansever insanlar arıyordu ama kişisel olarak kırgın bulunan, işbirlikçileri aynı zamanda «eşkiya» olan. Böyle bir adam bulundu. Dr. Radoslavov. Yazık ki ta ondalık vergi zamanından bu yana muhalefetteydi, bu ise çevresinin seyrekleşmesi demekti. Stamboliyski'nin korktuğu, zamansız açıkladığı da bu durumdu:

«Baylar, gözümün önüne **Radoslavist'le** Stanbolovist rejimlerinin olasılığı bulunmayan bir Bulgaristan getiriyorum.»

Şimdi bu gerçekleşiyordu. Ülkenin kurtuluşu gerekiyordu sözde, bunun patenti de vatanseverlerden başka kimin elinde olabilirdi? Formül basitti : Suçun müttefikler üzerine atılması yeterdi.

Ferdinand askerleri bir başka zaman kemirebilecekleri kemik düşleriyle avutuyordu.

«Çocuklarınıza Bulgar askerinin yiğitliğini anlatın, onları sizin başladığınız şanlı davayı bir gün sonuçlandırmaları için hazırlayınız.»

Bunda apaçık bir kin sırıtıyordu; başkaları için ya da hoşlanılmayan herhangi bir hükümdara ilişkin söylenmiş olsaydı bu sözler onun ağzında iğneleyici bir alay olurdu. Ama bunlara iyi yürekli Bulgarlar kanıyorlar, çarın içtenlikli görünen üzüntüsüne, aldatılmış bir kahraman görünüşündeki acıya inanıyordular.

Ne var ki gerçek gözlenemezdi. Diplomasinin yanlışları, Bulgar devlet adamlarını cılızlığı avuç içi gibi ortaya çıktı. 16 Haziran'da buyruğu kimin verdiği anlaşıldı.

Ertesi yıl —1914 yılı— aynı gün Ferdinand kendini yeterli oranda güçlenmiş buluyordu. Bu acı tarihi protesto için millet meclisi önünde üniversitelilerin toplandığı Bulgar monarşizminin suçlarına ilişkin ateşli söylevler veren Stamboliyski'nin olduğu yerden otomobiliyle geçebilecek denli güçlenmiş buluyordu kendini. Stamboliyski son söz olarak şöyle diyordu :

«Eğer bu kötü yazgılı ülkede adalet olsaydı, yasallık olsaydı 16 Haziran 1913'de müttefikler arasındaki savaşın Bulgarlar yakasından açılmamasının akılsız suçlusu Çar Ferdinand burada,

tam da kurtarıcı çar anıtının önünde asılması gerekirdi.»

akılsızlıklar süregidiyor

Yaşlı kurt kan kokusu aldı. «Kurt dumanlı havaya sever,» der atasözleri. Zamanıydı sisli, kapalı, karanlık işler için. İhtiyar kurt kurbanlarının yataklarını biliyor, gizlendiği yerden çıkmak için uygun bir an kolluyordu. Düşündüğünden çok, çok daha çabuk istediği «iyi günler» geldiler.

Ama niyetleri neydi?

Savunma bakanının kuşkularına karşılık olarak üsteliyordu :

«Hayır general, ben Sırplardan, Yunanlardan ve bizi Bükreş'te bozguna uğratıp yok eden Romenlerden öç almak istiyorum.»

Onun Almanca öğrenmesini de istiyordu.

«General, bizim yerimiz merkez güçleri yanında. Ben sizi Peşte'ye götüreceğim, bunun için de bize gerekecek olan almancayı öğrenmelisiniz.»

1916 yılında, Karpatların yamaçlarında olan Macar ovası Rusların tehdidinde kalınca Ferdinand'ın gözü korktu. Gece yarısı savunma bakanını yanına çağırıp dedi ki :

«Ben yok oldum! Ruslar Karpatlarda, Peşte'ye inecekler, buraya gelecekler, tahtımdan indirecekler beni. Eğer Rusya kazanırsa ben bittim tükendim, çalışma odamın eşiğinde bir gün beni kesilmiş olarak görürsen hiç şaşma!»

Bulgar hükümetinin —ya da hiç ayrımı yok ki— Çar Ferdinand'ın niyetlerinin ne olduğunun muhalefet lideri Malinov eliyle ortaya çıkarılması da bir kanıttı.

«Temmuz ayında doğru olmalı anladık ki —herkes de anladı— buradan savaşta olan Türki-

ye için askeri donatım geçirilmekte. Görüldüğünde bu tarafsızlık merkez güçlerine doğru bir yöneliş gösteriyor. O zaman da devletin başını böyle bir yönelişin Bulgaristan için çok kötü olabileceğine ilişkin uyarılar yapmaya karar verdik.»

Gerçekten de bir çok belirtiler resmi fırıldağın Berlin yönüne döndüğünü gösteriyordu. Saatin ibresi yazgının ibresi savaş gösteriyordu. Tarafsızlık Ferdinand'ı sıkmıştı. Onda tuhaf bir değişim olmuştu. Her ne denli öç alma duyguları onu gizli bir hastalık gibi kemirir olsa da Balkan tasarıları parlaklığını yitirdi dünya yangınının alevleri önünde. Burada o yine Balkanlıydı, ama yine bir doğu imparatorluğu, Ayasofya'da taç giyme düşleri uçup gitmişti. Ondaki Alman üste çıktı. Tanrıdan da çok inandığı Almanya'nın gücüne bağlanmış gibiydi.

«Ona» diye tanıklık ediyordu Berlin'deki ateşesi. «Almanların tüm yöntemlerini bildikten sonra, bu yöntemler ilk savaşta kullanılırsa Verdün düşmeyecek, düşürülemez de... Demiştim ki sarardı, ellerini savurmaya başladı deliler gibi.»

Alman askeri ve siyasal çevreleriyle ilişkileri için aynı kişi şu açıklamaları yapmıştı :

«Almanya'da Radoslavov'un, çarın adından başka kimsenin adından söz edildiğini duymadım. Bunlar Alman'ların güvendiği baş kişilerdi.»

Böyle karışık zamanlarda Çar Ferdinand'ın politik planlarına körü körüne hizmet edecek tek kimse de Radoslavov'du. Ne var ki bu planlar onun politik düşünceleriyle de bağdaşıyordu aslında. Bu atalardan süregelen bir inancın tutsağıydı ve liberallerin önderi olan adam eski bir Rumeli kiniyle Rusya'dan nefret ediyordu. Bu ise Ferdinand'ın hesaplarıyla istekleriyle uyuşuyordu. Dahası bu iktidar dağıtıcısına Radoslavov'un bağlan-

·ması için başka nedenler de vardı. Bulgaristan'da her şeyin üstünde sayılan nedenler.

Adı bilinir ana dar görüşlü, acımasız partizan, müşterisiz avukat, parti ordusunda bir birey olan ve on yıl muhalefette kalan bu adam şimdi iktidar olmanın nimetlerini son damlasına dek emebilmek için iyi bir fırsat yakalamıştı. Eski liberal geleneğine göre bir kez elde edilen iktidar hiç mi hiç kaçırılmamalıydı. Başarılara susamış bir kitlenin en uygun silahı Radoslavov'du aynı zamanda da sarayın en söz dinler kuklası. Su gibi kabına göre biçimlenir kişiliksiz, karaktersiz bir politikacıydı. Devlet işlerini rastlantıya, bir de Ferdinand'a bırakıyordu kolayca. Daha sonraları onu yargılayan mahkeme önünde diplomatik elçileri sözbirliği etmişcesine konuşmuşlardı.

Viyana elçisi :

«Bana 'yalnızca Bulgaristan'ın çıkarlarını savunuyoruz' dedi, diye açıklıyordu. Elbette bu çıkarları savunmak, korumak için gitmiştim oralara ama nasıl savunacağım? Tek sözcük söylemiyordu.»

Belgrat elçisi :

«Hiç bir yönerge almazdım. Radoslavov'ın yönerge yollamak gibi bir alışkısı yoktu ki. Onun özgün bir tümcesi vardı: 'Sen bilirsin, git bir telgraf çek.' En sık verilen yönergi de buydu işte.»

Petersburg'da olan :

«Hükümetten hiçbir buyruk, hiçbir yönerge almış değilim. Ben bu bilgileri hükümetten öğrenmeye tayin edildim.»

Avrupa'ya egemen olan ateş alev Bulgaristan sınırlarını yalıyordu artık.

Bulgar politikacıları :

«Üçüncü çan çalmıştır, treni kaçırmayalım!» demekteydiler.»

Merkez güçlerini tutan liberallerin dışındaki siyasal partilerin tümü de antat ülkelere yandaştı. Çiftçi birliği tarafsızlık istiyordu. Bu zor bir görevdi. Stamboliyski «Çiftçi Bayrağı»nda bu zor konuyu işliyordu.

«Diyorlar ki bize: İtalya'dan Romanya'dan sonra sıra sizindir. Bize yardıma zorunlusunuz, yoksa biz yapacağımızi biliriz. Üçlü anlaşmaların «sakat yaratıkları» şimdiye değin olandan başka bir dille konuşuyorlardı. Onlar bizi kalıttan yoksun bırakmakla korkutup gözdağı veriyorlar.»

Savaş bilmecesindeki trajik sonucu görüyordu sanki o :

«Ya eğer yeni kurbanlar vermekten, düş kırıklığına uğramaktan başka birşey geçmezse elimize?»

O aynı tutkuyla hükümetin karanlık isteklerine karşı çıkıp savaşıyordu. Böyle günlerde, karanlık güçlerin baskısıyla herşeyini, dahası canını bile vermeye hazır olan ülkenin geleceği için dikkat kesiliyordu. Radoslavov'un akılsızlığını, Ferdinand'ın hayınlığını biliyordu. Bu iki dengesiz, düşüncesiz kişinin ülkeyi yeni ve korkunç uçurumlara atacağını da biliyordu. Al. Dimitrov'la Dragiev'le birlikte 28 Ağustos ta Radoslavov'ın yanında yaptıkları buluşma bunu doğruladı. Çiftçi önderlerinin «yeni ne gibi şeyler olduğu»nu sormaları üzerine Radoslavov beklenmedik anlaşılmaz bir içtenlik gösterisi içinde :

«Bulgaristan merkez güçlerinden yana geçecek...» dedi.

Hiç birşey onu akıllandırmıyordu. Bu kararın Bulgaristan için yok edici olacağını, bütün dünya ordularıyla savaşması gerekeceğini düşünemiyordu.

Radoslavov savaş sonunun yaklaştığını, Rusya'nın aradan çekileceğini daha çok savaşacak du-

rumda olmadığını, Rusya'da askerin çok olduğunu subayın bulunmadığını, yengiyi merkez güçlerinin kazanacağını, bizim de gerçekleştirmek istediğimiz ulusal ülkülerimiz olduğunu, bunu da ancak merkez güçleri yanında yer alırsak elde edebileceğimizi söylüyordu.

Bu çok sıcak «Bulgar» yazında kır işinin ağırlığı altında tüm çalışkan halkın beli bükülüyorken, burada, Sofya'da seçimle iki kez güvensizlik alan ve batı Trakya Türk millet vekilleriyle desteklenen sorumlu hükümet Bulgaristan'ın yazgısını yazarak kolayca karara bağlıyordu. Bağnaz, sabıkalı, körükleyicilere özgü bir umursamazlıkla.

«Bakan Radoslavov'un odasından şaşırmış, ürküye kapılmış olarak çıktık, ne yapacağımızı da bilemiyorduk.» diye tanıklık etmişti Dragiev.

Radoslavov daha başka partilere niyetini bildirmeye gerek görmedi. Kimilerine Dragiev, kimilerine de Stamboliyski bildirdi.

karar

Yeni bir strateji yararsızdı artık, çünkü karar alınmıştı. En yakın düşmanlar oldu bittiye getirilerek işçi birliğiyle Bulgar Sosyal Demokrat işçi partisi (B. R. C. DP) oldu. Böylece panik geldi, devlet başkanından görüşme isteğiyle birlikte. Bu onların uğursuz kararlarını durdurabilmek için son girişim olacaktı.

Çoktan beri ülkede «savaş durumu» yüzünden sıkıyönetim ilan edilmişti. Basına sansür konmuş, anayasadaki özgürlükler kısıtlanmış, ülke casuslarla özellikle Alman ve Avusturyalılarla dolmuştu. Bu casuslar cömertçe armağan, rüşvet, para dağıtıyorlardı. Gazetelere, özel kimselere. Ateş olma-

yan yerden duman çıkmaz benzeri dedikodular —ki her zaman için gerçeğin kuyruğuna tutunurlar— söylentilerde bir Balkan bakanının milyonlar aldığı yayılıyordu.

Bu tasarlanan tatsız öykülerde bir gerçek payı da vardı, bunu şöyle ortaya koydu gazeteci Şangev :

«Evet, burada Sofya'da bana bir milyon leva teklif edildi. Benden istedikleri de Almanlar yararına bir gazete çıkarmam.»

Çar Ferdinand kırmızı salona geldikten birkaç dakika sonra Malinov'a dönerek dedi ki :

«Toplantıyı sizin yönetmenizi isterdim.»

Yorgundu, ilgisizdi, yalnızca formalite gereği gelmişe benziyordu. Ferdinand'ı iyi tanıyan, onun düşüncelerini de okuyabilen Malinov zarların atıldığını ne yapılsa yararsız olacağını biliyordu artık. Uyuşturucu bir ilaç almışcasına dizleri kesildi, alnında terler birikti. Genel sözlerle sürdürüyordu konuşmasını :

«Bulgar muhalefeti Bulgaristan'ın kaçınılmaz sonucunu yaşıyor». Sizin yönünüzden olağanüstü bir dikkat isteniyor, çünkü size ve hükümetinize gelecekteki bir günde Bulgar politikasına yanlış yönlendirme gibi bir sorumluluk yüklenecektir.

Sonra sözü Geşov'a verdi :

«Hayır» dedi Ferdinand. «İlk önce Stanov'la Stamboliyski'yi dinleyelim. Danev'le Geşov'u daha sonra dinlersek daha da iyi olacak.»

Tartışmasız ileri sürebilir ki çar için Melinov'u Danev'i, Geşov'u dinlemek ilginç gelmezdi saraya ilk kez giren iki yeni adama bakınca. Nayço Stanov daha önceden hazırlanmış olduğu söylevi sınava giren bir öğrencinin tedirgin sesiyle okumaya başladı. Bu çara gizleyemediği bir kıvançlılık

verdi, ne düşündüğünü yayılan gülümsemesiyle belirtti.

«Cumhuriyet için direşkenliğiyle tanınan Vidin temsilcisi bu muymuş? Hiç de korkunç biri değil...»

Nayço Stanov onun bir özelliğini belirtti :

«Hükümet kararıyla silahlı halkımızı antant güçlerin karşısına, doğaldır ki kurtarıcımız Rusya'nın da karşısına çıkaracak,» dedi.

Rusya'nın yok olacağına ilişkin düşler kuran Ferdinand bu konuda konuşmalar yapılmamasını yeğliyordu. Kendi de söylevlerinde, telgraf ve mesajlarında, onurlara kaldırılan kadehlerinde çoğu kez «bizim kurtarıcımız» tümcesini kullanır ki bu yüzden alnını kırıştırmıştı şimdi yüzünü ter basmıştı.

Başka zaman olsaydı sinirli bir sahne yaratır, kendini aşağılayıp ters davrandıklarını ileri sürerek önüne ilk çıkan bir saray uşağının sırtına birkaç baston vurusuyla öç alırdı.

Ama tuhaf! Şimdiyse koltuğunda düzgün, ağırbaşlı, düşünceli oturmakta olup ne istediğini bilen bir adam izlenimi veriyordu, hem de nasıl bir adam?

Malinov'un öylesine acıklı, öylesine bön sözleri sorumuza yanıt olmuştu :

«Şunu açıkça anlatmalıyım ki biz 4 Eylülde, bütün bunları konuşurken boşuna uğraşıyormuşuz, çünkü Almanya ile aramızdaki anlaşma çoktan imzalanmışmış!»

yüzyıl

İşte, diye düşünüyordu Stamboliyski, uğursuz adam odur ki: Ölçüsüz tutkuları yüzünden devletin ölüsü üstünde geçmeye hazır, kendi hükümdar-

lık içgüdülerini doyurmak için Bulgaristan'ın gücünü saralı ve sinirli bir duruma getirmiştir. «İri gövdesine geçirdiği kara renkli üniformasına bakıyor.» Ve eski devlet adamlarının bu bakıştan çar oluşunda doğan büyüleyici etkiden ürkmelerine şaşıyordu. Hükümdarlarının yüzünde olağanüstü erdemler olduğuna inanan bütün bu devlet adamlarının açıkça algıdan yoksun ve uzak ruh yapıları vardı.

Stamboliyski —belki de yalın doğallığı, kör inançlardan arınmış olması yüzünden— nice bakarsa baksın Ferdinand'ın yüzünde hiç bir ahlaksal değer göremiyordu. Koburgların markalarıyla, oymalarıyla süslenmiş koltuğun arkasına dayalı türlü renkte taşlı yüzüklerle, süslerle bezenmiş bu et yığınında hiçbir doğa dışı yan yoktu ki. Askeri tören günlerinde iki koruyucunun zorlukla ata bindirebildiği bu ağır gövdenin şimdiki gevşek rahatlığından büyük bir tat duyduğu belliydi. Stamboliyski kimi kez duvarda, Europa söylencesinden (*) olunma boğa kılıklı Zeus'la çıplak sevgilisinin işlendiği goblene bakıyor, kimi kez de bir çimenliğe gömülürcesine kabara'ı pabuçlarının battığı uzun tüylü halıya göz atıyordu.

Anlaşılan çar da bu bulunmaz konuğunu uzak ülkelerden getirilmiş zoolojik nesne gibisine merakla izliyordu. Bu adamın amansız düşmanı olduğunu biliyordu, ama kendisinden bu denli tiksinir olmasının nedenini anlıyamıyordu. Çarın, Bulgaristan'ı «büyük, güçlü» yapmak isteğine kimseler suç bulamazdı ya, şu kalın kafalı köylü ona engel olmak için hiçbir fırsatı kaçırmıyordu işte. Çar sık sık kudurmuşca atılan Stamboliyski'nin

(*) Avrupa anakarasının ad aldığı kız, Zeus'tn sevgili. (Ç.N.)

davranışını anlamak için siyasal önderler gibi hiçbir zahmete katlanmak gereğini duymuyordu. İşte bu, şuracıktaki kudurmuş hayvan, «tam da yanında, tutumuyla da, yüzündeki anlatımıyla da, bakışlarıyla da tam kudurmuş...» kimsenin pek de birşey olmadığını, tersine tüm varlığından dürüst ve mantıklı bir gücün fıkırdadığını, dahası utangaçlığının liseli bir genç gibi yanaklarını kızarttığını görüyordu. Elinde olmayarak Çar onu kendi siyasal göstergesinde tartıyor, Danev'le, Malinov'la karşılaştırıyor, bu yabanıl atı evcilleştirme zamanını kaçırdığına, devlet arabasına koşamadığına yazıklanıyordu. Belki de çok geç kalmıştı artık, üstelik Stamboliyski'den korkmuyordu da, «Çiftçi Birliği» ile Makedonya örgütüne uyuşmazlık tohumunu atmıştı. Hem de her konuda kendini güvenceye almıştı. Ordu, hükümet yanındaydı. Ama yine de Ferdinand gür kara saçlı Stamboliyski'nin başına bakarken, Geşov'a söz veren Malinov'a dayanamıyarak hışımla döndü, sonra da buyuran bir sesle:

«Hayır, hayır! Stankov'u, Stamboliyski'yi dinleyelim daha iyi, sonra Gaşev'le Danev'i dinleriz.»

Stamboliyski rahattı. Önceki geceden bu karşılaşmanın yoğunluğunu yaşamış, söyleyeceği sözleri iyice düşünmüştü. Bunları öyle düzgün, öyle kolayca anlaşılır ama öyle akıllıca dedi ki Ferdinand'ın pembe beyaz yüzünde uyuşmazlık gölgeleri uçuştu.

Stamboliyski'nin çok az bilinen bu söylevi, onun geleceğe ilişkin görüşleriyle, onu öngörülü kılan siyasal çözümlemeleriyle ilerde tarihsel bir önem kazanacaktı.

O görünür bir coşkuyla başlamıştı söze

«Haşmetli!»

Çiftçi kongresinin kesin kararına karşın, Çiftçi parlamento grubu arkadaşlarının onayına uy-

gun olarak sizinle, tüm muhalefet gruplarının temsilcileriyle karşılıklı görüşme isteğinde bulundum. Bu sıralarda vatanımın çıkarları beni böyle davranmaya zorunlu kıldı.»

«Bende her zaman bir anlayış egemen olmuştur. Vatanın yani Bulgaristan'ın bütünlüğüne zarar vermeden korunabilmesi. Çılgınca bir ürküntü veren bu dünya fırtınasında eğer olabilecekse, ne denli olanağı varsa o denli büyük kazanç ve az kurbanla çıkmalıyız. Ulusal ülküler tapınağı önünde...»

Ferdinand, apaçık bir ilgiyle dinliyordu, ama «ulusal ülküler tapınağı» sözleri irkiltti onu. Çünkü böyle sözleri kendi tekelinde sanıyordu. Dikkati az bir süre için dağıldıysa da yeniden dinlemeye başladı.

«Bugün sizinle görüşmemin amacı da bu. Siz benden savaşmakta olan şu ya da bu gruba girmek için bir düşünce alamıyacaksınız, öğütler, çağrılar da alamayacaksınız dörtlü bağlaşmaya katılmak için...»

Stamboliyski iki tezin, hele hele bağlaşık devletlerininkini zararlı görüyordu. Çünkü ülkelede hala güçlü Rus severlikle (Rusofil) birleşiyordu biri. Stamboliyski ilk önce tüm muhalefeti yani demokratları Stankovistleri, Narodnikleri, Radikalleri, sarmış olan bu akımın güçsüzleştirilmesine karar verdi. Çarın önünde de bu görüşlerini ortaya koyuyordu. 'Bizim dışımızdaki askeri eylemleri bizim karıştırmamızı gereksiz kılacak zamana değin onaylamak için' çıkar yol arıyordu kararlı olarak.

«Haşmetli» diye sürdürüyordu Stamboliyski. «Hükümetinizce merkez devlet yararına girişilen eylemlere ilişkin dedikodular var. Ben bu temel sorunlarda duygusal değilimdir, sağlam mantığın, iyi

yönetimin üstün geleceğine inanan biriyim. Hele yakın geçmişimizdeki ağır ve acı deneyden sonra yapılacak en iyi işin silahlı bir tarafsızlıkla sağlanacağını sanıyorum. Böyle yapmakla da yine merkez güçlerine yardımcı olunacak, bu durumsa Romanya'nın onlara karşı silahlı bir anlaşmazlık çıkarmasını önleyecekti.»

Buraya dek yalnızca yuvarlak sözler vardı, Çar Ferdinand elini kırlaşmış sivri sakalına koymuş, konuşmacıya yarı dönük dinliyordu. Bir ara, Stamboliyski'nin yüzü kuşkuyla kırıştı sonra sakinleşti.

«Ama çiftçi grubunda arkadaşlarımla yaptığım araştırma beni kesinlikle inandırdı ki, davayı iyi bir sonuca ulaştırmak için en gerekli koşullardan yoksun olan hükümetinizce düşünülenin korkunç bir yıkımı getirecek olduğudur.»

Sonra eğer bu davanın başarısı için en ufak bir şans görmüş olsaydı kendisinin de oy vereceğini ekledi. Çünkü hükümetin tasarladığı Makedonya'nın istilası tümüyle merkez güçlerinin (ittifak devletleri) kampına katılmak olacak, bunun da anlamı: Bulgaristan'ın Türkiye dışında bütün komşuları ve üçlü antant devletleriyle savaşması demektir.

Ferdinand artan bir ilgiyle dinliyor, korkunç bir piyes izlermişcesine sonunu sezinliyor, tüm gücüyle kendini tutmaya çalışıyordu.

«Benim gözlerimde» diye sürdürüyordu Stamboliyski belli bir kuşkuyla. «Çiftçi grubundaki arkadaşlarımın gözünde, dahası artık yalnızca bir kalabalık sayılmaması gereken tüm Bulgar halkının gözünde hükümetin böyle bir girişimi gerçek bir serüven olacak, milleti de, deveti de, hanedanı da uçuruma sürükleyecektir.»

«En önemlisi de siz ve hükümetiniz ne yapar-

sanız yapınız bu girişimi halka mal edemezsiniz, hayır böyle bir girişimi halka kabul ettirmekten söz edilemez, hele ki Bulgar halkınca kabulü olanaksız.»

Bulgar halkının «hasta ruhu» tasarlanan bu ve buna benzer girişimi kabul edip onaylayabilir mi?

«Bu soruyu kendi kendime sorup açık yürekle yanıtlıyorum. Hükümetin bu girişimi halkın gerekli onayını almamakla kalmayacak, üstelik de halkın Bulgaristan'ın çöküşünü hızlandıracak olan bir karşı eylemiyle karşılanacaktır.»

Ses sıcağın içeriye girmesini engelleyen kalın perdeli salonda yitiyordu.

«Haşmetli, ben uydurukları değil gerçekleri kullanıyorum. Ben bu ulusun arasında yaşıyorum, ulusun hasta ruhu denilen karamsarlığı biliyorum.»

«Benim her zaman için görevim halkın savaşçı ulusal ruhunu canlandırmak olmuştur, ama bir durum var ki yerleşti ve onun ruhunda bugüne değin dokunulmadan kaldı, bizi kaçınılmaz bir soruyla uğraştırıyor.

Rusya'ya karşı duygusu yok olmamıştır.

Yaşanmış yenilgisinin korkunç izlenimleri de yitmemiştir.

Yöneticilere karşı inancı ölmüştür.

Savaş korkusu, hele halka mal olmayan bir savaş, hem de birkaç cephede savaş, halkın bilincinde onu her zaman için boğan bir karabasandır.»

Stamboliyski'nin ağır ağır, üzerine basarak durduğu bu umutsuzluk anlatımlarının sonlarına doğru salonda bir ölüm sessizliği vardı :

«En önemlisi de haşmetli, halkın size olan inancı, tümüyle kuşkulu, tümüyle ölmektedir. 16 Ha-

ziran 1913 yılından bu yana halkın gözünde siz usta diplomat ününüzü de yitirdiniz.»

Bu durumda halkın benimseyeceği askeri girişime kalkışabilir mi? Yalnızca gerçeklik duygusunu yitirmiş olanlar böyle başarı düşleri kurabilirler. Satmboliyski söylevinin bu son noktasında bir süre durakladı, terli yüzünü mendiliyle silerek daha bir yumuşak sesle sürdürdü :

«Durumu böylece saptadıktan sonra ben bütün içtenliğimle şunu söylemeyi göze alıyorum:

Dünya fırtınasının durumu aydınlanıncaya değin tarafsızlığınızı koruyunuz.

Bakışınızı fırtınanın, hepimizi kuşatan izlenimlerin üzerine yükseltiniz. Unutmayınız ki fırtınanın söküp götüreceği geçici olaydır. Ama ardında tüm dünyadaki insanların ilişkisi kalacak, özellikle de Balkan yarımadasındakilerinin!»

Herşeyiyle güçlü bilinen Bulgar çarı gerçekten böyle bir an yaşamamıştı. Ötekilerden daha yürekli ama utanmasız olan rastgele bir milletvekili bir çocukmuş gibi öğüt versin, kafa tutsun ha! Ne var ki protokol sonuna dek tüm bir sükunetle dinlemesini gerektiriyordu. Daha neler söyleyecekti?

«Haşmetli efendimiz! 1913 yılıydı, tam da terhislerden sonra mektuplar almaya başladık, Bulgaristan'ın her köşesinden delegeler geliyordu yanımıza; Bulgar ulusu öfkeliydi savaşın başında yer almamızı istiyordu. Özellikle uğradığımız yenilginin başta siz olmak üzere tüm suçlularını çabuk bulup cezalandırmak istiyordu.

Ama şunu da bilmelisiniz ki yarın eğer aynı suçu işleyecek olursanız biz Çiftçi Birliği olarak halkın size karşı öfkesini durdurmayacağımız gibi size halkın ağır ama haklı yargısını sunarak halkın isteğini yansıtacağız.»

Olamaz gibiydi ama gerçekleşmişti işte. Çar portreleri ile bezenmiş, köşe bucağına iki yüzlülükle yüzegülücülükle sinmiş bu duvarlarda ovadan ya da köy evinden çıkagelen kaba, yalın ama içten sesler yankılanıyordu. Son sözleri balta vuruşu gibi inen ses sürdürüyordu :

«İşte bunun için sizi uyarıyoruz. Hükümetinizi her türlü serüvenden uzak tutunuz.

Tarafsızlığınızı koruyunuz.

Herşeyi değerlendirecek, toplumdaki tüm akımları temsil edebilecek, ülkeyi yatıştırıp halka inancını canlandırabilecek parlamentoyu toplamadan, ortak bir halk kabinesi kurmadan hiçbir ciddi girişimde bulunmayınız. Yoksa böyle bir inançtan yoksun bırakılan ulus kendi yazgısını kendi çizemez, ülkeyi umulmaz bir mezbahaya, mezarlığa döndürebilir.

Unutmayınız ki halkın ruhu ikiye bölünmüş. Bugünkü hükümetinse halkı kahramanlıklarda, geleceği çizen davalarda buluşturup birleştirebilecek ufacık bir yeteneği bile yok. Bu ikilik, bu ikileşmiş ruh ülkeyi kargaşalıklara ayaklanmalara çok daha çabuk götürebilir.

Beni dinlemek için gösterdiğiniz sabırdan dolayı size teşekkür ederim!»

Stamboliyski oturdu. Eski aldatıcılar başları eğik duruyorlardı. Böylesine çirkin görünmesin diye gözlemek için her türlü çaba gösterdikleri gerçeğin böylesine gözüpeklikle açığa çıkarılmasından tedirgindiler. Uzun bir sessizlik oldu. Sessizliği bozan da Ferdinand'ın umursamaz ama boğazının kurumuşluğunu gösteren sesiydi :

«Şimdi,» diyordu. «Bizim eski devlet adamlarımızdan olan Bay Geşov ve Bay Denev'i dinleyelim.»

Bu saygıdeğer bayların çoktandır kendileri

eliyle yokluğa sürüklenmiş vatanın kurtarılmasına ilişkin tek sözcüklerinin bile duyulmuş olmasını ileri sürmek zordur. Her olasılığa karşı bunları da konuşturduktan sonra Ferdinand koltuğundan doğrulup Malinov'a seslendi:

«Bay Malinov sizi ayrıca görmeği istiyorum.»

«Başüstüne!» diye davrandı Manilov. «Bu benim de isteğimdir.»

Yuvarlak masa konuşmaları başladı.

Bundan sonraki dakikada Ferdinand'ın iri yapılı gövdesi kendinden birkaç santim yüksek olan ve ona yukarıdan aşağı bakan Stamboliyski'nin önünde durdu.

Aralarında üç dakikadan çok sürmeyen şu konuşma geçti:

«Söylevinizde bana karşı çok dikbaşlıydınız.»

«Ama ben içtenlikle konuştum, dışarda bulunmayan konuşma özgürlüğü hakkımdan yararlandım. Size yalnızca bilmeniz gerekeni söyledim.»

«Neden yalnız beni sorumlu tutuyorsunuz? Burada çok daha başka etmenler de var.»

«Bu yalnızca benim inancım değil, tüm ulusun inancı. Size herşey için geniş yetkiler veren anayasada büyük boşluklar var.»

«Bay Radoslavov'la yaptığınız karşılaşmada size ne söyledi?»

«Onun sözlerinden hükümetin artık kesin olarak ittifak devletleri (bağlaşık devletler) yanında olduğu sonucuna vardım.»

«Ama size bildirdiği nedir?»

«Bu benim ve arkadaşlarımın vardığımız sonuç.»

«Nasıl sonuç, tam ne söyledi Bay Radoslavov size?»

«Bu baş döndürücü yoldan dönmeyi düşünmediğini...»

«Evet, evet ama tam olarak neyi bildirdi?»

«Anımsamıyorum. Üstelik de size rapor etmeye zorunlu görmüyorum kendimi.»

Sesi yükseldi çarın :

«Siz... siz, Bay Stamboliyski beni kargaşalıkla, ayaklanmayla ürkütmek istiyorsunuz. Siz halkın benim yeteneklerime inancı olmadığını, bana ağır halk yargısını ellerinizle sunacağınızı bildiriyorsunuz.»

«Evet.»

Çar hepten öfkelendi, siniri bozulmuştu.

«Biliniz ki benim belirlenmiş bir yolum var. Açıkça belirlenmiş politikam da... Bu yolda göz kırpmadan yürüyeceğim, sizin gözdağınızdan irkilmeden. Bu yolda yürürken de halka sizden çok daha iyi hizmet ettiğime inanıyorum.»

«Acaba mı diye sorulabilir...»

«Bugün sizin halka hizmetinizde çok sorular sordurulabilir.»

«Sizse haşmetli, aşağılamalar içindesiniz. Hem de herkesin desteğini gereksindiğiniz bir anda. Eh, pekiyi, sizin aşağılanmalarınız bana dokunacak gibilerden değil. Ben halkın tümüyle ileri sürdüğünü az önce sizin de ileri sürmeye çalıştığınızı ağzınızdan duyduğum için kıvançlıyım. Siz kendi yolunuzdan gitmeye uğraşıyorsunuz... Bırakınız ben de kendi yolumdan gideyim...»

Bu sözleri öylesine yüksek bir sesle söyledi ki sağır duvarlar bile duydular.

Ferdinand dişlerini sıkarak :

«Yürüyeceğim! Çünkü halka gerçek hizmet benim yürüdüğüm yoldadır, seninkinde değil...»

«Ama benim yolum sizinki gibi yenilgiyle tükenmiş değildir. Eğer şimdi de aynı yoldan gideceğim derseniz başınızı vererek bitireceksiniz.»

Kendini zor tutan bir sinirlilikle :

«Benim başımı düşünmeyin siz, ben yaşlıyım. Kendi başınızı düşünün, gençsiniz daha...»

Öteki konuklar, daha yaşlı ve yatkın olanlar yıldırımları üstüne çeken Stamboliyski'yi coşkun yaratılışıyla delişmen gençliğiyle savurup havayı yumuşatmaya çalıştılar. Birkaç dakika sonra saraydan ayrıldıklarında «huzura kabul»ün ölümle sonuçlanmadığını saptamaları gerekti. Başları önlerine düşmüş duruyorlardı. Stamboliyski hiç olmazsa şimdi artık birer önder gibi hepsinin de halkın arasına dağılıp onları korkunç tehlikeye karşı çıkmaya çağırıp canlandıracaklarını bekliyordu.

Onlarsa öğle sonrası kahvelerini içmek, karılarına Stamboliyski'yle Çar arasındaki çekişmeyi anlatmak için evlerine yöneldiler.

Stamboliyski arkadaşlarına bilgi vermek amacıyla Çiftçi Birliği evine gitti. Kentlere, köylere duyurabilmek için sesinin gökgürültüsü gibi olmasını istiyordu.

«Çanları çalınız! Ülkenizi yöneticilerin akılsızlığından kurtarmak için tek bir gövde gibi ayaklanın Bulgarlar!»

kültür savaşı

Savaş birdenbire patlayarak Bulgar köyünü sessiz, dümdüz yaşantısından koparıp ürpertmiş, şaşkın, katı ve karanlık gerçeğin önüne attı. Köylü katılmadığı, dolayısıyla sonuçlarından sorumlu olmadığı bir aşağılık politikanın bedelini ödemek için çağırıldığını anladı. Tüm kahramanlığına karşın kendini ateşten çıkmış kestaneler benzeri soyulmuş, lekelenmiş, ezgin buluyor, başkalarının çizdiği yolda aldatılmış, ellerinden tarihin vasiyeti

alınmış suçsuz bir çocuk gibi duyuyordu. Alın yazıcısının kötü oyununu nasıl da beklemişti?

Yaşadığı sürece köylünün yazgısı üzerine düşünen Stamboliyski onun mutsuzluğunu bilgisizliğine, iyi yürekliliğine, saflığına veriyordu. Bu yanları da köylüyü siyasal kurtların ellerinde tükenmez bir hazineye dönüştürüyordu. Bu siyasal kurtların simsarları «en südü bozuk politikacılar»dı. «Kendi kişisel çıkarları için köylüyle ticaret yapabilirlerdi.»

«Onlar köyü kente armağan veriyorlardı. Tıpkı Herodes'in Hazreti Yahya'nın kesik başını kana susamış fingirdek Salome'ye sunuşu gibi.»

Stamboliyski'nin kuramı şöyleydi :

«Köyde tutaraklı, sert doğayla savaşarak geçinen, ölürcesine çalışan insanlar yaşıyor.»

«Kentte geçimlerini doğanın kendilerini sömürmesi üzerine kuranlar değil de, kendilerinin sömürdüğü insan emeği üzerine kuranlar yaşıyor.»

Belki de Stamboliyski'nin gözlükleri oldukça karaydı. Köydeki herşeyi güzel kenttekini de kötü görebilmesi için. Toparlanmak ise bilimsel olmaktan çok siyasal düzendeydi.

Stamboliyski gerçekten sağduyulu biri olarak metafizik her olgudan kaçınıyordu. Bazıları özveri isteyen bir soyut «ulus» düşüncesi yerine gerçek bir «devlet» bilgisini getiriyordu. Devlet köyü de kenti de özdeş olarak koruyup gözetmeliydi. Oysa her zaman için kent iktidara geçmiş köy ise haksızlığa, aldatılmaya uğratılmış süründürülmüştü.

Yargı hep tek yönlüydü. Yargılarında doğduğu yerin görünümü vardı hep: Çıplak tepeler, alçacık damlar doğduğu evin toprak tabanı. Ne köyde ne kentte sömürüye ilişkin doğru dürüst bir bilgisi vardı. Sömürü vardı, evet ama nerde daha bü-

yüktü? Kentte az sayıda bir yapımcı ya da girişimci kesimin halkın büyük çoğunluğunu sömürdüğü besbelli; Yalnızca kötü imalat ya da kötü ithal malları ile sömürülmek değil, az gelirli kentlilerin çoğunlukla emeklerini küçük ya da büyük kuruluşlara satmalarıyla oluşan sömürüdür bu. Köydeyse bunun tersine, tutaraklı ya da eli açık doğa çiftçiye tarım yöntemlerini yetkinleştirmesi koşuluyla gelirini artırma özgürlüğü veriyor, köylü hiçbir efendinin hizmetinde görmüyordu kendini. Çünkü kendi kendisinin efendisidir. Çok doğaldır ki kentte karaborsaların aldatmacaların, tembelliklerin, partizanlıkların insanları yaşıyorlar. Ama köyde de tefeciler daha başka asalaklar, ırgatları iş mevsimlerinde sömüren çorbacılar (ağa) var.

Böylece Stamboliyski'ye göre kentteki sömürü de, köydeki sömürü de saptanmış oluyordu, ama yerli yerine oturtulamadan. Ne var ki bu toplumsal ilke o zaman için, kentlerin ve köyde özel mülkiyetin var olduğu süreler için geçerliydi denilebilir. Ama bunlar daha erken dönemlerindeki şu düşüncelerden belli oluyor :

«Kentin köyden büyük bir hızla uzaklaşması durdurulmalıdır, ikisi arasındaki uzaklık kısaltılmalıdır.»

Yine de tartışılmaz bir gerçektir ki, kent hem dünyanın, hem de göklerin adaletine karşın kültür nimetlerini kendine mal etmiş, birkaç kırıntı kalmış köylere. Kentten köye yalnızca dinsel kalıntılar sanki bir bağış gibi ancak ulaşabiliyor.

«Haklı olarak Ulrih Fon Huten'in Roma için deliklerini yineleyebiliriz ki köylüye üç şey veriliyor: Boş kese, bozuk mide, temiz olmayan vicdan!»

Köylünün baş kaldırmaması ağır yüke dayanabildiğini, ya da ondaki yalın mantığın üstün geldiğini gösterir. Öte yandan Stamboliyski, Bulgar

köyünün o güne göre «daha akıllıca bir siyasal düşüncenin ocağı» olduğuna inanıyordu. Eğer siyasal etmenlerden böylesine bir acımasızlıkla uzak tutulmamış olsaydı, eğer kentin, hükümetin ahlaksal ve fiziksel baskısı olmasaydı, kent partilerinin siyasal deliliklerine karşı panzehir olarak köylünün düşüncesi devlet yaşamında kendini gösterebilirdi.

Stamboliyski Çiftçi Birliği'nin eylemlerini böyle savunuyordu, bu eylemde öncü olan köylünün derin uykusundan uyanması içinde çabalaması onun eylem meyvelerini veriyordu. En güzeli de meyvelerin 1900 1908 yıllarındaki birliğin temelinde yer alan kendi kendine yardım düşüncesiydi. «Kendi kendine yardım et!» Kooperatifin ilkesiydi bu. Çiftçi Birliğinin ilkesiydi bu. «Ortak iş, ortak savaş için birleş!»

«Bir zamanlar, daha hiç okumamışların egemen oldukları zamanlarda, onlar çoğunluktular, onların buyruğu geçerdi!»

Hangi köylü başkalarının gözü önünde eline kitap almaya yeltenebilir. «Onların gülüşleriyle, alaylarıyla» karşılaşmayı göze alabilir? Böyle biri için ne demezlerdi ki:

«Hımm, dünyayı düzeltecek.»

«Papaz ya da öğretmen olmayı ister besbelli.»

«Şeytan yakalamış onu...»

Çiftçilerin birleşmesi düşünceleri köylü kitlesini bu durumda buldu. İlk birkaç yıl «Çiftçinin Savunması» sonra da «Çiftçi Bayrağı» çıktı. İki üç bin abonesi vardı ama üçte ikisi ödenmiyordu, zor sürdürüyordu yaşamını.

Ne var ki süreklilik neler yaratmaz! Yalnızca bir sene sürekli çalışma.

«Artık köydeki değişim gözle görülür oldu, köy sanki uykusundan uyanıyordu.»

İlk ve en büyük kazanç köylünün okumaya

alışmasıydı - doğaldır ki Birlik yayınlarını.

Daha sonra, nice geride kaldığını anlayan ve bilgiye susayan köylüler okuma odaları, gece okulları açtılar, toplantılar yapıp konuları açıklıkla tartışmaya başladılar.

Bu uzun ve zorlu gelişim Stamboliyski'nin gözleri önünde gerçekleşti, onun yardımıyla yapılanların sürekliliğini köy kooperatiflerinde buldu.

«Köylünün kendi kendine yardımı çiftçinin birleşmesiyle anlatılandır. Birlik olmak eğitim ve ekonomi de yararlı oluyor da köylüye yarar getirecek olan bir siyasal düzen için niye zararlı olsun.»

müttefik eşkiyalar

1915 yılının 1 Kasımındaki seferberlikten yirmi gün sonra yayınlanan savaş bildirisini okumak için sokaklarda, istasyonlarda, dairelerde meraklılar birikiyorlardı.

Kısaydı, utanmasızcaydı, bilgisizceydi. Savaş sanki bir uğraş olmuştu, temize çıkarmak için de bir ufak çaba bile gösterilmiyordu. Bildiri Çar Ferdinand'ın genellikle kırgın, öfkeli olan ruhsal yapısını gösteriyordu. Bulgar çarının göğsünde kaynayan öç kolaylıkla yenilen güçsüzlüğünü haykırıyordu.

«1912 yılında bizim kahraman askerimizi savaşa çağırmaya üstün ulusal ülküler zorunlu ettiler, bu savaşla da kahraman askerimiz özgürlük bayrağını açarak tutsaklık zincirlerini kırdı...»

«Bitkin, yorgun ama yenilmemiş bayraklarımızı katlamamız gerekmişti daha iyi günler için.

İyi günler beklediğimizden de daha çabuk geldi.»

Bu gidiş birdenbire kendini yok edici Balkan savaşları önünde buldu.

Toparlanılabilirdi ama, eğer bir yeni korkunç yıkım Dünya savaşı patlamasaydı.

Tarihin eski dünyayı yenisinden ayıran şu derin sınırı çizilmişti artık.

Bildiri şunu da bildiriyordu :

«Öfkeyle ve açgözlülükle Sırbıstan bizim kendi topraklarımıza saldırıp kahraman askerlerimizi kendi yerlerini savunmaya zorunlu kıldılar.

Silahlanmış Bulgar halkını vatan topraklarını korumaya, hayin komşumuz olan Sırpların tutsak ettiği kardeşlerimizi kurtarmaya çağırıyorum!

Biz Sırplara karşı merkez imparatorluklarının müttefik (bağlaşık) ordularıyla birlikte savaşacağız.»

Başta Ferdinand'ın ve Radoslavov'ın sonra da bakanların olmak üzere imzalar sıralanıyordu bildiride.

Toplananlar her seyirci topluluğu gibi memurlar, geri planda kalanlar milletvekilleri, acemi kapkaççılardan oluşmuşlardı ve bu belgedeki insan akılsızlığına katılmaksızın okuyorlardı. Trampetler çalıyor, bilinen marşlarıyla askerler geçiyor.

Müttefik eşkiyalar.

İkiyüzlü kötülükçü, utanmasız.

Biraz eskimiş, hırpalanmış bir başka bildiri. Aleksandr Stamboliyski'nin imzasıyla elden ele dolaşıyordu. Bunda okunanlar daha başkaydı :

«Bugünkü hükümet serüvencidir, bilindiği gibi de savaşa düşkündür.

Onların savaş tasarıları, savaş düşleri kitlelerin güçlü karşı çıkışlarıyla, bizim yaptığımız, yapmayı sürdüreceğimiz konuşmalarımızla parçalanıyor.

Biz halkın seçtikleriyiz. Halkın üzüntüsünün

ne türlü artıp kaynadığını, Balkan savaşının açtığı yararların kolay onulmazlığını, çalışan emekçi kitlelerin kabaran öfkesini yakından görüyoruz.

İşçiler, çiftçiler, köylüler, kentliler, biz de size Bulgaristan adına çağrıda bulunuyoruz. Tek bir gövde olarak barışı koruyun. Serüvenciliğin sözde vatanseverliğin parçalanacağı birlik kalesini oluşturun. Bu serüvenci vatanseverlik çılgın bir vurdumduymazlıkla Bulgaristan'ı uçuruma itmeye savaşıyor.

Bulgar halkı, Bulgar kanının böylesine ucuz, böylesine yabancı çıkarlarla yabancı davalar uğruna akıtılmasına izin verme sakın!

Halkın güçlü sesi yükselsin tüm ülkede. Millet meclisini toplayın. Halk kendi geleceğini ele alıp kendi elleriyle çizebilmelidir. Sıkı yönetimi kaldırın. Basın ve söz özgürlüğünü getirin. Ülkemizi bir gömütlüğe, ya da bir küllüğe dönüştürmeyin!...

Yaşasın Barış!... Yok olsun serüvenciler!»

Yazık! Bu tarihsel bildirinin yazgısı şöyle gelişti. Onu üzerinde, ellerinde taşıyanların asılmasına değin sararıp soldu. Üstelik yazarı da tutuklanıp askeri mahkemeye yollanılmıştı. Ölüm hapishane hücresinin kapısını çalıyordu.

Bu süre içinde, Nevrokop da, kentin yakının da bir sabah elleri arkalarından kelepçelenmiş, gözleri bağlı on yedi asker kendi arkadaşları olan kimselerin tüfekleri karşısında dikilmiştiler, «ateş» komutunu bekliyordular.

«Ateş! Ateş!...»

Pirin dağının tepeleri tek yaylım ateş sesiyle yankılandı, on yedi gövde birer boş çuval benzeri yere yıkıldı. Biri tüfeklerin dumanı arasından haykırmayı başarmıştı :

«Yaşasın Stamboliyski!»

Bu gencecik kişiler niye öldürülmüştü, neden kardeş kurşunuyla yıkılmıştılar? Alay komutanı raporunda şöyle yazmıştı :

«27. Çepino Alayı seferberlik komutanlığına atandım. Alayı toplamak için 11 Eylül'de Pazarcık' taydım. Seferberliğin daha ilk gününde yedek askerlerin tatar Pazarcık'ın çevre köylerinden seferberlik planına göre» birer taburla katılmaları gerekiyordu. Çünkü bu alayın ilk önce, ötekilerden de erken harekata katılması öngörülmüştü. Gelmesi gereken yedekler gelmediler. Ben birinci alayı elimden geldiğince doldurup yola çıkmaz zorunda kaldım.

Yola çıkışımızdan birkaç gün sonra, yolda gittiğimiz bir sırada alay komutanlarından birini çağırdım, bu bana kimi askerlerin ayaklandıklarını gizlice açıklamıştı.»

«Mermileri yollara atıyorlar, sınıra yaklaşmak istemiyorlar.»

Onunla birlikte derhal giderek söz konusu askerleri kendim sorguya çektim. Durumun daha baştan başlayan bir taşkınlık olduğunu, askerlerin savaşmak istemediğini saptadım.

«Neden bizi buralara getirdiniz? diye soruyordu askerler. Bulgaristan artık ülküsüne ulaştı. Biz savaşmak istemiyoruz.»

Onyedi kişiydiler, yargılandılar, kurşuna dizildiler.»

«Kimdi bu onyedi asker?»

«Köylüler.»

Alay komutanı anlatımını daha sonra şöyle sürdürüyordu :

«1912 yılının Aralık ayında Başkomutan teftişe geliyor. Bu teftiş için benim alaydan da iki tabur alınıyor. Başkomutan 'savaşın daha sona ermediğini, başarıyla bitirilmesi için çaba gösteril-

mesi gerektiğini' söylüyordu. Askerler ne karşı çıktılar, ne de seslerini yükselttiler. Ama onları yerlerine götürürken öksürük nöbetine tutuldular sanki, homurdanıp durdular. Böylece savaş istemediklerini göstermeye çalışıyorlardı.»

Kendini bilmez yöneticiler halkın kolayca aldatılabilen bir sürü olduğunu sanıyordu. Şimdi de böyle, halkı gözlerinin içine baka baka kabaca, utanmasızca aldatıyorlar. Onun her işe yarayan ruhsuz bir gereç olduğunu düşünüyorlardı. Bir bildirinin sözlerinden de belliydi bu :

«Sırbistan vatanınıza bile saldırdı, kahraman askerlerimiz kendi topraklarımızı savunmak zorunda kaldılar.»

Bu sözler doğal dışı ve çelişkili görülüyordu ki bu kendi postu için titreyenin eğer aklını yitirmediyse hiç gereği olmadan başkasına saldırdığına inanmanın olanaksızlığıydı. İnsanlar başlarını kaşıyarak kafalarından şöyle geçiriyorlardı :

«Olur, olur ama bu denli de şaşkınlık olmaz!..»

Birinci ordu karargah genel komutanı da daha sonraları devlet mahkemesi önünde şöyle anlatıyordu :

«Sınır subaylarından biri bildirmişti, anımsıyorum. Sırplar bizim bir yarım birliğimiz sırp topraklarına girmiş diye şakalaşıyorlarmış.»

Daha da açık sözlerle sonra şöyle diyordu :

«Birliklere topraklarımıza girmiş olan Sırpları kovalamaları için buyruk verildi mi? Hayır, böyle bir buyruk verilmemişti.»

Öte yandan 12. piyade Balkan alaylarının komutanı şu ifadeyi veriyordu :

«Bizimle, Sırpların sınır birlikleri birbirlerinden seksen adım uzaktaydılar. Sırplar daha üstün durumdaydılar. Kitka küçük bir belenle ikiye ayrılmış bir tepeydi. Yüksek yanı Sırp kesiminde,

alçak yanı bizim yakamızdaydı. O küçük belen de sınırdı aramızda.»

«Demek bizim saldırımız daha yüksekte tutunmuş Sırplara karşı oldu ha?»

«Evet, Sırplar yüksek noktadaydılar, bizim saldırımız yükseğe doğru yapıldı.»

«Öbür noktalar için de böyle mi yapıldı?»

«Evet, yani aynı biçimde.»

«Sırplar siper yapmak için bizim topraklarımıza girmemişler miydi?»

«Hayır.»

«O sıralarda topladığınız bilgilere göre Sırp askerleri bizim topraklarımıza tek tek atıcı güçler durumunda mı girmiştiler?»

«Hayır, bu türlü bilgiler almış değilim.»

«Tugay komutanı size bu tepelerin alınacağını buyurduğunda ona yabancı topraklara girmenin savaş olup olmayacağını sormadınız mı?»

«Sordum, şöyle yanıtladı: Bu noktaların alınması için buyruk var.»

«28 Eylül de tepeleri alışınızdan sonraki saldırımızda Sırplar bizi ateş açmaya kışkırtarak zorladılar mı?»

«Tepelerin alınmasıyla Sırplar çekildiler.»

«Eğer, sağınızda solunuzda çatışmalar çıkarsa bilginiz olur muydu?»

«Olurdu.»

Çar Ferdinand'ın Sırplar topraklarımıza saldırdı savının gerçeği buydu. Bu sav onun kendinden başka düşünmeyen buyruk olmasa da etkisi altında kalan askeri komutanlarının düşleri ürünüydü.

Bildirinin «Avrupa savaşı sonuna yöneldiği» savının anlamı da aynıydı. Ama yine de bu akla uygun yol biçimsel de olsa ortaya konmuştu ki bu yola yaratıkları bile inanmıyordu artık.

Herhangi biri değil de, karargah ordu harekat genel komutan yardımcısı devlet mahkemesi önünde şöyle tanıklık ediyordu:

«Biz, Almanların savaşı bitirmek istemeyişleri yüzünden, Yunanistan ve Sırbistan arasında belirlenen siyasal bir sınıra ordumuzu ulaştırarak bir cephe oluşturmaya zorunlu kaldık. Bu yanlış bir tutumdu, cephe çok uzun tutulmuştu, iyi bir yanı da yoktu.»

«Tanık, anlaşmaya göre Bulgaristan'ın dört tümen göndermesi gerektiğini bilmiyor musunuz? Ordunun tümünü niye yola çıkardıklarını sormadınız, ya da size açıklamadılar mı?»

«Bu benim için apaçıktı. Çünkü Yunanistan'la Romanya'nın durumlarının belirlenmemesi toptan bir seferberlik gerektiriyordu.»

«Sırbistan'a savaş ilan etmekle işin başından beri öyle olmuştur ki, Bulgaristan her an için Romanya'dan, Yunanistan'dan sürprizler bekleyecektir, anlamı çıkarılabilir miydi?»

«Romanya'nın Yunanistan'ın durumlarının bilinmesi yüzünden tedbirlerin alınması gerekiyordu, bu ise ordunun tam seferberliği demektir.»

«Bulgar ordularının ta Priştine'ye dek giderek geri çekilmekte olan Sırp ordusuyla savaşmasının nedeni var mıydı? Tuna'yı geçerek Seret ırmağına gidip de 1916 yılı başında Selanik'e doğru inerek gerileyen düşmanı kendi dayanağı olan topraklarında yok etmeye savaşmak neden? Genel komutanlık madem herşey demek oluyormuş, harekat emirlerini de kendisi veriyormuş, tüm bu olagelenler nedendir?»

Priştine, Prizren bölgelerinde Alman orduları harekat durumundaydılar. Ayrıca sayıca az olanlar yalnız Bulgarlar değildi. Yapılan eylemler sonucu Sırp ordusunun Tuna'nın sol kıyısına geçi-

rilmesine gelince, bunun başarılmasını ortak çıkarlar gerektiriyordu. Bu ordular Makenzen eliyle yönetildiğinden biz sona erdirilmiş bir gerçek karşısında bırakıldık. Selanik'e dek gidemeyişimize gelince işin doğrusu Almanlar siyasal bir nedenle bunu istemiyorlardı. Daha sonra da Ludendorf müttefik güçlerini Selanik'ten kovalamakta bir yarar olmadığını söyledi.

«Her zaman için yetecek denli savaş gereciniz, donatımınız var mıydı?»

«Vardı. Ordu genel kurmay başkanı olduğum sürece, 1916 yılının ikinci yarısına değin her şeyimiz vardı.»

«Ya 1916 yılının sonunda?»

«O yılın sonunda yoktu.»

«1918 yılında yeterince gereciniz var mıydı?»

«O yıl da yoktu.»

«Almanlarca yapılan kaçakçılığı önlemek için genel komutanlıkça ne gibi tedbirler alınmıştı?»

«Devlet demir yollarını Almanlar ellerine aldıkları sıra, bizim geri hizmetlerden öğrendik ki fasulya ve daha başka erzak yüklü olarak Sofya'dan yola çıkan vagonlar Üsküp'te trenden ayrılarak başka yerlere yollanıyor. Dahası vagonların Vranya'da Almanlarca kırılarak kendi birliklerinin gereksinimleri için kullanıldıkları da olmuştur.»

«Almanların demir yollarını yönetimleri ve ulaştırma komutanlıkları yoluyla bizim üçüncü ordumuzun Dobruca'dan erzak sağlamasını engellediklerini tanık bilmekte midir?»

«Üçüncü ordunun erzak sağlamasında yerel koşullardan yararlanmamızı engellemekle kalmıyorlar, bizim Bulgaristan'dan gelen ulaşımımıza da karşı çıkıyorlardı. Bu olaylar yüzünden üçüncü süvari alayını üçüncü ordu konaklama yerine göndermek için, Başkomutanın yokluğunda kendim

buyruk çıkarmak zorunda kaldım. Almanlar eğer taşıma araçlarımıza saldırıda bulunacak olurlarsa ateş açılsın diye buyruk verdim.»

«Ateş açılmasını gerektiren bir olay olmuş muydu?»

«Evet, Karadağ'da.»

«Ordunun manevi yanıyla rüşvet ve ahlaksızlık nasıl başdaşıyordu?»

«Askerler izine gidince ordunun gerisindeki Bulgaristan'ın içinde yapılanları gördükçe çıktıkları izinden korkunç öfkelenmiş, yabanlaşmış dönüyorlardı. Askerler hoşnutsuzluklarını kimi kez kapalı, kimi kez açıkça ama türlü yöntemlerle gösteriyorlardı. Mutfaklarda baş kaldırır görünüşte uyarılar yapıyorlardı. Askerler üstlerine karşı bağışlamaz olmuştular. Subay yemekhaneleri üzerine bomba atma olayları görüldü.»

«Bu hoşnutsuzluk ordu içinde nasıl açıklandı?»

«Her yanda şöyle açıklandı. Bizler burada kanlarımızı akıtır yok olurken Bulgaristan'da varlıklı oluyorlar!»

«Bulgar subaylarıyla Alman subaylarının uzlaşmazlığına, Almanların kendilerini üstün görmeleri nedendi?»

«Almanların yapısıdır bu.»

Savaşın tablosunu, Çarın bildirisindeki pembelerle çelişkili karanlık renkleri ortaya döken başka tanıklar bütünlüyor.

«Bitolya'nın verilmesinden sonra askerler açlık çekmeye başladılar. Almanlarsa bizim taşıtlarımıza saldırıp askerlerimizi yiyeceksiz bırakıyordı.»

Bunlar merkez imparatorluklarının kahraman askerleriydi.

«Almanlar Dobruca'da Romen halkını koru-

yor, Romen okulları açılması için Bükreş'ten öğretmen gönderiyorlardı; ama Bulgar okullarına izin verilmiyordu.»

«Konaklama bölgesinde Almanlar yiyeceklerini alıyor dışarıya satıyorlardı.»

«Haziran ayında yiyeceklerimizin bittiğini anımsıyorum. Almanlar konaklama yöneticilerinden anlaşmamız uyarınca bize buğday vermelerini istedim, tersledilər. Makenzen'e yakınacak oldum, «Bulgar ordusu arpa, mısır yesin!» dedi bana. Dahası üçüncü ordunun beslenme sorununu üstlenmişlerdi sözde, sözlerini yerine getirmeyip tüm yiyecekleri Almanya'ya aktarıyorlardı.»

«Dobruca'daki Alman askerleri Almanya'ya yiyecek sandığı göndermelerine ilişkin özel buyruk çıkarılmıştı. Aynı durum Makedonya'da, Bulgaristan'da da olmuştu.»

«Almanların cepheye gönderilen her şeyden yüzde yirmisini çaldıklarını öğrenmiştim.»

«Çalıp çırpan her Alman askerinin vurulması için buyruklar verdim.»

«Çünkü Almanlar vagon dizilerinin yarısını ayırıp kaçırmağa başlamışlardı. Başlarında kimse olmadığından tüm erzağı alıyorlardı. Bu yüzden son zamanlarda her vagona asker dikmek zorunda kaldım.»

«Hırsızlıklar tükenmiyordu. Çünkü anlayabildiğimce Alman yöneticileri hırsızları yüreklendiriyorlardı, bu konuda da kanıtlarım var.»

«En sonunda bir alman askeri vuran bir Bulgar askeri çıktı ortaya.»

Gerçekten geleceği önceden bilenler bile olayların bu denli çabuk gerçekleşeceğini düşünemezlerdi bile. Dahası geleceği karışık ve belirlenmemiş de olsa bir önseziyle az çok oranlayabilen Stamboliyski bile kötülüğün böylesine büyük olacağını bi-

lememişti. Onları seyredemiyordu artık çünkü üzerinde Temida'nın gölgesi sarkıyordu, bir ölüm cezası, bir hapis vardı önünde.

«Ölümün bana» diye yazıyordu. «Pusu kurarak geleceğini, hapishanenin mahkemeden sonra gerçekleşeceğini bekliyorum. Bunda da yanılmadım. Pusuda öldürülmem seferberlik ilanından hemen sonra kararlaştırıldı, bu çok öncelerden tüm Bulgaristan'a duyurulmuştu, ama katillerin elleri tasarlananı tam uygulayacakları anda bağlandı. Ölüm karşıma askeri yargı yöneticileri eliyle de çıkarıldı. Ben onların dış politikadaki tutumlarını, askeri eylemlerini onayladığını bildirir imzalı bir belge verirsem onlar yargılarını değiştirmeye hazırladılar. İtekledim önerilerini, çünkü dönekliğin yerine ölümü yeğlerdim.»

Askeri mahkeme önünde Stamboliyski onurlu, dimdik duruyordu. Yargıçların yaptıkları görevle vicdanları arasında, lekesiz yaşamıyla, halkına karşı duyduğu sevgisini algılayan bir adam olarak yer alıyordu.

Savunmasının sonunda şöyle dedi :

«Namussuzca ya da beni utandıracak bir eylemim olduğunu söylemeye kalkışmam. Ben bu tarihsel yazgı gününde vatanım için görevimi ağırbaşlılıkla, namusla yürüttüm. Eğer benim ve arkadaşlarımın yaptıkları ülkenin yıkımını önlemeye etken olmuşsa ben yasalar önünde tüm sorumluluğu yüklenmeye hazırım.»

Sakindi. Bu asker üniformalı yargıçlar, apoletlerinin altında destan kahramanlıklarından, Batev'in çetesindeki destansı yaşamlarından Şipka' daki kahramanca çarpışmalarından vatanseverliklerinin birazını olsun koruyabilmişler miydi acaba?

Yazık ki hayır! Ruhları disiplin tüzüğünün demir pençesinde paslanmış, Çarın büyüklük hastalı-

ğından doğan «Büyük Bulgaristan» düşleriyle zehirlenmişti. Stamboliyski'yi tek sözle mahkûm kılarken en güzel çocukluk anılarını, onlara babalık eden sert topraklarını yargıladıklarını bilmekten yoksundular. Düşmanı görüyorlardı Stamboliyski'nin yüzünde.

Gerçekten de ne bekliyordu kendisini? Ölümün ak gömleği yoksa eğer Merkez cezaevinde yaşamının sonuna dek çürümek mi?

merkez cezaevi

Geniş kapılardan bir dev gibi girdi, tüm cezaevini doldurdu sanki. Cezaevinde önemi büyümeye başladı öç alma, çile çekme yerlerinden saygıdeğer bilinen ayrıcalıkla yer katına geldi. Önceleri kötü davranıyorlardı ona, kaşarlanmış suçlularla birlikte penceresinden yağmur ve kar giren nemli hücreye koydular.

Cellatların acımasıyla daha iyi olabilen «siyasal bölüm»e konulduğunda okuyup yazma olanağını buldu. Hızlı siyasal savaşı yüzünden son zamanlarda savsakladığı kitapları yeniden en iyi arkadaşları oldu. Yeniden klasiklere daldı. Plutark, Ksenefont, Jül Sezar.

Okumakla birlikte yazıyordu da. Çiftçi Birliğindeki arkadaşlarına mektuplar, düşünce savaşı üzerine makaleler, kitapçıklar, Çiftçi Birliği'nin kuramsal temellerine ilişkin yazılar.

Manevi ezgiye karşı böyle savaşıyordu. Ona adinin adisi bir eşkiya gibi davranıyorlardı. Polis ve cezaevi gözetleyicisi gözetimi altında tutuluyordu. Yazdığı her satırı okuyorlardı. Kaleminden çıkan her satır acımasızca sansürden geçiyordu. Po-

listen, cezaevinden başka asker de denetliyor, sonunda her yazdığı ateşe gidiyordu.

«Torbalar dolusu benim yazdıklarım ve bana yazılanlar» diye yakınıyordu daha sonra, «askeri polis bölümünde yakılıyordu.»

Cezaevinde yaşam nasıldır? Sabahleyin bir zil ya da gardiyanın kaba sesiyle uyanmak, tutukluların sövgüleri ya da takılmaları karşısında yıkanmak, avluda gezinti, kapatılış sonra, öğle yemeği, yine gezinti, yine kapanma, akşam yoklaması, uyku...

Uyku ha? Daha doğrusu ruhun bedenle karanlık savaşı, düşlerle düşüncelerin taştan daha ağır, önlenemeyen sellercesine bir karabasan benzeri kargaşası.

Tüm bu öldürü evreniyle ortak hiçbir yanı bulunmayan Stamboliyski gibi biri için, böylesi düşünceler belki de zorlu ve karamsar gelmeyebilir. İyi bir yönetici olarak kendi kendini çok daha kötüsü olabileceği düşüncesine yöneltiyor. «Bu dirliksiz durum büsbütün yenilmekten çok daha iyi elbette...» diyordu.

«Cezaevinin ağır koşullarını göz önüne alarak, şimdiye değin hiçbir Bulgar tutuklusunun kullanmadığı gibi kullandım zamanı. Aralıksız, kendi üzerimde, düşüncelerimin üzerinde çalışıyordum.»

Bir ayrıcalığı vardı onun, bir baskı yönetiminin kurbanı olmuştu. Bunun böyle olduğunu baskı yapanlar da biliyorlardı.

Stamboliyski daha sonraları «cezaevinin siyasal çalışmalar için bir okul» olduğunu söyleyecekti. Cezaevinde o, toplum düzenindeki çelişkileri, noksanlıkları, insan yapısındaki manevi dayanıksızlığı gördü. Yasalar ona cansız ve çok biçimsel geliyordu. Stamboliyski tutuklular arasında ayrım gözetmiyordu, çünkü çoğu da en küçük bir suç

için bağışlanmaz cinayetler işlemişler gibi en ağır çileleri dolduruyordular. Yasanın karantinası altına sokulmuş yadsınan bir dünyaydı sanki, burada hepside özdeş suçun cezasını çekmekteydiler. Ama suç nedir?

Örneğin Stamboliyski'nin suçu nedir? Bu ancak yarısı görülebilir yarısı gölgeli kişinin görünümü karşısında insan derin üzüntüye kapılabilir.

Bulgar halkının büyük bir kesiminin cezaevlerinden geçmiş olması onu ürküye uğratıyordu. Kuşkusuz bu «kimin yiyip kimin ödediği belli olmayan» devletti ki genel bozukluğun bir sonucuydu. Ülkeyi korkunç bir kargaşaya getiren bu yetersiz, bu ahlakı bozuk düzenin kurbanı olmak aptalca geliyordu ona. Diyordu ki: «Hiçbir yerde, Bulgaristan'da olduğu gibi, böylesine anlamsız acılar yoktur.» Her şeyden önce beden sağlığını koruyor, beden eğitimiyle biçimini koruyordu. Müler'in yönetimini uygulayarak daha yetkinleştirmeyi başardı, bu yöntemi tutuklular için uyarladı. Bu eğitimi kimse yasaklayamazdı ona, bu beden eğitimiyle ancak karşı konabilirdi. Katı çimentoya, hücredeki neme, güneşten yoksunluğa. Güneşin bu en büyük hayranı karanlık hücresinde kör köstebek gibi büzülsün müydü?

Stamboliyski ruhsal üstünlüğüyle birlikte burada bir düşünce, bir amaç için yaşıyordu. Birlik, birlik savaşı. Çiftçi Parlamento grup üyeleri arasındaki anlaşmazlık üzüntü veriyordu ona.

«Yanınızdan uzaklaştırılmamdan beri» diye yazıyordu arkadaşlarına, «Bulgaristan'ın kanlı dünya olaylarına itilmesinden beri bana öyle geliyor ki Çiftçi grubu da, tüm Millet meclisinde başaşağı bir çözülmeye düşüyor gibiler. Sözlerime inanınız bu bana en büyük ezinci, acıyı veriyor. Şunu unut-

mayınız; Bulgaristan için geleceğin ölüm dirim anındaki trajik yaşamı bu grubun varlığını da belirleyecek.»

Gruptaki sürekli anlaşmazlığın giderilmesinde kişiliğinin büyük etkisini görürüz.

«Grup kangren olmuş, çürümüş» diye yazıyordu arkadaşları, «hiç olmazsa sen karışma!»

«Öyle mi? Gençliğimi verdiğim, yaşamımı adadığım, özgürlüğümde temiz havasından soluk aldığım, kangren olsun çürüsün, ölüp gitsin öyle mi? Ben de bir seyirci gibi durayım ha karşısında!»

Stamboliyski böyle bir durumu yakıştıramazdı kendine; arkadaşlarının bu türlü öğütlerine uymuş olmayı zararlı ve akılsızca buluyordu. Ülkedeki düşmanlık havası yüzünden Dragiev'le Dimitrov arasında bir seçim yapmayı istemiyordu «...ki bunlarla uzun yıllar için üzüntülerimi, sevinçlerimi paylaştım, büyük değerleri vardır gözümde» diyordu. «Çok barış, çok sevgi için bir çağrı gerekiyordu birlik yaşamında.» Bu nedenle herşeyden önce birliğin bütünleşmiş olması önemliydi. Kendisinin yaptığı gibi kişisel tutkulardan kaçınılmasını istiyordu. Bölünmelerden uzak durmalıydı, cezaevinde olmasına karşın bütün çabasıyla bu amaç için çalıştı. Al. Dimitrov'un düşmanlarının eline geçen bir not defteri genel bir neden olmuştu anlaşmazlık konusunda. Birlik düşmanlarının defterdekileri Çiftçi eylemine karşı kullanmalarından korkuyorlardı. Bu durumu Stamboliyski akıllıca yanıtladı :

«Şimdi Bulgaristan'ın yaşamı incecik pamuk ipliğine asılı dururken arkadaşlarımız geleceğin düşsel silahlarını düşünmekteler. Hani denizi görünce, 'yarın evlenirsem, bir de çocuğum olursa, şu denize düşerse, ya bir de boğulursa...' diye oturup ağlayan kızcağıza benzemiyorlar mı?»

Deneylerine göre ne denli sert ne denli duygularına kapılmayan bir Bulgar olduğunu bildiği Dragiev'i bölünüşün körükleyicisi olmakla suçluyordu. Cezaevinden ona görevini ansıtmak, olabilirse de biraz aklını başına toplatmak için, mektup yazdı. Dravieg'in köşesine çekilmesi için bir sürü neden vardı. Herşeyden önce onun yalnızlığı seven, buyurgan yaradılışı birliğe katılan yeni güçlere razı olamıyordu. Bu yeni güçler birliği ele geçirmek durumundaydılar. Dragiev'e göre bunların tümü de görev almak için yüksek yerlere susamış, gözüpek, saygısız, insaf yoksunu kimseler olarak görünüyordu. Dragiev, birliğin içindeki kötülükle savaşmak için kendini güçsüz buluyor, yapayalnız ama temiz bir vicdanla kalmayı yeğliyordu.

«Cinayet!» diye sesleniyordu Stamboliyski bir mektubunda. «Aydın birlik evimizde cinayet işleniyor arkadaşlar! Acı çirkin bir cinayet bu, çünkü baba, çünkü ana, çünkü ağabey, çünkü en yakın kişiler eliyle işlenmekte.»

Sonra da Dragiev'e diyordu ki:

«Benim eski arkadaşım. Ruhumdaki derin acıyla soruyorum sana, büyük bir öfke içinde yaptığın tüm bu davranışlarının hesabını kendine sorup sormadığını.»

Dragiev hesabını yapmıştı. «Temiz» olanlar, «lekelenmemişler» arasında kalıp az bulunur bir inci gibi parlamak, hiçbir işe karışmayarak yanlışlık yapmamayı kendine ilke edinen bir adam olarak kalmak isteğindeydi.

«Kuşkulanıyorum ki» diye çıkışıyordu Stamboliyski «gelişmiş ve çağdaş toplumların yedeklenmesi ile varlığını ancak sürdürebilen bir prensi ayaklarında çiğneyip geçmek yerine, sessiz köşene çekilmekte bu denli ileriye gidebileceğinden, hiç mi hiç kuşkulanmıyordum.»

Dragiev'in şimdiye değin süren tüm çalışmalarının demokratik yönetimi kırmaya yönelim oluşu besbelliydi. Ama o ruhsal bir bunalım geçiriyordu ki, bu durumda kişinin moral yükselişine karşın kitlenin moral çöküntüsü ile anlatılabilirdi. Kitleler yüklenecekleri görevde moralman hazırlıksız olarak ayaklanıyorlardı... Mektup acıklı bir duygululukla son buluyordu yazık ki :

«Dragiev, Dragiev! Kendine gel, çevrende dolanan şeytanı yok et. Değerli çocuklara acı, cezaevlerindeki, siperlerdeki arkadaşlarına acı! Yapma, yapma kardeşim, birleşmiş çiftçiler arasında kötülüğü yayacak, birliği parçalayacak kıvılcımı tutuşturma. Kardeşi kardeşe öldürten, acımasız, korkunç tiksindirici savaşa son ver!»

Bu içtenlikli mektubu, Eski Zağra'da bu yabanıl hayvan benzeri siyasal uykuya dalmış olan Dragiev susarak yanıtladı.

Stamboliyski'nin kaygıları gerçekten pek büyüktü. Üstelik de, kendi öz vatanını tüm umutları, tüm düşleri kırılır yıkılır görmekten bir uçuruma çakılmış gibi kendini eli kolu bağlı yeni bir Prometeus gibi görüyordu, artık. Ama yine de bir an için bile olsun yılgınlık, umutsuzluk duymadı. 1917 yılında karısı Milena'ya siyasal bir davanın açıldığı, onun paskalyaya doğru cezaevine getireceğine ilişkin haberler aldı. «Benim sarayımın kadınlar bölümüne...» diyordu.

«Dışarıda anlayacağım gibi, yalnızca çocuklar kalacak» diye yazıyordu arkadaşına, «düşmanlar bu vuruşlarıyla da moralimi çökertemiyecekler. Onlar beni evimden, mallarımdan yoksun etmekle yalnızca varlık yönünden yoksullaştıracaklar, ama ruhumu yozlaştırmayı başaramayacaklar.»

Genellikle, umutsuz gibi görülen Bulgaristan'ın durumuna bağlı siyasal sorunlar ilgilendiriyor-

du Stamboliyski'yi. Birliğin dışardaki adamlarına direktifler veriyor, gösterecekleri tutuma yollar öneriyordu.

«Bulgaristan» diye yazıyordu, «kurtulabilirdi ama elleri bağlı durmayan hükümetimiz olsaydı, böyle bir hükümet ise devrimci bir hükümet olabilirdi yalnız. Kuşku yok ki böylesi içinde gereken ortamdan yoksunuz.»

Ona hükümette genel karargâh arasında anlaşmazlıklar çıktığına ilişkin haberler gelmişti. Bu anlaşmazlık iyice karışmış iplik yumağı gibi hiçbir gücün çözemeyeceği denli büyüktü. Cezaevine hergün cezalandırılmış polis yöneticileri, subaylar geliyordu. Bu ise ahlâk bozukluğunun yönetimde de, orduda da iyice yoğunlaşmış ve giderilmez olduğuna kanıt demekti.

«Bu savaştan» diye uyarıyordu Stamboliyski, «muhalefet yararlanmamalıdır. Bu günkü hükümetin yerini alayım diyen her grup ülkeyi kurtaramadan başını yiyecektir.»

Hükümet için şöyle düşünüyordu. Suçlara batmış olmasına karşın şu anda ne yerini almalı onun, ne de onu desteklemeli.

«Hükümet kendi politikasıyla birlikte çökecek. O zaman da bütün gücümüzle, bütün araçlar yoluyla Bulgaristan'ı kurtarmaya çalışmalıyız.»

Başka bir orta yol aramak olanaksızdı. Kördüğüm çözülmeliydi. Bağımsız olabilmek, eyleme geçmek, savaşabilmek için neler vermezdi. Bundan başka taşra derebeylerinin düşmanca kuşkulu davranışları altında kendi başlarına kalan ailesini de düşünmesi gerekiyordu. Orada neler oluyordu acaba? Çocuklarının tüm yükümlülüğünü sırtlanmış karısını düşünüyordu. Onları düşünmekten başka kendisine de yiyecek giyecek sağlaması gerekiyordu. Stamboliyski karısına ev işleri-

ni çekip çevirmesi için öğütler veriyordu cezaevinden:

«Sen,» diyordu, «iç çamaşırları yapmak için damalı kumaşın olduğunu söylüyorsun. Ne türlü kumaş olursa olsun iyidir, yeter ki olsun da. Sofya'da metresi yirmi beş liradan patiska satıldığını, ama kalmadığını duydum. Şimdilik benim var ama yenisini sağlamak istiyorum. Çarşafım yırtıldı, yamaya gönderdim.»

Onu Vidin cezaevine taşıdılar. Radoslavov'un düşüncesine göre burası ülkenin, insan yaşamını kısaltan en kötü cezaeviydi. Bu taşınma Stamboliyski için hiç beklenmedik bir sırada oldu. Nereye götüreceklerini bildirmeden gece yarısı kaldırdılar onu. Radoslavov bu uzak yerlerde korkmayan barış savaşçının ünü unutulacak diye düşünüyordu. Ama tüm tasarımları gibi bu da un ufak dağıldı. Hükümetin bu sakınmasız önlemi cephedeki en ileri siperlere dek ulaştı, kuşkusuz etkinde oldu pek. Tutuklunun üstündeki baskı arttırıldığında karısına yazıyordu yine:

«Senin mektuplarını ancak on günde alabiliyorum, bilmem sen benimkileri kaç günde almaktasın?»

Bu iradesi olağanüstü güçlü adam bu yetkin kişilik : «Herşeyin önceden düşünülmesi, sonra da insanın hiç mi hiç üzülmemesi gerektiğini...» savunuyordu. Karısının istifa etmekle iyi etmediğini yazan mektubuna verdiği yanıtta da belli oluyordu bu :

«Aldırma, ne bulursak onunla geçiştireceğiz.»

Bağındaki, avlusundaki her ağaç düşlerinde yaşıyordu. Çünkü ağaçlara da çocukları gibi sevecenlikle bakıyordu.

«Bağ çubukları kaç tane? Dondular mı? Nerelere diktiniz? Dilerim hiç biri donmamıştır. Bahar

gelince bahçenin bütün boş yerlerine asma çubuğu diktireceksin.»

Düşünceleri, gizli kaygıları böyleydi hep.

«Orda sen kahırlanma. Stayno'nun pulluğuyla süreriz. Mısır ekeceğiz bu kez.»

Genellikle ailenin en küçük bir gereksinimi düşündürürdü onu ki gerçekte bunlar en arı, en acılı kaygılarıydılar.

«Yetecek kertede fasulya edinmişsin, bu iyi. Hoşaflık için daha çok meyve, daha pekmez sağlamaya çalış. Hiçbir şeye üzülme sen. Bağ bozumu oldu mu?»

Köy alışkılarına göre evliliğinin cansız simgesi olmak dışında sadeliği ve temizliği ile ortak yazgılarını aydınlatan karısına yazdığı mektuplarını «Bayan Milena Aleksandrova» diye gönderiyordu. Büyük bir adam gibi bayramlar gelmez mi ailesi arasında olabilmek için ölümcül bir özlemle sarsılıyordu. Cezaevi bu özlemi artırıyordu ki tükeneceği yoktu bunun. 1918 yılının baharında Stamboliyski doğaldır ki Çar Ferdinand'ın isteği üzerine yeniden Sofya Merkez cezaevine getirilmişti. Onu ikinci kez savaş politikasına sürüklemeyi denemişlerdi. İlk deneme Radoslavov aracılığıyla bir bakanını ona göndererek yapılmıştı, iktidara katılmasını, desteklemesini istiyorlardı. Stamboliyski'nin öneriye verdiği yanıt olumsuz oldu. Arkadaşlarına yaptığı değerlendirmeye göre :

«Bizim, ellerimiz tümüyle çözülmeden Bulgaristan'ın kurtuluşu için anlayışımıza uygun bir eylem özgürlüğü tanınmadan kabineye katılmamız başlarımızı kocaman bir kayaya çarpmak olur.»

Onun öneriyi iteleyişi Radoslavov hükümetinin devrilmesine neden oldu. Genel hoşnutsuzluğu önlemek, yok edici yangında kendisi de yanmak için Melinov kurdu kabineyi.

«Koşullar şimdi daha dayanılır gibi oldular» diye yazıyordu Stamboliyski. «Zamanımızı çeşitli uğraşılarla, okumak, yazmakla geçiriyorduk.»

Tutuklanmış subayların, memurların cezaevine akını yönetimin bütün alanlarını sarmış bozgunun bir kanıtıydı. Tüm devlet yapısı cephedeki dev siperleriyle birlikte çatırdıyordu. Stamboliyski, çöküşün sallantılarını yakından duyuyordu. Gece karabasanlarla yüklüydü. Birbiri ardınca baş kaldırmış askerler görüyordu. Cepheden gizli yollarla gönderilmiş askerlerin haykırışlarıyla dolu mektuplar alıyordu :

«Bay Stamboliyski tüm umudumuz sizde. Köpekler gibi aç dolaşıyoruz. Yalınayak, çırılçıplak kırılıp gidiyoruz. Her sözümüz için bir mahkeme. Eğer savaş biterse ancak siz bitirirsiniz diye arkadaşlarla konuşuyoruz. Bulgaristan'ın mezarcıbaşısı Ferdinand'la Radoslavov'a karşı çıkıp savaşacak sizden daha yürekli bir başka kişi yok...» Bu çok uzun mektubun sonunda imza şöyleydi : «15 Eylül Komitesi.»

Balkan yarım adasının bir haritası hücre penceresinin karşısındaki duvara asılmıştı. Ot yatağa uzanmış Stamboliyski düşünüyor, batan gün ışıkları altındaki pencere demirinin gölgelendirerek Bulgaristan üzerine kocaman bir haç fırlattığını görüyordu. Düşündüklerini unutmaya çabalıyordu.

büyük olay

Cezaevindeki iki yılı nasıl geçirdiğini bir kendisi biliyordu yalnızca. Üçüncü yıl da başlamıştı.

Birinci dünya savaşı doğu ve batı cephelerinde bütün gücüyle sürüyordu daha. Verdün'den Karpatlar'a dek Avrupa, Önasya, Afrika tutuşmuştu

sanki. Diplomasinin adlandırdığı gibi «yer alma savaşı pozisyon savaşı» bir anlamda Davut ile Goliat arasındaki kavga benzeri gibi suçsuzca, ama temelde her Hun saldırısından çok daha korkunçtu. Kızgın demir üstünde sonu gelmeyen yaşam.

Cezaevine gönderildiğinden beri Stamboliyski bir tutsağın doğal kaygılarını duyuyor, karısını, çocuklarını köylülerini düşünerek yaşamaya çalışıyordu. Ama bu düşünceler kimi kez cezaevinin duvarlarını aşıyor insanlığın genel durumunu içeriyordu. «Sonu nereye varırdı acaba?» diye soruyordu kendi kendine. Eğer savaş yalnız Bulgaristan için değil de tüm dünya halkları katı kemikleşmiş öldürü istekleriyle dolu emperyalist güçler arasında başladığı gibi sürseydi ne olurdu sonuç?

Almanya'daki öğrenciliğinde Alman felsefesini incelemişti. Şopenhaver, Nitçe, Hegel'in «Bilim olarak Mantık» adlı yapıtı üzerinde çalışmış, filozofun kuramsal olarak dünyaya, toplum yasalarına geniş bir açıdan baktığını ama uygulama alanında tüm eskimiş alışkanlıkları kurallaştırdığını anlamıştı. Onun idealist diyalektiği genç Stamboliyski'ye yabancı geliyordu, çünkü Marksist diyalektiği tanımamıştı.

Cezaevinde «Manifesto'yu» okudu. Çok sığ siyasal görüş açısı iyice genişledi. O, «kent köy» düşüncesiyle ve bu ikisi arasındaki derin çelişkilerle kaynaşmıştı. Ama yine de, yalnız sosyalistler için değil çiftçiler için de Stamboliyski'nin kendisinin de dediği gibi bu kitap: «Politik eylemler için bir İncildir.»

Gardiyanlar içgüdüsel acımasızlıklarına karşın, ellerinde olmadan herhangi bir tutukluyla Stamboliyski arasında bir ayrım gözetiyorlardı. Deneysel olarak biliyorlardı ki bakanlar cezaevi tutukluluğuna adaydılar, hücrelerden bakan koltuk-

larına gidiyorlardı. Hele bu Stamboliyski için apaçık bir gerçekti, çünkü adı askerler arasında hızla artıp yayılıyordu.

Kimi tutuklular Stamboliyski'nin yanına geliyorlar, içtenlikle el sıkışıyorlardı. Ona «Bay Ganü»yü (*) andıran adla ya «Bay Sando» diye sesleniyorlar, ya da «Sayın Bay Stamboliyski» diyorlardı saygıyla. Stamboliyski de hepsini dinliyor, sonra da sabırsızlıkla ellerini kaldırarak :

«A bre.!» diyordu. «Bulgarcık seni, niye beni serseriliklerinle uğraştırıyorsun, ben ne yapabilirim sana.»

«Herşeyi yapabilirsin Bay Sando, sen adamı darağacından bile kurtarabilirsin!» diye üsteliyor adam ona ve sevgiyle bakıyordu.

Stamboliyski adama terslenerek :

«Elimden hiçbir şey gelmez adamcağızım, hiçbir şey yapamam ben. Üstelik kendim de darağacına çıkmaya adayım!» diyordu.

Karısına yazdığı mektuplarda politikadan söz etmekten kaçınıyordu, çünkü bu türlü mektupların sansür yoluyla yakıldığını anlamıştı.

«Ben iyiyim, hepiniz için de bayramları iyi geçirmenizi dilemekteyim,» gibilerde yazıyordu karısına, görünür bir iyimserlikle, içindeki acıyı dindirmek istiyordu. Kırdaki orda şurda dağılmış hala düzene konulamamış malları için düşünüyor, kendini avutmaya yarayacak en ufak birşeyi bile unutmuyordu. «Kavaklar boy verdiğine göre yanlarına kazık çakarak bağlamak iyi olur. Hırpalanmasınlar diye aralarına saman doldurmayı unutmayın.» İnsanlar bu anlatımla küçük kavak fidanlarının ilkbahar yelleriyle kırılmaya hazır bükülüşlerini görüyor gibi olur diyebilirsiniz.

(*) Bulgar mizah kahramanı.

Yetkin kişilik! Olağanüstü evcimen! «Gelecek yıl iki yoncalığa da arpa ekin.» diyordu. «Çamurundan arıtmak için şarabı savurmalısın. Rakıyı soğuk mahzene koymalısın, uçup gitmesin diye de ağzını iyice tıkamalısın.»

Konuşmaması için ağzını kapatmışlar, arkadaşlarıyla ilişki kuramasın diye ellerini bağlamışlar, onu yaşamdan demir parmaklıklarla ayırmışlardı. Yapabileceği ne kalmıştı daha?

Karısına yazdığı mektupta yalnızca bir kez söz etmişti 7 Mayıs 1917 de: «Bu yıl kesinlikle barış olacak, Almanya barış önerecek yakında, çünkü açlıkla pençeleşiyor.»

«Ekmeği artık cezaevinden alıyorum.»

«Eğer eski pantalonlar varsa çocuklara uydur.»

«Ben bastırmak üzere birkaç yazı hazırlıyorum, ama bu yakında salıverilmemi önleyebilir.»

«Eğer birşey yapmayı zamanında yetiştiremezsen, yazıklanma sakın!»

Dobre Pole yıkımından bir kaç gün önce karısına yazıyordu:

«Hiç birşey için üzülme. İyileştiğine seviniyorum. Ben sana bel ağrına ilaç olanı söylemiştim. Deri bir kuşak.

Ailesine, ulusuna ilişkin kaygılarında acıklı bir yan vardı, halkın aşırı akıllılığından ileri gelen bir yan: Aman çocuklar iyi olsunlar, aman okusunlar gibi...

Stamboliyski kimi anlarda çözümün yaklaştığını sezinliyor, tarihin kendi katkısı olmadan gelişeceğini anlıyordu, derin bir üzünce kapılarak hastalıklı bir coşku duyuyordu. Hücresindeki tahta kerevete oturup gözlerini beton yere dikiyor, bu korkunç cezaevi yıllarının sırtına bindirdiği ağır yükü hesaplıyordu. Suçluları, yalnız kendine çektirdikleri için değil, yüzlerce, binlerce işçiye, emek-

çi halka çektirdikleri için bağışlamayacaktı. Başına kan üşüren baş döndürücü düşünceleri önlemek için ot yatağa uzandı.

Cezaevinin kocaman bir arı kovanı gibi uğuldadığı, fırtınalı denizde savrulan bir gemide gibi üzünçlü düş benzeri 1917 yılının ekim ayını anımsadı.

Ne olmuştu?

Olaylar bir yerlerden süregelmişti ama nerelerden? Böylesine bir olay olanaksız gibi görünüyordu, ama inandırıcıydı da. Çünkü bir bakıma tarihsel oluşumu yanıtlıyordu. Dar Sosyalist (*) tutuklular duvarlara vurarak işaretleşiyorlar, mors şifresiyle anlaşıyorlardı. Böyle bir olay olsundu ha! Zelzeleyi ya da bir volkan fışkırmasını andırıyordu, daha da beteriydi sanki, çünkü salt yerel oluşumuyla kalmıyor, kendinde tüm dünya ufkunu saran düşünsel ateşi taşıyordu.

Ama neydi bu?

Akşam üzeri yirmi dakikalık gezintide bir grup tutuklu dar'cılar hiçbir duvar dibine sıralanmadan mırıldanmaya başladılar: Enternasyonal'i. Sesler önceleri yavaştı, giderek çığ gibi büyüyerek cezaevi duvarlarına çarptılar.

«Bu son, karar verici savaş olacak!»

Gardiyanlar aldırış etmiyorlardı, çünkü cezaevleri dolmuştu, çoğu koridorlarda pinekliyorlardı. Sonunda cezaevi müdürü yerinden fırladı, ağzı köpüklenerek haykırmaya başladı gardiyanlara :

«Daha ne bekliyorsunuz, şimdi ananızı!... Ne oluyor görmüyor musunuz?»

Marş büyüyor tüm cezaevini dolduruyordu. Gelmekte olan görülmez bir tehlike benzeri ruhlarda kaygı yaratıyordu.

(*) Dar Sosyalist: Tesni'ler...

Sonra, soğuk alaca karanlıkta fırtına arasından fırlarcasına bir ses yükseldi birdenbire:

«Arkadaşlar! Bu gece biz proletaryanın zaferini, Petersburg'daki devrimi, dünyadaki ilk işçi-köylü hükümetini kutluyoruz!»

Avluyu bekçi düdükleri doldurdu. Tutuklular hücrelerine sövgülerle, kamçılarla kovalandı. Marş bir yankı gibi daha bir süre uzadı.

Stamboliyski bütün bu sahneyi izliyor, çeşitli düşüncelerle savaşıyordu. Beklenmedik olay onu derinden coşkulandırmıştı. Yalnızca Bulgaristan için sevinmekle kalmıyordu, bu savaşın zincirlerinden kurtulmak demekti, cezaevinden de ayrılmak anlamında. Düşünceleri taşıp yükseliyordu. Büyük olaylar böylesine olgunlaşırlar. Başka zaman olsa erişmeyeceği yükseklikleri çıkarlar. Böylece de kimi olayların sonu gelir. Emperyalizmin sonu. Eski dünyaya son, Cebelitarık'tan Vladivostok'a dek egemenliğini yürüten savaşa son!

Şu sözler etkilemişti yine onu:

«Dünyadaki ilk işçi-köylü hükümeti!»

Geceleyin uyuyamadı, gözünü kırpmadan sabahladı. Görünürde onun için geniş bir eylem alanı açılıyordu.

Bu yepyeni bir bölümdü tarihte. İşçi-köylü hükümeti. Bu kendisinin de düşüncesiydi. Komünistlerle köylüler arasında benzer konuşmalar geçtiğini anımsıyordu, ama onlara karşı ne tutum takınması gerektiğini ertelemişti...

Şimdilerde gardiyanlar daha hoşgörülü davranıyorlar, daha uzun süre gezinmesine yardımcı oluyorlardı. Bu ise Stamboliyski'ye olayları ve kendi yaşamındaki değişimini rahatça düşünebilme olanağı sağlıyordu.

«Bu usulsüz kredi» diye yazıyordu parlamento grubu arkadaşlarına. Bulgar halkının yeni bir

tutsaklığı demektir. Halkımız açlıktan ölürken bu kredi mermiler, bombalar için harcanacak. Gelecek kuşaklar lanetliyerek ödeyecekler bedelini. Size sesleniyorum arkadaşlar mantıklı olunuz. Çünkü bu krediyi bizim oy vermemiz sevgili Çiftçi Birliği'ne hiç silinmeyen bir utanç lekesi olacaktır. Bu ise savaşı haklı görmek, eşkiyalara, katillere, yağmacılara güven oyu vermek olur.

«Bir buçuk milyar levaya yakın krediyle» diye inandırmaya çalışıyordu arkadaşlarını. «Düzeltilmez, döküldü dökülecek görülen liberallerin hükümetini yamayıp pekiştirmek istiyorlar.

Unutmayalım ki bizim görevimiz Bulgaristan'ı mezarcıbaşılarla işbirliği ederek uçuruma itmek değil, yenilemektir!»

Stamboliyski Bulgar halkına onulmaz yaralar açan «Eski partiler»den içtenlikle tiksiniyordu. Çiftçi Birliği'nin önemli görevinin geçimişi temizleyerek yepyeni bir «Demokrasi ve demokratik yasalar» yapmak olacağını belirtiyordu. Aynı zamanda dar sosyalistlere de kızıyordu. Çünkü onlar partilerine karşı savaşını da tümüyle bir burjuva rekabeti olarak tanımlıyorlardı. Oysa burjuvanın kendisi Dar Sosyalistlerden daha çok, Rus devriminden sonra iyice tehlikeli gördüğü Bulgar Çiftçi Halk Birliğinden çekiniyordu.

Çiftçi Birliğini ve yandaşlarını, yani monarşizme ve eski burjuva partilerine karşı çıkan ve Balkan federasyonunu savunan kimseleri, burjuva kapitalist düzenin bir parçası saymak yerinde miydi?

Böyle bir sorunun ileri sürülmesi şaşırtıcıydı. Politikacı olarak yalnız «günü birlik yaşıyor» savaşım çekiyordu onu, son amaçla da pek ilgilenmiyordu. Ondaki «Birleşik Cephe» düşüncesi alttan alta halkın derinlerinden öngörülü olabilen kimi

Dar Sosyalist gençlik önderlerinden, cephedeki askerlik arkadaşlığından geliyordu. Burada Dar sosyalistlerin etkisinde olan çok sayıda asker bulunuyordu.

Sosyalistlere ilişkin inancını Stamboliyski nereden almıştı? Belki de seçim kampanyaları deneyinden. O zamanlar Dar Sosyalistler daha yatkın, ilkelerine daha bağlı çıkmıştılar. Bu nedenle Çiftçi Birlikleri çoğu kez oy yitirmişlerdi. Stamboliyski biriyle öteki arasındaki uzlaşamaz çelişkileri algılayamıyordu daha. Bu sessiz savaş eski canavar partilerin ekmeğine yağ sürüyor, burjuva partileri ise bu savaşı «böl ve egemen ol» ilkesine göre kullanıyorlardı.

Stamboliyski kendi deyimine göre «hayınlığa yakın davranan» eylemlerinde güvenlilik, kararlarında süreklilik bulunmayan, ikircimli duraksayan, böylece de Ferdinand'ın amaçladığı birliği zararsız duruma getirmek düşüncesinin gerçekleşmesini sağlıyan Çiftçi Birliği'nin parlamento grubuna çok kızıyordu. Önderlerini de zararsız duruma getirecektiler.

Onyedinci dönem Millet Meclisinin de süresi dolmak üzere idi. Seçim sorunu çıkıyordu ortaya, ama savaş zamanında seçimler. Burjuva partilerinin başkanları böyle bir şeyi düşünmekle bile ürperiyordular. Sosyal demokratlarsa bu konuda anayasanın açık olduğunu bu durumdan çıkış yolunun seçimden geçtiğini de diretiyorlardı.

Gerçekten kimi kez Stamboliyski de düşünüyordu ki orduda oluşacak herhangi bir çözülme ordu gerisindeki yönetimin yaygın bozukluğuna eklenince bir seçim tehlikelere gebedir, ama yitirilen savaştan daha büyük bir ulusal yıkım olur mu?

İşte Dragiev kürsüde. Aman tanrım nasıl da bir protestan nutku. Salt Dragiev yüzünden İsa bi-

le hristiyanlıktan tiksinebilir, onun felsefesinin tüm fırtınası yaşamın eski yapısından tek bir tuğla oynatmamalıydı.

Dragiev'e uzun uzun, arkadaşça bir mektup yazdı. Parlamento grubu anayasadan ufacık bir ödün vermesin diye, Bulgar halkının politik bilincine algılarının yerindeliğine inanıp akıllıca davransınlar diye ant verdirdi ona ricalar etti, inandırmaya çalıştı.

«Bu seçimleri kimin yapacağına bağlı Dragiev. Şimdiki liberal yağmacılar madem ki seçim yapmıyacaklar, kurulacak olan kesenkes bir demokratik hükümet, dahası tertemiz bir Çiftçi hükümeti olacak demektir, seçimler inanç ve huzur getirecek demektir. Cepheye de ülkeye de. Seçim bizi savaştan barışa ulaştıracak!»

Dragiev inandırmak istiyordu ki : «Millet meclisi ikilem arasında bulunmaktadır. Anayasa ve devrim. Anayasa bizim kutsal yasamız diye bildiriyordu, ama biz sözde yasal seçimlerin ne olduğunu biliyoruz. Bay Ganü önü çeken olursa ötesini düşünün. Biz Radoslavist, Stambolovist, Narodnak seçimlerinin tadını da biliyoruz, tümünün de savaş sırasında ne yapacağını bilemez miyiz? İkilemin bir ucu eşiğimize dek gelen devrim, ama bu daha da büyük bir bilinmezliktir. Hesabımızı iyi yapmak zorunluğundayız.»

Dragiev söylevinde genel çizgileriyle böyle bir görünüm çizmekteydi. Stamboliyski ise onun görüşüne ters düşüyor, bambaşka şeyler savunuyordu, çünkü karar anında kör döğüşüne son verebilecek devlet adamlarındandı. O doğru olarak şu anda yapılacak seçimlerin savaşa karşı barış için halkı birleştireceğini düşünüyordu. Ama, ne yazık ki, kendini kafese kapatılmış bir arslan gibi görü-

yor, dar hücresinde bir aşağı bir yukarı dolaşıyordu.

Onu cezaevinde ziyaret eden arkadaşlarına şöyle diyordu :

«Şimdiki mecliste bütün parti grupları uykuda, yalnızca Dar Sosyalistler gerçek eleştiri seslerini yükseltiyorlar. Oysa bunu bizim yapmamız gerekirdi. Çünkü yeri geldikçe kişisel yetki düzenine karşı savaşan biziz, en büyük muhalefet gücünü oluşturan biziz diye diye göğüslerimize vurarak övünüyoruz.»

cezaevinde dimitrov'la karşılaşma

Tartışmasız ileri sürülebilir ki Sosyal Demokratların dar sosyalistlerin etkinliği işçilere okumuş köylüler arasında giderek artıyor, derken Stamboliyski haklıydı. İşçiler de, köylüler de daha yeniyetmeliklerinden beri dar sosyalistlerin köylere katılan gruplarıyla ilişki kuruyorlardı. Çünkü sosyalistlerin başları üstünde Ekim devriminin sanı vardı.

Sosyalistlerin parlamento grubu bolşevik devriminin savunucusu oluyor, savaşa, Radoslavov hükümetine monarşizme karşı olduklarını açıklıyorlardı. Kararlarında ilkelerinde, bir ve birlikte idiler. Onların «İşçi gazetesi» aracılığıyla yaptıkları propaganda cepheye dek ulaşıyordu, ama kumandanlar bu gazeteyi kimi kez yok ediyor, ya da geri gönderiyorlardı.

Stamboliyski tüm bu olanlarla birlikte çiftçi grubunun da yanlışlarını, ilkesizliğini, kararsızlığını görüyordu. Dragiev'in, Turlakov'un, Hristo Stoyanov'un kulakların istekleri doğrultusunda olan politik bencilliklerini de görüyordu. Bir zaman-

lar parti disiplini, açık görüşlülük öngörü gerektiğinde, zayıf karakterli Muraviev'in zararlı ilişkiler içinde olduğunu, bununsa gizli saklı bir yanının bulunmadığını biliyordu. Kendisi tutuklu olduğundan elinden birşeycikler gelmiyor, onlara hiçbir şey veremiyordu.

Eski burjuva partilerinin elindeki tüm basın organları bolşevik devrimine karşı çıkmıştı. Onların tüm tepkisi, tüm kini belli oluyordu devrime karşı. Burjuvaların kökleri zamanla toplum gücüne dönüşerek uyanış devriminde yatıyordu. Botev'in sözlerine göre onlar: «Bir tek poliçenin bile zamanını geçirmeden ticaret defterleri üstünde geceliyorlardı. Romanovsk Rusya'sı için ağlıyorlar, Bolşevikleri düşlerini yıktıkları için lanetliyorlardı.

İşçi gazetesinin durumu başkaydı. «7 Kasım (25 Ekim) de Rus devrimi sağlam ve umut verici ellere geçiyor, diye yazdı bu gezete. Bundan sonra Rus cumhuriyeti yeni ve açık seçik çizilmiş olan yoluna sokuluyor. Bu yol barışın, ulusların üç yılı aşkın süredir çektikleri acılardan kurtuluşun yoludur.

Öte yandan Narodnik partisinin organı olan «Mir (Boris)» gazetesi «Bugün Rusya'yı çarmıha geren Bolşevikler anarşinin en büyük örneğidirler. Rusya'nın ne olacağı onların umurunda mı? Rusya onlar için vatan değil. Bolşevikler akılsız düşseverdirler, çok çileler çekmiş vatanlarını atmayı başardıkları dayanılmaz kötü durumun o denli güzel olduğuna inanıyorlar ki çevredeki tüm komşuların akılsızca intihara can attıklarını da sanmaktalar.» diye yazıyordu.

Bu başdöndürücü koro ortasında, öngörüden yoksun, kör inançla peşin kararlara boğulmuş, kendi ayrıcalıkları üstünde titreyen bir düzen başka türlü düşünülemezdi. Dahası Bulgaristan'a yerleş-

miş Beyaz Rus göçmeleri de türlü söylentiler yayıyor, Ruslara karşı bir havanın yaratılmasına yardımcı oluyorlardı.

Stamboliyski «çiftçi bayrağı»nın Bolşevik devrimine, Lenin'e karşı olumlu davranmasına seviniyordu. Gazetenin yayınladığı makaleler Bolşevik devrimini koşulsuz, kuşkusuz onaylıyorlar, devrimin görevleri, ilkeleri için propagandalar açıklamalar yapıyorlardı. Herşeyden önce barış öneriyorlardı, savaşan devletler arasında. Stamboliyski gazetenin bu tutumunu kendini cezaevinde ziyaret eden, belki de yazdığı yazılarını dışarı götüren insanlarla görüşüyordu.

«Çiftçi Bayrağı»nda şöyle yazıyordu

«Rus devrimi korkunç bir gerçeği ortaya çıkardı. Bu da halkı ezenlerin nice güçsüz olduğudur. Yüzyıllarca asillerin, çarların eliyle kurulmuş Rusya, bugün halk kitlelerince yıkılıyor.»

Başka bir sayıdaysa :

«Zamanımızın en büyük olayı Rus devrimidir. Devrimin dünya için ikili yararı var. Bir yandan insanlığın gelişmesini önleyen çarlığı yıkması, öteyandan barış sorununu ortaya çıkarmasıdır.»

Stamboliyski Rus devrimine ilişkin olan bu yazıları cezaevinde okurken rahatlık duyuyordu. Yiğit insanlar da var diye düşünüyordu. Çiftçi birliğinin üyeleri de vardı kudurmuşcasına haykıranlara basın organlarıyla karşı çıkıyorlardı. Stamboliyski, cezaevinde sendikacı milletvekili Georgi Dimitrov'un da bulunduğunu öğrenmişti. Ama anlaşılan, birbirleriyle karşılaşmasınlar diye polis müdürlüğü buyruğuyla tutuklular avluya iki ayrı bölük halinde çıkarılıyorlardı. Yanlışlıkla karşılaşacak olurlarsa eğer, aralarına cezaevi müdürü de katılıyor, sağlıklarını, birşey isteyip istemediklerini gereksinimlerinin karşılanıp karşılanmadığını

soruyor, bu sözde ilgisiyle ikisini de sinirlendiriyordu.

Daha sonraları Georgi Dimitrov : «Ben onunla sık konuşurdum,» diyecekti ama neler konuştuklarına ilişkin ne mektup, ne belge, ne anı var elimizde. Bu bizi çok daha sonraları, 29 Aralık 1947 yılında, Bulgar Çiftçi Halk Birliği kongresi önünde yaptığı konuşmaya götürüyor. «O gerçek bir halk çocuğu idi, orta halli yoksul köylülerin çocuğu. Demokrasinin, barışın savaşçısı. Bulgaristan'daki gelecek devrimin ta o zamandan bağlaşığı, bizim müttefikimiz, işçi sınıfının müttefiki.»

G. Dimitrov, bu konuşmasında ortaya koydu ki «Kendi kararlarıyla şimdiki kongremiz geçmiş ve gelecek arasında derin bir çizgi çekiyor.»

«Ben, kişisel olarak unutulmaz Stamboliyski'yi çok iyi tanıyorum. Birinci dünya savaşı sırasında atıldığımız ve uzun süre kaldığımız merkez cezaevindeydik, Stamboliyski Çiftçi Birliğine yandaş, bense politik arkadaşlarımla birlikte dar sosyalistlerdendik onlarda bizde halka karşıt olan Ferdinand politikasına karşıydık.»

Bu tanıklık şu sorunun su yüzüne çıkmasını sağlıyor: Komünistlerle çiftçiler arasındaki «birleşik cephe» ta o zamanlar birçok gönüllerde kurulmamış mı?

«Şu kürsüden size güvence verebilirim, inancım odur ki, Stamboliyski'nin bizim zamanımızda da yaşama şansı olabilseydi eğer, o 1923 yılından bu yana toplumsal gelişmenin tüm derslerinden hele hele büyük kurtarıcı Dünya savaşı derslerinden yararlanabilme olanağına kavuşsaydı, eğer o aramızda becerebildiğince ellerini sıvayarak kalemini alıp demir süngü gibi sözleriyle bu asalak burjuvayı sil süpür temizleyecek ilk kişi olurdu kuşkusuz.»

Stamboliyski için bir karabasan etkisi yapan kent ayrıcalığına karşıt köyün geri kalmışlığı G. Dimitrov'un öngörülü algısında yalnızca bir ilke olarak değil tarihsel bakımdan da bambaşka bir aydınlıkla belirtiliyordu. «Biz bir gelişim yolunda yürüyoruz» diyordu Bulgar Çiftçi Halk Birliği Kongresinde. «Bu ise bizi kent ile köy arasındaki sınırın yıkılmasına dek götürecektir. Öyle bir oluşuma doğru gidiyoruz ki, bunda kent ve köy kültürüyle kent ve köy arasındaki ayrım kaldırılacaktır. O zaman köyde oturup çalışmak şimdiye değin burjuvanın gördüğü gibi az değerli ya da küçük düşürücü gelmeyecek, tersine çok değerli ve saygın bir iş yapmak olacaktır.»

Stamboliyski, cezaevindeki üçüncü yılında yeni ve korkunç bir yıkımın artık kapıyı çalmak üzere olduğunu sezinliyordu. Devrimci Rus hükümetinin yeni Barış kararnamesini okudu, kararnamenin yürekliliğinden, haklılığından etkilendi. Bu kararname eski yalanlar çöplüğünü, iki yüzlülüğünü, baskıyı kaldırmayı ve yeni mutlu bir geleceği öneriyordu.

asker kaputunda korku

Bir kez «Haşmetli Çar Ferdinand»ın askeri okula uğrayışında —bu tür ziyaretleri çar büyük bayramda yapardı— yanındakilerle birlikte okul revirine uğradı. Orda tifodan yatan askeri okul öğrencisine hiçbir yana dokunmadan eğilip sordu :

«Kendini kötü mü hissediyorsun çocuğum?»

Hasta sayıklıyordu, hiçbir yanıt veremedi. İri iri açılmış gözlerle tanıyamadığı adama baktı, hızla battaniyesini çekip yüzünü örttü.

Haşmetli azarlanmışcasına biraz tedirgin oldu, ama çarçabuk kendini tutarak ekledi :

«Askeri hastaneye taşınsın!»

Çocuk hastanede öldü, çünkü bilgisizlik yüzünden hintyağı vermişlerdi ona.

Çar Ferdinand'ın subaylara gösterdiği ilgi onun duygusallığından ya da yufka yürekliliğinden değil, politik çıkarlarını gözetmesindendir, «drang nah osten.» (*) O taçlı büyüklerden olarak Wilhelm Almanyası düşleriyle yaşıyordu. Hele yüksek rütbelere doğru ilgisi olağanüstü artıyor, terfiler madalyalar savuruyordu. Onu pek saymıyorlardı, ama birden parlayan öfkesinden çekiniyorlar, onu sinirlendirmemeye çabalıyorlar, ona ilgisizce boyun eğiyorlardı. Çarın önünde boyun eğmenin yolu kışlalardan geçiyordu, askerlerin kafalarına «Çar ve vatana» hizmet ama öncelikli olarak çara hizmet düşüncesi çakılıyordu.

Stamboliyski sık sık şaşkınlıklarını belirtiyordu. Bu, babaları kendi yaptıkları çarıklarla dolaşan, anneleri kendi dokudukları kumaşlarla giyinen bu insancıklar nasıl da tutsak gibi boyun eğiyorlar, üstelik askerlik bilgisinden de yoksun bir Alman prensinin buyruğu altına nasıl da giriyordular. 1912 yılında Şipka manevralarında iki erin onu da ata bindirmeye davranması karşısında, Prens Nikolay Nikolaviç'in adamları önünde ağzından kaçıverdi:

«Bu ne budalalık!»

Stamboliyski şaşarıp kalıyordu, sosyal demokratların, darların tepkileri karşı savaşta ön plana çıktıklarını anladıkça, çiftçi Milletvekillerinin usulca durduklarını gördükçe üzülüyordu, meclis bir savaş alanı değil de bir kiliseydi sanki.

(*) Doğuya doğru büyüme. (Alm.)

Georgi Kirkov'un bakanlarla alay eden sözleri ezberindeydi :

«Dünyadaki Bolşevizme bu karton kılıcınızı sallayacağınıza Bulgaristan'ın ciddi ve önemli sorunlarını çözmeye çalışsanıza!»

«Sağolun» diye düşünüyordu Stamboliyski, biraz da üzülerek. Üzüntüsü olayların sessiz bir seyircisi olarak kalma zorunluluğundan, başkalarının kendinden önce davranmasından ötürüydü.

«Siz belki de görmediniz, olayların ötesindesiniz çünkü» diye sürdürüyordu Kirkov. «Eğer bir zaman sonra başlarımızı alaşağı etmezseniz olacaklara yalnızca bir tanık olacağız.»

Bir başka ses ekliyordu:

«Bulgaristan'da başların alaşağı edilmesi kolay da, yeni bir baş bulunması zor.»

«Sizin sansürünüz kudurmuş gibi» diye sesleniyordu, çiftçi milletvekillerinden biri. Sayısız yerleri bomboş, sayısız bırakılmış bir gazeteyi gösteriyordu eliyle, «baksanıza «Çiftçi Bayrağı» neye benziyor?»

Ne var ki sansürden yalnız «Çiftçi Bayrağı» değil, «İşçi Gazetesi»de zarar görmekte idi. Gazeteler üç ayrı yerde üç ayrı çeşit sansür ediliyordu. İlk kez genel sansür kurulunca gözden geçiriliyordu, ki bu kurulda çeşitli dallardan olan profesörler ile Al. Balabanov, Boyan Penev, Kiril Hristov, Dobri Nemirov gibi yazarlar vardı. İkinci olarak çeşitli ordu kademelerinde, üçüncü olarak da polis te.

Genel sansür kurulu her sabah kahvesini «Bulgariye kahvesi»nde içiyor, yemeklerini özel askeri yemekhanede yiyordu. Onca güzel yemekleri görünce ozan Kiril Hristov hayranlıkla haykırmıştı:

«Şeytan alsın, ister misiniz başka bir konu atsınlar ortaya.»

«İvan senden bir ricam var dilerim çözümleyesin» diye millet meclisinde yalın asker mektuplarını okuyordu Vasil Korolov. İşçi gazetesi'nin matbaasına git de söyle. Bana gazete yollamasınlar, çünkü bölükten bize vermiyorlar alanları da cezalandırıyorlar cabadan.»

Başka bir asker şöyle yakınıyordu :

«Gazetemin ters geri yollanmasındaki nedenin ne olduğunu bulmakta şaşırıyorum. Altı aylık abone parası ödemiştim de şimdiye değin yalnızca bir tekini almışım...»

Bir subay da şöyle yazmıştı :

«Gazetemin yollanışı derhal kesilsin, kalan para da öksüzlere yardım fonuna gönderilsin.»

Ordudaki ürkünün niteliğini belirten başka belgeler de okunuyordu :

«İzine çıkanların hepsinin de gidişleri ve dönüşleri sırasında mektup v.b. için üzerleri aransın. Her erin, her subayın geçmişi öğrenilsin.»

Polis merkezindeki bir belgede şöyle deniliyordu :

«Size bildiriyorum ki, ülkede sosyalist eylemler genellikle güçleniyor, hem de Rus devrim hükümetinin siyasal eylemleriyle bağlantılı olarak...»

Kolarov sözleriyle uyarıyordu :

«Savunma Bakanı askerlere «sosyalist canavarlar» dedi. Bunu unutacak değiliz.»

«Muhbirlik, kışkırtıcı ajanlık ülkemizde kök salmıştır bugün. Muhbirler de, kışkırtıcılar da Bulgar halkı için tehlikedir. Günümüzde, Bulgaristanda en az yedi muhbirlik merkezi var.»

Sağcılardan bir ses yükseldi :

«Ordunun maneviyatını bozmaya çalışan herkesi ipe çekeceğiz.»

Dar sosyalist grubundan da :

«A», dedi bir ses. «Böylece orduda rüzgar eki-

yorsunuz, yarın ordu arasında fırtına çıkarsa şaşmak olur mu?»

Vasil Kolarov, kürsüden sesleniyordu:

«Bir hafta önceki divan-ı harp Trakya ikinci tümeninden tam yirmi bir askeri ölüm cezasına çarptırmış. Cezalananların hepsinin de ya sosyal demokrat ya da onlara yakınlık duyanların olması dikkate değerdir.»

Stamboliyski, daha savaşın başlarında 27. Çepino alayındaki ayaklanmayı, on yedi askerin kurşuna dizilmesini anımsadı. Bu iki olay arasında bir bağlantının olduğunu söylüyordu kendi kendine. Askeri mahkemeler durmadan ölüm cezasına çarptırıyorlar, küçük olaylar, örneğin izinden dönüşü bir iki saat geçirmek gibi olaylar nedeniyle bile savaştan sonra uygulamak üzere iki üç yıl ağır hapis veriyorlardı.

«Tanrı aşkına» diye düşünüyordu Stamboliyski. «Savaş sonu sağlam bir hapis cezasının kendini beklediğini bilen hangi asker «çar ve vatan» için canını vermeye savaşa girer?»

Gerçekten de tüm monarşilerde olduğu gibi askeri mahkemelerinde böyle yarım akıllılarından kurulduğunu düşünüyordu. Cephedeki bozgun haberleri duydukça onlardaki bozgunun tablosunu belirleniyordu.

Haklı olarak sözü şöyle bitiriyordu Kolarov:

«Savaş yeni bir döneme girmiştir. Müzakeresi yapılan milyarlık kredinin savaş yerine barış kredisi olmasını dilerdim.»

Olaylar Kolarov'un, Blagoev'un, Kirkov, Dimitrov'un öngörülerine uygun gelişiyordu. Bu Mihaylov'un anlatımına göre bir «Bozgundan Çöküntüye» idi.

Kolarov açıklıyordu :

«İşçi sosyal demokratik partiye karşı kampan-

ya Rus devriminden bu yana daha çok güçlendi. Bir süreden beri, yalnızca Rusya için değil bütün dünyadaki uluslar için bir tehlike saydıkları Bolşevizme karşı Bulgaristan'daki partilerin hepsinin de saldırıya geçtiklerini görüyoruz.»

«Hayır» diye düşünüyordu Stamboliyski «partilerin hepsi değil. Halkçı çiftçi birliği Rus devrimine karşı değil.»

Bu onun görüşüydü, ama parlamentodaki arkadaşlarınca paylaşılıyor muydu? Dragiev, Turlakov, Tomov katılıyorlar mıydı? İşte derin kuşkularının sorusu.

Stamboliyski Rus devrimine uluslararası büyük bir olay gözüyle bakıyordu. Bulgaristan üzerinde şimdilik bir etkisi olamıyacağını da biliyordu. Çünkü Bulgaristan'ın herşeyden önce bir çiftçi ülkesi olduğunu, Bulgar köylüsününse toprağına bağnazca bağlandığını, toprağını gözü gibi korumaya hazır olduğuna inanıyordu. Burada düşünceleri dar sosyalistlerinkiyle çelişiyordu, çünkü onlar devrimi kendilerine göre kabul ediyorlar, tüm parti teşkilâtlarını devrimin savunulmasında kullanıyorlar, genellikle de Bulgaristan'ın savaştan çıkması ve bütün dünyada barışı sağlamak için uğraşıyorlardı.

Stamboliyski'nin karşısına şu soru çıkıyordu. Cezaevinin havasını bozan, karabasana dönüştüren bu zıtlıkları nasıl uzaklaştırmalı?

Kolarov partisinin görüşünü:

«Biz Balkan savaşına karşıydık» diye belirtiyordu. «Başından sonuna değin şimdi de savaşa karşıyız.»

«Ne var ki çiftçi birliği de aynı durumda mıdır?» diye düşünüyordu Stamboliyski. «Balkan savaşına da, şimdiki savaşa da karşı mıdır? Bu iki politik gücün birlikte, ya da hiç olmazsa birbirine

koşut olarak eyleme geçmeleri doğal ve yararlı olmaz mıydı? Aralarındaki düşmanlık neyin yüzünden?»

Kolarov sürdürüyordu:

«Biz savaşa karşıyız, her zaman da karşısında olacağız, savaş bitinceye değin bu böyle, savaş bittikten sonra da karşı çıkacağız. Ta ki bizde, tüm ülkelerde uluslararası anlaşmazlıkları silâh gücüyle çözümlemeyi olanaksız kılacak koşullar yaratılıncaya değin sürecek tutumumuz.»

Stamboliyski, Blagoev'in dar sosyalist partisinin yalnızca işçiler arasında değil, köy gençliği arasında da etkinlik kazandığını açıkça görüyordu.

Köy gençleri liselerde okurken kitlelerce marksist birliklere giriyordular. Anlaşılan tarihsel gereklilik, genç insanlardaki yeni bir şeylere özlem, duyuruyor, diyordu kendi kendine.

«Sosyal demokratlar» diye düşünüyordu «olayları akıllıca değerlendiriyorlar, geleceğin bilicileri (kâhin) gibi konuşuyorlar, bildikleri de gerçekleşiyor.»

Kendini de öngörülü bilirdi Stamboliyski, bu yüzden cezaevine tıkılmamış mıydı? Ama aralarında bir ayrım vardı, Stamboliyski genellikle yaşam denizinden öğreniyordu, sosyal demokratlarsa tarihten. Onların kendi ideolojileri vardı.

Kolarov'un sözleri Stamboliyski'yi çok etkilemişti:

«Kuşkularımı şöylece ortaya dökebilmek için kendi kendime izin veriyorum. Acaba diyorum, şu çok vatansever olan özgürlük ve ulusal ülküler için koşuşturan Bulgar burjuvası ve burjuva iktidarı işçilerin köylülerle birlikte kuracağı iktidar aracılığıyla tehlikeye düşerse eğer, büyük bir ha-

yinlikle öteki burjuva devletlerinin silâhlı müdahalesini istemeyecek midir?»

Gerçekten de, su alan gemiyi fareler nasıl terk ederlerse, içgüdüleri geminin batacağını farelere nasıl bildirirse böylece kapitalın ustaları, parababaları, tefeci faizciler de paralarını tehlikesiz ve güvenli olacağı İsviçre'ye aktarıyorlardı artık.»

Ama, Kolarov'un Bulgar Burjuvasına gözdağı olarak ileri sürdüğü «yükselmekte olan işçi köylü iktidarı» acaba bildirgeden aldığı salt bir nitelik mi, Rus devriminden aldığı bir ders mi?» diye düşünüyordu Stamboliyski.

31. Kozloduy alayındaki askerlere ilişkin anlatılanları ilgiyle dinliyordu. Ön cephelerde bulunan otuza yakın asker başlarındaki komutana düşman mevzilerine saldırmak istemediklerini söylemişlerdi. Bir başka cephenin çeşitli kesimlerinde ceza almış kimi askerler de açıkça: 15 Eylül bozgununun, Bulgaristan'ın savaşa katılmasının üçüncü yılında, sabırlarının sona erdiğini yorgunluğun son kertesinde olduklarını insan öldürmenin, kanlı yaralar açmanın, anlatılmaz acılar vermenin sonu gelmesi gerektiğini açığa vurmuşlardı.

«Olabilir mi» diye soruyordu **Stamboliyski.** «Hoşnutsuzluk oralara dek mi vardı?»

«Tasarlıyamazsınız bile Bay Stamboliyski. Açlık yoksulluk dahası aptalca buyruklar askerlerin de subayların da canına tak etmiş. Herkez durmadan soruyor: Nereye gidiyoruz?»

«Her yanda görülmeyen ellerle '15 Eylül' sözünü yazılmış göreceksiniz. Vagonlar, kamyonlar, daha daha silâhlar üstüne bile. Yetkililer ya kaynağını bulamıyorlar bu yazının, ya da görünüşe göre böyle suçsuz bir propagandayı ciddiye almı-

yorlar. Oysa yazanlar nasıl da ciddiye alıyorlar çünkü genel bir şey bu görülmeden sessizce.»

Stamboliyski'ye Mayıs 1918 tarihli, yalnızca üç satırdan oluşan bir bildiri gösterdiler:

Uyumayın arkadaşlar!
Eğer uyursak ölüp gideriz,
Hiç bir zaman saldırmak yok!

Böyle «15 Eylül Komitesi» diye birşey var mıydı? Kimbilir. Belki de doğrusu bilinçli bir askerin düşüncelerinde vardı. Madem ki bir kez onu bir duvarda ya da bir tahta perdede, en kıyı bucak bir Makedon köyünde, yazılı görmüştüler... Bu belki de çileli askerlerin «telsiz telgrafıydı». Ve onlar oldukça uzun bir süre veriyordular. «Şu yukardakilere» yıkımı önlemeleri için, çünkü yüksek yerlere oturmuş vatanseverlerden daha çok vatanseverdiler.»

Cezaevinin dar hücresinde sözüm ona gezinirken böyle düşünüyordu Stamboliyski. Onun imgesinde olaylar çok daha korkunçtu, çünkü olaylarda yapıcı değildi.

Beşinci piyade tümeninden ceza yemiş askerlerin ilettikleri bildiri onu epeyce ilgilendirdi. Bulgar çiftçi birliği yandaşlarına da imzalattırılmıştı, şöyle sesleniliyordu:

«Askerler! Sevgili arkadaşlar! Bugün size bu üzünçlü yazıyla, zamanınızı neyle geçirdiğinizi, kendinizi neyle avuttuğunuzu sormak için sesleniyoruz... Bizim canavar yöneticilerimizce, büyük burunlu çarımız ve aşağılık Radoslavov'un pis hükümetince Avusturya - Alman imparatorluğuna satılmamız üç yıla yaklaşıyor...»

««Haydin, sizin iradeniz ve Tanrının yardımıyla şu bizim güzel uykumuzdan uyanalım. Kendimiz için olduğu gibi sevgili evlerimiz için de, yaşamamız için emeklerimiz için özgürlük isteyelim.»

...«Şu meyvesiz ağacı kurutmak için onu ayakta tutan derinlerdeki köklerini köreltmeliyiz.»

Stamboliyski yadırgı bir duyguyla doluydu. Alnında terler belirdi. Demek ki herşey yitip bitmiş değil! diye kararını verdi. Yüreğinden kanın fıskıyeden fışkırırcasına bir basınçla aktığını duyuyordu. Tüm cezaevi çevresinde döndü döndü, derin bir soluk aldı durdu.

Orada, «bizim savunucumuz Aleksandr Stamboliyskidir» diye adından söz edildiğini duydu.

Bir an için tutukluluk duygusundan arındı. Kendini özgür sanıyordu ki bu durum gardiyanın gelerek ona bir mektup uzatmasına değin sürdü. Mektubu aldı, adamın yüzüne sorarcasına baktı. Gardiyan diyordu ki ona:

«Sizin adamınızdan!»

sudan daha sessizce
çimenden daha alçacık!

Stamboliyski beklemesi gereken alaca karanlık salona girdiğinde, Çar Ferdinand'ı bir manevrada gösteren duvardaki tabloya bakarak, bir koltuğa oturdu. Beyaz atın üstünde kendine güvenli parıltılı görünüyordu çar. Sanki bir manevradan değil de kazandığı bir savaştan dönüyor gibiydi. Evet bir zamanlar kendisinin de söylemeyi sevdiği «san ve büyüklüğün en üst kademesinde»ydi. Onu şimdi, son görüşmelerinden üç yıl sonra, nasıl görecekti acaba?

Bir kapı açıldı, dipte bir yerden salona ihtiyarlamış ağırmış elinde ağır abanoz bir bastonla çar Ferdinand girdi birdenbire. Eylül'ün ilk nemli geceleri eski romatizmalarını depreştirmişti. Ya-

şının gerektirdiğine uyarak ağır ağır yapmacıksız yürümekteydi.

«Ne denli değişmiş» diye düşündü Stamboliyski. «Tanınmayacak duruma düşmüş neredeyse. Sudan daha sessizce, çimenden daha alçacık!»

Sonra saygıyla ayağa kalktı, onu yüreklendirmek için yumuşak bir sesle:

«İyi günler haşmetli!» dedi. «Savunma bakanının yanında beni görmek istediğinizi belirtmişsiniz, bakan bildirdi ben de buyruğunuzdayım.»

«Günaydın Bay Stamboliyski.»

El sıkışıp birbirlerinin yakınına oturdular.

«İşte biz yine görüşüyoruz...»

«Üç yıl sonra haşmetli!»

«Üç fırtınalı yıl sonra.»

«Trajik bir saatte yine.»

«Hem de çok trajik.»

«Trajedi ise benim daha 4 Eylül 1915 yılından gördüğüm gibi, kesinlikle iflâs etmiş bir politikanın sonucu olarak gelişmekte.»

«Evet trajik sonuç tam sizin isteğinize göre...»

«Eğer benim istememle böyle büyük olaylar ortaya çıkabilseydi, ben size trajik olayın tersini gösterebilmek için hemen şimdicik olaylarda bir dönüşüm yaratırdım.»

«Sizin yeraltı direniş çabalarınızın sonucuna sevininiz Bay Stamboliyski, bunların tümü sizin meyveleriniz.»

«Benim mi?»

«Elbette sizin... Siz aralıksız ve düzgün bir biçimde cephenin çökmesi için eylemde bulunuyordunuz, en sonunda ulaştınız sonuca işte, büyük sonuca.»

«Haşmetli, sizinle olan 4 Eylül 1915 deki ilk karşılaşmamızdan sonra ben ölüme bedel bir hapisle yargılanarak cezaevine atıldım. Üç yıldır ora-

dayım. Ancak bu gün öğleden önce saat onda çıktım, siz biliyorsunuz orada en adi suçlu gibi tutuldum, en kötü cezaevlerine sürüldüm, özel politik cezaevlerinde gözetim altında tutuldum. Kimseyle görüştürülmüyordum.»

«Ama siz yazıyordunuz.»

«Yazmak denirse yazıyordum ama yazılarımın üstüne keskin kılıçlar benzeri bin sansür sarkıyordu tepeden... Benim seyrek ziyaretçilerimle rastgele konuşmalarım tek sözcüğü atlanmadan valiye, başbakana ulaştırılıyordu. Öyleyse en sıkı gözetim altında olan Bulgar tutkulu olarak ben nasıl olur da cephedeki bozgunların sorumlusu tutulurum? Bu cephedeki kargaşalıklara ilişkin her türden suçlamayı red ediyorum. Ne bunu istemişimdir, ne de olanağım olmuştur...»

«Ama bütün bunları sizin arkadaşlarınız yapmışlar...»

«Hangi arkadaşlarım, parlamentodaki çiftçi grubundakiler mi?»

«Evet...»

«Yok, bu dediğiniz gerçeğe hiç de uygun değil. Arkadaşlarım birşeyler yapacak, becerecek kimseler değil, bu nedenle onları suçlamak günah olur. Bildiğiniz gibi bizim bütün parlamento gruplarımız biçimsiz, cansız ahlâkı bozuk kitleyle birleşirler, Liberal çoğunluk diye adlandırılan bu kimseler zamanın ve olayların kendilerini ölü arabasına atmasına değin beklerler. Onları hiçbir şeyle suçlamamanızı dilerim.»

«Öyleyse cepheyi kim karıştırdı?»

«Zaman, olaylar, mutsuz durumlar ve düşmanın gücü işte...»

«Nasıl işte, ne demek istiyorsunuz?»

«Haşmetli, 1915 yılındaki karşılaşmamızda ba-

na Bulgar askerinin üç yıl dayanabileceğini söyleseydiniz gülerdim ben. Ama siz de inanmıyordunuz buna, savaşın sonuna yaklaştığını sanıyordunuz. Çünkü bunu o günlerdeki bildirinizde de söylemiştiniz. Bulgar askeri gerginliğin bütün evrelerini yaşadı, çözümleme kaçınılmaz olmuştu.»

«Ah! Ama biraz daha dayanması gerekiyordu.»

Konuşmanın temposu kırgınca ama kesin sapmalar yapmadan sürüyordu. Bir zamanki çarın büyüklük hastalığından iz yoktu. Gerçekten de büyük yıkımlara uğramış biri benzeri yıkılmış gibiydi. Kaygılıydı. Son sözlerini kendine konuşurcasına söyledi, acılı bir iççekişe benziyordular.

Stamboliyski:

«Bu ne zamana değin sürecek» diye başladı yeniden. «Ben de, Bulgar askeri de ne zamana değin sabretmemiz gerektiğini bilmek istiyoruz? Almanya'nın saldırı gücünün durdurulduğunu biliyoruz ama direnme gücünün kaç yıl sürebileceğini bilebiliyor muyuz?»

«Bu sorular acı veriyor...»

«Bulgar askerinin ruhuna saplanıp onun hastalanmasına neden olan ilk kama Kuzey Dobruca için yapılan Bükreş anlaşması oldu, ikinci kama Meriç sorunuydu ki genellikle Türkiye'nin bizim için ileri sürdükleriyle ilgili sorunlar. Beklenmedik bir anda ortaya çıkan bu sorunlar yüzünden Bulgarların hepsi de Bulgar diplomasisinin tutarsızlığını anladı. Hükümetteki ordudaki hırsızlıkları da eklersek...»

«Ama liberallerin hükümeti gitti, şimdi yeni hükümetimiz var.»

«Evet güçsüzlüğün, ikircimliliğin, korkunun, partizanlığın, durgunluğun hükümeti.»

«Böyle mi düşünüyorsun?»

«Evet! Şu sonu gelmeyen kral buluşmalarını karşılamalar, geçirmeler ve ateşe yağ dökmeler için bir hükümet.»

«Bu buluşmalar yalnızca Bulgaristan'ın iyiliği için değerli konuklarladır.»

«Bunlardır haşmetli, acı gerçek, daha da acı sonuçlar getirecektir. Ama bir an için olsun bu sorunu düşünmeyelim artık.»

Büyüyen sessizlikte Ferdinand gözlerini kaldırıp Stamboliyski'ye baktı. Bir büyücü, bir bilici benzeri olayları önceden görebilen adam ne söyleyecekti daha?

Stamboliyski aynı düzgün biraz da üsteleyen sesiyle sürdürdü:

«Haşmetli, size açıkça söyleyim ki benden bir yıl sonra cezaevine gelmiş olan politikacıların hepsi de hapis dururken ben dışarda olmakla tedirginlik duyuyorum. Ben bana gösterilen bu özel hoşgörüye karşın onlara düşmanca davranılmasındaki nedeni anlayamıyorum. Benim bu arkadaşlara ilişkin insanlık borcum onların da derhal salıverilmelerini istemek ve bunu üsteliyerek yinelemek olacaktır.»

«Ben onları da bıraktım.»

«Yalnışınız var haşmetli. Ben savunma bakanının yanında iken benden başka kimsenin bırakılmadığını öğrendim.»

«Size gereken buyruğu imzaladığımı, serbest bırakıldıklarını söylüyorum ben...»

«Yineliyorum yalnışınız var. Size belgeler sunulmuştur ama daha imzalamış değilsiniz. Sizin işleriniz çoktur, imzalamayı unutmuş olabilirsiniz.»

«Beni anlayınız Bay Stamboliyski, az önce imzaladım.»

«Bunlar benim en iyi düşünce arkadaşlarım.

En başta Dr. Rayko Daskalov. Durumu böyle olan herkes için uğraşmak boynumun borcu.»

«Bu size onur verir.»

«Yaşamda önemli olarak iki çeşit insanın olduğunu anladım. Kahramanca işler yapanlar, bunların cankurtaranlarıyla sevecen yürekle görevini yürütenler. Bir örnek vereyim isterdim bu konuda, çünkü burası içinde acının, ahlaksal görev ve kahramanlığın gerekli olduğunu görmekteyim.»

Ferdinand hiçbir yanıt vermedi. Bu konuyu derinleştirmeyi zamana bırakıyordu. Dedi ki:

«Çok büyük bir kuraklık bastırdı ortalığı, hatta Vardar ırmağının bile suları azalmış. Siz Vardar'a doğru, Makedonya'ya gitmiş miydiniz?»

«Hayır haşmetli, gitmem gerektiği zaman cezaevine atıldım.»

«Ne güzel yerler! Tüm bu güzellikleri, zenginlikleri bir tepsiyle sunarcasına Bulgaristan'a sunmayı becerdim. Ama bir anda yitirdi elinden!»

«Büyük talihsizlik haşmetli, ama sessizlikle dayanılması gerek. Bulgar silahı bu toprakları aldı ama sonunda geri vermesi gerekti...»

«Bu utanç ilk önce Bulgar diplomasisinin, sonra askerin.»

«Neden?»

«Çünkü bu diplomatlar uzun süre Bulgar askerinin geleceğiyle oynadıktan sonra onun gereksinimlerine, akıl almaz bir vurdumduymazlık gösterdiler. Bulgar askeri cephede üç yıl dayandı...»

«Gerçekteyse altı yıl.»

«Evet, daha önceki savaştan beri. Buna karşın çok sabretti, çok bekledi. Cephedeki durum dayanılmaz olduğunda, bir yığın nedenle yüklü ev sahibinin kiracısına davranışını gösterdi. Daha üç yıl önceden, barış imzalamaları için, yöneticilerine uyarıda bulunmuştu...»

«Ben bunu bilmiyordum.»

«Haşmetli, ben gözaltında bulunan bir tutuklu olarak bunu öğrenebildikten sonra, nasıl oluyor da size ulaşamasın?»

«Peki ama ne yapmam gerekli. Bunu çok düşündüm, hiç bir çıkar bulamadım.»

Olayların baskısından ezilmiş, kendisiyle soyu için korkuyorcasına ruhsal bir yıkılışta gibiydi sanki. Şimdi en büyük düşmanından akıl danışıyordu. Bir kralın böylesine görünmesine acıdı Stamboliyski:

«Daha çok düşünülecek yanı yok. Ama tez yasalara uygun davranmak gerek. Sorunun yanıtı sizce verilmiş gibidir. Savunma bakanı bir uzlaşma ve barışma önerisine hazır olduğunuzu söyledi buna razı mısınız?»

«Peki ya siz ne diyeceksiniz?»

«Ben bu düşünceyi tümüyle onaylıyorum. Akıllıca olanakları var. Kesinlikle başka bir çıkış yolu yok. Savaşın süregitmesi Bulgaristan'ın yok olması demektir.»

«Düşmanlarımızın sözleri ne olacak?»

«Duyacağız hepsini. Sanıyorum ki 1915 yılındaki sınırlarımıza dönmemizi, silahlarımızı bırakmamızı, şimdiki müttefiklerimizden ayrılmamızı isteyecekler.»

«Bunu nerden bilebilirsiniz?»

«Mantık ve sağduyuyla, başkaca bir nedeni yok.»

«Ama bu bir teslimiyet olur!»

«Tümüyle teslimiyet!»

«Utanç verici ama!»

«Ne var ki kaçınılmaz!»

«Bu da sizi tedirgin etmez mi?»

«Bir Bulgar olarak derinden yaralıyor, bir politikacı olarak hayır tedirgin etmiyor, çünkü çok

öncelerden görmüştüm olacakları ve bu acı sonucu beklemekteydim. Eğer zamanında tek tek barış imzalayabilecek akıllı, yiğit insanlarımız olsaydı ülkemizde bu durum önlenebilirdi.»

«Bu düşünülemezdi bile, olanaksızdı.»

«Ama olabildi işte.»

«Bu korkunç bir hayınlık olacaktı ta o zamandan, bense bunu yapamazdım.»

«Sorunun tümü de burada düğümleniyor ya... Ben size içinizi açtığınız için teşekkür ederim. Siz Almanla birlik olarak savaşta bir kumar oynadınız.»

«Başka türlü yapamazdım.»

«Salt bunun için işte, ben her zaman için, savaşın ta başından beri tümüyle sizce onaylanmış, sizce belirlenmiş bir dış politikanın yansıması olduğunu, ancak olağanüstü bir dönüşümle içteki ya da dıştaki bir olayla değişebileceğini ileri sürüyordum.»

«Bulgar tacını kabullenişim bu politikanın adınaydı, kabullendim ve merkez güçlerine bağlı bir dost olarak kalacağım. Benim damarlarımda soylu kanı akıyor.»

«Siz düzelmezsiniz.»

«Evet hep öyleyim, çünkü yakınmak nedir bilmem ben.»

«Sizde köylü kabalığı var.»

«Ama soyludaki ahlak bozukluğunu bilmiyorum.»

«Siz akıl almaz biçimde gözüpeksiniz.»

«Çok haklı olarak!»

«Sizin dilinize dayanılmaz.»

«Ama benim yüreğimi de, ruhumda tutuklamaya kalkmışlar!»

«Siz bana karşı en kabasından gözdağı veriyorsunuz!»

«Buna karşın benim elimle saçınızın bir kılı bile dökülmedi.»

«Sizde algı ve esneklik yok, halâ da değişmiş değilsiniz.»

«Yazıklanmak, yakınmak için artık çok geç haşmetli. Ben cezaevinin dışındayım artık, dahası bundan böyle yapacağınız benimle ilgili değerlendirmelerin yanlış olacağını da sanıyorum. Ben gücümün doğurunda olduğumu duyuyorum kendimde. Cezaevinden çıktıktan sonra beni, buraya sizinle görüşmeye çağırmış olmanız beni çok iyi değerlendirmeye çalıştığınızı, benimle ilişkili ya da yeteneklerime ilişkin olumlu bir düşünce içinde olduğunuzu açıkça gösteriyor. Ama yine de size daha sağlıklı kanıtlar vermeye çalışacağım.»

«Kanıtlar! Ne kanıtlarıymış?»

«Zamanla göreceksiniz. Ama yine de şu yakıcı konuya dönelim artık. Şu anda yapılması gerekli olan nedir? Hiç düşünmeye gerek yok, zaman geçirmeden anlaşma onayınızı vermeniz için üsteliyorum, daha çabuk veriniz, çünkü vatan için bu değerli gün de yitip gitmesin.»

Koltuğun kıyısına yapışan eller zor bir çıkmazda gibi kıvrılıp oraya kenetlendiler.

«Ah, durumum nice ağır. Veriyorum kararımı, verdim...»

Sonra kendi kendine konuşuyordu sanki:

«... ama ben yaşadığım sürece merkezi güçlere bağlı kaldım. Ben onlardan hiçbir zaman ayrılmamaya kararlıydım, kesinlikle kararlıydım...»

«Haşmetli, merkez güçlerine karşı bağlılığınızdan hiç mi hiç kuşkulanmıyorum. Bunu ben daha seferberlik ilanından önceki buluşmamızda anlamıştım bile. İkimiz arasındaki sert anlaşmazlık da bu konudan çıkmıştı.»

«O zaman siz beni tahtımdan olmakla değil başımdan da olmakla ürkütmeye kalmıştınız...»

«Sizin başınızla benim kellemi bırakınız haşmetli. Geçmişe bir sünger çekelim. Şimdiki sorunumuz Bulgaristan'ı kurtarmak.»

«Ah, nice emek verdim, nice zorluklar çektim, hepsi de bir anda boşa gitsin ha!»

«Yazgı bu!»

«Uğursuz yazgı!»

«Bundan böyle ne yapmayı düşünüyorsunuz haşmetli?»

«Ne mi? Siz ne düşünüyorsunuz söylesenize...»

«Kabinenin düşmesinden söz ediliyor, bunun şu anda yapılmamasını yeğlerdim. Sonu gelmez pazarlıklar başlayacak, zamansa uzatılmaya dayanamaz.»

«Halk sizi istiyor, bunu biliyorum, ama bu günkü hükümetin dış ülkelerde etkinliği var.»

«Ben iktidar için açgözlü değilim, hiç olmazsa bunu bilesiniz, ama olayların onu bana zorla kabul ettireceğini de görüyorum.»

«Siz hanedana karşısınız.»

«Bunun için ne gibi kanıtlarınız var?»

«Biliyorum.»

«Evet, ben halk yönetimine yandaşım.»

«Siz bütün hanedanı kovmak için yalnızca uygun koşulları gözetiyorsunuz.»

«Haşmetli sizin soyunuzla öteki hanedanların ortak sorunu doğmakta olan yeni bir dünyanın sorunlarındandır. Bana gelince halk yönetiminin bir hanedanın varlığı yanında da kurulabileceğini sanmaktayım, bunun tersi de olabilir. Bir cumhuriyette kişisel yönetim ve onun çıkar çevresi yer alabilir. Yinelemek istiyorum ki hanedana, özellikle veliahta karşı hiçbir düşmanlık beslemiyorum. Veliaht, kendisini izleyecek her hangi bir devlet biçi-

minde yer alabilecek eski politikacıdan daha hoşgörüyle karşılanabilir.»

Ferdinand geleceğin adamı olacağına inandığı bu adamdan bu türlü sözler duymak istiyordu belki de. Yüzü gevşedi, kasları düzeldi, sanki kendisini kaygılandıran sorulara istediği yanıtı almış gibiydi. İçtenlikle konuştu :

«Bay Stamboliyski. Siz iyilik bilmez bir adamsınız. Bir buçuk saatten beri konuşuyorsunuz da, sizi cezaevinden çıkartışıma bir teşekkür için olsun zaman ayırmadınız.»

«Haşmetli size teşekkür etmemi gerektirecek birşey için borçlu olduğum kanısında değilim. Ama yapılan yanlışlıklar için özür dilenebilir. Tutukluluğum gibi salıverilmemi de olağan karşıladım. Ne birini, ne de ötekini bekleyip istemedim sizden. Siz bugün, vatanda büyük bozgunlar beklerken, salıverdiniz beni. Cezaevinin eşiğini aşıp da dışarıya ayak basar basmaz gördüklerimin tümünden büyük bir ağırlık, büyük bir üzüntü duydum. Bu andan başlayarak bir bulgar olarak, bir politikacı olarak büyük bir sorumluluk taşıyorum. Siz beni gecikmiş, trajikleşmiş, dolayısıyla bana sevinç yerine üzüntü getiren bir zamanda salıverdiniz.»

«Şimdi ne yapmayı düşünüyorsunuz?»

«Sizin bu soruya ilişkin düşünceniz ne? Ben bütün uğraşılarımı vatana özgülemeyi düşünüyorum.»

«Nasıl yani?»

«Her yola baş vurarak cephenin sağlamlaştırılması gerek ki önerileriniz kabul edilinceye değin dayanabilelim.»

«Bu zorunludur.»

«Daha sonra cepheden koparak Sofya'ya doğru gelmekte olan şaşkın kümelerin birbirleriyle

kapışmasınlar, ortalığı yıkmasınlar diye durdurulması gerekli.»

«Bunun için savunma bakanıyla konuştunuz mu?»

«Evet, şu sonuca vardık. Ben arkadaşlarımla birlikte bir an önce parti gruplarıyla, bakanlıklardaki adamlarla konuşup etkilemeye çalışacağız, onları yatıştırıp mantıklı olmaya çağıracağız. Sonra da ben cephenin en tehlikeli uç noktasına gideceğim. Bu göreve hazırım.»

Karşısında duran büyük yığın davranışa geçti birden, sanki bir güç gelmişti ona. Ferdinand umutla, coşkuyla az kalsın yerinden fırlayacaktı. Salondaki alaca karanlık yoğunlaşıyordu, çar kendisi kalkıp elektriği yaktı. Sonra oturmakta olan Stamboliyski'ye dönerek ellerini uzatıp konuştu:

«Çok güzel bir düşünce bu Bay Stamboliyski. Verin elinizi de sıkıp kutlayayım sizi. Gidiniz, gidiniz Bay Stamboliyski, çok çabuk gidiniz!»

«Gideceğim, iyi ve yararlı bir iş yapmaya çalışacağım.»

«Gidiniz Bay Stamboliyski.. Gitmekle ne denli büyük bir iş yapacaksınız. Ama tez davranmak, yürekli olmak gerekli.»

«Haşmetli, eğer bu görevi başarırsam inanıyorum ki vatan için değer biçilmez denli büyük yararlar sağlanacaktır.»

«Başaracağınıza güveniyorum. Sizinle ortak çabalarımızın Bulgaristan'ın yaralarını sarıp iyileştireceğine de inanıyorum. Ulusumuz çalışkandır, akıllıdır, dürüsttür.»

«Ne var ki yöneticiler böyle değil.»

«İlerisi için yöneticileri yeniden yaratmalıyız.»

«Ama yalnızca mezarda düzelen kamburlar da vardır.»

«Çabayla nelere ulaşılmaz...»

«Ama alışkanlıkları insanın ikinci huyudur.»

«Herşey Bay Stamboliyski, herşey düzelecek, unutulacak!»

«Ben sizin vatanseverliğinize inanıyorum.»

«Ben de kendime inanıyor, güveniyorum.»

«Siz daha gençsiniz, güçlüsünüz. Siz de tertemiz, aydın bir ülkücülük parlıyor.»

«Yapıcıyımdır da en güç işler karşısında duraksamayan direncim de var.»

«Sizin ülkünüz benim de ülküm.»

«Bundan kuşkulanmıyorum.»

«İnanınız bana Bay Stamboliyski. Bulgar ulusuna ülküsel bir yönetim gereklidir.»

«Ben de bunun için savaşıyorum, savaşacağım da.»

«Bundan sonra ne yapmak için hazırlandınız?»

«İlk iş olarak savaşın sona erdirilmesinden sonra çiftçi birliğini yenilemek, düzenlemek. Bundan da sonra bütün gücümle bu uzun ve mutsuz savaşları yaşayan Bulgaristan için çalışmak.»

«Yolunuz açık olsun Bay Stamboliyski! Güle güle size!»

«Teşekkür ederim haşmetli. Allahaısmarladık!»

Hızla avluya çıktı.

Elektrik fenerlerinin sokaklarda yarışa girdiklerini sandı. Sarayın avlusunda namluları çıkış yerlerine çevrilmiş iki ağır silahlı vardı, nöbetçi dairesini de askeri okul öğrencileri doldurmuşlardı. Kendi kendine Koburg'un «yine birşey planlamış olduğunu» düşündü. Dışarı çıktı, kaygısız, gürültücü ve düşüncesizce olan kalabalığa karıştı. Sanki savaş, savaşın korkunç sonucu kimseyi ırgalamıyordu, durumdan hoşnutsuz kalan cepheden dönen askerler bir söylenceydi sanki.

Yatağından taşmış ırmak ya da yıkılan dağ uğultuları, gürültüleriyle bir insan seli yeri göğü kaplıyordu. Bütün şoselerden, yollardan, yolaklardan bal kokusu almış karıncalar benzeri nice asker grupları, birlikler özgürlük tutkusuna kapılmışca doğu yönünü arıyordu. Ceketlerinin önü açık ve kemersiz, kepleri enseye itilmiş, tüfekler namlusu ileriye sırtlanmış, yüzleri asık ve öfkeliydi, çünkü yenilmiş olduklarının bilincindeydiler. Bu bölük pörçük akınlar giderek daha bir bilinmeyene dalmak için genişce yayılıyordular. Ruhlarında karanlık, belirsiz, ağır, düşünceler kan kokusuyla dolu olarak kaynıyordu, yüzleri gibi kaba küfürlerle de.

Daha son savaşın etkisinden kurtulamamışlardı. Geceleyin ateşin çevresinde, yol kıyısı ya da orman içinde oturuyor, onları her an ürperten kıpkızıl bir kurşunun ya da boğuk bir uğultunun altında uyukluyor, kızarmış, gerilmiş yüzlerle sayıklıyorlardı.

«Solda, solda! Birinci bölük nerede! Nerede birinci bölük?...»

«Pat pat! Fransız makinalısı!»

«Dur! Ötüyor be yok olası!...»

«Maskeler! Maskeleri takınız!»

«Yat!»

«O-o-of! Anacığım!»

Sıcak bir sonbahardı, geceler serin oluyor, erken Eylül kırağısı bıyıklarda donuyordu. Sonra da güneş yeniden toprağı, yanmış çalılıkları, otları ısıtıp kızdırıyor, öğleden sonraki geç saatlere değin gün ışıkları ateşten kılıçlar benzeri yalımlanıyordu. Bu kuraklığa sinirleniyorlardı. Köylüydüler çünkü. Bağlar bahçelere sahipsizlermişce-

sine giriyorlardı. Her şey yok olurken birkaç salkımın, birkaç mısır koçanının ne önemi vardı sanki? Yıkımın şeytanı onları aç köpekler gibi kışkırtıyordu. Tartışmasız herşeyi görebildikleri yağma ediyorlardı. Hükümet yoktu, demek herşeye izin var. Üstlerinden yoksundular, çarlığın askerleri subaylar apoletlerini çıkarmış suçlular gibi gizleniyorlardı, tüm gözüpekliklerini yitirmişlerdi birdenbire. Kendi kendiliğinden sanki genç ve yürekli astsubaylar eliyle devrimin her düşmanını «cezalandıran» bir «halk mahkemesi» oluşturuldu. Bu aklını kaçırmış kitleyi akıllandırmak amacıyla. Yalın halk bilincinde yer alan askersel erdemler iltihaplı yaralar benzeri patlamışlardı.

Artık tiksinilen üstler şu yalnızca yeyip içmeyi bilen sayın baylar yoktular, albaylarla daha yüksek rütbeliler de saygı görmüyorlardı artık.

Ateşin çevresinde birlik ve alay komutanları abartmalarla kötüleyerek güldürücü olayları anlatıyordu ama gülmecenin hoşgörüsüyle bağışlamaya hazırdılar hepsini! Şurda burda silahlar patlıyordu yine nöbetçi koyuyorlar, yıkılmamaya, ayakta kalmaya çalışıyorlardı.

Kahramanca dövüştüler, en sıradan birisi bile bağışlanmaz yanılgılara düşüldüğünü anlamıştı. Daha Dobre-Pole de düşmanın hava gücüyle karşılaştıklarında anlamışlardı. Yok denecek denli az olduğunu topçu birliklerinin, mevzilere yerleşim çok zayıftı, savaş donanımları çok azdı. Erzak da düşlerdeydi yalnız. Buna karşılık düşman güçler iyice silahlanmış, en az on katları olan güçteki topçu ateşleriyle, sayısız makinalılarıyla, mayın atıcılarıyla desteklenerek saldırıyorlardı... Yine de ateşe atılıyorlardı. Düşmanın yardığı gediği tıkamak, topların açtığı çukurları gövdeleriyle doldurmak için. Bu böylece bir gün - iki gün - üç gün... İnsan

gövdeleri sonsuzca tükenmez değil. Ve işte herşey bitti...

Yok oluyordu herşey, tüm bu yüce dağlar, ırmaklar, tüm güzelim Makedonya —bunca çok arkadaşın sonsuz uykusuna daldığı toprak— kaçıyordu elden!

Bir suçlusu vardı bir yerlerde, bulunması da gerekiyordu.

Giderek ellerinden kaçmakta olan suçluya yetişmek için ivedileniyorlar, izini bulmak için aranıyorlardı. Terk edilmiş depolarda, yanan hastanelerde, havaya uçurulan cephaneliklerde, derelere atılan mermi sandıklarında.

Bu güve gibi heryere girerek didiklemiş, yemiş bitirmiş, yüreksizleştirmiş, umutsuzlaştırmış olan gerideki kahramanı kovalamaya başlıyorlardı yeniden.

Güzel görünümüyle karşılarına birdenbire çıkan Köstendil cepheye ilişkin kötü anıları uyandırdı. Yakınları değin nerdeyse kutsallaştırılan genel karargahın yüceliği ve erişilmezliğiyle hiçbir gücün giremiyeceği bir yer olarak burada bulunduğunu biliyorlardı, ama kendilerini bağlayan zincirin de burada yapıldığını anlamışlardı.

Buradaki yerlerini kapmış olanlar geleceğin getireceği yenginin yenilginin biliciliğini sürdürüyorlardı. Ülkenin yüksek koruyuculuğa yaraşır üst düzeydeki kişileri için burada kıskanılacak denli sıcak bir kabul vardı. Memur gibi çalışıyorlar, öğle yemeği yiyorlar, akşam gezintilerine çıkıyorlar, istasyona giden yolda genç kızlarla oynaşıyorlar, sinemaya gidiyorlardı. Bunlar çokcası üst rütbeleri selam vermeye koşullanmış genç subaylar, teğmenler, üsteğmenler falandı.

Yüzleri iyi traşlanmış, pantalonları ütülü, görünüşte yorgun albaylar vardı Romatizma, belağ-

rısı çeken acınası hastalarla, hastalık numarasına yatan ustalar vardı, gizlice şükrederlerdi Tanrıya, kendilerini bu güzel, bu sessiz yere getirdiği için.

Generaller, çeşitli bölümlerin, askeri görevlerin başları, olur olmaz yerde görünmeyi sevmezlerdi. Uzun oturmayı, iyi yemeyi, güzel Ren şarabını seviyorlardı. Ren şarabını Almanların olduğu için yeğliyorlardı genellikle, bu yüzden güzel buluyorlardı. Konuşmalarında sürekli konuları: Terfiler, aylıklar, iş için bir yana yollanmalar... Domuzlar, tavuklar ördekler beslerlerdi, kimisinin cins köpeği vardı, halk kara kerpiç ekmeyi yerken fırancala yedirirlerdi köpeklerine.

Genellikle kırsal bir yaşamdı, yaşlılar geçmişe hasret duyarlar, gençlerse sıkıntıdan patlarlardı. Her ne ise bu arada çok sayıdaki genç kız kendilerince iyi evlilikler yaptılar.

Birkaç emireri, aşçıları, bahçıvanları, hizmetçileri bulunan bütün bu strateji uzmanları tehlikeden korunmak için yalnızca birkaç bölük ve topçu birliğiyle çevrelenmemişler, tersine kendilerini Tanrının ellerine bırakmışlardı.

Birdenbire kümese tilki girercesine bu sessizlik bozuldu. Güeşevo, Devebayır, Karakaya yönünden öfkeli bir insan seli gelip kenti doldurdu, kıyamet kopuyordu sanki. Ağırbaşlı albaylar, önemli generaller yerin dibine batmıştılar, tavuklarıyla domuzlarıyla birlikte. Hepsini de kadın kılığıyla, sivil giysileriyle tavan arasından, bodrumlardan bulup çıkarıyorlardı.

«Bu korkunç yıkımın suçlusu olarak halk yargılayacak sizi!»

Genel karargah çoktandır salt bir ad olarak kalmıştı. Genel komutan Jekov, kulağını tedavi ettirmek için Viyana'daydı. Yerine karargah başkanı bakıyordu, ama tek başına karar alamıyordu.

16 Haziran'da, Dobre-Pole'de mevziler bırakıldığında genel karargahta başlarına çarpılmış gibi bir şaşkınlıktır oldu. Açılan gediği ivedili bir kararla kapatacak kimse yoktu, herkes omuzunu silkiyor, kurtuluşu göklerden bekliyordu. İkinci ordu soldaydı. Batı ordusu Çerna ile Ohri gölü arasındaydı, genel karargahla bağlantısızlık yüzünden hiçbir ciddi davranışa geçemiyorlar, bu trajediyi sessizce seyrediyorlardı. Dobre-Pole savunucularına tek bir askerle, tek bir silahla olsun yardıma koşmadılar. Demir yağmurlarından, ateş saldırılarından ezilmiş, topçu çukurlarında, siperlerde top gibi yuvarlanmış, kendi kendileriyle tek başlarına bırakılmış, bir takım öfkeli insanlar görevinden ilk önce kaçanları arıyorlardı hesap sormaya.

«Dursanıza be adamlar, ne yapıyorsunuz?»

«Şimdi, bize yaptırdıklarınız için hesap verme sırası sizde...»

26 Eylül gecesi genel karargaha saldırıldı, tahrip edildi. Yakalanan subaylar, daha o sabah, Yonyova dağında «halk mahkemesi» önüne çıkarıldılar.

Bir başçavuş buyruklar veriyor, toplanılan subaylara sövüyor, apoletleriyle alay ediyordu. Sonra da mahkemeyi oluşturan bir grup asçavuşla uzun uzun toplantılar yapıyordu. Ama onlarda kendilerini suçlu görüyorlar, işlerinin doğru olmadığını algılıyorlardı. Belki de bir içgüdüsel «insanlık» onları aşırı gitmeden önlemekteydi. Kaba sabaydılar ama yine de insandılar. Subaylardan hiçbir zarar görmemiştiler ki. Her biri için güvence verebilecek, ya da «iyi insan» olduğuna tanıklık edebilecek birer asker bulundu. Yitirilecek zamanları olmadığından kente götürdüler subayları, sonra da serbest bıraktılar.

27 Eylül öğle üzeri genel karargahın bulundu-

ğu kız lisesi önüne Sofya şosesinden doğru bir otomobil geldi. Meraklı askerlerle kentliler otomobilin çevresini sardılar. Birkaç kişi indi içinden. Aralarında uzun boylu, kara kıvırcık saçlı, bej renkte yazlık giysili, elinde boz pardesü olan bir kişi vardı.

Tanıyanlar fısıldaşmaya başladılar:

«Stamboliyski, Stamboliyski...»

Gerçekten oydu.

Toz içinde yorulmuş arkadaşlarıyla birlikte okuma odasının büfesine oturup bir bardak soda içti. Sonra öğle yemeğini beklemeden otomobiliyle istasyona gitti. Orada ne olup bittiğini görmeye can atıyordu. Arkadaşlarından bir kaçı katılmışlardı yanına. Gürültü patırtı, bağrış, çığrış, devinimler. Asker dolu bir tren yola çıkmaya hazırlanıyordu.

Stamboliyski rastgele birilerine sordu :

«Sizler hangi birliktensiniz çocuklar?»

«Niçin sordun?»

«Bilmek istiyordum da...»

«Ne bilmek istiyordun? Kimsin sen?»

«Ben önemli değilim. Ama sen çok bilmişin birisin.»

«Öyleyimdir. Sen dilini tutup ağzını da kapat artık.»

O anda bir başka asker kolundan çekiştirip kulağına onu arı sokmuşcasına sıçratan birşeyler fısıldayınca şaşkınlıkla doğrulup selam verdi.

Stamboliyski gülümsedi, yumuşak bir sesle dedi ki

«Seçimler yapılırsa oyunu kime vereceksin?»

«Göreceğiz bakalım.» diye mırıldandı kalabalığa karşı.

Bu konuşma sırasında bir grup asker toplanmış gülümseyerek ve merakla Stamboliyski'ye ba-

kıyorlardı. O da kendini dinlemeye toplanmış her gruba birşeyler söylüyordu.

«Suçlular hak ettikleri cezayı göreceklerdir ama silahla değil seçimdeki oylarla.»

Bir demiryolu memuru yaklaşıp selam verdi:

«Bay Stamboliyski sizi telgraf odasına çağırıyorlar,» dedi.

Telgraf odasındaki nöbetçi memurun dediği de şöyleydi :

«Bay Stamboliyski, Radomirden arıyorlar sizi.»

«Kim?»

«Rayko Daskolov.»

«Ona Stamboliyski'nin Köstendil'de, yanında olduğunu bildir.»

Telgraf memuru sözleri karşıya geçirip yanıtını aldı.

«Bay Daskolov Bay Stamboliyski ile yanlarında yabancı kimse olmadan konuşmak istiyor.»

Bakıştılar.

«Baylar» dedi Stamboliyski, «lütfen bizi yalnız bırakın belki de çok önemli bir şeydir.»

Dışarıya çıktılar, kendilerinin bulunamayacağı bu önemli konuşmanın ne olabileceğini anlamaya çalıştılar, görevleri ortaktı, birbirlerinden gizleyecekleri berşeyleri yoktu ki.

En sonunda dışarı çıktığında Stamboliyski'nin coşkulu, biraz da dalgın bir görünüşü vardı. Yüzü kızarmıştı ama bu odanın kötü havasındandı belki. Arkadaşlarının bakışlarındaki soruyu bir süre yanıtlamadı, sonra konuştu:

«Baylar, otomobilimi size bırakıp trenle Radomir'e gidiyorum. Çok önemli işlerle toplumsal görevlerim çağırıyor beni.»

Sesinin ciddiyeti karşı çıkmalara fırsat vermedi, razı oldular. Çantasını aldı, kompartımana

girdi. Az sonra bütün tren halkı Stamboliyski'nin içinde bulunduğunu öğrendi. Gök gürlercesine «yaşa, varol» sesleri yükseldi. Birkaç el ateş duyuldu.

Tren ağır ağır yola çıktı.

radomir cumhuriyeti

İstasyonla kentin arasındaki askerlerle dolu alanda bir arabaya çıkmış adam konuşuyordu:

«Bugünkü olaylar yalnızca satılmış kimselerle yazarlar, saray halkıyla asalaklar ayakdaşları, ve askerler, bürokratlar açısından değil gerçek demokrasi, gerçekçi politika ve toplumsal gelişme açısından yeni Bulgar tarihi için aydınlatıcı olacaklardır.»

Bu yolun köylü kalabalığı için yere dek pek anlayamadıkları bu sözler yine de gürültüyle onaylandı :

«Varol! Yaşa Stamboliyski!»

Trenden alana dek elleri üstünde taşımışlardı onu. Her yandan konuşmasını istiyorlardı.

«Biz yaşamımızda gözden düşmüşüz» diye cezaevinde çektiklerini anlatmayı sürdürüyordu. «Gözden düşmemiz kendimiz değil halkın çıkarını düşünmemizden. Savaşta beni eyleme geçiren güdülerim yalnızca soylu nedenlerden olmuştur. benim sonu gelmeyen acılarım yalnızca halk içindir. Rayko'nun sizin büyük bir bölümünüzün acıları da böyle. «Bizim zincirlerimiz halkın da zincirleridir.» Acılardan oluşmuş kalkanı kırmak isterken biz Bulgar halkının tutsaklık zincirlerini de parçalıyoruz.»

Sonra devrimin amaçları üzerine konuştu :

«Bizim devrimimiz sarayla ayakdaşlarını, asker sınıfının yönetim kalesini sarsmalı. Çar Fer-

dinand'ın tahtıyla birlikte basındaki sansürü, sıkı yönetimi süpürmeli, askerlerle politikacıların üzerindeki kanlı «asker-polis» terörünü durdurmalı, başkent soyguncularını, dalavereci vurguncuları, Bulgaristan'ı yıkıma sürükleyenleri titretmelidir. Bununla birlikte tüm demokratik ve narodnak aydınları ülküleri, manevi ve savaş güçleri bakımından sınava sokmalıdır. Bu an gelmiştir artık.»

Söylevini bitirdikten sonra arabaya Rayko Daskolov bindi. Stamboliyski onu çok övmüştü :

«Onun ülkücülüğünde, yeteneğinde, gücünde, arkadaşlık duygusunda, yantutmazlığında, iyimserliğinde, kin bilmezliğinde kendimi görüyorum. Önceden ölçüp biçmeden hiç bir karışık işe girişmemişizdir. Eğer birimiz tek başımıza bir işe girişmişsek ötekimiz onu herşeyiyle destekler, çünkü aramızdaki düşünce birliğinden ikimiz de hoşlanırız, bu bir, ikimiz de adımız üstünde titizleniyorduk, bu da iki. Yapımızla anlayışlarımızdaki uyum cezaevindeki ortak yaşamımızın bir ürünüdür, şimdiki olaylarla da perçinleniyor.

Bu yenilmiş umudunu yitirmiş orduya komuta eden R. Daskolov çocukluğunu varlıklı, okumuş kişiler olan ailesiyle geçirdi. 1886 Bela Cerkova (Akkilise) de doğdu, ilk ve orta öğrenimini burada yaptı. Ticaret lisesini Sviştovi'de bitirdi. Çiftçi eylemine ilişkin bilgileri Stenko Bakkalov Sterkovski'den öğrendi. Yüksek Ticaret öğrenimi yaptığı Almanya'da neşeli üniversitelilerin yaşantısına, yeteneksiz şiirleriyle Hayne'ye öykündü, ama ozan olmayı beceremedi.

Kuramsal bir dille konuşan Stamboliyski'nin tersine kitlenin anlayabileceği denli açık, canlı yalın tümcelerle konuşuyordu.

Şu andaysa kendilerini töketletmiş olan taşı

kırmak için arayan Mars'ın acınası kurbanlarının ülküsüydü artık.

İlk düşmanla çarpışmayı daha yeni kazanmıştı. Yani Zemen istasyonu yakınlarında bozguna uğrattığı çarlık ordusuyla yaptığı çarpışmayı.

Aslında bu Kostantinov adında, ordunun onurunu koruduğunu sanan yanılmış bir albayın safça vatanseverliğiyle birkaç tren dolusu izinci askerleri durdurarak, onları «kaçanlara» vatanı satanlara karşı çıkmaya çalışması idi.

Bu günkü 27 Eylül bir saatlik konuşmasından sonra Rayko Daskolov devrimini ilan ediverdi. Tüm asker kalabalığı delice bir coşku içinde havaya ateş etti. Gözler coşkuyla parlıyor, ağızlar «yaşasın» diye haykırıyordu. Sanki ilkel bir boy kendi kurtarıcı başkanını karşılamaktaydı.

«Eh, kardeşler... şu eski günahkar Radoslavov'u bir elime geçirsem yok mu ya, diri diri ateşe atacağım.»

Böyle diyen kısa boylu kır sakallı adamcağız çevreye ürkekçe bakıp söyleniyordu:

«Hepsi de aynı hamurdan bunların.....

Devrim karargahı olan ev kalabalıktan geçilmiyordu. Herkes köy odasına girer gibi serbestçe giriyordu. Ama hep birlik başkanları geliyordu. Topçu yokluğu görülüyordu iyice, şurda burda birkaç silah sağlam kalabilmişti ama cephane ve silah sandıkları boşalmıştı, mermisizdi. Bütün bunlara karşın son ana değin dayanmışlardı ta ki düşman piyadeleri siperlerine dalana değin dayanmışlar ancak sonra çekilmişler, umutlarını keserek atlarına atlamışlardı.

Acaba şu Sofya'dakilerin topları nasıldı? Askeri okulda birkaç paslı top olduğu biliniyordu, sabırsızlıkla görmek istiyorlardı :

«Sofya'ya! Sofya'ya doğru!»

Hükûmete, saraya devrimi bildiren bir ultimatom verilmişti, cumhuriyet ilan ediliyordu.

Gerçekçi bir politikacı olarak, örgütlenmiş bir askeri güç bulmadan devrimin başarısızlıkla sonuçlanmasının tehlikesini görmezlikten gelemezdi. Bu nedenle gerilemekte olan ordunun genel kuvvetlerinin gelmesini beklemeyi önerdi. Bununla birlikte, iyi bir Bulgar vatandaşı olarak, Selanik'teki anlaşma imzalanıncaya değin birkaç gün kazanmak istemekteydi.

Böylece de Sofya'ya ancak düşman kampıyla konuşmak, onları devrim konseyiyle müzakereye hazırlamak için, gidilmesini önerdi. Halkın gözündeki büyük ünü, büyük etkisi nedeniyle hükümetin kendini tutuklamaya kalkışmayacağını düşünüyordu.

«Madem ki 1915 yılında ortadan kaldırmadılar beni şimdi ise bunun sözü bile edilemez» diyordu.

Gerçekten de, daha o gece Sofya'ya varmıştı, hükümetle hemen ilişki kurdu.

Ne var ki hükümet ayakta duramıyordu artık. 25 Eylülle 30 Eylül arasındaki fırtınalı günlerde Malinov kabinesi sallanıyordu, ardından devleti de sürükleyerek her an çökmeye hazırdı. Ferdinand Almanların Malinov'u tutuklayıp savaşı sürdüreceğine onları onaracağına ilişkin umutlar içindeydi daha. Devrimci ordunun tahttan çekilmesini isteyen ültimatomundan bilgisi vardı.

Gerçekten de eşyalarını çoktan derlemiş toplamış, çar durağında geceler boyu vagon ardına vagon doldurtup yolluyor, iyice kabarmış tutkularıyla savaşıyordu. 28 Eylül gecesi Alman topçuları, makinalı tüfeklileri Sofya'nın önemli dayanak noktalarına yerleştiriliyordu.

Ferdinand'ın bu Alman birliklerinden kendi

amacına uygun yarar sağlamayı düşündüğünü ileri sürenlerin savlarında bir gerçeklik payı vardır elbet. Bu yüzden de Malinov kendi tedbirini almakta bağımsızdı. Bakanlar kurulu merdivenlere yerleştirilmiş eli bombalı adamlarca korunuyordu. Slaveykov alanında bir makinalı bölüğü duruyordu. Malinov'un kendi evi de, ona çalışmasını sağlayan, bombalı tüfekli adamların korumasındaydı.

Hükümetin bu koruma hattı zayıftı, ama «Bulgariye oteli» millet meclisi saray hattı daha güçlüydü çünkü Almanlar vardı buralarda.

Üçüncü bir hat, çar Ferdinand'ın korunmasına ayrılmıştı, Sofya'nın kuzeyindeki Nadajde köyünden geçerek Batı Avrupa demiryolunu da kapsamına alıyordu.

Ne var ki bunların içinde en tehlikelisi Boyana'dan başlayıp Gornabanya tepelerine dek uzanarak Rayko Daskalov'un Cumhuriyetçi ordusunca tutulmuş olan hattı.

Böyle bir durumda Sofya birbirine düşman birkaç cepheye bölünmüştü, üstelik Ludendorf'tan Sofya'ya gelen bir telgrafta: «Malinov hükümetinin düşürülmesi, uzlaşmaya gidilmemesi,» isteniyordu.

Stamboliyski'nin hükümetle müzakereleri böyle bir ortamda yürütmesi gerekiyordu. Anlaşılan hükümet ayaklananların gücünü iyice biliyor olmalıydı ki şaşkınlık göstermedi. İyi bir savunma düzeni vardı. Şeker fabrikası yanında askeri okul öğrencileri, tuğla fabrikası yanında gönüllüler, orta kesimde «Şipka'da savaşanlar» grubu.

28 Eylül'de dişlerini birbirine gösteren düşman cepheler, ayın 29. günü Vladaya ile Knajevo yakasında tehlike büyüyüp de ürkütücü olduğun-

da, otomatikman birleşerek silahlarını bu yeni ortak düşmana çevirdiler.

29 Eylül gecesindeki nöbetçiler çatışması birdenbire bir genel çatışmanın başlangıcı oluverdi. Stamboliyski'nin önerileri geçmişte, çoğu kez olduğu gibi göz önüne alınmadı yine.

Gece yağmur vardı, dingindi. Gözler nice açılsa bir şeycik görülemiyordu. Kent makinalıların takırtısına kulak vererek suskundu :

«Asık sonbahar, bu sonbahar gecesi - gece sanki yaralayan patlamalar - gece sanki ağır inleyişlerle yatıyor - insanlar çamurda uzanakalmışlar - kent karanlığa boğulmuş, soluğu ağırlaşmış ilerde...»

İlerde bilinmeyenler.

Ürkütmelerle doluydu ortalık :

«Eh, bir elime geçsen...»

Kabaydılar, ana avrat sövüyorlardı, birden büyüyen bir tehlikeye karşı koymanın direşkenliğiyle öfkeliydiler.

Kimi kez kudurmuşcasına bir noktaya saldırıyorlar, çamura belenmiş olarak kan içinde dönüyorlardı. Düşmanın topçuları vardı. Bu yazgıyı yaratacak bir zamandı. Ama silahlar yorulmasızdı, trenleri ateşe tutuyorlardı, ürkü salıyorlardı ortalığa.

30 Eylül, bütün gün sürdü ateş. Alman topçusunun işe karışması bugünkü savaşın durumunu etkiledi. Ayaklananlar dayanmak için Vladya geçidine çekildiler. Genel kuvvetler gecikiyordu, savaş takımlarının örgütlenmesi geç yürüyordu. Rayko Daskolov savaşı Gornabanija yakasından izliyordu. Kuvvetlerinin örgütlenmiş bir düşman karşısında güçsüz kaldığını da biliyordu. Şunu da bilmek zorundaydı ki bütün gücünü kullanmadan önce düşman onu kışkırtmaya çalışacaktır. Saldırıya geçinceye değin düşmanı aldatıp oyalaması, sa-

vunma tedbirleri alması gerekiyordu. Stamboliyski'nin yanında olmayışına yazıklandı. Stamboliyski asker değildi ama onun gösterdiği olağanüstü bir «kendine güven» askerlikte yarısı kazanılmış bir yengi demekti. Radomir'de hiç olmazsa bir topçu birliği kurulsun diye üstleyenler olmuştu. Çünkü onlar Sofya gibi birinci sınıf bir kalenin savunmasızca bırakılsa bile doğal üstünlükleriyle de tehlikeli olabileceğini söylüyorlardı. Cephelerin genişliğiyle, saldırıların zorluğuyla, savunmak için nice dayanak noktasının gereksinmesiyle.

İç ve dış düşmanlar arasına düşerek ikinci kez yenilmiş ve umutlarını yitirmiş bu kahramanlar geriye, Radomir'e kendi üslerine dönüyorlardı. Haklılıklarından kuşkulu, kötülüğün önünde, baş eğmenin acısıyla... Öfkeleri, karamsarlıkları, çamurlara batmışlıkları, kararmış yüzleri ve yıkılmış yanındaki düşmanın eline düşmüştü ki hepsi de insan dökümüne döndürülmüşlerdi.

3 Ekimde çar Ferdinand Bulgaristan'la vedalaşır, son vagonun yüklenmesini sabırsızlıkla beklerken, Stamboliyski polisin gözünden gizlenmek için kendine yer aramaya çalışıyordu.

Kendi sürgün yerinden «N.5» olarak ilk çiftçi bakan Stanko Bakalov'a yazıyordu:

«Diyeceklerim şu; ayaklanan binlerce askere ilişkin olacak. Onları bugün gözü dönmüş gericiler sardalya gibi cezaevlerine doldurup yargılamadan da öldürüyorlar.»

Bunca olan sonucu yine de onun gözünde «aydınlık ve sevimli olarak kaldığını...» bildiklerini savunmasını, üstleniyor:

«Bulgar ulusu ulusal büyük yıkımın baş dönmesinden kurtulduğunda, kökleşmiş kör inançlardan silkindikten sonra kesinlikle görecektir ki; Bu askerler en iyi biçimde ve sonuna değin vatan için

görev yaptıklarına inanmışlardır, kendi yaşamlarının en büyük trajedisinde iç ve dış düşmanla hesaplaşmayı da unutmamışlardır.»

28. genel komutan

«Bolşevikler geliyor!» Bu söylenti başkenti sardı. Sanki bilinmeyen yıldırımlarla aydınlanmış fırtına bulutları ya da iyiliklere ilişkin. Tüm dünyaya özgürlük tohumları serpenler bir devrim yapmışlardı. Uluslar arası karşı devrimciler devrimcileri şeytandan da kötü gösteren propagandalar yapıyorlar, çünkü savaşı yitirmişlerdi.

«Radomir Devrimi» bir volkan patlamasını andırıyordu, ki bu patlama uzun süren savaşın hızla artırdığı hoşnutsuzlukla, savaşı çıkaran yöneticilere karşı kin yüzünden gerçekleşmişti.

Bu birdenbire patlamanın ikinci bir nedenini de örgütlenme yokluğunda, yetenekli önderden yoksunlukta aramalıydı. Rayko Daskalov'un önüne rastlantı büyük bir görev çıkardı. Yenilmiş, ruhunu yitirmiş, koruyucu üstleri ve topçuları olmayan gelecekteki devrim işini anlamayan her erin doğduğu köye yöneldiği sıra, orduyu örgütlemek.

Bulgar halkına, orduya, hükümete gönderdiği bildiri inandırıcılıktan yoksun, kupkuru oluşuyla gülümsemelere neden hazırlıyordu. Bir telgrafa benzeyen bildiri de şöyle deniliyordu:

Bugün 7 Eylül 1918 Bulgar halkı tutsaklık zincirini kopardı ve çar Ferdinand'ın despotik rejimini yıktı ve kendini bağımsızca cumhuriyet kuran ulus olarak ilan etti ve hanedanı, sabık hükümeti düşürdü. Bundan sonra tüm valiler, kaymakamlar, muhtarlar, polis amirleri, ordu komutanları cum-

huriyet geçici hükümetinin buyruklarına uyacaktır.

Genel Komutanı: Rayko Daskalov
Başkan : Al. Stamboliyski

İyi olarak hızla yürütülen askeri bir örgütlenme ,silahlanma, askerlerin daha yüksek bir toplumsal bilince ulaşmasıyla bildirinin amacına varmamış olacağı düşünülemezdi. Yani halkın büyük bölümünün amaçladığı görevin çevresinde toplanmasın olamazdı.

Aynı gün Rayko Daskalov Radomir'den Stamboliski'ye durumu, kaygıyla şöyle bildiriyordu :

«Benim dünden bugüne duyup gördüklerim, izlenimlerim şöyle : Bulgaristan, bu bizim güzel ve mutsuz ülkemiz, kocaman kazılmış bir mezarın ağzında duruyor.»

Bunlar, yabancı bir suçlunun yüzünden yenilen bir ülkenin görgü tanığı kaygılı, dürüst bir vatanseverin sözleridir.

«Ben» diye sürdürüyordu Daskalov. «Anlamıştım ki, ordumuz tam bir bozgun içinde, cephe diye birşey kalmamış, her yandan büyük bir kargaşalık Bulgaristan'ın eski sınırlarına doğru akın ediyor.»

«Ordumuzun düşmana karşı silahlı ve ciddi bir karşı koymaya girişemeyeceği benim için gün gibi apaçık bir gerçektir artık. Öyleyse, düşmanı ülkemizi istila etsin diye bırakacak mıyız? Bahtsız vatanımızın son nimetlerini de yok etmesine göz yumacak mıyız?»

Rayko Daskalov bu mektubunda yenilginin tablosunu çiziyor, açıkça gösteriyordu çıkış yolunu. Barışın bir an önce sağlanması olarak.

Ekliyordu sonra :

«Düşman Bulgaristan'daki savaşın suçlularınca yönetildiği sürece durmak istemeyecektir. Onlar iktidarda kaldıkça politikalarının bütün kötülüklerine Bulgaristan'ın katlanması gerekecektir.»

O yenilginin suçlularının ilişkisi olmayan bir halk hükûmetinin «bir an önce kurulması»nı istiyordu.

«Yalnızca böyle bir hükümet yenen düşmanı durdurup acı çeken Bulgar halkını yatıştırabilir.»

Bizim eski düzen devletimizi yeni temeller üzerine oturtacak, «mülkiyet hakkı» ilkesini yükseltip bunu siyasal, toplumsal yaşantımızın tüm alanlarında etkin kılacak bir cumhuriyet kurulması için çağrıda bulunuyordu.

Safça diyordu ki :

«Bu cumhuriyeti bundan bir buçuk saat önce ilan etmiş olmanın onurunu taşıyorum. Bu herkesce eşsiz bir coşkuyla onaylandı. Şimdi artık, halk cumhuriyetinin yeni ordusu toplanıyor.»

Burada kişisel yönden bir engel ortaya çıktı :

«Buraya geldiğim zaman —ki çabuk gelmen gerekiyor— bu sorunu ayrıntılarıyla konuşacağız. Senin 4 Eylül 1915 de veliahta verdiğin bir söz vardı. Babanla anlaşamadık, ama dilerim seninle anlaşacağız, demiştin. Bu sözünü çözümleyecek zamanımız olacak daha sonrası için...»

Rayko Daskalov ivediyle atılmış daha başka bir adımı da açıklıyordu mektubunda. Her ne denli iki devlet adamının ilişkileri doğal ve arkadaşça sürse de, hızla değişen siyasal ortamda Stamboliyski'nin zararına olsa da, belliydi ki bu konu algılarına ağır gelmektedir. Şöyle yazıyordu :

«Ben senin adını kullanıp geçici hükümetin başı olarak gösterdim. Bu halkın ve ordunun oy birliğince belirttiği istediğidir. Stamboliyski adı herkeslerin coşkusunu, güvencini kazandı.»

Daha sonra eklemişti :

«Otomobille gelmeni öneremem, çünkü seni tanımayan askerler ateş açabilirler. Bana da ikinci kez açtılar. Trenle gel ya da otomobile adını okunur biçimde yaz.»

Bu karşılıklı konuşmada olayların devininden süregelen umut —umtsuzluk, sabır— sabırsızlık gibi çelişik duygular vardı. Daskalov'un omuzları üstünde ağır yük vardı, büyük bir iradeyle, güçlükle ve bilinç içinde iki hafta dayanabilmesi gerekiyordu. Cumhuriyet ordularının yenilebilmesi, aynı zamanda da Sofya'yla ilişki kurarak düşmanın ilerlemesini izlemek için. Yeni birliklere, komutanlara yollanan ulaklar dönmüyorlardı. Radomir'deki tek telgraf istasyonu durmaksızın bilgi ve buyruk almaya gelen kimselere göre çok dardı, çok yetersizdi.

Rayko Daskalov bir tek Stamboliyski'ye güveniyordu. Stamboliyski'yse aynı zamanda bulunması gerekiyordu ki, bu da tüm doğal yasalara aykırıydı. Dahası gizli örgüte de geçmesi gerekiyordu, çünkü karşı devrim tetikteydi, hem de saldırıya hazırlanıyordu.

Dupnitsa kaymakamlığı önüne yapıştırılmış, General Çilingirov'un imzasını taşıyan 3 Ekim tarihli buyrultuda şöyle deniliyordu :

DUYURU :

«General Protogerov Sofya kalesinden 1611 no. lu telgrafla : elegeçen belgelere göre vatandaş R. Daskalov'un kendini eşkiyaların başkomutanı olarak ilan ettiğinin, depoları cephedeki kahramanlarımızın evlerini yağma ettiklerinin anlaşıldığını, tüm yöneticilere bu eşkiyayı canlı ya da ölü olarak yakalamalarını, bunlardan herhangi birini evinde saklayan olursa ölüm cezasıyla yargılanacağının bilinmesi, buyrultusunu gönderdi.

Bilgileriniz için duyurulur.»

Rayko Daskalov, Knajevo - Gorna Banya - Boyana hattındaki çarpışmalar Sofya'ya bildirirken. «Köstendil'den topçu birliklerinin gelmesini beklemeden gereksiz yere sabırsızlanan askerlerin kanlı ama ivedilenen çarpışmalarıdır.» diyor.

«Ben bu süre içinde savaşın ortasındaydım. Başlıca takımla Knejevo - Raslova - Sofya şosesine yollanıyordum. Knejevo yolunun Gorna Banya kesiminde yaradılar beni. Savaşın en kararlı anıydı. Zorlukla dayanmaya çalışan ama her an için düşebileceği beklenen Boyana Tabyası çembere alınıyordu. İşte böyle bir sırada yaraladılar beni.»

Sofya kaygılı bir gece geçirmişti, «Bolşevikler» Sofya üzerine fırtına gibi sarkmıştı. Varoşlarda silah, makinalı tüfek sesleri, bomba gürültüleri karanlığı parçalıyor, temiz olmayan birçok vicdanlara korkular saçıyordu.

Burada kaçınılmaz bir dönüm noktasına gelinmişti. Biz Rayko Daskalov'un içtenliğinden kuşku duyamayız.»

«Savaşımızı planlı olarak yürütecek hiç kimse yoktu. İlerleyişimiz birdenbire duraksadı, düşman zorlukla da olsa tutunabilmişti. Bunlar 29 Eylül günü öğleden sonra olmuştu. Bütün bir gece ertesi günkü başarıyı sağlamak için, insan üstü bir çaba harcamam gerekti.»

Bu tarihe geçmiş nice adsız kahramanla, bunları örgütleyen yazgının dramı böyle bitiyor. Her birinin kendi isteğine göre yönelttiği biçimde dağılıyorlardı, bu adsız kahramanlar, ama karşı devrimcilerin verdiği adla «eşkiya» olarak anıldılar, Sofya'lı olan bir çoğu da ailelerinin yanına zar zor varabildiler.

«Askerlerin morali çökmüştü» diye sürdürüyordu Rayko Daskalov. «Bense yaralandığımdan

her yana koşturamıyordum. Ertesi gün gelen birliklerle bu birliklerin silahları yüzünden öğleden sonra yenildik. Kendim de Vladaya istasyonunda az kalsın tutsak oluyordum, ya da öldürülecektim. Öteki çarpışmalar kişisel kapışmalar gibiydi.»

Rayko Daskalov'un anlattıkları genellikle üzünçlüydü. Benzer koşullarda tüm monarşizm, bu karşı devrimciler, halk düşmanları hiç duraksamadan Sofya'yı yakıp yıkarlardı. Ama insancının, vatanseverin davranışı bambaşkadır. Şöyle yazıyordu :

«Sofya'ya olabildiğince özen gösteriyorduk. Kan dökülsün istemiyorduk. Kenti yıkmak istemiyorduk. Vatanı uçurumun kenarından kurtarmak istiyorduk.»

Daskalov'un mektubu Vitoşa (Karatepe)de yazılmış olup 2 Ekim 1918 tarihini taşıyordu, şunları eklemişti :

«Bu özgürlükçü halk yönetimi için, toplumsal adalet için yapılan savaşımın sol denilen partilerin temsilcilerince desteklendiğini göremediğime yazıklanıyorum. Bunların çoğu gün gelip yaptıklarına pişman olacaklardır.»

yıkılıştan sonra

Rayko Daskalov birgün yerinecek olan sol partilerden ne anlıyordu acaba? Temelde bunlardan yalnızca biri gerçek toplum gücünü temsil ediyordu. Dar sosyalist demokratik parti. Bunun ideolojisi «bugünden yarına değil» büyük bir ülkünün derin kökenini yansıtıyordu. Adalet ve insancıllık ilkeleri üstüne kurulmuş bir toplumsal açı içinde oluşuyla da aydınları çekiyordu yanına.

Partinin bu çekim gücü Ekim devriminden

sonra ülkede de, cephede de iyice arttı. 18 Kasım 1918 tarihli yazıda şöyle deniliyor.

«Rus devrimi tarihte yeni bir çağ açtı. Büyük dünya savaşının eski kapitalist dünyayı devrimlere iteceğinin, belirtisidir, bu devrimler ise siyasal iktidarın şimdiye değin elinde tutan egemen sınıflardan alınıp yükselmekte olan işçi sınıfına geçeceğinin bir kanıtıdır.»

İşçinin ve köylünün çaba ve özverisiyle gerçekleşmiş olan Ekim Devriminden bu yana bir yıl geçmesine karşın proleter partinin yönetiminde açık anlaşılır olma yoktu daha.

Stamboliyski'nin cezaevindeki uzun uzun düşünmelerinden sonra —bunlar her ne denli, soğuk dört duvar arasındaki düşseverin imgesinden başka birşey değilse de— ona dar sosyalist partiyi istenilir bir müttefik olarak kabul ettirdi.

İlk düşüncesi dar sosyalistlerden bir yetkili bulup ona acı gerçeği açıklamak ve onların hangi düşüncede olduğunu yoklamaktı. Onlar da Bulgar çiftçi halk partisi ile birlikte savaşa karşı çıkmamışlar mıydı? Cephede, asker birlikleri kuruluyordu. Bu kurulmakta olan «birleşik cephe» idi ama sonuna dek gerçekleşememişti, çünkü «bu gerçekleşmeyi olaylar engellemişti.»

Bu gecikmiş suçlamalar siyasal bir propagandaydı, örneğin: «Toy düğün kurulup bittikten sonra atılan nara» gibi, ki tarihin nesnelliğiyle çelişiyordu, sürekli hazırlık karşılıklı anlayış istiyordu. Stamboliyski olaylar kendilerine nasıl yardımcı oluyorsa dar sosyalistler de bu olaylardan öylece yararlanabilirler diye düşünüyor, haksızlık ediyor ve parlamentoda genişleme yolunu gösteriyordu.

«Komünistlerin tutumu için de bir iki çift söz edeceğim. Köylerdeki halk cephedeydi, ama siz devrimciydiniz, savaşı durdurabilirdiniz, demir yolla-

rı sizin elinizdeydi, silah depoları sizin elinizdeydi, o zaman nerelerdeydiniz?»

Bu sırada onu coşkulandıran neydi acaba?

Düşüncelerini kesen birşey vardı, çünkü cezaevine girmeden önce dar sosyalistler partisine, onların politikasına, sabır ve düşüncelerine karşı sakin ve inandıran bir eleştiriyle söylediği acı sözleri anımsamıştı.

Stamboliyski askeri kulubün karşısındaki gazetecisinden bir gazete aldı, ıssız bulvarı gözden geçirdi, çiftçi birliği'nin yapısına doğru yürüdü. Gazeteleri sabırsızlıkla karıştırıyordu. Askeri kulübe subayların girip çıktığını, önünde arabaların faytonların durduğunu gördü.

Dün sarayın kuzey kapısında sevinçlerini belirtmek için bekleyen arkadaşlarıyla buluştuğunda akşam olmaktaydı, onu kucaklıyorlar, içtenlikle elini sıkıyorlardı.

Cezaevine girdiğinden beri görmemişti onları. «Çiftçi Bayrağı» matbaasına girdiklerinde, kutlamaları yeniden başladığında arkadaşlarını dikkatle gözlüyor, incelikli olmaya çalışıyordu. Onlar da yaşlanmıştılar, hem de kimbilir nedendir ruhsal yönden de ihtiyarlamış gibiydiler. En son Dragiev geldi.

«Üzgünüm arkadaşlar» dedi Stamboliyski. «Beni cezaevinde yatmaya bıraktığınız, kurtulmamı sağlamaya hiçbir çaba göstermediğiniz için Çar Ferdinand'ın beni bırakması için ulusal bir yıkımın gelmesi gerekti. Yüreğime ençok dokunan da bu işte.»

Gece ailesini görmeye Slavovitsa'ya gitti, ertesi gün dönmeye söz vermişti.

Hiçbir suçu olmadan üç yıla yakın hapiste yatırılan adamın ruh durumu ne olabilirdi? Doğduğu yere yaklaşırken köyünü daha acınaklı, hastalıklar,

polis baskıları, savaşın getirdiği her türlü çirkinlikler yüzünden daha ıssızlaşmış gören adam ne düşünebilirdi... Stamboliyski derin bir acı duyuyordu. Evde ağabeysi Vasil eşi Milena ile solgun yüzlerle karşıladılar onu.

Yakınlarıyla konuştuktan sonraysa dinçliği geri döndü sanki. Herşey düzeltilebilirdi, yeter ki evde dirlik olsun. Politikacı eşleri kocalarının başarıları ya da ünlü olmaları yerine rahat bir yaşam sürmelerini yeğlerler. Ama gençliğini, yürekliliğini koruyan Milena kocasının yine dinç olduğunu yalnızca kendisi için değil başkaları için, dahası tüm Bulgaristan için çalışmak isteği ve direnciyle dolu olduğunu görünce beli doğruldu sanki. Mallarına ilişkin konular yeni evin tasarılar üzerinde durdular.

Avluda dolaşırken küçüklüğünde evin hayvanlarını otlattığı çevredeki tepeyle orman daha sevimli geliyordu şimdi ona. Her yolağı, her çalılığı, her mevsimin güzelliğini hele ilkbaharla yazı, sıcacık deniz rüzgarını kızgın Trakya güneşini anımsıyordu... Oğlu Asen iyi okuyordu, kaygı vermiyordu.

Ne kalıyordu? Yalnızca yaşamını özgülediği gelecek kalıyordu, bilinmeyen gelecek. Her vicdanlı adam gibi geçmiş için yazıklanıyor ama ozanın korkusuzluğuyla kendisine yazılmamış nice şiirler sunan geleceği seviyordu. Geçmiş sanki bitirilememiş roman sayfalarını anımsatmıyor muydu?

Sonunda şimdi; öngördükleri gerçekleşiyordu işte, tümüyle gerçekleşiyordu. Ulusal yıkım, ülkenin yok oluşu. Sel tüm kıyıları basmış ufku kaplamıştı. Yapacağı ne kalıyordu daha?

Stamboliyski uzun ve acımasız bir savaş beklediğinin ayrımındaydı, ama karşısında sık sık bir soru dikiliyordu. Düşmanlar biliniyordu —ki bun-

lar eski partiler bir sınıf durumuna gelen çorbacıların ardıllarıydı— ve bunlar iktidarı almak için sıradaydılar, hükümdarın desteğine de sahiptiler, şimdi bu iktidar sallanmaya başladığında durum ne olacak, bu tutkular, çelişkiler anlaşmazlıklar; fırtınalar denizinde can kurtaran müttefikler kimler olabilecekti?

Bu sorunun yanıtını da kendisi veriyordu hemen, ama Birlik'te kendi planının karşısında olanların bulunduğunu da biliyordu. Ne var ki, yine de Dr. Blagoev ile ilişki kurmak için araştırmalar yapmıştı. Sonra da dosdoğru gidip onun evinin kapısını çalmıştı. Blagoev şaşırarak karşılamıştı ama ne görevle geldiğini düşünmeden içeriye buyur etmişti.

6 Temmuz 1919 tarihli «İşçi Gazetesi»nde Dr. Blagoev ile bu görüşmeye ilişkin küçük bir yazı vardı.

O yazıda şöyle deniliyordu :

«Dünkü kongre konuşmasında Stamboliyski bana «Radomir Devrimini anlattığını, benimde yardıma söz verdiğimi» söylemiş. Bu doğru değildir. Gerçek şu ki biz Köstendil'den gelmiş isyancı askerlere ilişkin konuşurken beklenmedik bir sırada Stamboliyski evime gelip ziyaret etti beni. Dediklerinin tıpkısı. «Biz —diyordu ki bunun çiftçi birliği olduğunu anladım— siz dar sosyalistlerden başka hiç bir partiyle birlikte iktidarı almıyacağız. Siz kentlerde biz ise köylerde güçlüyüz, bunun için iktidarı sizinle alacağız. Bu konuda ne düşünüyorsunuz?»

Onu yanıtladım :

«Biz sizinle iktidar ortağı olamayız. Çünkü sizinle temelden ayrılıyoruz.»

Ama Stamboliyski'nin dediği şaşırttı beni :

«Hayır biz sizden çok ayrı değiliz, bir nokta

dışında bütün programınızı onaylıyorum. Bu nokta şu küçük mülk sahiplerine ilişkin olan tutumunuzdur, bunlara dokunmayalım.»

«Böyle de olsa bizim partimiz sizinle iktidarı almayacak. —dedim ona— Eğer siz bizim partinin programını kabul ediyorsanız, biz bu program gerçekleşinceye değin destekleriz sizi - dedim.»

Ama Stamboliyski dediklerinde üsteliyordu :

«Sizsiz iktidarı almayacağız. Siz kentlerde bizse köylerde güçlüyüz, bu nedenle de iktidarı birlikte alıp programı birlikte yürütmeliyiz. Merkez komitesindeki arkadaşlarınızla bunun üstünde görüşün.»

Ona söylediklerimin arkadaşlarımca da paylaşıldığını, ama yine de önerisini ileteceğimi söyledim.»

Buraya dek Stamboliyski kendi açısından mantıklıydı. O açıkça yorgunluktan, ya da kısa görüşlülüğü yüzünden çelişkiye düştüğünü anlayamıyordu.

«Sözde bizimle iktidarı paylaşacak, ama şu utanmazlarla birlikte, ayaklanan askerleri yatıştırmaya gidip haşmetliye hizmet ediyordu.»

Blagoev durumu şöyle tanımlıyordu:

«Stamboliyski daha sonra bana savunma bakanı general Savov, Sakarov Girginov ve daha başkalarıyla ertesi gün Radomir'e doğru yola çıkacağını bildirdi, savaş alanından dönen askerleri karşılamak için gidecekmiş. Buna şaşırdım önce, sonra anladım ki Stamboliyski ne yaptığını bilmiyor, nevar ki ona hiçbir şey söylemedim, sözünü ettiği kişilerle olan işbirliğinin nedenini de soruşturmadım ondan.»

O, mantıklı ve ilkelere bağlıdır. Anlaşılıyor ki şu ana değin partinin merkez komitesinde iktidarı çiftçi birliğiyle paylaşmanın sözü bile edilmemiş-

tir, çünkü iktidar alınmaz: «Elde edilecek bir kaledir o!» Blagoev'e göre, Stamboliyski'nin önerilerinde safça, çocuksu bir yanlar vardı. Bunu o yazısının sonu da doğruluyor :

«Görüşmemiz öylece bitti. Stamboliyski ne devrimden söz etti, ne de bu bilinmeyen devrim için yardım istedi. Gerçek budur.»

Blagoev'in şaşkınlığı kolayca anlaşılabilir, çünkü Stamboliyski'nin bilincinde herşey öylesine basitleşmiş idi ki, sanki cezaevinde uzun süre kalmışlığı onu mantık ölçüsünden olayların aldatıcı ayrımına dalması nedeniyle devrimin olanaklarını bilmekten yoksun etmişti onu.

Stamboliyski olayların yöneticisi olan politik bir savaşın güçlüklerini yaşamıştı, şimdiyse onların borçlusu olması gerekiyordu. Ama yine de alışmadığı bir biçimde. O öküzleri arabanın ardına koşuyordu.

«Derya deniz eteklerinde» diyordu halk. «Onun için iktidar çantada keklik gibi, değil mi ki ayaklanan ve üzerlerine ateş edilen askerler onun adına yapmışlardır devrimi...»

Belki de tüm bunlar yalnızca bir derinliğine araştırmaydı, belki de? Daha cephede bulunan Kolarov'u aradı. Dar sosyalist parti'nin önderleri olan Lukanov, Stiporanov, ile daha başkaları ya tutuklanmışlar ya da gizlenmişlerdi. «Yıkıma bak sen!» diye düşünüyordu Stamboliyski. Kafasında bir çözüm hazırdı yine. Demiryolları, fabrikalar, sendikalar, kent ve köylerdeki parti komiteleri onların elinde. Nasıl bir güç oluşturur bu! Genel komitenin bir grev kararı ayaklanmış askerlerle birlikte yürütülünce ulusun tüm gücünü karşı devrime karşıt bir eyleme geçirecek ve karşı devrimcileri teslim olmaya zorlayacaktır.

Öte yandan Blagoev'in de kendine göre sorula-

rı vardı. «Cephede, cephe gerisinde savaşa karşı bu propagandayı neden yürüttük gerçekten? Savaşın emperyalist savaş olmaktan çıkması için değil mi? E, peki... madem böyle bir ortam oluşmuştur, bizim yerimiz neresidir şimdi?»

Oysa yanıt veriliyor:

«Biz temelde sizden ayrıyız.»

«Öyleyse sizin stratejiniz ne oldu?» diye sorarak yanıtlayabilir Stamboliyski. «Ayaklanmanın yönetimini ele alabilecek olan askeri gücünüz nerede?»

Blagoev ise partinin genel merkez görüşünü açıklıyordu şu sözlerle :

«Biz sizinle temelden ayrıyız. Bizim Bulgar çiftçi halk birliğine karşı çıkan bu tutumumuz ta 9 Haziran 1923 (*) yılına yani çiftçilerin ve komünistlerin ayrı gruplar oluşturup silahlanarak faşizmin karşısında olmalarına değin sürdü.

Bulgar komünist partisinin bu dönemdeki sonraları bir yanlışlığı da korkmadan söyleyebildikleri, tutumu kolayca açıklanabilir. Bu yanlış Bulgaristan'a birinci dünya savaşı sonundan 9 Haziran karşı devrimine değin sürmüştür.

Bulgar komünist partisi yönetim kurulu bu karşı devrimi doktrin olarak kent burjuvazisinin köylü burjuvaziye karşı bir savaşı olarak değerlendirdi. Bu iki burjuvazi arasındaki savaşta B.K.P. tarafsızlığını koruması gerektiğini ileri sürerek, yönetim kurulunca da kitleleri olaylara karışmamağa çağırdı.

«Kapitalist bir ülkede» diye yazıyordu Lenin,

(*) 9 Haziran 1923: Askeri faşist darbe. Bu karşı devrimin sonunda Stamboliyski öldürüldü. (ÇN.)

«kapitalist yanlsı olabilirsin, emek yanlısı olabilirsin, ama ortada kalman olanaksız.»

«İşte» diye açıklıyor Georgi Dimitrov daha sonraları 1948 yılındaki V. kongrede. «Partinin hele başta Dimitır Blagoev olmak üzere parti yöneticilerinin, bu yanlışı partiyi marksizmin ilk noktalarında oyalıyor.» Lenin'in daha sonra emperyalizm çağının koşullarından yararlanarak marksizme getirdiklerinden yararlanmayı engelliyordu.

Bu arada çiftçi halk partisinin de pek de ufak olmayan önemli yanlışlarını belirtmek gerek, dahası genellikle bağımsız çiftçi yönetimi döneminde Stamboliyski'nin yanlışlarını da, karşıt kişilerin birliğine soktukları zorlukları hepsinin savaştan aldıkları mirası Nöyi barış anlaşmasının yükümlülüklerini de unutmamak gerekir.

Stamboliyski'nin savunma bakanı Savov ve öteki burjuva öncüleri ile ortaklaşa Köstendil'deki, Radomir'deki görevin nasıl bittiğini gördük. Hepten sonuçsuzdu bu. Askerler gerçekten de «yaşasın Stamboliyski!» diye bağırıyorlar, elleri üstünde taşıyorlardı ama ruhunun bir yerlerine kuşku kurdu yerleşmişti, dahası Blagoev'le karşılaşmasında umut kırıklığı da vardı üstelik. Stamboliyski temiz yüreğiyle, devrimci coşkusuyla her eski şeyin düşmanı olarak «halkın kara çilesinin» ölüm çanlarının, monarşizmin ağalığın sonlarının geldiğine inanıyordu.

Düşünceleri, yaşamı kökten değiştirecek devrimin güzel düşlerine çabucak dönüşüveriyordu. Böylece birdenbire bağnaz bir parlamentocu «halk yönetimcisi» çıkıyordu ortaya.

Radomir'de Rayko Daskalov ile yaptıkları yarım saatlik görüşmelerinde neler konuştuklarını bilmiyoruz. Ama «oy pusulaları»ndan söz ediyordu artık, «kurtuluşun bu yolda olduğunu» söylüyor-

du. Karamsarlığın ve inançsızlığın ayaklanmadaki başarıya etkisine ilişkin düşünceler besbelliki ikisini de etkilemişti. Stamboliyski'nin rastgele bir askere sorduğu şöyleydi ki büyük değişim kalesinin çöktüğünü gösterir :

«Yarınki seçimlerde oyunu kime vereceksin?»

Askerin yanıtını usuna yerleştirdi :

«Bu seçimlerde birşey çıkmıyor Bay Stamboliyski, yalnızca dövüşler, dayaklar tartışmalar, sonra da yine aynı yönetim.»

«Şimdi artık öyle olmayacak,» dedi ne var ki asker kuşkuyla gülümseyince Stamboliyski ekledi. «Öyle olmayacak. Biz yeni bir Bulgaristan yaratacağız...»

Tüm askerler gibi bir buyrukla yenilmiş bu askerin de görünümü acıklıydı, bir fırtına gibiydi, örgütlenmemişti. Daha ne beklenebilirdi ondan?

tek başına savaş

Savaştan sonra ilk çiftçi kongresinde —Haziran 1919— da Stamboliyski'yle Dragiev karşı karşıya geldiler, iki şövalye gibiydiler, binlerce delege önünde birbirleriyle karşılıklı olarak «açıkla, açıkla!» suçlamalarıyla söz dövüşüne girmişlerdi.

Dragiev içtenlikle yarışıyordu, Stamboliyski'den tiksiniyor muydu? Hayır. İlk önce yaptıkları işler için kişisel hesapları olduğuna ilişkin suçlamaları önlemesi gerekiyordu. Bir politikacı böylesine bildiride bulunmasını gerektirecek bir «suçsuz» olabilir miydi? Yüzde yüz köylü olan Dragiev ruhunda toprak kaygısını taşıyordu. Bu kaygı «kişisel hesaplardan» örülü bir ağ oluşturuyor, bundan kim kaçınabilir?

Bu nedenle kuşkuyla karşılanıyordu şu sözleri :

«Benim savaşım hiçbir zaman kişisel olmamıştır.»

O kendince bir hizmet yaptığı kanısındaydı. Bakanlık yaparken Radomir ayaklanışından sonra Stamboliyski ile Rayko Daskalov'un bağışlanması için uğraşmış, bağışlanmazlarsa istifa etmekle gözdağı vermişti.

Hem dahası da vardı. Birkaç ay sonra Stamboliyski'nin yararına başbakanlıktan da çekilmişti.

«Kimseyle birincilik alanını paylaşmış değilim» diye belirtiyordu Dragiev ekliyordu, «Hele Stamboliyski'yle hiç mi hiç. Biz çiftçi ile halk iyiliğine köprü olacak, devletin yenilmesine yol açacak bir çiftçi birliği yaratmaya çalıştık.»

Böylece ikisi de çiftçinin birleşmesi düşüncesinde olduklarını açıklamışlardı, ama bundan sonra ayrı düşünceler başlıyor.

«İnsanın kafasına yerleşebilecek dünya düşüncesi yerine neden çiftçi birliği? Ne var ki insanlık görüşünü, dünya görüşünü yaratan ortak düşünceler, daha derin düşünceler de var.» diye anlatıyordu Dragiev.

Ama dünya görüşleri —belki de yarınları— çok başkaydı birbirlerinden.

«Dünya görüşlerimizde ben ve Stamboliyski iki ayrı kutuptayız, aramızda derin ayrılıklar var.»

Dragiev hristiyan dünya görüşüne inanıyordu, «manevi» olana ilgi gösteriyordu. Stamboliyski «materyalist» biri olarak kendi sözlerine göre, «tüm hristiyanca olandan», manevi olandan tiksiniyordu. «Onun için önemli olan maddedir» diye ileri sürüyordu Dragiev. Dışta görülen insandır, yumruktur yani insanın görünür gücüdür. «Benim

için geçerli olan ruhtur, moraldir,» diyordu, bir içgüce inanıyordu.

Sonra şöyle ekleyecekti :

«Benim tanrım İsa'dır, onunki ise Alman imparatorluğunun tanrısı Niçe. Benim Tanrı inancıma göre güçlü güçsüze yardım etmelidir, Niçe'nin buyurduğuna göre güçlüler güçsüzleri ezmesi, güçsüzlerin güçlünün yetişmesinde gübre olması gerekir. En güçlü olan insanlık piramidinin en tepesine dek çıkabilmek için ezmeli, ezmeli, ezmelidir... böylece en üstün insan olmalı. Bu Niçe'nin kuramıdır. Görüyorsunuz ki Stamboliyski'yle aramızdaki düşünce ayrılığı ne denli derinlerde.»

Kongre salonunu alışılmamış kertede olağanüstü bir sessizlik kapladı. Sözlerini kilisedeki vaazlar gibi dinliyorlardı. Coşkulanıyorlar, içlerinden karşı çıkıyorlar, kimi kez gülüyorlardı, ama onun aldırış ettiği yoktu ki :

«Benim için bir başka dünya da var ve benim işim çok daha ağır yürüyebilir. Materyalist olarak Stamboliyski'nin dünyası buradadır, her işinin bu dünyada olmasını istediğinden ivedileniyor, beklemeye sabrı yok.»

Stamboliyski'yi böyle tanımlaması çoğunluğun hoşuna gidiyordu anlaşılan, çünkü bu hoşnutluğu delegelerin durumu gösteriyordu. Savaşlar, yenilgiler ülkeyi dilenci değneğine dönüştürmüş, nice iş sahiplerini iflasa sürüklemişti. Saçma konuşanın değil, eyleme geçenin gereği vardı, dahası Dragiev'in kendisi bile Stamboliyski'ye ilişkin sözlerinin alkış ve «yaşa» sesleriyle karşılaşacağını, kendisi için söylediklerinse sessizlikle geçiştirileceğini anlamıştı.

«Ben yavaş gelişmenin yanındayım, o ise tez gelişme yanlısı. Stamboliyski devrimcidir, ben değilim.»

Dragiev kesin konuşuyordu, çünkü yitirilecek bir şeyi yoktu, kimse de ondan düşünce alacak değildi sanki.

«Benim için gelişme ruhtan başlamalıdır. Algı değişmedikçe, kafamızın içinde evrim yoluyla bir dönüşüm olmadıkça, insanlar ruhsal olarak yükselmedikçe devlet yönetiminin değişikliği biçimsel olur, ötesi hava cıvadır, boşu boşuna uğraşmaktır, düzmece iştir. Stamboliyski ise bu dediğimin tersine: Dıştaki biçimsel değişimin içteki öz değişikliğini getireceğini ileri sürüyor. O sosyalist kuramların yandaşı, ona göre: Yaşamda var oluş düşünceyi belirliyor.»

Dragiev'in Stamboliyski için bundan daha iyi bir propagandayı yapabilmesi olanaksızdı.

«Çünkü ben yavaş yavaş gelişmeyi yeğliyorum. Bunun için hükümetten daha az şeyler bekliyorum, büyük ölçüde iktidardan da tiksiniyorum. Stamboliyski ise önemli ölçüde bir iktidar tutkunu olarak beliriyor, çünkü elinde iktidar varsa daha çabuk çok daha çabuk yaşama biçimini, yaşamının tümüyle birlikte türlü yanlarını da değiştireceğini sanıyor.»

İkisi de cumhuriyetçi olmaları bakımından birbirlerine benziyorlardı. Dragiev, bir çeşit «Hristiyan cumhuriyeti»nin düşünü kuruyordu, ona göre böyle bir cumhuriyette dünya öyle bir yüksek bir ahlaka ulaşacaktı ki yeryüzünde bir «Tanrı çarlığı» edinilecekti. Stamboliyski'nin istediği daha alçak gönüllüceydi ama Dragiev'in dedikleriyle çok ilgileniyordu, bu onun canlı yapısı yüzündendi.

«Beni mcumhuriyetçiliğim cumhuriyetten başkanlığa doğru, onun cumhuriyetciliği başkanlıktan cumhuriyete doğru yönelir.»

Bir başka dış benzerlikleri de ikisinin de bakan olmalarıydı.

«O, benim bakan sandalyasına çıkmasına en çok yardım ettiğim bakandır. Bense, onun bakanlıktan düşürmeye en çok çalıştığı bakanım.»

Bu özdeyişlerle yapılan kendine özgü konuşmayı, iki çiftçi önderinin yapılarındaki derin çelişkileri ortaya çıkarması gereken, bir takım suçlamalarla sona erdiriyordu.

O, Stamboliyski'nin 1914 yılında, üniversitelilerin önünde yaptığı söylevi anımsatıyordu. Bir olay sırasında Radoslavov'a bile öğüt vermiş ve grubunun bu konuya ilişkin açıklama istemesi üzerine demişti ki :

«Benden hesap sorulacağını bilseydim hiçbir şey söylemezdim, ama bir şeyin devlet için iyi olduğuna inanmışsam bunu kimseye sormadan yaparım.»

Bu Dragiev'in gözünde bir dinden sapmaydı ve yakılmayı haketmekti. «Stamboliyski bugün üzerinde çok şey söyleyip yazdığı demokrasinin ilkelerini daha o zamanlardan unutmuş görünüyor.»

«Bunlar diktatörce sözlerdi, bir zamanların —toprağı bol olsun— diktatörü Stambolov'un ağzından duymaya alıştığımız sözler...»

Dragiev, anlaşılmamıştı: Kendini politik kongrede değil de dua evinde sanıyordu sanki. Ona göre Stamboliyski «Ferdinandcılığa» yönelik bireyci, «kişisel rejim»e düşkün, diktatörlüğe heveslenen biriydi. Bunu 1915 yılında Çar Ferdinand ile yaptığı konuşma da gösteriyordu.

«Benim kendi yolum var» diyordu Stamboliyski, «Benim yolum yıkıma götürmüyor.»

Ama Dragiev'e göre Stamboliyski şeytandan daha beterdi ama tersine dinleyicileri için onun daha başka bir görünüşü vardı. Onlar için düşünceler değil eylemler konuşuyordu. Stamboliyski düşüncesi yüzünden çok acı çekmişti. Binlerce ad-

sız kişi için Stamboliyski onların zincirlerini koparan bir adam gibi görülüyor, bu binlerin binlerce askerin acısını çekiyordu. Dragiev düşüncelerinde haklı olabilirdi ama bu düşünceler yalnızca ona özgüydü. Stamboliyski yaptıklarıyla söylence yaratmıştı, kahramanlaştırılmış, halk bilincine acı çeken bir kahraman olarak yerleşmişti. Hiçbir güç, dahası Dragiev'in ustalıklı konuşmaları bile, onu halk bilincinden söküp çıkaramazdı.

Stamboliyski birlik için herşeyini, canını bile verebilirdi, Dragiev'se kuramsal olarak herşeyini verebilirdi ama canını değil :

«Evet» diyordu, «bakanlıktan da milletvekilliğinden de istifa ederim, dahası çiftçi birliği'nden de, buna benzer herşeyden de istifa ederim, ama hiç bir zaman görüşlerimden dönmem.»

Acımanın, bağışlamanın tanrısı olan Tanrısına karşın uzlaşmazdı, Stamboliyski üstün insan olmazdan önce yakınlarını daha çok seviyordu, onlar için canını vermeye daha çok hazırdı.

Kongre tümüyle onun ardından sürüklendi, beklemeye dayanası kalmamıştı kimsenin, oysa Dragiev'in elleri bağlı olarak ruhun yetkinleşmesini bekleme önerisi karşı koymanın yolunu engelleyecek bir duraklama demekti ama savaşın yaralarını iyileştirmek demekti, geride kalanlarda kurtarılmalıydı. Yıkılıp yok olmuş, sakatlanıp yenilmiş, umarsız ve küçük düşmüş duruyordu vatan, düne değin askerlerinin korunmasındayken yabancı askerlerin istilası altındaydı, düne değin asker olanlarsa uzak köylerden gelmişlerdi, bu çirkin geçmişi temizlemeye ivedileniyorlardı. Onlar Stamboliyski'ye inanıyorlardı, inandıkları bir başka kimse yoktu.

Stamboliyski'nin bu sözlerinde trajik bir burukluk vardı. Böylece tarih kimi insanlara başkalarının günahlarını çekmek gibi bir görev yüklüyordu. Her ulusal yıkımla böyle bireysel suç kalkıyor ortadan, çünkü her vatandaş sorumluluğun bir parçasını taşıyor, ama büyük yıkımın önünde birinin hastabakıcılık görevini yüklenip hastayı iyileştirmesi gerekiyor. Buradaki hasta yıkıma uğramış ve acınası tüm ülkedir, tüm halktır. Ve ulusal onurun korunması için birinin onurunu çiğnemek gerekir.

Stamboliyski mülk sahibi olarak çok zarar veren bir dolu yağdığı sırada böyle bir duyguyla yüklüydü. Onca caba, onca emek boşa gitmişti, yine de yaşam kendinin olanı istiyor, irade ve yüreklilik bekliyordu. Çünkü yıkımın önce kabullenilmesi, sonra da koşulların elverdiği oranda düzeltilmesi gerekiyordu.

Diyordu ki :

«Bir amada yazgı nasıl bir dönüşüm getirebilir! Ne zamana değin sağ kalabileceğimi, cezaevinden çıkıp en uzlaşılmaz düşmanım olan Çar Ferdinand ile Radoslavov'u nasıl saf dışı bırakacağımı hiç mi hiç düşünmedim!»

Bu düşünce Nöyi anlaşmasını imzalamak için gitmekte olduğu Paris yolunda bile kafasından çıkmıyordu Stamboliyski'nin. Staribrod istasyonunda kalabalıkça karşılayıcı bir küme gördü. Soluk cansız bir sonbahar günüydü, güneş kül rengi sislerin arasından çok az görülebiliyordu, bu insanlar da feleğin tokadını yemiş yarınsa yabancı yönetim altına girecek olan Bulgaristan'ın birinci bakanının ağzından bir avunuş sözcüğü duymaya gelmişlerdi.

«Doğduğunuz yerlerin yağma edilmesini önleyecek bir umut var mı?» diye soruyordular.

Onlara ne diyebilirdi? O bu anlaşmaların uzun uzun dayanmayacağını biliyordu. Bu anlaşmalar baskıyla yapıldıklarından yıkılış tohumlarını da birlikte taşıyordular.

Ama gerçekten öyle miydi?

«Var» dedi, «yalnız biraz daha geç zaman için umut var.»

«Ne zaman? Kaç yıl bekleyeceğiz?»

Stamboliyski yanıtladı :

«Üç yıl... Bu süre içinde Bulgaristan'ın zincirleri durumdan tiksinti duymuş dünya vicdanınca kırılacaktır.»

Bu sözlerin temelsizliğini kendi de anlıyordu. Devletlerin yaşamında üç yıl nedir ki? Ya şu «tiksinti duyan dünya vicdanı!» Stamboliyski'nin kendini aldatmalarından biriydi bu politika kurtlarının insanlığına inanç.

Belki de bu moral gücü yıkılmış insanları avutmak istiyordu, ya da öngörü yeteneğini yitirmişti belki. Çünkü milyonlarca silah aracılığıyla desteklenen böyle anlaşmaların bu denli kısa sürede düşebilmeleri olanaksızdı. Yine de bu süre oldukça uzun görünüyordu, üç yıl bu insanlıklar için sonsuzluk gibiydi.

Birkaç hafta sonra döndüğünde burası mezarlık gibi ıssız ve sessizdi. Birkaç sırp bekçiyle memur her Bulgarı kuşkuyla gözlüyordu yalnız.

Stamboliyski bu insanlara bakmadı bile ona acınası, ama acımasız bir ezilişin silahı gibi göründüler.

Anlaşma imzalanmıştı :

«Koşullar öyle gelişmişti ki, 27 Kasım 1919 da sabah saat on buçukta, Paris yakınlarındaki Nöyi belediyesinde anlaşmayı kendim imzaladım. Hazi-

ran ayında bütün politik partilerden birer temsilci Paris'e gelmişti. Aynı yıl Kasım'da ise, utanç veren, yıkım getiren bir politikanın temizlenmesi gerektiğinde yapayalnız kaldım!»

Her zamanki gibi kaçmışlardı.

Böyle bir an içinse yüreklilik isteniyordu. Kan ve savaşın dumanında ne denli kabalaşmış olsa da dünya yenilmiş uluslara acıyordu. Herkes için, böyle korkunç ve utandırıcı bir belgenin altına imza atan insanın ruhundaki trajedi apaçıktı.

«Bunu benim elimle bütün Bulgaristan ulusunun eli imzaladı, çünkü anlaşma zorunluydu. Bu anlaşma ne denli acımasız ne denli adaletsiz olsa da imzalanması gerekliydi, bunun gerekliliğini hiç kimsenin tartışacağını sanmıyorum.»

Stamboliyski burada da soğukkanlılıkla görevini yaptı, yenilgiyi görmüş olmasına karşın yine de sonuna değin nöbetini sürdüren asker gibiydi.

Onun önünde ötekilerin kaçındığı büyük yıkımlar vardı, temizlemesi gerekiyordu. Kalıt çok büyük bir ulusal yıkımdı. 402.000 babasını yitirmiş Bulgar ailesi, 100.000 den çok Bulgar tutsağı, Bulgaristan yabancı askerlerce istila edilmiş, borçlar tepeleme piramit gibi. 15 milyona yakın, yani adam başına 5 - 6000 leva dolayında, her yanda yokluk, pahalılık, açlık!

«Her alanda eşkiyalığın kalıtcısı olduk» diye yakınıyordu. «Eşkiyalık yalnız yollarda değil kentlerde de kol geziyor. Herkes akılsızca bir açıkgözlülüğünün, yasa dışı zenginleşmenin yolunu tutturmuş.»

Daha da ileri gidiyordu :

«Çürümüş, sarsılmış bir toplum düzenini kalıt aldık. Cezaevlerini savaş zamanı cezalandırılmış askerlerle dolu bulduk, iktidarsızlığı da bul-

duk, dış dünyanın bize karşı tiksintisini de bulduk, inançsızlığını da...»

O, tüm ürünü dolu yok etmiş bir üretici gibi görüyordu kendini. Yeni baştan yeni sürüm ve ekmekle başlaması gerekiyordu. En gelişmiş noktasında bulunan gücü nerdeyse iki katına çıkıyordu böyle bir düşünceyi gerçekleştirmek için yeni bir savaşa hazırdı. Olanlar ona düşmanlarının pisliklerini de temizlemesini yazgıladı, ama o olumlu bir yapıcılığın tam sırası olduğu kanısındaydı.

«İktidara» diye belirtiyordu Millet meclisinde, «üstün bir görev gözüyle bakıyoruz.»

Bu «üstün görev» nice ağır olsa da onun için sanki bir yazgıymışcasına, kaçınılmazdı, vazgeçemezdi de ondan, nasıl ki geçmişinden ruhundan vazgeçemez ise.

«Biz bu yıkılmış, umudunu yitirmiş, mutsuzlaşmış, uluslararası en ağır koşullar altına sokulmuş ulusumuzun dümenini elimize alırken düş kuruyor değiliz.»

Ne var ki Stamboliyski, bu mutsuz sonucu tümüyle görmesine karşın, bu sonu etkileyen olaylara ve bu sonu yaratanlara karşı savaştaki kendi bilincine inanarak avunuyordu.

Yeni bağımsız çiftçiler kabinesinin başbakanı olarak yabancı gazeteciler önünde bildiriyordu :

«Biz, bu mutsuz vatanın kurtarılması, bir yeniden doğuşla yaratılması için tüm gücümüzle çalışmayı istemenin kesin kıvancını duyuyorduk.»

Görev bir adamın gücünü aşıyordu gerçekten. Ama Stamboliyski, «bu kan ve ateşle boğulmuş ülkede, bu çok acı çekmiş ulusta sağlam kalabilmiş ne varsa...» bunlarla barışı yerleştirebileceğine, dahası ulusal ülkülere ulaşmak için yepyeni barışçıl yollar açacağına inanıyordu. Adalet ilkelerini yitirmiş, bir ceset gibi tarihin uçurumlarına itilerek

kana belenmiş ve ruhu ezilmiş halkın kendine inancını geri getirmeliydi, herşeyden önce bu hasta ruhu iyileştirmeliydi.

«Bizim amacımız Bulgar halkının ruhunu yenileyecek tedbirler almaktır, geleceğe dönük yaratacağımız değerli bir hizmet varsa budur işte. Bulgar halkının ruhunu yeniden yaratmak.»

Onun kendisi için de yeni bir ruh yapısına gereksinimi vardı. Kendini dünyanın gösterildiği gibi kötü olmadığına inandırmak istiyordu. «Baskılarla, anlaşmalarla herşeyimizi alabilirler, ama ruhumuzu hiçbir zaman yok edemezler» diyordu kendi kendine. Bulgar ulusunun yok olmaktan, ezilmekten kurtarılması için yeni yollar denenmesi gerektiğine inandırıyordu kendini.

«Biz demokratik Bulgarlar savaş sorununa ilgisiz kalamayız ama savaşmayacağız derken içtenlikliyiz, ama Bulgar soyunun geleceğiyle ilgiliyiz derken de içtenlikle konuşuyoruz. Biz Bulgaristan'ın ruhsal ve toplumsal bakımdan yüceltilmesi için yollar arayacağız, bu yolları bulacağız da yollarımız barışçı olacaktır.»

İnsanı yadırgatan şu idi ki: Nice vatansever geçinenler salt paracıklarını, yaşamlarını koruyabilmek için her türlü yabancı istilaya çoktan hazırken, Stamboliyski gibi «güvenilmezlik»le, «vatanseverlikten yoksun» lukla, «hayın» lıkla, damgalanmış bir arslan gibi savaşıyordu Bulgar halkının geleceğini ve bütünlüğünü güvence altına almak için.

«Biz inanıyoruz ki geleceğin kültürlü insanları barbar olmadığımızı kendileriyle birlikte yaşayıp çalışmak istediğimizi anlayacaklar, bizi değerlendirecekler, bize karşı yapılan haksızlığı kaldıracaklardır.

Stamboliyski bu düzelemeyen iyimserliğiyle

Bulgaristan'ın başına gelen yıkımın onarılıp düzeltileceğine inanıyordu.

«Bulgaristan» diyordu, «üstünde böylesine dayanıklı bir ulus yaşadıkça yok olmayacaktır!»

Pirot'da Bulgar delegelerinin treni birkaç saat alıkonuldu. Belgeleri gözden geçiriyorlar, bomba konmuş olmasın diye her yanı arıyorlardı. Stamboliyski'nin iyimserliği yine doruk noktalardaydı. Kendi kendine: «Bulgar bağnaz ırkcıları da böyle yaparlardı,» diyordu.

Kendini kafeste aslan gibi sanıyor, trajik anlar yaşıyordu. Kulaklarına Klemanso'nun tiksindirici sözleri çarpıyordu :

«Bulgaristan cumhuriyet mi, monarşi midir?» Bu yaban kaplanı elinde bir satırla duruyor Bulgar gövdesinden canlı parçalar doğruyordu .Loyd Jorj'un sözleri de daha az çirkin, daha az umut kırıcı değildi ki. «Bulgaristan'a, Bulgar ulusuna inanmıyorum ben!» Nöyi'de kaldıkları Chateau de Madrit çevresinde nöbetçiler vardı, dışardan hiç kimse giremiyordu. Tutsaklar gibiydiler, yengi kazananların kararlarını bekliyerek sıkılıyorlardı.

Yalnızca Stamboliyski ellerini bağlayarak oturmuyordu. Burası gerçek bir cezaevi, gerçek bir tımarhane gibiydi sanki, ama o en kötü cezaevi koşullarına bile alışık ya, burada da çalışma olanağı buldu kendine.

«Benim görevim duymak isteyen devlet adamlarına Bulgaristan adını duyurmak, bu adın varlığına dayanıp dayanamayacaklarını anlamak, bu mutsuz ülkenin bir bakanı olarak Bulgaristan'ın dış politikası ile geçmişe ilişkin savunmalarımızı dinletmektir.»

Dış dünya ile ilişki kurmak için bir yöntem buldu Stamboliyski. Bulgaristan'ın az sayıdaki dostları da Stamboliyski'ye yardım yolları aradı-

lar. Sözden başka silahı da vardı artık. Kişisel olarak savunmaya geçmiyordu — yenenler savunmanın her türlüsünden ürkerler, ola ki kendi vicdanlarının, kendi duygularının pek de temiz olmadığındandır bu.— Konferans başkanı Jorj Klemanso'ya bir muhtıra gönderdi, bunda Bulgaristan'a kabul ettirilen anlaşmanın adaletsizliğini açık açık ve içtenlikle anlatıyordu. Kendi yöneticilerinin kurbanı olan Bulgar halkının suçlulukla damgalanmasının onaylanamıyacağını belirtiyordu. Hükümet kararları doğrultusunda: «Halkın tiksindiği bir savaşa itilmesiyle, işgal edilmiş topraklarda Bulgaristan'ın adını lekeleyenleri...» tüm bu suçluları, yetkilileri, politikacıları acımasızca cezalandırmak yerine Bulgar halkını cezalandırmaya kalkışanlara sesleniyordu.

Parlak tümcelere düşkün Stamboliyski'nin o günlerdeki konuşmalarında sık sık romantik ve duygusal sözlere rastlanıyor, dahası yalvardığı bile görülüyordu. O yenilen ama haksızlığa uğramış ulusunun bayrağını yüksek tutmak gereğine inanıyordu ve istemiyerek de olsa bildirilerinde yer verdiği düşsel geleceğin bir takım tutarsızlıklarına düşüyordu. Bu yüzden de müttefikler —biraz da yerli Bulgar karşıt görüşleriyle de beslenerek— Bulgar çiftçi hükümetine güvenemiyorlardı. Oysa Stamboliyski Kapital'in bu şerbetli başlarını savaş tanrısı Mars'ın bu hizmetli kimselerini iyice acındıracağına inanıyordu köylü içtenliğiyle.

«Yere çalınmış Monarşizmin baskısından kurtulan Bulgar halkı bir yeniden doğuşun aydınlık geleneklerine dönüyor, halk ruhunun tertemiz kaynakları fışkırıyor onda, Bulgar halkı kendini tümüyle barış ve demokrasiye vermiştir artık,» diyor.

Stamboliyski kendi çabalarıyla Bulgar halkı-

na yapılan tüm haksızlıkları düzeltmeye savaşıyor, istediği, «geleceğini kurma hakkı» ilkesine dayanarak şu yeni sarsılmış Bulgar halkına hakkının verilmesidir.

Stamboliyski kendi benliğini doyurmak için ucuz başarı arayanlardan değildi. Böylesi bir durum onun sert, ağırbaşlı karakterine uyamazdı. Şimdi de öyle: Ona tutukluymuş, dahası tutsakmış gibi davranan bu yabancı ve düşmanca ortamda, en ağır biçimde soyutlanmasına karşın o kendisini tutabilmiş, onurunu koruyabilmiş, halkın ruhsal durumunu yansıtabilen olumlu sözler bulabilmişti. Özellikle toprak sorunları üzerinde durmuştu.

«Toprak sorunlarında» diye belirtiyordu muhtırasında «konferans önüne çıkan her bir devlet arasında Bulgaristan en ağır koşullarla cezalandırılmış olandır. Almanya Avusturya yalnızca istila ettiği yerleri geri verdi, Bulgaristan ise yüzyıllardır üstünde oturduğu topraklarını.»

Ama yine de bu sorunları «yeşil masa»ya getirmiyordu. Bunlar Stamboliyski'nin anlaşmaları yok edeceğine inandığı gelecekteki «insanlığın vicdanı»na kalıyordu. O yalnızca bir konuda haklıydı. «Bulgar halkınca yürütülen balkanlardaki savaşın bir «kültür» savaşı olacağını, politik üstünlük için değil, ulusların gönenci için yapılacağını, silahla değil «emekle» gerçekleşeceğini...» ileri sürerken haklıydı.

O savaşın düşmanı idi. Bu düşmanlık onun yurdunu yıkıma sürükleyen bir saygı görmesi yüzünden değil, kendi ilkeleri bakımındandı, ilkeleriyle karşıydı savaşa. Bu nedenle daha sonraları Genua konferansında Sovyet delegelerinin önerilerini alkışladı.

Konferanstaki Sovyet delegelerinin Nöyi anlaşmasına karşı tutumlarını anlatmış, eklemişti:

«Rusya, büyük güçlerin ikiyüzlülükle suçladılkarı Bulgaristan'a Rusya'nın hiç bir zaman onaylamayacağı bir anlaşmayı kabul ettirtmez, Bulgaristan da kabul etmez zaten...»

Stamboliyski bu gerçeğin konferansta belirtilmesini, «protokol»e geçmesini istiyordu. Bulgarların sessizce boyun eğdikleri anlaşılmasın diye. Başta Klemanso olmak üzere anlaşmanın bütün yaratıcıları yengiden başları dönmüş, sağlam mantıklarını yitirmiş, olsalar da bile, onlara, gelecekteki bir Balkan barışı için Bulgar ulusunun hakkını göz önünde tutmak zorunda olduklarını anlatmak gerekir, diye düşünüyordu Stamboliyski. O, Bulgaristan'ın komşularının büyük devletler üzerindeki etkilerini biliyordu. Bu nedenle onların delegelerine ayrı ayrı yolladığı muhtıralarıyla Balkan uluslarının arasındaki düşmanlığın yok edilmesi için, bir yeni barış ve işbirliği dönemi açılması için yardım etmeleri çağırısında bulunuyordu.

Stamboliyski Balkan ulusları arasında yapılacak dayanıklı bir anlaşmadan yanaydı tüm içtenliğiyle. O, ancak komşularla gerçekleştirebilecek bir barışçı işbirliği yoluyla trajik yazgıdan kurtaracak çıkışı bulacağına inanıyordu.

«Balkan uluslarına en gereken nedir?» diye soruyordu. Bu en gerekeni gerçekleştirmek hiç de zor değildir: 1 — Tartışmalı yerlerdeki halklara kendi geleceklerini kendilerinin belirlemesine izin vermek. 2 — Uluslar arası bir denetim altında, bir çeşitli barış anlaşmalarında gösterildiği gibi, azınlık haklarına saygı gösterilmesini sağlamak. 3 — Her Balkan ulusuna açık denize çıkış hakkı tanınmalı, ama güvenilir ve uygun bir çıkış yeri olmalıdır bu.»

Batı Trakya sorunu, ya da diplomatik dille «Ege'ye çıkış» diye adlandırılan sorun, o sıralarda Stamboliyski için dış politikanın üzerinde en çok durulması gereken sorunu idi. Bu çıkışın önemini, yararını tümüyle algılayan köylü duygusuyla, ne kurtarabilirse kurtarmak için umutsuzca bir savaşıma atıldı. Genua konefransında gösterdiği kanıtlarda olduğu denli Bulgaristan davasını savunmadaki ustalığıyla da büyük bir ilgi çekmişti. Onu dikkatle dinliyorlar, hak veriyorlardı. Ama bu sıralarda hak güçlülüğünün önünde güçsüz görünüyordu. Her olasılığa karşı bir Bulgar ordusunun dünyada var olduğunu anımsadılar.

«Bu ulus» diye diretiyordu Stamboliyski, «sizin pazar ve sanayinize bakan açık ve ekonomik bir pencereden başka bir şey istemiyor. Toprakta gözü yok, soluk alıp yaşayabilmek için hava hakkı istiyor. Bu hak tartışılmaz, kuşku götürmez bir haktır.»

Genel Balkan görüşünden kanıt gösteriyordu: «Ege denizi Bulgaristan için gerekli, Sırbistan için de Romanya için de, Balkanlarda yaşayan tüm insanlar için de.»

Umudunu yitirmemişti. Aradaki buzun kırılması gerektiğini biliyordu. Onunsa sağlam kasları, kırılmaz iradesi, çökertilmez ruhu vardı.

«İki çember kuşatıp sıkıyor bizi» diyordu, «çemberlerden büyüğü büyük devletlerin, küçüğü ise komşularımızın.»

Bu çemberlere karşı saldırıp kırmaktan başka ne yapılabilirdi? Hayır koparmak işinde zamandı gerekli olan. Çemberleri paslanmaya bıraktı. O ulusların barışı gereksediğini, bu barışınsa yenen için de yenilen için de özdeş bir gereksinim olduğunu biliyordu. Karşılıklı olarak birlikte var olabilmek için yeni yollar aranmalıydı. Stambo-

liyski kültür ve barış için yarışma yolunu seçti, kendi kendine haklı olarak diyordu ki :

«Biz komşularımıza toplarla tüfeklerle saldırmayacağız. Yakınlığımızla, Balkan birliği düşüncemizle saldıracağız. Onlar dayanamayıp teslim olacaklar bu düşünceye, çünkü düşünceler silahlardan çok daha güçlüdürler!»

Uyumak bilmiyordu, tüm bu uğraşılar ona bir dakikacık bile boş zaman bırakmıyordu. Ailesini, çocuklarını savsaklar olmuştu.

«İşten başımı kaldıramıyorum» diye yazıyordu karısına.

Yine de mektubunda, Ocak ayında gittiği Slovitsa'ya ilişkin bilgiler vardı :

«Slavovitsa bana çok çirkin göründü.»

Gerçekten de çarpıtıcı bir aynadan bakınca ona herşey çirkin görünüyordu. Devlet yıkılmış, halk aç açık çıplak inancını yitirmiş ve umutsuz, partiler partililer dağılıp kaçmışlar, böyle bir görünümde güzel olan ne vardı ki? Stamboliyski batmakta olan bir geminin dümenini zorlukla tutuyor, böylesi bir yıkımda kendini de suçluyordu. «1915 yılında komşumuz Sırbistan'a kalkmış kılıçlı eli kıramadığımız için ben de, halkım da suçluyuz.»

Salt bu yüzden hiç duraksamadı sert, acımasız yargıçlar önüne çıkmaya, ruhunda derin bir üzüntüyle bildiriyordu :

«Evet, ben kendim imzaladım.»

avrupa'da yüz gün

Stamboliyski Dünya Savaşının Kapitalist sistemin tahminlerini sarstığını anlıyordu. Bu sarsıntı yenilgiye uğramış ülkelerde, özellikle Bulgaris-

tan'a epey güçlüydü. Tüm bu yenilmiş ülkelerde ve Bulgaristan'da monarşizm ile birlikte karşı devrimciler Radomir Devrimi ile 1919 - 1923 yılları arasında ülkede kitlelerce benimsenen devrimci havadan bir çıkış aramaktaydılar.

Muhalefet birleşti: Bulgar çiftçi halk partisi ile Dar sosyalistler partisi dışında kalan tüm partiler elbirliğiyle Sovyetler Birliği'ne, çiftçi hükümetine, Bulgar Komünist Partisine cephe aldılar.

Stamboliyski mozarşizmin, emperyalist güçlerin ajanı olan tüm partilerin politikasındaki emperyalist karakteri göstermek için gerilere dönüyordu biraz :

«Bizim, yani Bulgar halkının ve onun temsilcilerinin birlikte yaptığımız özeleştiri geçmişle bağlarımızı koparmak istediğimizi, tüm içtenliğimizle yeni yollardan geçmek istediğimizi açıkça gösterir.»

O, 1913 - 1921 de olanları anımsatıyordu:

«Ta İstanbul'a doğru yollanmakla ne arıyordunuz? Türk hükümetinin uzlaşma ve barış önerirsini neye kabul etmediniz? Bulgar çarı olan koflaşmış bir Avusturya'lı subayın aklına uyup neden çelişkiye düştünüz?

Soruları ard ardına soruyordu: Doğru değil miydi şu vagon konusu. Şu üniforma sorunu, çar Ferdinand'ın programınca yürütülen doğru değil miydi? Çar İstanbul'a girişindeki töreni bile, Ayasofya'nın kiliseye çevrilişini bile kafasında tasarlamış değil miydi? Saygıdeğer yaşlı adamlar, sizler: Geşov Todorov, Radoslavov, Danev hepiniz söyleyiniz bunlar doğru değil mi? Söyleyiniz, dünyanın size emperyalist ya da hiç olmazsa emperyalizm uşağı gibi bakmasını nasıl isteyebildiniz? Stamboliyski'nin soruları uzuyordu.

«Bulgar yöneticilerinin bir koridor istemeleri

emperyalizm değil mi? Ne o Sırbistan artık bir varlık değilmiş! Böyle bir yüzsüzlük dünyanın hiç bir yerinde görülmemiştir ve dünya da sizin hiç bir üzülme duymadığınızı görüyor. Öyleyse suç kimin? Bulgar yöneticilerince işlenen bunca suç için kim sorumlu olacak? Yalnızca Ferdinand mı?»

Stamboliyski Avrupa'da dolaştığı yüz gün içinde Bulgar yöneticilerinin suçları yüzünden kendi yüzünün nasıl kızardığını, onların günahlarınca yaratılan buzları nasıl kırmağa uğraştığını açıklıyordu.

Onu ilgiyle karşılıyorlardı, çünkü Bulgar devlet adamlarından hiç biri böyle içtenlikle müttefiklerinin yanlışlıklarına, yöneticilerinin sorumsuzluklarına ilişkin konuşmamıştı.

Yapısı da etkiliyordu dinleyenleri Köylüce iri boyutlu, köşeli, biraz beceriksiz, ilk bakışta biraz şaşırtıcı. Bir halk temsilcisi olduğu anlaşılıyordu, tartışmasız onu olduğu gibi kabul ediyorlardı, bir iki önemsiz şey dışında söz vermeyi düşünmeden saygıyla dinliyorlardı - Nice olaylar geçmişti dünya umursamazlığında sağlamlaşmıştı.

Karşıtları sesleniyordu:

«Üç saattir bizi burada tutuyorsunuz, çıkıp dolaşmamıza ilişkin bir söz etmekten çekiniyorsunuz, bir yarış salonunda mı olduğunuzu sanıyorsunuz?»

Stamboliyski'nin alttan aldığı yoktu:

«Yarış yerine sakın gitmeyin baylar, öyle sanıyorum ki Ferdinand'ın atlarına sizden söz etseydim eğer, atlar sizden daha çok utanacaklardı. Ben size suçlarınızı bir bir gösteriyorum, sizler nasıl olur da cezalanmadan geçiştirmek istersiniz?»

Stamboliyski «Yeni Bulgaristan'a ilişkin konuşurken de hep eski partileri suçluyordu: Rusya'ya karşı el kaldırdığı için, bizim kan kardeşimiz olan

ve bizi tutsaklıktan kurtaran Rusya'ya karşı çıktıkları için.

«Eski çarlık Rusya'sı yok artık - diyordu - Geri dönmemek üzere yok oldu. Kendi boyarlarından, kendi pomeşçiklerinden kendini sıyırıp kurtuldu. Gerçek gelişim yoluna büyük bir kararlılıkla girdi.»

Sonra sözlerini şöyle bitiriyordu :

«Rus halkı için bu mutluluktur.»

Ama birlik yöneticilerinin büyük bir bölüğü böyle düşünmüyordu, bu durum Stamboliyski'yi iyice üzüyordu.

Şu insanlar: Turlakov'lar, Tomov'lar, Dragiev'ler, Manalov'lar, bütün bu bakanlar çevresine dolaşan bakan adayları nasıl biriydiler acaba? Düşüncelerinin ağırlığı hangi yöndeydi, kendi politikasına ne yararları vardı? Genellikle bu iktidarın arkasına düşen geri kalmış kültürleriyle, yerel ufak hesaplarıyla, bilinçten yoksun kafalarıyla ne yapabilirlerdi: Karşı devrimcilerin varlığındaki burjuva kitlesine. Askeri klikler yüzünden sözüm ona yengi kazanmış kişilerin isteği üzerine Bulgaristan'a yerleştirilmiş Vrangel ordusu tehlikesine karşı, ne yapabilirdi? Dahası Bulgar Komünist Partisinin Bulgar Çiftçi Halk Birliği ile açık bir işbirliğine yanaşmaması karşısında bu sayın kişiler ne düşünüyorlardı?

Bulgar Çiftçi Halk Birliği kongrelerinde birliğin toplumsal oluşumu gösterilmişti, Stamboliyski verilen rakamları dikkatle dinliyordu:

Mülksüz köylüler: % 7
50 dönüme dek ufak mülk sahibi köylüler % 50
50-10 dönüme dek ufak orta mülk sahibi köy. % 30
100-200 dönüme dek toprak sahibi köylüler % 11
Büyük toprak sahibi köylüler % 2

Bu toplumsal oluşumdaki eşitsizliğe karşın birlik üyelerinin % 80 nin yoksul ve dar gelirli köylüler apaçıktı, bir devrim olasılığında da proleteryanın yanında yer alabilecekleri belliydi. Ama kongrede D. Dragiev'in yüzünden güçlü bir sağ akım gelişiyordu. O hristiyanlığının duygusallığından başka politik bir tarikat da gösteriyor, çevresine zengin köylüyü toplayarak her zamanki gibi yeni düzenin bozulmasına ve burjuva partileriyle koalisyona eğilim gösteriyordu.

Kongre üyelerince bir program düzenleyip Bulgar çiftçi halk birliği'nin ilkelerinde yer alacak bir sürü demokratik reformlar kabul edildi: Geliştirilmiş bir gelir vergisi, yasal olmayan zenginliklere el koymak, ulusal yıkımın suçlularını cezalandırmak emekçi toprak mülkiyeti ilkesini gerçekleştirmek...

İster istemez şu soru çıkıyordu ortaya: Stamboliyski bu birbirinden zor, iki ucu da keskin, toplumsal, ekonomik, politik sorunlarla baş edebilir miydi acaba? Bunları çözümlemek için zaman isterdi, sıkı bir devlet düzeni, örgütlenmiş bir yönetim gerektirirdi. Ama savaşın koşullarında bunlar kolay kolay yaratılamazdı.

Köylü kitlesinin çoğunluğunu, cephede acı çeken erkeklerle cephe gerisindeki tutsaklar gibi çalışan kadınlar oluşturuyordu. Ama iktidarın yükünü açıkça duyan yine Stamboliyski'ydi.

«Bu iktidar bana ağır geliyor diyordu Zorumlu olduğumdan ötürü iktidarla ilgiliyim. Yoksa günden güne parçalanmakta olan mülküme sevinçle çekilebilirim.»

Şuradakiler —komünistleri gösteriyordu— biz de gücümüzü halktan alıyoruz. Bizim gücümüzle onların gücü halka yakın olmamızdan, halkın ruhunu tanımamızdan geliyor.»

Bulgar Çiftçi Halk Birliği'nin programında yer alan reformlar sıralanırken Stamboliyski özellikle belirtiyordu :

«Görüyorsunuz ki siz komünistlerin isteklerinin yabancısı değiliz.»

Stamboliyski kendine göre Lenin'i de savunuyordu :

«Lenin genel saygıyı ve ilgiyi hak eden bir kişi; düşüncesi doğrultusunda hizmet eden, düşündüklerini uygulamak isteyen, bunun için de her türlü çabayı gösteren bir adam...»

O çiftçilerle komünistlerin bir cephede birleşmeleri düşüncesinden uzaklaşıldığına yazıklanıyordu açıkça. Bu birleşmenin olmayışının nedeni de sınıfı arasında bağımsız Çiftçi yönetiminin tutarsızlığıydı. Bu sınıf içine yarı aydın karieristlerin ve bu yarı aydınların düşmanın yenilmiş olduğu, çiftçi iktidarının gelmeyeceği imgesini yaratmış olmalarıydı.

Öte yandan Stamboliyski, D. Blagoev'in sözlerini unutamıyordu

«Bu kökler neydi acaba?» diye Stamboliyski sık sık düşünüyordu. Oysa köylüler de, işçiler de cephede asker olarak birlikte savaş vermişler, emperyalist savaşa karşı çıkmışlar, askeri mahkemelerce kurşuna dizilmişlerdi, en sonunda da silahlarını burjuva ve çar iktidarına karşı çevirmişlerdi birlikte.

Şimdiki bu rekabetle dostça bir tutum görmüyordu Stamboliyski; kendi güçlerine, birliğin portakal renkli bayrağında toplanan güçlere güvenmesi gerektiğini biliyordu.

«Portakal rengi bayrak daha sonra çıktı ortaya, ama kanlı olmayacak; halkı uşaklığa, kötümserliğe, ölüme değil; yaşama, yapıcılığa götürecek olan ekmeğin, güneşin rengini alacak.» Diyordu.

Bıkmadan yineliyordu :

«Açıkça söylemek gerekir ki yalnız Radoslavov değil, sizlerin de mecliste bulunan hepinizin de suçu vardı olanlarda. Kaç kez şu bunamış ihtiyar söylemişti ki: «Bulgar ayağının değdiği her yer Bulgar'ın olacaktır» diye. Onun bu dediklerine hanginiz karşı çıktınız?»

Stamboliyski, daha cezaevindeyken çiftçi parlamento grubunun çözülüşünü görmüştü. Kongredekiler Stamboliyski'nin zayıf yönlerini ortaya çıkarmaya çalıştılar, grubu yenilemek istiyordular. Kongre coşkun alkışlarla sona erdi. O kongrede söyleyemediklerini mecliste söyledi.

Stamboliyski görünüşe göre dar sosyalistlerin «kararsızlıklarının» politik olmaktan çok ideolojik olduğunu bilemiyordu.

Daha sonra ekleyecekti:

«Biz bu ülkede parlementer yönetimi pekiştirmeye kararlıyız. Bulgaristan sert iktidarlardan değil, adaletsiz iktidarlardan çekmektedir.»

reformcu ve insancı

Buraya dek Stamboliyski'nin yüzü tarih sahnesi üzerindeki olaylarla birlikte görünüyordu. Onun devlet adamı ve reformcu yanına, bu konuda yaptıklarına bakmamız gerek. Onun hükümetince plânlanan girişimler burjuva partilerinin karşı koymaları ve tazminat komisyonunu engellemeleri yüzünden güç gerçekleşiyor, olağanüstü bir çaba ve tetiklilik gerektiriyordu.

«Çiftçi Bayrağı»nın genel yayın müdürü olarak köy öğütlerine sıksık gidiyor, partilerden hiç bir olağanüstü «bağış» beklememelerini istiyor; dahası tatil günleriyle boş zamanlarını meyhanelerde

geçireceklerine köy işlerini düzene koymak için kendilerinin çalışmaları gerektiğini söylüyordu. Buysa sokakları temizlemek, okulu ya da okuma odasını onarmak, taşan ırmağın yolunu değiştirmek, kooperatif veya yardım sandığı kurmayı denemekti ki zor zamanlarda çıkmazlara saplanıp kalmamaları içindi.

Nöyi barış anlaşması orduyu üçte iki azaltıyordu ki hükümetin önüne bu gençler için ne yapabileceği sorununu getiriyordu. Bu gençler ne olacaktı? Her devlet adamı bu durumda kendine ayni soruyu sorar, kendine göre bir çözüm bulabilirdi. Stamboliyski çıkar yolu emekli yükümlülük yasasında buldu.

«Gelecekteki partiler de, hükümetler de bu yasayı uygulayacaktır —diyordu millet meclisi oturumlarının birinde— çünkü kentliler de, köylüler de topluma emek verenlere saygı göstermeyi öğrenecekler, en önemlisi de yardımcı olacaklardır.»

Bu yasa gerçekten bir buluştu: Faşistler bu yasaya karşı önceleyin kızgın bir savaş vermiş olmalarına karşın, daha sonraları, faşist rejimi egemen kıldıklarında yasayı hazırca buluvermişlerdi.

1920 yılını ayni Millet Meclisi müterakki vergi sistemini içeren bir «müterakki gelir vergisi» yasası kabul etti. Bu yasa burjuvaların kendilerini yok edeceği düşüncesiyle sözünün edilmesine bile dayanamadıkları bir yasa oldu.

Ne var ki partiler arasında sert tepkilere yol açan, dahası sınıf savaşını keskinleştiren temel sorun çiftçi hükümetinin getirdiği toprak reformu oldu. Dar sosyalist partilerince hazırlanan, tartışılan, önerilen bu konuyu Stamboliyski gerçekleştirdi.

Burjuva bu türü bir reformu alkışlayabilir miydi?

Stamboliyski hükümeti tahıl ürünleri ticareti için bir tekel uyguladı: Köy emekçilerini soyulmaktan kurtarmak, tahıl tüccarlarının, tefecilerle faizcilerin, vergi tahsildarlarını sömürüsünden korumak için.

Çiftçi hükümetinin bir kaç yasasından söz edilmelidir ki bunlar burjuva partilerinin aklına getiremeyeceği, düşünemiyeceği yasalardır. Örneğin: «Devlet topraklarını çoğaltma yasası.» Kişisel topraklarla devletin toprakları arasında sonu gelmez çekişmeler, mahkemelerde yıllarca süren davalar vardı; dava konusu olan toprakları ne kişiler ne de devlet kullanabiliyordu ki yasa bu kördüğüm olmuş çapraşık ilişkileri çözüp bir düzene sokmayı amaçlıyordu.

Örneğin: «Su sendikaları yasası». Suların kullanım sırasını belirliyor; öncelik haklarını açıkça gösteriyor: Devlet gereksinimleri, sendikalar, belediyeler, dernekler, kişisel gereksinimler» diye sıralıyordu.

Stamboliyski bu ateşli çalışmaların ilk döneminde bulunmuş, müzakerelere, kararlara, uygulamalara katılmıştı.

Ama onun başka işleri de vardı: öteki partilerin saldırılarını, sataşmalarını, yasa dışı davranışlarını önlemek gibi. Stamboliyski'nin bu tükenmeyen gücü, gözüpekliği, çalışkanlığı, her konuya eğilen düşünceleri, bunca zamanı nasıl bulduğuna şaşıyorlardı.

Çiftçi partisinin dış politikasını onaylamıyorlardı. Stamboliyski daha Nöyi anlaşması sırasında emperyalist güçlerin yağmacı karakterini; Bulgaristan'ın şu ya da bu kampa yandaş olamıyacağına, hele hele komşularıyla savaş isteyen bir dış politika güdemiyeceğine karar vermişti; çünkü böyle bir politika ulusal yıkımı getirmişti. Genua konferan-

sından sonra Sovyet delegesiyle konuşmaları üzerine anladı ki yalnızca Balkan ülkeleriyle iyi komşuluk politikası tükenmiş ülkelerin barışçıl yolda kalkınmasına yarayan umut kapılarını açabilir.

Böyle bir politika partilerin —kimileri ittifak devletlerine, kimileri itilaf devletlerine bağımlı bulunan— burjuva partilerinin hoşuna gitmiyordu. Partiler «Büyük Bulgaristan» şövenizmini körüklüyor, eski «eşkiya» ortaklarıyla birlikte yeni karşılaşmalara hazırlanıyorlardı. Çünkü sarayın sadık uşağı burjuvalar içinde Sovyetlerin de olduğu tüm uluslarla dostluğu amaçlayan bir barış politikasına razı olamazlardı. Kaldı ki Sovyetlerle dost olmak yalnız bir düşünce değildi; bu dostluğu uygulayacak eylem için Stamboliyski en uygun anı beklemekteydi.

Bulgaristan yengiyi kazananların buyruklarıyla ülkenin bir kaç yerinde Vrangel ordusunu barındırıp bakmaya zorunlu tutuldu. Fakat bunlar ülkenin politik yaşamına karışmağa başladı, bu yüzden sınır dışı edilmesi zorunluğu doğdu. Bu sorun hükümeti epey uğraştırdı, ta ki Stamboliyski'nin müttefik karargahından rica etmesi üzerine Yugoslavya'ya aktarıldı. Stamboliyski burjuva müttefiklerince tehlikeli görülüyordu.

Bulgar Komünist Partisi «açlık çeken Volga kıyısı insanlarına» yiyecek ve para toplanması sorununu ortaya atınca, tüm ülkeyi büyük bir kardeşlik duygusunun dalga dalga sardığı görüldü. Sorun köylerde de, kentlerde de milyonlarca Bulgar halkının yüreğine işleyen bir duygu ile toplumsal ve geciktirilmez bir yapıya büründü.

10 Ağustos 1921 tarihinde çiftçi hükümeti özel bir bildiri yayınladı:

Rusya'daki açlık çekenlere gönderilecek olan yiyeceklerin her türlü taşıma ücretinin, gümrüğü-

nün, dövizinin, vergilendirilmeyeceğine ilişkindi bu bildiri.

Hükümet yiyecekleri taşıyacak Sovyet gemilerine Varna'yla Burgaz limanlarının açılmasını, bu gemilere büyük bir serbestliğin, yardımın sağlanması buyruğunu veriyordu.

Bulgar hükümetinin 20.000 Rus çocuğunun bakımını üzerine aldığını Rus hükümetine bildirmek üzere dışişleri bakanı görevlendirildi.

Bu yardım kampanyasına yalnızca kentteki burjuvalarla, köylerdeki kulaklar katılmadı. Ama yine de bunun olumlu bir yanı vardı: Komünist partisi bu girişimiyle ilgili olarak çiftçi kütleleri de yanına çekmiş öncelerdeki savaş zamanlarında askerci akılsızlıklara karşı birleştirmiş olan «Birleşik Cephe»yi oluşturdu.

Üstünlük yarışında sert bir iç savaşım başlamıştı; Stamboliyski, Rayko Daskolov, birliğin genç eylemcileri, parçalanmayı, ikiliği, burjuva etkisini getirecek olan kişilerle zor başa çıkıyordu.

Bu oluşumda Stamboliyski kendini kabul ettirebilmiş. O, halkın Rus halkına karşı iç yükümlülüğünü, sevgi bağlarını yardıma çağırdı. Düşüncesi iyi bir sonuç verdi: Bulgar - Rus, Bulgar Sovyet dostluk temelleri atıldı, ekonomik ilişki olanakları da ortaya çıktı.

«Bulgar Russeverleri maskelerini çıkardılar artık —diyordu Millet Meclisinde— Bulgar burjuvazisinin «Russever» duygularını deneyebilmek için Rus ulusunun korkunç bir açlık çekmesi gerekiyormuş. Komünistler kendilerine göre «Russeverliklerini gösterdiler. Bense tüm Russeverlere soruyorum: Rus halkına yardıma koşmak çağrılarınız nerede hani? Çar II Nikolay sağ olsaydı eğer, bizleri afişlerinizle, duyurularınızla boğardınız. Daha o zaman «Çiftçi Bayrağı»nda yazdıklarımda bulabi-

lirsiniz: «Rusya bu savaşta yıkılırsa, Rus halkı kazanacaktır.»

«Rus halkı amma da kazandı ya!» diye bağırıyordu Sovyet Rusya'nın azılı düşmanı olan Pastuhov.

«Evet çarlığın yıkılışıyla Rus halkı kazandı —sürdürüyordu Stomboliyski— Bu büyük ulusu üç yüzyıldır kim cehalet içinde tuttu? Lenin mi? Rus çarlığıydı Rusları cehalet içinde tutan.»

Stamboliyski bir başka yolla da şöyle açıklıyordu:

«Sanayii Lenin mi geciktirdi? Böylesine verimli toprakları olan Rusya'daki halkı açlığa bırakan Lenin miydi? Bu yangın yerine dönmüş ülke üzerinde günü gelecek maddi bir Rusya yaratılacaktır. Ben, Rusya'nın geleceğinin mutluluk olduğu kanısındayım.»

Bu ve buna benzer nice sözlerin Stamboliyski'nin bir çok söylevinde yer aldığını kolayca görebiliriz. Eğer düşmanlar eliyle öldürülmemiş olsaydı, hiç kuşku yok ki, bu düşüncelerinin kesin bir sonuca ulaştığını da görecektik.

yeni bulgaristan

Böylesine bir düşüncesizlik, politik tutkular, toplumsal karmaşa ve anarşi akımları içinde bulunan Stamboliyski yeni Bulgaristan gemisinin kurtarıcı kıyılara doğru yol aldığını görüyordu.

Bu o sıralar için bir çeşit tansiksal bir görünüştü. Yeni Bulgaristan için bu yeni oluşumu —bir zamanlar Persa'nin Andromeda'yı kurtarışı gibi— Bulgar halkını uçurumun kıyısından çekip kurtarıyordu. Stamboliyski cezaevinde geçirdiği uzun uykusuz geceleri boyunca Bulgar yaşamındaki çeliş-

kileri düşünmüştü, öyle sanıyorum ki: kötülüğün kaynağını bulmuştur.

«Bu kötülükle savaşmanın zamanıdır.» Demişti kendi kendine, olaylar onu devletin başına getirir getirmez.

Tiksinti dolu halk vicdanı için öc almak gerekiyordu; dış dünyaya karşı da ülkeyi savaşa sürükleyenlerin hak ettikleri cezayı bulacaklarını yargılanmış olacaklarının güvencesini göstermek istiyordu.

«Bizim dışımızda olan herkes —diyordu— **dış** dünyada olan herkes eski düzenin adamlarına karşı hiç bir girişimde bulunmıyacağımızı sandı. Dahası bizim sonraları dilediğince yaşayabilmek için köprüyü geçinceye değin bir suçlular koalisyonu olduğumuzu düşündü herkes...»

Yalnızca «suçluları« cezalandırmanın çökmüş halk vicdanını yatıştıracağını bütün varlığıyla algılıyordu.

«Halkın manevi gücü çökmüş, hiç bir yenilik getirmezseniz bu çöküntüyü onaramazsınız.»

Kuşkusuz ulusta derin izler bırakan duygular silinmeliydi; bunlardan birincisi: Bencil çıkarcı politikacılarca aldatılıp ölüme götürülüşün kızgınlığı. İkincisi: Bunca kanı pahasına nice fiziksel ve ruhsal acılar çektiği ulusal ülkenin gömülmesine katılma günahını işlemiş olduğu kanısına kapılması. Bunlarda hiç bir suçu olmadığı ulusa anlatılmalıydı.

«Biz tüm sorumlulukları, tüm sonuçlarıyla yüklenerek bu dava için devlet mahkemesi önüne çıkmağa hazırız; bu dava için halkın bizi yargılamasına hazırız. Bu dava suçluları yakalayıp yaptıkları kötülükleri ortaya çıkardığımız içindir.»

Stamboliyski öç almanın her türlüsünü iteliyordu, öç almak onun karakterine göre değildi:

«Bizim ereğimiz her hangi birinin üstüne korku salmak değil, onları kötülük yapmaktan uzaklaştırmak, işkence yapmadan tutuklamaktı.»

Sonra alaylı alaylı ekliyordu:

«Onlara merkez cezaevinde lüks yerleşim sağlanmıştır.»

Stamboliyski'nin cezaevinde çektikleriyle karşılaştırılınca bu baylar ayrıcalıklı sayılırlardı.

«1915 yılı, öteki üç yılla birlik, geçmiştir benim için, yinelemek istemezdim: çünkü bu yıllarım bir mezara gömülmüşcesine geçti; bir suçtan değildi hem, bir inanç, bir dava uğruna tutuklandım. En kötü koşullar altında tuttular beni. Katillerinkinden de kötü. Adam öldürenler, yol kesenler arasına attılar; katiller, eşkiyalar dinlenmeye yollanırken ben gece gündüz kilit altında tutuluyordum. Öteki tutuklular ın hepsi de yatıp, örtüneceği şeyler için izin çıkarken, ben gazetelerle kaplı ot yatağa yatırılıyordum.»

Düşmanlarını yine de bağışlıyordu ama ülke çıkarlarının gerektirdiği görevlerden de kaçamıyordu:

«Ben, cezaevlerinde acı çeken biri olarak, başkalarını da kitle kitle cezaevine göndermek gibi bir görevin bana düşmüş olmasına üzülüyorum. Çünkü davamız nice bir temiz de olsa halkın isteklerine nice bir yanıt da olsa, bu davanın kişisel bir öç alma olduğunu düşünen ve bizce başlatılan davaya gölge düşürecek olan kimseler var daha. Bu sözlerimi bizim arkadaşlarımız için değil, bizi tanımıyanlar için söylüyorum.»

Görevi, ondan yükümlülüklerini unutanlara karşı acımasız olmayı istiyordu...

«Kimileri bize: Kendinize kötü yaygı seriyorsunuz, diyor. Bu davayla neden kötü yaygı sermiş ola-

lım? Başkalarına bizden sonra bizi izlemek olanağını verdiğimiz için mi? İzlesinler! Eğer biz, bizden öncekilerin suçlarını işlersek serdiğimiz yaygıyı yakıp birlikte yanalım, başka ne olur? Ektiğimizi biçmiş oluruz!»

Sözleri yaptıklarıyla uyumluydu. Yıkım suçlarını cezalandırmak sorununa herkes yandaştı, ama bunu yapmaya yüreklenmiyorlardı; Stamboliyski yaptığında, herkes kendisi değil de bir başkası yaptığı için kıvanç duydu nerdeyse.

Stamboliyski için yeni Bulgaristan sorunu bir Hamlet sorunu değildi; yürütme yöntemlerinin kitleselliği ve sert oluşu da önemli değildi. Hiç bir zaman yanıltmayan duygularıyla Stamboliyski insanlığın girdiği yeni çağın kitlesel eylemler çağı, iktidarın yeniden örgütlenmesi çağı, çöküp yoksullaşmış toplumların kendi kendilerine yardımlarıyla kendi kendilerini iyileştirmeleri çağı olduğunu anladı! Monarşizm, hükümdarın ve parlamentosunun tüm vesayetleri ile birlikte, düşmüştü. Uluslar bu kargaşadan kurtulma yollarını kendileri aramalıydılar. Savaşta yakılıp yıkılanın yerine getirilmesi için çok büyük çabalar gerekiyordu. Stamboliyski bunları her yolla köyde, kentte söylüyor; sanki bir yeni peygamber gibi vaazlar veriyordu.

Stamboliyski «Çiftçi Birliği» düşüncesini sağlam bir düşünüş olarak belirtiyor; Komünizm ya da sosyalizmin bunu gerçekleştirmeye uygun olabileceğine inanmak istemiyordu.

«Ben, insanları kendine çeken ve yeni yeni gerçekleştirmeye çalışılan özdeksel ve kültürel nimetlerin eşit dağıtılması düşüncesinin insanlık gibi eski olduğunu biliyorum. Daha önce nice düşseverlerin, nice düşünürlerin, nice bürokratların ülküsü olmuş bu düşünce. Bugün ise geniş halk kitlelerince benimsenen bir ülkü olduğu gibi; bu halk kitle-

lerinin ülküleriyle birlikte uygulama yapabilecekleri, istemleri, örgütleri oluşuyor.»

Ekliyordu sonra:

«Bu nedenle biz sizlere diyoruz ki: Bizim hazırlıklı olup ta sizin umursamadığınız yeni zamanlar için hazırlanınız.»

Sonra da varlıklı olanlara, güvenç içinde yüzenlere sesleniyordu:

«Size çalışmak için iş okulları yaratacağız, sömürücü olmayasınız diye emek mülkiyeti yaratacağız. Sizin çocuklarınızı da çalıştırabilmek için çalışmakla yükümlü askerlik yasasını getireceğiz. Çünkü, şunu söyleyeyim ki: Ne baba ne anne olarak çocuklarınızı çalışmanın fiziksel zorluğuna sokmaya kıyamıyorsunuz.»

Bir ses yükseldi :

«Sizin çocuklarınız gezmeye neyle giderler otomobilden düşüp yaralanmıyorlar mı?»

Stamboliyski şöyle yanıtlıyordu:

«Gezmeye çıktıkları var mı sanki çocuklarımın; ben onları yazgılarıyla başbaşa bırakmışım. Cezaevine atılmışım, beş yıldan beri de çocuklarımı gördüğüm yok. Gezmeyi, eğlenmeyi öğretebilmiş değilim. Bunları sizin Sofya çevresi öğretiyor ve ben çocuklarımı böyle bir yere sokmak istemiyorum.»

Çalışmakla yükümlü askerlik yasasını özgürlüğünü kısıtlayan bir engel gibi görenler de vardı; bunlara karşı çıkıyordu: «Bu gençler, diyordu, sizin oğullarınız, çocuklarınız bütün gün saman çuvallarını kucaklayarak zaman öldürmeyi öğrenmek için kızlara gitmeleri gerekecek. Anlaşılan çocuklarınız için bunu yeğliyorsunuz da, toplumsal kalkınmanın nasıl örgütlenmesi gerektiğini öğretelim istemiyorsunuz.»

«Trudovaklar (*) kışlalara çağırılacaklar ama kışlalar savaşa er hazırlamayacak, gençlerimizi yaşama, çalışmaya hazırlayacak.»

Stamboliyski dogmalara düşmeden düşüncelerini kolaylıkla açıklıyordu. Öğreti adamı olmayı, öğretisel düşünceyi sevmezdi; düşüncelerinde yapmacıklı olmayı da sevmezdi.

«Bulgar toplumsal olana ya hazıra konacağı bir ganimet, ya da genellikle olduğu gibi sırtına yüklenecek bir angarya gibi bakıyor. Ona göre: «Çarın işi bitmek bilmez, devlet alacağına şahindir.»

Narodnikleri, Stankovistleri, demokratları gösteriyordu :

«Şunlar, işte bu hiç bir şeyin değişmeden olduğu gibi kalmasını isteyen şu ağalar...»

En sonunda çiftçileri gösteriyordu :

«Şunlar ise bir başka kesim, orta sınıf; yıkmayı değil de yasal akılcı reformlar yapmayı, böylelikle de ileriye gitmeyi isteyenler.»

Stamboliyski'nin savunduğu ilkeler şöyleydi: Toplumsal düzenin var olan düzenin toprağında örgütlenmesi: «Çalışmakla yükümlü askerlik görevi —diyordu— bunu kafanıza iyice yerleştirin, gelecekteki toplumun bir kereksimi olacaktır bu. Dahası belediyelerin, kaymakamlıkların, hükümetlerin bu yasadan yararlandıklarını göreceksiniz.»

Stamboliyski'yi solcular da bağışlamıyordu, düşünceleri sulandırıp karikatürize ediyor diye. Sağcılar da bağışlamıyordu çıkarlarına karşı çıkıyor diye. Ama «Çalışmakla yükümlü askerlik» yasası solculara ne denli dokunuyorsa, bir o denli de «Devlet topraklarını artırma yasasıyla izlenen çalışılan toprak mülkiyeti» yasası toprak ağalarına bir yıkım oldu sanki.

(*) Çalışmakla yükümlü askerler. (Ç.N.)

Tutsaklığa düşerek elden çıkarılan topraklardan gelen yüzbinlerce göçmenle savaşta mülklerini yitirerek yıkıma uğrayanlar için yeni topraklar verilmesi gerekiyordu. Çünkü bu işinden yerinden olmuş binlerce mülksüz sürgünün anarşi yaratma tehlikesi vardı; demek ki insanlık açısından da politik açıdan da bunlara az da olsa bir toprak güvencesinin verilmesi zorunluydu: Yuvalarını kurmaları, devletin yasal vatandaşı olmaları için. Bu sorumluluğu iyice algılayan Stamboliyski göklere dek yükselen bağırtılara aldırmadan düşündüklerini gerçekleştirme yürekliliğini gösterdi. Sesi tüm haykırışları bastırıyordu.

«Biz çalışmayı savunuyoruz, diye üsteliyordu, savaşın topraklarından işyerlerinden savurup attığı insanlara çalışmalarını sürdürebilmeleri için toprak verelim!»

Herşeyden önce bu toprağı bulmak isteğindeydi: «Devletin ve belediyelerin topraklarından, otlaklarından, ormanlarından, daha daha da sahiplerine ağırlık olan mülklerden. Buna karşın örnek çiftlikler korunacaktı: Sosyal reformlar, aynı zamanda sosyal ilerleyişleri açmalıdır.»

«Bu yasayla biz sahiplerince terkedilen toprakları, kendi sözlerinize göre de sahiplerini iflasa sürüklemekte olan toprakları alıyoruz ha...»

Stamboliyski Paris'teki bir konuşmaları sırasında kendine şöyle demiş olan narodnik lideri T. Teodorov'u kastediyordu:

«Bu çiftlikten hiç bir şey anlamıyorum, nasıl çalıştırıldığını da bilemiyorum.»

Alaylıca eklemişti Teodorov:

«Eğer bir insanı cezalandırmak ya da yok etmek isterseniz ona bir iki çiftlik veriniz.»

Stamboliyski ondan aşağı kalmayan bir alaycılıkla sürdürdü konuşmayı:

«Ben size daha o zamanlar acıdım Bay Teodorov. Kendi kendime: Meslekdaşıma bari bir iyilik edeyim dedim.»

Sonra ağırbaşlılıkla eklemişti:

«Biz özel mülkiyetten yanayız, ama asalak özel mülkiyet yanlısı değiliz. Biz özel mülkiyete kötülük eden bölümünü istiyorum. Prudon gibi özel mülkiyetin hırsızlık olduğunu söyleyecek değiliz. Söyleyemeyiz de. Çünkü elinde toprak bulunan köylülerin çoğunluğu kendi emeği, kendi alın teriyle kazanmıştır bu toprağı. Bunu köylü kolayca elde etmiş değildir. Prudon'la bu konuda uyuşmuşsak bile, biz bütün büyük zenginliklerin temelinde ahlaksızca kaynaklar bulunduğunu da yadsıyamayız.

Uygulamaya konulacak olan ahlak ilkeleri şöyleydi :

«Toprak dağılımında bir adalet gözetilmelidir.»

Bu olumlu yolda içtenlikliydi:

«Bu nedenle biz eşkiyayı, hırsızı kovalarken, kendilerince çıkarılan yasalara sığınarak halkı soyup zenginleşen yığınları da bırakmayacağız.»

Düşünceleri lav gibi ağır ve karışık oluyor, binleri kapsayarak yayılıyordu: Ta ki birdenbire açıklık ve içtenlikle aydınlanarak kesin biçimine dönüşünceye değin:

«Toprağı işlemeyi bilen öyle insanlar var ki bir karış toprağı bile yok. Biz toprağı olup ta onu işlemek istemeyenleri, işlemeyenleri kurtarmaya geliyoruz, onları toprak gibi bir ağırlıktan kurtarmaya çalışıyoruz; topraklarını alıp toprağı işleyenlere vereceğiz.»

Savaşın ortaya evsiz barksız attığı yüzbinlerce insanın koruyucu meleği olan bu adam düşmanlarının düşündüğü gibi ne kötü biriydi, ne de öç alıcı. O, duygusal yanının yaratmaları olan ama

çoktandır biçimlenmiş düşüncelerini uygulama alanına koyan soğukkanlı bir reformcu idi.

«Bu ulusun ruhunu iyi tanıyoruz, onu yeniden canlandırmak istiyoruz. Ulusu yapıcılığa, vatan savunmasında yararlı duruma getirmek istiyoruz.»

Stamboliyski yarı yolda duracaklardan değildi: Yaşamı boyunca uğruna savaştığını şimdilerdeyse böylesine olanaklı görülenin elinden kopup kaçmaması gerekiyordu. Salt bunu gerçekleştirip uygulama alanına sokmak isterdi. Stamboliyski, en iyi çocuklarının mezarı olmuş Bulgaristan'ın savaşçı yaşamında çok az yengilerden birini kutladığını biliyordu iyice: Bu nedenle önce eyleme geçmeliydi.

«Bu sosyal düzen değişmelidir. Onu biz değiştireceğiz, yeniden kuracağız. Ama yazık ki bize yardım etmiyorsunuz, biz kendi gücümüzle yapayalnız bırakılıyoruz. Biz subaylara, aydınlara ,tüm namuslu insanlara çağrıda bulunuyoruz: Suçluları, karaborsacıları göstermeleri, onların cezalandırılıp cezaevlerine atılmaları için yardıma çağırıyoruz. Ama yardım etmeleri gerekenler geri çekilmiş hepten.»

«Siz onları tanımıyor musunuz sanki?» Diye alayla soruyorlardı.

Aşağıya sürüklenirken durmaya gücü olmadığını algılayan adamlar gibi aşırılıklara da kaçtığı oluyordu Stamboliyski'nin.

«Siz; avukatlar, gazeteciler, Bulgaristan'ı yok edenlerin oğulları, kardeşleri! Siz; birer pasaport alarak eşyanızla İsviçre'ye ya da İngiltere'ye gidebilirsiniz. Eğer biz gitmeye kalkışsaydık malımızın tümünü de satsak yol parasını bile çıkaramazdık!»

Bütün meclise dönerek ekledi:

«Sizin iyiliğiniz için yapıyoruz, sizin de, bizim de dirliğimiz için.»

Vicdanı temiz kalsın diye çağırıda bulunuyordu yardım edeceklere.

«Kapitalist ülkeler sarsıntıya doğru gidiyorlar: Eski devletler eski kültürleriyle sarsılıp yıkılmaya doğru yol alıyorlar.»

Sonu gelmiyen iyimserliği başkalarına da bulaştırıyordu: Doğası böyle düzenlemişti hareket yaratmak, yaşam yaratmak için yaratılmış gibilerde.

«Bugaristan'ın bu sarsıntılar dönemini kolayca atlatabilmesine biz yardım edeceğiz, biz kolaylaştıracağız. Bizim manevi kredimiz halkın arasında savaşın sonuçlarını atlatmaya size de kolaylık sağlayacak.»

Sonra yarı şaka, yarı iğneli bir tonla, bitiriyordu uzun söylevini:

«Bize bağımsızca yol veriniz. Benim önerimi uygulamam için sizler izin alınız. İzin olanaklarınız vardır yazlığa çıkmak için, bu izni kullanınız. Biz harmanlarımızı bırakarak yazın da çalışmaya kararlıyız, sizin yazlığa çıkmanızı bekliyoruz; yaz geldi geçiyorda sizler daha buralardasınız!»

Gerçekten de gözüpek ve kışkırtıcıydı: Bu devlet adamlarını çeşitli parti kaplarına pay olmuş bu kansız kağıt aydınlarını hiç mi hiç sevmiyordu. Birdenbire kinleniyor sesi sertleşiyordu:

«Sizi çok iyi tanıyorum. Savaş sırasında bir şey yaptınız mı? Kendim için şunları diyebilirim: Beni yalnızca cezaevine atmakla kalmadılar, öküzlerimi, atlarımı, arabamı, herşeyimi aldılar. En sonunda da Filibe Askeri Mahkemesine çıkardılar...»

Sezar benzeri, «Zar atıldı dönüş olamaz!» Diyebilirdi. Devrimci bir hükümetin başkanıydı, Kromvel gibi sonuna dek gitmeliydi artık. Belki

de onun yanlışı: Ne Sezar'ın stratejisine sahip ne re Kromvel gibi kararlı olmayışında gizleniyordu.

hükümdar asası

Uğradığı Belgrad'da, Bükreş'te «Balkan Masalları» anlatıyordu Stamboliyski Genna'da da, Prag, Atina, Ankara, Moskova temsilcileriyle konuşabildikçe...

«Anlaşmaya, dostluğa götüren Balkan masalları anlatıyordum onlara.»

Bunlar Romanya'yla Yugoslavya yöneticileri önünde açtığı sorunlardı.

Belgrad'da kral yanına kabul edildi, dikkatle dinledi, kral aynı şeyi doğruladı. İyi bir Sırp olarak peşin yargısı olmadan bir Bulgar bakanını dinleyemezdi ama köylü kökenli olan Stamboliyski'ye birden bire inanıvermişti işte.

«Sizi gördüğüme seviniyorum bay Stamboliyski. Ünlü bir devlet adamıyla konuşmaktan kıvanç duyacağım.»

Köylü bakana güvenli bir gülümseyişle sigara tabakasını uzattı.

«Teşekkür ederim Majeste dive yanıtladı Stamboliyski sigara içmiyorum, dahası yanımda içilmesine de izin veremem.»

Sigara içmek için tabakasını açmış olan Kral istemeyerek kapatıp cebine koydu. Stamboliyski'ye «Balkan Masallarını» anlattırdı sonra.

«Ne konuştuğumuzu anlayabilmeniz için bu masallardan bir tanesini anlatacağım size: Tanrı bir zamanlar Balkan ulusları arasından, Genel balkan politikasını cizecek, bu planın uygulanmasında yönetici görevini yüklenecek olan ulusu seçmek istemiş. Aramış taramış Balkanların kurtu-

luşa en son ulaşan, en genç ulusunu, yaşamda kör inancı en az olanını seçmiş. Bu ulusa hükümdarlık asasını uzatarak buyurmuş ki: «Al bu asayı, bütün Balkan yarımadasının egemeni ol; planlar yap, yönet; yeni ilişkiler kurarak tarihe kazılmış olan geçmişi sil, uluslara tutsaklığı getiren eskisinin yerine yepyeni bir politika yarat. Balkanların yeni hükümdarı, yeni yöneticisi Bulgar asayı çekmiş... Sonra da ne yapmış dersiniz?»

Masal gerçekten de yalıncındı, bütünlükten yoksundu ama her masal gibi yaşamla ilişkisi vardı biraz da.

«Öyle ya Bulgar ne yapmış hükümdar asasıyla?»

«Yükseğe çıkmış, yükseğe çıkınca da başı dönmüş, asa elindeymiş ama dengesini yitirmiş...»

Stamboliyski ses tonunu değiştiriyor, doğrudan doğruya dinleyicilerine soruyordu:

«Bulgar hükümdarlığa yükselince Balkan yarımadasına ne oldu? Dedim ya ruhunun dengesini yitirdi, zorunlu olarak da kendisini unuttu; görülmedik, işitilmedik ve beklenilmez iki büyük yenilgiyle elinden asasını düşürüverdi gümbür gümbür gürültüler içinde.»

Masal evreninden günün politik yaşamına kaymıştı.

«Diyorum ki, Bulgar hükümdarlık asasını niye düşürdü?»

Sofya'da planların Bulgara verilmesini, Atina' da, Bükreş'te, Bulgarı dinlediklerini anımsarsınız... Biz hükümdarlık asasını niye düşürdük diye düşünebiliriz yine de.

Bulgar'daki tutsaklık psikolojisi bu asaya göre değildi, Türk tutsaklığından daha yeni kurtulmuşken kişisel yönetimin pençesine düşmüştük. Ru-

humuz hizmetkarlığa, uşaklığa göre değildi.» Stamboliyski'nin ileri sürdüğü savlardı bunlar:

«Uşak olmak için büyük erdemler gerekmiyor.» diyordu. «Belirgin bir söz dinlerdik bardağı, çanağı devirip dökmemek için belirli bir dikkatlilik... Ama efendi olmak için başka koşullara uymak gerekiyordu, hizmet edenleri olmayınca işini kendisi yapsın diye değil buyurup yaptırabilmek; planlar düzenlemek, geniş açıklıkta görüşü daha nice ruhsal yetenekleri bulunmak gerek.

«Biz ise — biz tutsaklar ne yaptık? Elimizde hükümdarlık asasıyla bir ufak kent, bir köy ya da bir kaç kilometrelik bir sınır çizgisi için terter tepinip terledik, ululuğumuz üzerine marşlar söyledik, kimi kez şu müttefikle, kimi kez bu müttefikle birlik olup İstanbul üstüne, Selanik üstüne düşler kurduk. Komşularımızı kışkırtmağa, Rusya devlet başkanını küçümsemeye çalıştık... Kültürsüzlüğün, az gelişmişliğin, kendini beğenmişliğin sonucu olan bu kendimizi unutmak yüzünden ayrımına varmadan politikayla uğraşır olduk, elimizde asayla başaşağı düştük.»

Stamboliyski anlatımını birden bire kesip Russeverlerle liberallerden hesap sormağa başladı. Russeverler Bulgaristan'ın zararına Rusya'ya hizmet ediyorlar: Rus çarlık sarayına gidecekler, kazanca katılacaklar; Rus çarını Bulgaristan'ı işgal edip kendilerine iktidarı vermek için yanlarına çekmeğe uğraşacaklardı.

«Balkan masalı»nın ardından edilen bir çift laf söz dövüşünün kıvılcımı oldu.

«Şimdi soruyorum —diye söz almıştı Stamboliyski— bir zamanların bu eski günahkarları nasıl olur da Russeverleri hayin olarak tanıtırlar? Bana gelince ben Russeverlere hayin diyen Liberallere bugün yalnızca hak vermekle kalmıyorum,

üstelik şaşıyorum da. Bu ağır günahları için nasıl olur da Russeverleri kovmadılar diye...»

Salondaki gülüşmeler kesilmeden sürdürüyordu:

«Sizler Ferdinand'ın elinde oyuncaktınız, suçluları aranızda, aramızda ararken açıkça söylemeniz gerekir ki en büyük suçlu sizlersiniz. Siz, sizi kukla gibi oynatan bu adama izin vermemeliydiniz. Değil mi ki kendinizi ona kabul ettiremiyordunuz onun defterini başına çalarak saraydan çekilmeli sonsuza dek saraya karşı çıkan bir muhalefet oluşturmalıydınız. Bunu niye yapmadınız?»

Çok doğal ki ses çıkaramamışlardı, susuyorlardı. Ne yanıt verebilirlerdi? Ama bir yandan da öylesine bir gürültü çıkarıyorlardı ki, başbakanın bağırması gerekmişti:

«Eğer konuşma özgürlüğüm sağlanmazsa ben bu parlamentoya ayak atmaktan bile vaz geçerim.»

Bulgar ırkının başına gelen büyük bahtsızlığı bu kalın kafalılara göstererek çiğnemiş oldukları adaletin öcünü almak istediğini göstermeğe çalışıyordu.

«Şimdi sizler çekeceksiniz Ferdinand'ın çocukları, ona yol açan sizler. Eski Ahid yerinde dursun! Evet, sizi eski Ahide göre cezalandırmalıyız: Dişe diş, göze göz bir kısasa kısasla yargılanmalısınız; «Yeni Ahid'in» İnciline göre bağışlayacak değiliz sizleri. Sizler Ferdinand'ın palyaçoları olan politikasını sürdürmesine sonuna dek boyun eğen sizler Bulgaristan'ı yokluğa attınız...»

Dosyasından çıkardığı, Malinov ve kabinesini çar Ferdinand'la birlikte olduğu bir resmi gösteriyordu...

«İşte burada. İşte yüzleriniz. Ferdinand istediği gibi oynatıyordu sizleri. Sizi boyarların bol palyaço giysileriyle donatıyor; Sizin iradesizliğiniz-

den, uşaklığınızdan yararlanıp gösteriler düzenliyordu..» Stamboliyski Nöyi anlaşmasının kalın cildini eliyle kaldırıp sürdürmüştü konuşmasını :

«İşte bu var ya, sizin akılsızlığınızın bir ürünüdür. Siz: Anlaşma imzalandı diyorsunuz ve sorumluluğunuzun düştüğüne inanıyorsunuz. Ama bir anlaşmayı imzalamaktan daha da zorunun o anlaşmayı yerine getirmek olduğunu düşünemiyorsunuz. Anlaşma hükümlerini uygulamada Bulgar halkının sessizliğini koruyacağını mı sanıyorsunuz?»

Zaman kötüydü. Bu yüzden Stamboliyski usanmadan «düzen ve barış» çağırısında bulunuyordu.

«Kim savaş söylentileri yayıyor ortalığa? Kim Bulgar halkını kaygılandırmakla çıkar sağlar?»

«Siz... Siz kaygılandırıyorsunuz halkı.»

«Biz mi halkı kaygılandırmakla kendimize çıkar sağlıyoruz?...»

Hayır, bu işte reformlardan tedirgin olanların, kırk yıldır Bulgar halkını soymağı sürdürenlerin, sermayelerini tehlikede görenlerin çıkarları var.

«Havanda su dövmekten başka ne yaptığınız var? Havadan kuleler yapıp yıkıyorsunuz.»

«Sokaklarda haykırıyorlar: Bir «San Bertelamı» (*) gecesi yapacaklarmış.»

«Böyle bir yıkımdan söz açan kim? Bilmek istiyoruz.»

«Yabancılarla işbirliği yapanlar, yabancı firmalara ortak olanlar kapitallerini kurtarmak için; kendilerini kurtarmak için yabancı bir ad altında kaçanlar savaş söylentileri yayıyorlar.»

«Kim bunlar söyeseniz ya... Aramızda böyleleri yok...»

(*) Binlerce protestanın yokedilişinin yıldönümü.

«Böyleleri kendi postunu kurtarmak için halkı savaşa sürüklemeğe her an hazırdır.»

Ne var ki sorun tek yönlü değildi, başka bir yanı daha vardı! Stamboliyski komşu ülkelerin de kışkırtmalarına izin veremezdi:

»Bizim komşularımıza karşı olan barışçı politikamız çiğnenmesin» diyordu.

Sonra ekliyordu :

«Radoslavov'un kanlı politikasına yardım eden şu hırsızlara, komşularımızla savaşmak için çeteler kurulmasına, ilişkilerimizi zorlaştırıp kötüleştirmek için orayla, şurayla yazışmalarına izin vereceğimi mi sanıyorsunuz?»

1920 1921 yıllarında tüm ülkede yenenlerin çeşitli örgütleri yerleşti: Askeri sıkıdenetim, askeri onarım gibi, zorlayıcı baskın işgal komisyonları gibi. İşgal ediyorlardı bir yeri, el ve ayakları bağlıyorlardı toptan: sansürü ile, sıkıyönetimi ile, askeri mahkemesiyle.

Bunların tümü işgal kuvvetlerince kabul ettiriliyordu yöneticilere.

«Biz bu yöntemleri sizden kalıt aldık. Paslanmıştılar, dökülüyordular. Ama ne yapacaktık? Biz de bu yöntemlerden yürüdük, çünkü elimizde başka türlüsü yoktu... Sizler de protesto ediyorsunuz. Bir zamanlar bizlerde bu mahkemeleri protesto ediyorduk. Bu askeri mahkemelerin, bu askercil sansürün sizlere yıkımın niceliğini göstersin; eskimişliklerini, kaldırılmaları gerektiğini göstersin istiyoruz...»

Bu denli büyük bir aradan sonra Stamboliyski «Balkan Masallarına» dönüyordu yeniden.

«Yeni bir Ferdinand getirmek, yeni bir kişisel rejim getirmek düşlerini kurmaktan vazgeçmelisiniz. Halkın lanetlediği politikacılar olarak yazgınıza boyun eğmelisiniz. Siz küçük başarıların sar-

hoşluğu ile kendinizi unuttunuz, başınız döndü ellerinizden hükümdarlık asasını kaçırdınız.»

Sözlerinin arkası sürüyordu:

«Sizlere Bükreş'te, Belgrad'ta söylediğim masalı anlatıyorum, tanrı sizlere de darılmış asayı elinizden almış! İyi ama kime verdi bu asayı?»

«Yunan'a...»

«Yunan'a... Yunan bu hükümdarlık asasını tutarken kendini Balkanlar için bir başka ruhta, bir başka planla gösterdi. Bu yunan Balkan antlaşması düşüncesini geliştirmek için nasıl ödün veriyordu anımsıyacaksınız. Hükümdarlık asası Yunan'a verilince ne oldu?»

«Yunan kendini gerçek bir balkanlı olarak gösterdi, öyle bir darcanlılıkla asayı alıp kaçırdı ki ne yaptığını bilemez duruma geldi, kendini iyice unuttu; hem öylesine unuttu ki eski devletleri yıkıp Bizans'ı canlandırmayı düşler oldu... Tanrı asayı Yunan'dan çekip aldı. Pekiyi sonra kime verdi? Sırp'a verdi, Romen'e verdi; onlara verdi işte: Savaş yeni zenginlikler yarattı; biz yıkıldık ama yeni zenginler sizsiniz dedim onlara...»

Gerçek şu ki Stamboliyski'nin masalı Bükreş'te de, Belgrad'ta da ilgi çekmişti. Bu anlaşmak, uzlaşmak için atılan bir adım olmuştu. Stamboliyski övünmeden açıkça anlatıyordu:

«Dış politikaya katılmam bana gerekli deneyimi verdi. Nerede başlayıp nerede bitereceğimi, nasıl kıpırdanıp nasıl eyleme geçeceğimi öğretti.»

Stamboliyski kendisi için büyük işler, büyük amaçlar düşlemiyordu, alçak gönüllü ve mantıklıydı, geçmişine ilişkin işlerle övünmüyor, tek bir söz etmiyordu.

«Biriyle arkadaşlık kurmaya hazırlanırken onunla kavgalanabileceğimiz eski nedenleri kurcalamanın gereği yok...»

Doğru yolu seçmişti Stamboliyski, bu nedenle de başarılı oluyordu. Değişen yeni politik ortama göre Bulgar dış politikasının temellerini atıyordu. Ruhunda hiç te az olmayan bencillikler taşıyan kral Aleksandr «Balkan Masalları» için Stambolisyki'ye karşı bir iş yükümlülüğü duydu sanki. Stamboliyski gitmeğe davrandığında Sırpların, Hırvatların, Slovenlerin kralı onu merdivenlere dek geçirip uğurlarken şöyle dedi:

«Güle güle bay Stamboliyski sizden çok şey öğrendim...»

Bu adamın teşekkürüne bir çok neden vardı. Balkanların üstünde hükümdarlık asasını artık kendi tutuyordu.

bir kaç cephede birden

Stamboliyski eski partiler önünde, kendi geleceklerinin pek de sevindirici olmayan karanlık bir tablosunu çiziyordu. İşledikleri cinayetler yüzünden akıllarını yitirip kurbanlarının görüntüsünü izleyen günahkârlar gibi ürperiyorlardı. Stamboliyski bu eski partilere geleceğin iki büyük gücünü gösteriyordu: Çiftçi sınıfı ile Proletarya.

«Ne yaparsanız yapınız Proletaryayı yok edemezsiniz: Proletarya toplumun en gerekli ögesi. Diş tırnak savaşacak ama yaşayacak. Hele şimdi şu anda... halk karşı devrime karşı savaş verirken, savaşları ve yenilgimizi getiren karşı devrime karşı savaş verirken ;Bir yandan çiftçi sınıfı bir yandan da Proletarya uzun zaman savaşacaklar doğru yolu bulana değin.»

Sağcılar lâf atıyordular:

«Siz Lenin'in silahısınız Rakovski ile Genua sizi iyice sürükledi.»

Gündüz gece demeden geçimini sağlamak için ter dökerek çabalayan fabrika işçisini, sabahlardan akşamlara değin kara toprağı işleyen çiftçiyi, ufak bir dükkân ya da fırında kendi emeği ile geçineni, gün boyu devlet evrakına iki büklüm eğilmiş küçük memuru «asalak ögelere» sokamazdı elbet.

«Ama biz tüm bunların dışında kalanların hepsine de asalaktır diyoruz. Bu günkü toplum düzeninde asalaklığın başını avukatlar çekiyor kuşkusuz. Avukatlık olmadan insanlık yaşayabilir miydi? Hem de nasıl güzel yaşardı bilesiniz.»

«Avukatlar tehlikeli adamlar, yalan kumkumaları, ahlâk bozan asalaklar -diye düşünüyordu.- Avukat bir örümcek gibi yazıhanesinde pusu kurup, genellikle cahil köylüler olan kurbanlarını bekliyor. Avukatın belirgin bir kişiliği olamaz çünkü ona göre iki türlü gerçek vardır; Kesin bir doğru yoktur ona göre hangi yanın parası olmuşsa ona yandaş çıkıp onun doğrultusunda sallıyor kılıcını.»

Stamboliyski'nin avukatlara ilişkin düşünceleri böyleydi. Bir kez bir tartışma sırasında avukatların oturduğu yana bakarak:

«Sizin mahkemeleriniz nasıl olur bilemiyeceğim artık...» demişti.

«Ya sizinkiler? - Diye sordular - Siz sizin mahkemeleri söyleyiniz, hükümetsiniz.»

«Biz bunu bilir bunu söyleriz ki: Siz avukatlar en kötü kimseler diye gösterilenlerin davalarını alıyorsunuz, çünkü en çok para veren onlardır sizlere.»

Ünü büyük bir Profesör yanıtlıyordu:

«Devlete karşı tanıklık ederken köylüler yalan söylüyorlarsa suçlusu biz miyiz? Söylesenize!..

«Köylülere ta İstanbuldan tapular çıkartmalarını öğretenler var aranızda, öğle değil mi?»

«Konuyu bilmeyenler varsa öğretecekler bulunur elbette.»

«Aranızda: Sana İstanbuldan şu tarihli şu imzalı tapu getirirsem, bana şöyle para ödeyeceksiniz, diyenler var. Avukatlar bu tapulara dayanarak hırsızlıklarına bir çeşit kılıf giydirip dava kazanıyorlar.»

«Avukatlar değil köylüler kazanıyor.»

«Ta İstanbula gideceklerine bir avukata fes giydirip bir gizli yerde düzenleseydiler bari belgelerini...»

Bu avukatça söz dalaşı çoktandır olgunlaşmıştı kendi nedenlerine ilişkin olarak: Avukatların sulh mahkemelerinde savunma yapmalarını kaldıran yasa hazırlanıyordu.

«Sulh mahkemelerinden sizi atıyoruz artık!» Diyordu Stamboliyski.

«Korkunç!»

«Göreceğiz!»

«Gelecekte avukatlar şimdikinden daha çok para alacaklar.»

«Nice direnir olursanız olunuz, Ben yine adalet sorununun köklü reformlar gerektirdiğini söyleyeceğim. Bizler, devlet başkanı da birlikte devlete hizmet edenlerin tümünün halk oyuyla seçilmesinden yanayız. Bizler halk egemenliğinin bağımsızca anlatımının sonuçlarıyız, böyle de olmalıyız, bizler yargıçların da halk eliyle seçilmesini onaylatmalıyız.»

«Biliyorsunuz ki şimdi yargılayacağımız bakanlarla milletvekilleri halkça seçilmişlerdi, ama durum böyleyken bile çirkin işler, kötü işler yaptılar. Sizde kalkmış bu adamların önce atayıp son-

ra işten çıkardığı kişiler önünde hesap vermelerini istiyorsunuz...»

Ekliyordu Stamboliyski:

«Hayır düşündüğünüz gibi değil. Ben diyorum ki: Bu adamların çıkaracakları doğal yargı organları halk mahkemeleridir.»

Bu amaca dönük olarak da batıl inanca kapılmayanlardan, namuslu olanlardan ortaklar arıyordu.

«Çünkü bizdeki politika havası epey kirlenmiş, bir kaç kişiyle temizlenecek gibi değil.»

Böyle bir ortaklığı, böyle bir işbirliğini temiz yürekle karşılık beklemeden istiyordu.

«Bizler size el uzatıyoruz birlikte çalışalım diye. Bizler gibi sizler de partizanlıktan uzak durunuz.»

Ama çağrısına kimsenin geldiği yoktu: Sanki iki kutuplar arasında çöller vardı.

Stamboliyski uzaktan kent kulelerine, kente doğru giden yollara, kışlaların beyaz sıralarına bakıyordu. Bu iki dünya birbirlerinden kopmuştular, iki kardeş Habil ile Kabil gibi düşmanlık içinde yaşıyordular.

Stamboliyski'nin yaşantısı boyunca çektiği acılar, kent aydınlarının kendi bencil çıkarlarını gözeterek düzenledikleri yetersiz düzen yüzündendi. Belediye, valilik kaymakamlık, devlet daireleri, dahası her şey yapıcılıktan yoksun olarak zoru zoruna yuvarlanıp gidiyordu işte. Örneğin en ufak bir iş için başkent belediyesine gitmekten çekiniyordu. Saatlerce dolaştırıyorlardı da işini gören çıkmıyordu. Her şey öylesine çürümüş öylesine yozlaşmıştı ki, Stamboliyski köye gidip dinlenmek, dinçleşmek, yatışmak için sabırsızlanıyordu. Şu genel hırsızlıklar onu korkuya düşürüyordu: Eskiden belediye başkanlığında, ya da belediye meclis üye-

liğinde bulunmuş kişilerin saraya benzeyen olağan üstü güzellikteki konutların sahibi olmaları onu şaşkına çeviriyordu. Bu yapılar nasıl yükselmişlerdi: Alınteriyle kazanılan paralarla mı? Böylece günden güne yıldan yıla yığılan acı izlenimler kokuşarak havayı kirletiyordu: «Kökten bir ahlaksal yenilik gerekiyor; ancak böyle bir yenilenişle bu ulusun moral yüksekliği, ruhsal olarak iyileşmesi sağlanabilir - diyordu - ölmüş olan değil canlı olan bir inançla...»

«Belediyeler, kaymakamlıklar ve benzerleri üzerinde dururken ben halkla Bulgar kilisesi arasındaki ilişkilerden ne anladığımı da söyleyemeden geçemiyeceğim: Bana göre orada da yönetimi halka vermemiz gerek. Yönetimin bu bölümüne dokunmadan öylece bırakamayız, yapacağımız iş şudur: Kilise meclisi kuracağız, bunun yönetimini de halka vereceğiz; ancak böyle ilerleyebiliriz.

Stamboliyski bu arada Manastırları da unutmamıştı:

«Manastırların mülkleri kullanılmadan bırakılmamalı. Manastırlar en güzel toprakları işgal etmişler, buralarını örnek yerler durumuna getirmeliyiz.»

Bu tasarılarını gerçekleştirip uygulamak için zaman geciktirmeden Sofya yakınındaki orman içinde bulunan İlahiyat Fakültesini devletleştirerek Ziraat Fakültesine dönüştürdü, İlahiyat Fakültesini Rila Dağındaki manastıra aktardı. Dinsel yöneticilerle ters düşmesi sert tartışmalara neden oldu, çünkü onun yaptıkları kilise çıkarlarına aykırı gelmişti. Böyle bir olayda kilise acımasızdır, ama hristiyanlık bilimi yerine ekonomi politik ilkelerine sarılıyordu Stamboliyski:

«Ne yapmalı? —diye haykırıyordu ellerini açarak— Bizi yoktan yere cepheler yaratmakla suçlu

yorlar. Hayır, biz nankör bir mirası temizliyoruz, küf kokan bir ortamı havalandırıyoruz, sonunda da büyük suçların karşılık görüp cezalanmaları için halktan adalet duygusunu kesinleştirmemiz gereğine inanıyoruz. Orduya gelince... Benzer bozukluklarla sakatlanmış bir subay sınıfına dokunduğumuzu ne diye yadırgıyorsunuz? Bunu gizlemem için de bir neden yok.»

Bu ahlak çöküntüsünde kol gezen anarşi kurdu yaşamın tüm kesinlerini kemirmişti: Ulusun korunması için güçlü bir el gerekiyordu.

Anlaşmaya göre meslek dışı kalan subaylara cömertçe ödenceler vererek doyum sağladıktan sonra, görev başında kalanlardan göreve bağlılıkla birlikte doğruluk istemek hakkıydı.

«Çeşitli kümeleşmelerde disiplini bozarak subayları yozlaştırmağa çalışanlara karşı tedbirler almakta duraksayacak değiliz.»

İşlerine son verilen subayları daha başka devlet işlerine yerleştirmeğe uğraşıyordu...

«Bulgar subayının durumunu iyileştirmek için her şeyi yaptıktan sonra biz büyük bir yüreklilikle ve getireceğimiz sert önlemlerle ondan görevini yapmasını isteyeceğiz: Şu ya da bu partiye bağlanmamasını, kendi subaylık onurunu korumasını, vatanının ve yasal devlet yönetimin gereği olan görevini yapmasını isteyeceğiz.»

Ekliyordu Stamboliyski:

«Ben kaç kez: Yenilgi Dobro Pole'den ya da cephenin herhangi bir yerinden geldi diye konuşmayı bırakın demiştim. Gerçekten bozgun Bulgar politikacılarının buradaki karargahlarından geldi. Subayların Çar Ferdinand rejimini desteklediklerine değin kuşkuları olan Bulgar halkında subaylara karşı bir tiksinti uyandırmıştı ki sizler de tanıksınız bu duruma.»

Temelde Stamboliyski'nin istekleri gerçekleşme umudu pek yoktu:

«Bizim ereğimiz halk ile subaylar arasında kasılmış olan bu tiksinti, bu kin uçurumunu yok etmek olmalıdır.»

Sonunda ileriyi görmeğe çalıştı ama ikinci kez başarısızdı. Belki de onu başka devletlerdeki örnekler aldatmıştı, özellikle Almanya'daki subayların hükümeti devirme çabalarında başarıya ulaşamamalarına kanmıştı.

«Her hangi bir partinin subay kesimini de yanına alarak istediği gibi at koşturabileceği düşüncesi sizi çekmesin. Herşeyden önce Bulgar subay sınıfı başlıbaşına büyük bir güç değil ki Bulgaristan'da büyük bir politik işlevi olsun.

Halka olan körü körüne inancı onun bu kendi kendini aldatma olan sonuca götürüyordu.

«Ne Bulgaristan'da ne de bir başka yerde subay sınıfı başlı başına bir güç oluşturabilir. Bugün tek güç halk kitleleridir, halk ne yanı yeğler ne yana yönelirse başarı o yanadır.»

Yanboludaki askeri kışlada yirmi kişinin anarşist olarak öldürülmesi olayı yalnızca Stamboliyski'yi değil çiftçi hükümetiyle birlikte gençliği de coşkunlaştırmıştı.

Üçbunar'da protesto için yapılan toplantıya anarşistler, ilerici gençler, komünistler gelip dolmuşlardı ki kapı açıldı, içeriye Stamboliyski girdi. Toplantı bir anda sessizleşti. Herkesi saygıyla selamladıktan sonra oturanların karşısına geçip konuşmağa başladı:

«Arkadaşlar, çağrısız geldiğim için beni bağışlayın; benim alışkanlığım bu. Eğer işi polise bıraksaydım hiç de istenmeyen şeyler olabilirdi. Yamboluda olanlarda hükümetin parmağı yoktur, bu sorumsuz kişilerin marifetidir.»

Birden bir gürültü koptu, sesler yükseldi.

«Sorumsuz kimseler ha! Hayvancasına yirmi kişiyi öldürsün, bu bir rastlantı mıdır?»

«Rahat konuşabilmem için izin verirseniz otu-rayım...»

Verilen sandalyeye oturdu, yüzündeki teri sildi, konuşmasını sürdürdü:

«Bende olanlardan şaşkınım, araştırılmasını buyurdum. Siz halka karşı çıkışın, yenilginin büyük suçlularıyla nasıl baş etmeğe çabaladığımı, onları mahkemelere nasıl sürüklediğimi görüyorsunuz.»

Arka sıralardan gürültülü bir genç ayağa kalkarak seslendi:

«Bay Stamboliyski, siz bu olayın faşist görüşlü askerlerin işi olduğunu sanmıyor musunuz, temelde tüm askerler faşist değiller midir?»

«Bu konuya da gireceğiz. Ben şimdi şaşkınlık içindeyim. Bir zamanlar Şablo'da, Duran Kulak'ta polislerle askerler yüz kişiyi öldürmüş, iki yüz köylüyü de yaralamışlardı. Çünkü ondalık vergisi için dilekçe vermek istememişlerdi...»

Çocuklar yumuşayıvermişlerdi, çok geçmedi ki dostça bir söyleşi başlayıvermişti.

«Askerlere yine inanıyorum —diyordu Stamboliyski— Ant içmişlerdi, şeytan götürsün...»

«Ama onların andı vatanla birlikte Çar üstündeydi. Vatan bir saplantı, ama Çar işleriyle aylıklarının güvencesiydi, terfileriyle apoletlerinin güvencesini sağlayan biri olduğuna göre çok doğaldır ki subaylar, özellikle generaller Çara yapışacaklardır. Askerlerin yeni dini faşizmdir.»

Stamboliyski'ye kahve sundular, o ellerini kaldırarak:

«Sigara içilmemesini rica ediyorum —dedi— Nikotin alkolden daha zararlı.»

Konuşmalar birbirini izliyordu:

«Millet meclisi faşistlerle dolu?»

«Parlamentoya karşı tutumunuzu biliyorum. Asalaklarla dolu. Ama biz bu asalakları kutsal yapıdan atmağa çalışıyoruz.»

«Evet, evet kutsal yapı...»

Ben asalaklar takımının temsilcileri olan bankerlerin, avukatların, müteahitlerin yani halkı soyanların tümünün bulunmadığı bir parlamentoyu bir gün Bulgaristan'da görürsem ancak o zaman mutlu olacağım, siperlerde ölen, şimdi de politik ve mali oligarşiliyle ezilen sömürülen, onların yığdığı borçları ödemeğe çalışan halkın, Bulgar halkının meclisi olmalıydı.»

«Ya askeri oligarşi...»

«Bir zamanlar ben de düşlerim, ardında sürükleniyordum. Maks Ştirner'de: Bize hiç bir parlemento gerekmez diye okumuştum. Evrenin merkezi olan insan kendi kendinin parlementosudur bağımsızca. Özgürlük insanın en büyük varlığı!»

«Çok doğru...»

«Yine de birisinin yönetmesi gerek be çocuğum! —Stamboliyski'nin sesi yumuşacık olmuştu— Yüreklerinizin üzünç dolu olduğunu biliyorum. Bunun için sizi yatıştırmağa geldim. Suçlular adalet eliyle cezalandırılacaktır. Hoşça kalınız, hepinize iyilikler dilerim.»

Kalktı gençlerin sessiz bakışlarıyla izlenerek ağır ağır kapıya ulaştı. Alkışlamamışlardı onu ama kötü duygularla da geçirmemişlerdi.

Stamboliyski'nin kendine güveni çok doğaldı, çünkü geniş köylü sınıfı arasında büyük bir ünü vardı. Birden ortaya çıkmıştı rahat konuşuyordu: Onların acılarına değinen eski partilerin politikasına ilişkin düşüncelerini içeren, halk iradesine ilişkin düşüncelerini açıklayan bir söyleşi olmuştu ko-

nuşması... Stamboliyski'nin halkın kendine bağlılığına gönül vermeden, halk kitlelerinin gücüne inanmadan böyle konuşabilmesi olanaksızdı.

Böyle bir güvenceye yaslanarak, kaya gibi sağlam ve kahramanca tüm «aydın sınıfın» baskılarına karşı bildiklerini savunuyordu: Bu yırtıcı bu yabani aydınlar gelişkin bir bilgiyle kültürden yoksunluklarıyla çiftçi önderine karşı direniyorlar, onu kötülemek için şeytanla bile işbirliği yapmağa hazırdılar.

Yıkılmış devletin kurulmasındaki yeni toplumsal güçlerin oluşumunda yarışacak olan parlamentoda Uremov adında biri seslendi ortalardan:

Kim daha çok çalıyor?»

«Kim ne çalabilir sayın bayım? Siz her şeyi yağmalayıp ortada bir şey bırakmadınız ki...»

«Çaldıkları bir gerçek.»

«Bulgar devletinden ne çalabilir? Ne birisi ne ötekisi çalabilir, çünkü herbirinin üstünde birliğin toplumsal denetimi olan uyanık bir vicdan var.»

«Bulgar ulusal bankasından iki yüz yetmiş beş bin leva alınıp götürülmüş, nereye bilemiyorum.»

«Kim almış?»

«Bilmiyorum. Siz bilirsiniz. Parayı Bulgar ulusal bankasından almışlar.»

«Ha evet aylıkları ödeyebilmek için gerekli parayı Bulgar ulusal bankasından çekerler. Siz de bunu çalınmış diyorsunuz.»

«Bir şey sandığım yok benim?»

«Bir şey sandığın yoksa neden konuşup saçmalıyorsun? Yalnızca sarhoş kadınlar ne dediklerini bilmezler!»

Gerçekten de cehaletlerinin bu apaçık gururuyla gerçekten de sarhoş gibiydiler.

Stamboliyski'ye zarar vermek için ona hiç de hoş olmayan «Diktatör» adını takmak anlamsızdı, ne var ki biraz da benliğini gizlice okşayan bu karanlık addan yıkıcı bir iftira gibi çekiniyordu. Ama iradesine inançlarına karşın yaptıklarıyla diktatörlük eğiliminde olduğunu gösteriyordu.

«Kıyıcı, diktatör! diye bağırıyordu Stamboliyski. Böylesine çok suç işleyen kıyıcı kimdir?»

Stamboliyski'yi suçlamanın nedeni de buydu işte: «Devirip döküyor, kıyıp eziyor» yalnızca kör gücüyle, yalnızca ilkel yumruğuyla. Yaşamının ince ağını yırtacak güçlü ama ilkel bir şey gelişiyordu. Onun dayanağı olan «Halk iktidarı» onun açıklı yanını oluşturuyordu; onu yükseltmiş olan aynı zamanda alaşağı etmeye uğraşıyordu onu. İyi niyetleriyle, ilkeleriyle onu bir akıntı gibi sürüklüyordu. Çevresine bakınıyor, kendini yapayalnız buluyordu. Onunla işbirliği yapanlar, ona yardımcılığa katılanlar çoğunlukla acılı ve önemsiz çıktılar. Hükümet etmenin büyük sorumluluğu, politik kargaşa içinde kendine yol açması gerekliliği, düşmanlarının tükenmez saldırıları... Bir an geldi tüm gücünü aştı onun; her ne kadar gece gündüz çalışıyor olsa da yetemiyordu artık. Bir dikta yönetimine benziyordu Stamboliyski gücünü işlere yoğunlaştırırken: ister istemez her iş ona bakıyordu, oysa elindeki gereç hepten çürüktü; en güç bir ulusal sorundan bir orman bekçisinin atanmasına dek her iş onun sözüyle yürüyebiliyordu. Hiç bir adam bu denli büyük bir yükü taşıyamazdı: Eğer bu duruma onu karanlık çıkarlarına göre sürüklemek ya da ondan yararlanmak amacıyla çalışanları da eklersek onun tereddütlerinin, büyüyen kuşkularının nedenini anlardık.

«Biz bu oyuna katılmak için bir para verdik, şimdi ayrılmak için beş katı para veriyoruz ama bırakamıyoruz.»

«Bir diktatörün psikolojisi Stamboliyski de yoktu ama diktatör denilen de nedir? Becerikli bir ip cambazıdır, kurtarıcı olarak ortaya atılmak için iktidarın olümcül hastalanmasını bekler... Bilinen kimi toplumsal eylemlere karşı umulmadık sırada çıkar. Sık rastlanan bir olgudur: İktidarı zorla ele geçirenlerin ilk adımda devrimci bir hava içinde olmaları. Nitekim faşizmin ilk programı da 1919 yılında Musolini eliyle böylece yazıldı. Bu İtalya'da bir Cumhuriyet öngörüyordu; saray takımıyla askeri görevleri kaldırmayı, düşünce ve söz özgürlüğünü, borsalarla bankaları kapatmayı, kurucu meclisi toplamayı üstleniyordu...

Aldatıcı yöntemlerle ele geçirilen iktidar çok başka yollara yöneltildi. Daha sonraları da bu programı anımsayan kimsecikler kalmamıştı.

Hayır, Stamboliyski'nin daha başka bir yazgısı vardı. Yıllarca parlamenter havayı solumuştu; üstelik bağnaz denecek kadar bir halk yönetimi yanlısıydı. Yıllarını halk yönetimini sağlamak için faşizme karşı savaşmakla geçirmişti. 1919 yılında Millet meclisine getirdiği program hemen uygulandı: Çiftçi Birliği önderi olarak isteklerinin tümü de «köy kalkınması, çiftçi üretimleri» yasasına dönüştürüldü. Stamboliyski demokrasi tutkusunda öylesine ileri gitmişti ki yargıçların da, subayların da seçilmesini istiyordu... Demokratik düşünceler hiç bir zaman, dahası hiç bir yerde Stamboliyski'den daha ateşli bir kuramcı bulamamıştır. Yaşamının en güzel yıllarını tek kişi yönetimine karşı savaşla geçiren Stamboliyski yüzüne karşı diktatör suçlamasının yapılmasına şaşıyordu... Kendine ta-

rihsel misyon verilmiş tüm insanlar gibi trajik durumunu anlayamıyordu.

Onun trajedisini üstüne aldığı, ama bırakmadığı iktidarın ikiye bölünmesiyle belirlenmişti. Bir yandan işe yarar yardımcıların yokluğu, öte yandan istemeyerek de olsa işleri yürütmek için iktidarı elinde toplamak zorunda kalışı ve bunun sonucunda da kutsal bildiği kendi ilkeleriyle kendinin ters düşmesi kendi kendisiyle çelişkilendiriyordu onu. Ne yapması gerekiyordu? Kendinden, geçmişinden, savaşın içinde geçen yaşantısından mı vazgeçmeliydi? Tüm bunları iktidarın kırılabilir çanağını yalamak için mi yapmalıydı? Ne var ki iktidar nice bir süresiz de olsa bir kadın gibi dediğim dedik tutumuyla istediğini yaptırmak direşkenliğindeydi: Her şeyden önce düzensizliğe son verilsin, evlilik bağıyla yasallaşsınlar istiyordu.

«Eğer, ağırlığı altında yaşadığımız, her geçen dakika içinde de daha büyük tehlikeler doğuracak olan en korkunç bir şey varsa bu da düzensizliktir, iç ve dış anarşidir. Dünya bir dengesizlik dönemi yaşıyor. Küçük Bulgaristan da bu kargaşanın altında.»

Stamboliyski bu savaşı kahramanca verdi; Bulgaristan'ı anarşiden, yabancı işgalden kurtardı. Barış anlaşması geldi; ama demiryolları grevi gelişti; yenilginin suçlularını cezalandırma genelleşti; eski partilerle çeşitli kesimler arasındaki anlaşmazlıklar su yüzüne çıktı: Avukatlar, askerler papazlar, toprak ağaları, profesörler, yargıçlar... En sonunda da çiftçi iktidarının zayıflığını bir olay herkese açıklayıverdi: Petriç ilçesinde etkin olan Makedonya Devrimci Örgütü, Yugoslavya'yla yapılan Niş anlaşmasını protesto için Köstendil'i işgal ederek düşmanca eylemlere girişti. Her yandaki gizli örgütler, karanlık güçler Stam-

boliyski'nin yolunu engeller oldular. Üstelik de sorumlu bakanın biri kendiliğinden giderek ayaklananlarla görüşmelere girişip, devlet saygınlığını küçük düşürdü.

«Bu zavallı ulus,» diye kızgınlıkla konuşuyordu Stamboliyski «kesinlikle başını kırmağa kararlı görünüyor.»

Birlikteki bozuluşu onarmayı düşündü, kirli işlerle suçlanan bir kaç bakanı işinden uzaklaştırdı. Kongreler ona kesin haklar tanımıştı: Tüm bakanların, milletvekillerinin istifalarını cebinde tuttuğundan söz ediyordu... Ama yine de yararlıyı yararsızdan ayırt edemiyordu; denenmiş bazı birlik üyelerini görevden uzaklaştırmasından sonra gençler arasında güçlü kişilikler, yiğit ülkücüler bulunamadı. En sonunda da Stamboliyski her doğru adımını her kurtarıcı yürüyüşünü yanlış yollara yöneltecek olan yalın bencillerin tutsağı oldu. Ama yine de Stamboliyski bunca alavere dalavere ağında tökezlenmeden de adım atabilirdi eğer öteki partilerin sayısız kösteklenmeleri olmasaydı... Konukseverlik gösterdiği «Vrangelistler» ile birlikte hükümete karşı komplolar hazırladılar. İyilik ettiği kim varsa karşısına geçip dikiliyordu. Sorumsuz ve satılmış bir basın savaştan arta kalan alışkanlığıyla onu: «ülke çıkarlarını yabancılara satan, büyüklük delisi» gibi tanıtıyor, sövgü yağmuruna tutuyordu. Bir tek cümleyle denilirse: Onu Bulgar toprağının doğurduğu her kötülüğü, her çirkinliği simgeleyen bir olağandışı yaratık olarak gösteriyordu. Böylece, üç ağır savaştan gecerek yıkılan ülkeyi, onarıp pekiştirmek için iki yönde kavga vermesi gerekiyordu: Biri politik karsıtlarına karşı, öteki de Birlik'teki yozlaşmaya karşı.

Birlikte de bir çıkar hem de ciddî bir çıkar çatışması başlamıştı. Stamboliyski artan bir kay-

gıyla Birlik yapısının içten yıkılacağından korkuyordu. Onun tiksindiği ahlaksızlık aydınların yüzünden girmişti Birliğe, bir gün ansızın yardımcılarından savunma bakanı Aleksandır Dimitrov işinin başında öldürüldü: Bu olay Çiftçi Bulgaristan'ın yüreğinde bir yara oldu. Bu vuruşlar, bu beklenmedik gece saldırıları, bu halkın geleceğine korku salma çabası... nereden besleniyordu? Stamboliyski onların barınaklarını biliyor, tepelerine inmek için yandaş güçler topluyordu.

Stamboliyski Al. Dimitrov'un ölüm törenindeki söylevinde, değerli arkadaşını yitirmiş olmaktan duyduğu üzüntüsünü, onun tüm engelleri aşmada gösterdiği çabayı özellikle belirtti.

Bu bir çeşit iç döküş olmuştu:

«Ben insan yaşantısını yaşadığı yıllara göre değil, yüklendiği görevin niceliğiyle, birlik niteliğine göre değerlendiririm» diyordu.

Sonra şöyle sürdürüyordu konuşmasını:

«Ben insan yeteneğini yaşama güvencesi olmasıyla değil, yaşamında özverili olmasında bulurum. Ben, insanın hiç bir namussuzlukla, umutsuzlukla gölgelenmiş olan, fırtınalı ama yapıcı bir geçmişi içeren savaşımı uğruna ölümü güzel, çok güzel ve ülküsel görürüm.»

Stamboliyski bu yeni mezar üzerine ağlamağa gerek duymuyordu.

«Ben yaşamıyla bize örnek, ölümüyle ülkü olanın ardından nasıl ağlarım!...»

«Bırakın kadınlar ağlasın...»

«Ağlayınız hele siz kadınlar ağlayınız: Erdeminiz söz yaşlarınızdır.»

Hayır o ağlayamazdı, o ağlamak için yaratılmamıştı ki:

«Ağlayınız, ölünün ardından isteyen ağlasın. Ama izin verirseniz kendilerine savaşçı adını ta-

kıp da yaşamlarında tek bir savaş örneği göstermeyenlere de ben ağlayayım.»

«Ardından ağladığınız kişi bir politikanın kurbanıdır, oysa bu politika tüm Bulgar halkının politikası olmalıydı. Sözlerinde niye bizi suçluyorlar? Oysa bu politika komşularla iyi ilişkiler kurma politikasıydı, saptanması da Bulgar hükümetinin verebileceği sağlam güvencelerle sağlanabilirdi. Komşulardan yalnızca Bulgaristan'a karşı inançsızlık duymamaları, uğradıkları zorluklar için Bulgaristan'ı suçlamamaları istenmişti.»

Stamboliyski politikasını açıklıyordu:

«Eğer onlar bizim sırtımızdan düş kurmağa kalkarlarsa bu düşlerini karabasan gibi darmadağın etmesini biliriz.»

Böyle bir politika uğraşlarını, ekmeklerini elinden aldığı, eylemsizliğe ittiği için Makedonya komitacılarını çıkarlarıyla çelişiyordu. Stamboliyski'nin sözünü ettiği bir takım «hayaletler» vardı; ama sonsuz iyimserliği, kendi gücüne olan sonsuz inancı aldattı onu; salt Makedonyalılar sorunu değil, iktidarı ele almak için yaşayan bir düzine karargah kurduğu subaylar birliği için de söz konusuydu bu durum.

Stamboliyski genellikle taktik uyguluyordu ama genel bir stratejiyle kendini gösteremiyordu. Politik ve ahlaksal gücüyle bir Goliat gibi çalımlanıyordu ama karşısında kurnaz aydın Davut duruyor, sapanıyla uzakları amaçlıyordu, gereksiz güç gösterileriyle kendine karşıt planı kışkırtıyordu.

Konuşmalarında bildiriyordu:

«Partiler öldüler. Hükümetin düşeceğini aklınızdan geçirmeyiniz, şuna inanınız ki çiftçi iktidarı en az yirmi beş yıl sürecektir. Kim düşürebilir bizi?»

Bu ölüme susamışlıkla birdi;

«Yirmi beş yıl ha! Delilik bu, akılsızlığın daniskası!...

Gerçekten de 17 Eylül 1922 deki Tırnovo olayları onun yokluğuyla, onun bilgisi dışında, gelişti, o ise tümüyle onaylamasa bile bir oldu bittiye ses çıkarmadı. Ne var ki Turuncu ordu (Oranj ordu) gereksizdi, örneğin: onun buluşu değildi ama iktidarın güçsüzlüğünü de iyice gösteriyordu. Yasal organlarına güvenemiyerek meşaleli gösteriler düzenlemek de, gereksizdi; bununla düşman ürkütülemezdi ki. Kaldı ki düşman bağrış çağrış gösterileriyle sindirilme olasılığı bulunmayacak denli silikti; tüm gücü sinsi kurnazlığındaydı, onun kurnazlığını serinkanla kollamak gerekiyordu.

Bu konuda öncelikli yeri ikiyüzlülüğü ile Monarşi fırtınası alıyordu; onca çalkantıdan sonra ülkede yükselmekte olan devrimci dalgalanmalardan ürküp korkması yüzündendi ikiyüzlülük ve monarşizmin doğal gereği idi. Yeni kuşakların dayanması gereken zorluklar tahttan indirilmiş Çarın suçu olarak görülüp gösteriliyordu.

Düşman: Her türlü cehaleti, her türlü karşı çıkmayı destekleyenler; ellerinde basın kartı tutup da mali oligarşinin şakşakcılığını yapanlar, sanayiciler, müteahitler, iş adamlarının birlikleriyle özdeşleyip iktidar yalnızca hükümdardan bekleyen burjuva siyasal partilerin yönetim kurullarında görev alanlar.

Düşman: Sözde ulusal ülküyü, vatan savunmasını simgeleyen bir orduydu, ama «hayaletler» ordusu.

Akıllarını yitirinceye değin sarhoşlaşmışlardı sanki: Stamboliyski'ye nice tutkular yakıştırıyorlar, sonra da bu kendi dediklerine kendileri inanıyorlardı. Ona hiç bir zaman edinmediği kimi er-

demleri, kimi niyetleri ekliyorlar ve onu tiksinilen bir doğadışı yaratık gibi gösteriyorlardı.

Kuşkusuz Stamboliyski'nin kendisi de bu türlü dedikoduların çıkarılmasına yardımcıydı bir bakıma: Örneğin şu yirmi beş yıllık çiftçi yönetimi gibi. Böylelikle tüm bu sözde politik dehalar yasal haklarını, dolayısıyla geleceklerinin acımasızca ellerinden alındığı kanısına kapılıyorlardı.

Ellerinde tek bir umut kalmıştı: Tarihsel akışı zorlamak. Dahası Geniş Sosyalist Parti bile Stamboliyski'yi devirmek için gizli çalışmaları onayladı.

«Zamanı değil mi?» diye yazmıştı «Halk gazetesi'nde - gizli işlere yanıt vermenin...»

Yine bu gazete «Stamboliyski'nin 25. yıl jubilesi» benzeri söylentiler çıkarıyor, «Aleksandır Nevski kilisesindeki kutlamayla birlikte Al. Stamboliyski'ye taç giyme töreni yapılacağını» yayıyordu.

«Ne ile yapılacak? Belki cumhuriyetin silindir şapkası belki çarlığın tacı ile...»

Bu doğru bile olsaydı bir sosyalist partinin, dahası geniş sosyalistlerin gelecek için bir monarşizm, bir çar tacı imgesi göstermeğe çalışması, ortaya dökmesi tuhaftı. Bir ata sözü vardır: Korkunun gözleri büyüktür, korkana pire deve görünür diye.

Ayni partinin genel merkezine illegal çalışma önerilmişti.

«Bu günkü rejim legal yöntemlerle devrilemez. Traji komik seçimlerle neden oyalanalım?»

Bir başka görüş de şöyleydi:

«Toplumsal gelişim yolu temizlensin diye Bulgar yaşantısının bu günkü en büyük görevi Stamboliyski rejiminin al aşağı edilmesidir. Ama nasıl? Elbette bir darbeyle.»

Bir üçüncü görüş:

«Stamboliyski rejimi ancak devletin devrilmesiyle yıkılabilir. Ötesi faso fiso «kocakarı masalları»dır.»

Geniş sosyalistler partisinde böyle bir politikanın karşısında olanlar vardı ama etkisizdiler. Parti, burjuva politik dalaverelerine kendini tümüyle kaptırmıştı; Georgi Kirkov, söylevlerinde haklı olarak bu partiyi «burjuva şakşakcısı» diye adlandırıyordu. Partinin başkanı sürekli bir başbakan adayıydı, kurulacak bir burjuva hükümeti için de adaydı; böyle bir durumda da onun sosyalist vicdanı hiç de tedirgin olmuyordu.

Başka türlü de olamazdı: Eski partilerin ayrıcalıklarını tehlikeye sokan dalganın geri döndürülmesi gerekiyordu, köylünün tüm suçsuzluğuna karşın ters geri dönüp tarlalarına, güneşsiz alçacık evlerine dönmeğe boyun eymesi gerekiyordu.

Bu olabilir miydi? Yönetimin büyük yanlışlıklarıyla dolmuş bir ulusun elleri bağlanıp ağzı tıkanabilir miydi? Akılsızlar Stamboliyski'ye karşı nice planlar düzenlerken o ülkenin daha iyi bir geleceği olsun diye çalışıyordu.

Parçalanmış devlet gemisini başarıya bir kapalı limana çekebilirdi. Ona Avrupa'nın her yanından insanlar yardıma koşanlar vardı ama engelleyicileri ülkenin içindeydi.

Parayı sabitleştirdi, dünya ile ticari ilişkiler yarattı. Topraksızlara, göçmenlere toprak dağıttı. Halkın kırılan adalet duygusu onarılmış ruhsal bakımından iyileşmesini sağlayacak yola yönelmişti. Stamboliyski'nin yaptığı ve yapacağı günleri bekleyen yasalar köyü kalkındımayı amaçlıyordu kuşkusuz. Okullar yapılıyor, yollar açılıyor, demir yolları döşeniyor, hızlı ve yapıcı bir çalışma görülüyordu.

1919 yılında daha karma hükümette savunma bakanıyken «gizli kabine» amiri olarak ona albay Slaveyko Vasilev salık verilmişti. Ta Pazarcık'tan beri tanıdığı bu kişi Stamboliyski'nin önünde sanki mareşalmış gibi selama duruyordu.

Eski burjuva partilerini nice tanırsa tanısın Stamboliyski'nni yüreği insanlar için inançla doluydu, dolayısıyla da insanlardaki içtenlikle ikiyüzlülüğü ayırt edemiyordu. Belki de subaylar birliği daha kurulmamıştı, ama illegal olarak vardı, Slaveyko Vasilev orada önemli işleri bulunuyordu.

Stamboliyski çiftçi hükümetin başkanı olarak daha sonraları da «Çiftçi halkın» ve Oranj (Turuncu) ordunun» arkasında olduğuna, çiftçi hükümetlerin kalesi olduğuna inanıyordu ne var ki saray entrikacılarını iki yüzlülüğünü bilmiyordu. Bu arada gözlenmiş bir «Çar» adayı demokratik yönetici gibi görünerek ayni zamanda da makyevelist düşünceli bir devlet adamı olarak ikili bir oyun oynuyordu.

Stamboliyski'nin bu savunmasız gence karşı yakınlık duygusu vardı, tüm içtenliğiyle de onun babasından bir devlet adamının nasıl olması gerektiğini öğrendiğine inanıyordu. Yalnız Pandora'nın kutusundaki gibi monarşizminin kendi içinde tüm toplumsal kötülükleri, çöküşleri, savaş ve yıkımları içerdiğini unutuyordu. Bu kutunun açılmaması gerektiğini de unutuyordu.

Komünistlerin müttefik olarak yitirilmiş olduklarına dair kanıya kapılmıştı. Ama «karşılarında» gördükleri burjuva partilerinin hükümeti düşürme kargaşalıklar çıkarma çabalarını etkisiz kılmağa çalışmakta komünistler yine de yararlı oluyordu.

Komünistlerin eleştirileri: Çiftçi Birliği üyelerince askeri kuruluşların, burjuva kitlelerce oluşturulan Vrangel ordusu kalıntılarının ülkedeki varlığının tehlike olarak görmelerinde toplanıyordu.

Ülkenin bir çok yerinde kimi komünistler köylerdeki demiryollarındaki aydın gençlerin önünde çekici bir düş gibi görünen «Birleşik Cephe»ye yandaş çıkıyorlardı. İki partinin oluşumundaki ayrımlara karşın genellikle düşüncelerde yer alan bu birlik oluyordu. İki yanında sadece birer adım atması yeterliydi. Ama daha devrim havasını anlaşılmamış olması ayrımları derinleştirdi, yeni yeni ulusal yıkımlara neden oldu: Özellikle 9 Temmuz 1923 deki faşist karşı devrime. Başta Stamboliyski olmak üzere Bulgar çiftçi halk birliği'nin tüm yönetim kurulu tükenmez iyimserlilikleriyle karşıtlarının ezildiğini, ülkeyi yeniden kurma çalışmalarının tehlikede olmadığını düşünüyordular.

Bu konuda Bulgar Komünist Partisi sekreteri Kolarov ile Stamboliyski'nin yardımcısı ve dışişleri Bakanı Rayko Daskolov'un görüşmeleri ilginçtir. Kolarov devlet depolarındaki işçilerin faşist devrime ilk karşı çıkacak kişiler olarak silahlandırılmasını önermiş Daskolov'sa itelemişti bu öneriyi.

«Bir karşı devrim olacaksa biz bir çeyrek saatten önce silahlandırırız» demişti.

«Bu çeyrek saati bulamıyacaksınız.» diye yanıtlamıştı onu Kolarov.

Yıkımın suçluları olan Geşov, Danov, Radoslavov, Manilov kabinelerini cezalandırmak için yapılan halk oylaması Bulgar Komünist Partisinin topluca katılmasıyla büyük bir başarıyla geçti. Oy kağıtlarının içi çeşitli: Beyaz oylar cezalandırılmasını isteyenlerinindi ve 647313 çıktı, siyah oylar beraat isteyenlerindi 223584 taneydi.

Halk oylamasının başarısından sonra da Bulgar çiftçi partisinin ardardına yaptığı yanlışlar şunlardı: Muhalefetin ezilmiş olduğuna inancı ve bunun sonucunda da çiftçi hükümetin zoruniuk duyarak Bulgar Komünist partisine karşı propagandalarını güçlendirmesi.

Bulgar Komünist Partisi burjuva kitlesi ve Subaylar Birliğine, aynı zamanda da vrangelistlerin tehlikesine karşı yürümeleri gereken yolu gösteriyordu, bu durumda Stamboliyski'yi işgal kuvvetleri önünde Vrangel ordusunu Yugoslavya'ya aktarmağa zorladı, bunu başardı da Stamboliyski Bulgar Komünist Partisinin açlık çeken Rus halkına yiyecek yardımı eylemine de yakınlık gösterdi.

Bulgaristan'ın bu en tarihsel günlerinde bu en ciddi anında iki parti öylesine oyalanıyordu ki: Bulgar komünist partisinin «çiftçi iktidarının kent ve köy burjuvaları arasındaki savaşın bir sonucu» olduğuna inanması bir yandan, öte yandan Bulgar Çiftçi Halk Birliğinin büyük sermayeyle askerleri işbirliğine itmeye başlamış olan faşizmi, bir devrim olasılığını değerlendiremeyişi.

Gerçekten de yadırgatıcı gelen odur ki basında «Çiftçi hükümetlerini iktidardan zor yoluyla indirme sorunu» yer alırken bile Stamboliyski çiftçilerin birliğe bağlılıklarına inanarak ötesine aldırmıyordu. Faşist saldırılara, tehlikede olan sınıfların yok edilme korkusuyla kurtarıcı gördükleri yeni politik doktrinin çevresinde toplananların varlığına gereken ilgiyi göstermiyordu.

Musolini'nin kendisinin biçimlendirdiği gibi: Faşizm her şeyden önce toplumsal ilkeler bilimidir. «TEŞKİLATÇI DEVLET» diye onun adlandırdığı temelde bir zorba devlet, bir «Ceberut devlet» tir. Onayladığı tek özgürlük devletin ve devlet başındakilerin özgürlüğüdür. Faşizm için insan ırkı-

nın, vatanının faşist ahlak yasalarının savunucusu bir bireydir, bunlar içinde, özveriyle, kendi kişisel çıkarından vazgeçmekle, bu yolda ölebilmekle ancak değerlenebilir ve ülküsel olana ulaşabilir.

Yeni inancın, daha doğrusu büyük burjuvaların, askeri bürokratların, bankalarla politika palyaçolarının ahlâk ilkeleri böylesine acaipti. Bunlar sarayın gölgeleri altında yasal Bulgar hükümetine karşı tuzağın ağlarını örüyorlardı.

Musolini'nin «Faşizm Bilimi» kitabında şöyle deniliyordu: «Faşizm sosyalist ve sendikal eylemlerin gerekliliğini, önemini, devletle birlik bulan kooperatif sisteminin yararlarını bilmektedir.» Bu birbirleriyle uzlaşmaz çıkarlar çarlığında faşizmin varlığı için Musolini'nin dediklerine göre davranılmalıydı: «İnsan faal olmalı, var olan güçlükleri idrak edebilmek, onları göğüslemeğe hazır olmak için kendini tümüyle bu davaya adamalı.»

Kimi burjuva inançlarıyla kimi Stamboliyski'ye göre hasta bir beynin sayıklamalarına benzeyen bu saçmalıklarının onayı insanı küçük düşürür olanak dışıydı. Bir bilebilseydi...

Ama Stamboliyski'nin günlerini, gecelerini dolduran uğraşları vardı Musolini'ye zaman ayıramıyordu ki...

O, faşizmin karanlık çarlığında yalnızca «zor savaşmaktan başka» hiç bir güvence verilmediğini küçük insana gösterecekti.

O, faşizmin öldürücü doktrininde «acımanın, insan sevgisinin, insana yardımın» yer almadığını öğrenecekti ki bunlar faşistlerce yadsınan burjuva duygularıydı. Her şey bir «azınlık» daha doğrusu bir oligarşinin tepesindeki tek kişinin yönetimine verilen düzen içindir.

Giderek karşı devrimcilerce hazırlanan askeri darbenin Musolini teorilerine yaslandığına, bu kar-

şı devrimin ülkedeki toplumsal gelişimi onyıllarca geriye götürüp durduracağına, köy halkıyla emekçi halk içinden binlerce kurban alacağına inanacaktı. Nice kurşuna dizilmeler, nice yangınlar, nice usulsüzlükler, nice tepeden inmeler sıralanacaktı üstteki teorisyenler ve onların cellâtları eliyle...

Nisan 1922 de Bulgar Komünist Partisi muhalefetin karşı devrimine karşı savaşmak için Bulgar Çiftçi Halk Birliğiyle teknik işbirliği konusunda bir prensip kararı aldı.

«Burjuvanın yaptığı her devrim deneyi —deniyordu bu kararda— her ne denli çiftçi hükümetine yönelik ise de komünist partisi için de tehlikelidir, iktidarın burjuva partilerince ele geçirilmesi devrimci eylemler için büyük tehlikeler oluşturur... Şimdilerde komünist partiyle çiftçi birliği arasında bir anlaşma olanağı yoksa da onlarla teknik işbirliği olabilir.»

«Olayların ışığında B.K.P. taktiği» adlı kitabında Vasil Kolarov kararın tarihsel bir önemi olduğunda dikkatleri çekiyordu: «Komünist partisinin Çiftçi Birliğine karşı tutumunda bu bir dönüm noktasıdır» diyordu.

Parti kararında böyle yazılmıştı: «Burjuvalarca yapılacak bir darbe girişiminde komünist parti kendini ve Çiftçi Birliğini savunmak için silahla karşı koyacaktır.

Doğal olarak, nice olumlu sözlere yer vermiş olurlarsa olsunlar kararlar yalnızca bir «belge» olarak kalıyor, iki taraftan da buluşup anlaşmak için ortam yaratılmıyor, böylece birlik sağlanamıyordu.

1923 yılı başlarında darbe hazırlıkları epeyce ilerlemişti. Dahası Çar Boris askeri birliği yöneticisi zamanın savunma bakanı İvan Vılkov'la da hayvanat bahçesinde buluşmuştu.

Neden başka yerde değil de hayvanat bahçesinde? Çünkü burası yabancı gözlerden uzak kalan bir yerdi...

Böyle bir görüşme bir de Al. Stankov ile yapıldı yine hayvanat bahçesinde. Ama bu kez bahçenin ana, baba, çocuklarla dolu olduğu bir pazar gününde.

Ülkenin üzerine kara bulutlar yağdıran hava yoğunlaşıyordu. Stamboliyski daha sık oyalanır oldu Slavovitsa'da. Savunma bakanını değiştirmesi Rayko Daskolov'un da içişleri bakanlığını bırakmasına neden oldu. Bu da onun davranışlarındaki ölçülülüğü zayıflattı; çünkü biri yakını, öteki sağ kolu desteğiydi.

suçlu komplo

Komplonun ucunu kuşkusuz sarayda aramalıyız. Bilindiği gibi saray uzaktan uzağa adım atıyor, ortamı yokluyor, toplumsal bir hava yaratıyor, her zaman böyle durumlarda olduğu gibi davranıyordu.

Her şeyden önce saray kimlere yaslanabilirdi? Stamboliyski rejiminden hoşnut olmayanlar kimlerdi? Hoşlanmazlığın merkezini ordunun kırılmış onuru» oluşturuyordu; yani Nöyi anlaşmasına göre görevlerini, ayrıcalıklı yerlerini yitirmiş olan generaller, albaylar. Onlar için bedensel çalışma, serbest girişim bir iş oldu: «Maddi olarak yoksulluğa düştük, ailelerimizi geçindirebilmek için kendimizi en olmayacak beden işçiliğine verdik...»

Daha o zamanlar KLAUZEVİTS demişti: «Bir ordu savaşı sınırları dışında yitirirse kendi halkına saldırır» diye.

Dobro Pole yıkımını temize çıkarmağa yaraya-

cak bir şeyler bulmak gerekiyordu gerçekten: Generallerin beceriksizliğinden, gerideki bozgunlardan, cephedeki açlık ve yokluktan, genel karargahtan söz etmeden hükümeti, tüm yöneticileri yaptığı ve dikkatleri dışında kalan bir şeyler işte...

Bundan kolay ne var? Kimsenin saptayamayacağı ama askeri bürokrasinin onurunu kurtaracak, onun yenilgiye ilişkin sorumluluğunu unutturacak bir söylence yaratılıverir, olur biterdi.

Ortaya çıkan askeri birlik onur örgütçüsünün düşüncelerini yayıyordu. «Bulgaristan'ın kurtarılması için büyük ülkü...» Bulgaristan'ı Bulgar ulusundan mı kurtarmağa geliyorlardı; ya da kurtarılacak neleri vardı?

Böyle diyorlardı: «Yönetimin başına geçen bu hükümet yok edilmeliydi.»

«Askeri birlik önderlerine göre Stamboliyski «hayin»di. Ordudan ayrılması gelen subayları bol bol ödüllendirdiğini unutmuşlardı. Görev başında bırakılan 2400 kişiden yalnızca iki yüzü, bunca erdem yoksunluğunda «Askeri Birliğe» katılmamıştı.

İş, 1923 yılında iyice ilerlemişti. Askeri birlik sosyalist lider Pastuhov'a Stamboliyski'nin devrilişinden sonra hükümetin başına geçmesini önerdi. Pastuhov omuzlarını kıstıktan sonra iki anlam verilecek sözler etti:

«Siz işi bitirin, bizimkisi kolay.»

Geniş sosyalistlerin organı «Halk gazetesi» başyazarının eliyle illegal eylem için toplumsal düşünceler oluşturuyordu. Bu da onların komployu çoktan beridir bildiğini gösterir.

1923 yılının nisanında «Kurtarıcı Çar» alanında bulunan Rus kilisesi önünde iki kişi karşılaştı: Ekonomi politika profesörü Stankov ile sosya-

list demokrat ve «Halk gazetesi» yazı işleri müdürü.

Stankov sordu:

«Bu akşam bizim eve gelir misin?»

«Evet. Saat kaçta?»

Anlaşıp ayrıldılar.

Anlaştıkları saatte iki arkadaş karşı karşıya dırlar. Bilinen halhatır sorularından sonra önemli konuya geçerler: Stamboliyski'nin 25. yıl jubilesini kutlamak ve Aleksandır Nevski kilisesini aydınlatmak» üzerine.

«O devlet tahtına doğru giden yolunu kısaltmak için bahaneler arıyor —diyordu Stankov— Bu yola bir kez ayak attı mı olacakları önceden görmek olanaksız: Umduklarımızın da ötesine geçecektir.»

«Peki, ama eğer işler tümüyle böyleyse, eğer bunun çıkar başka bir yolu yoksa, eğer çözümün her geciktirilişi kaçınılmaz yıkımlar doğuracaksa... Hızla ve gözümüzü kırpmadan eyleme geçmenin zamanı değil midir?»

«Evet, benim düşüncem de bu! Ama bütün sorun nasıl ve kiminle yapılacağıdır değil mi?»

«Ben de bunu bildirmek istiyorum sana. Ordu eyleme geçmeğe hazır; davası toplumsal birikimle birlikte bir siyasal yönetim kurulunun varlığını görmek için bekliyor.»

«Stamboliyski kendi politikası ve delilikleriyle gereken toplumsal birikimi oluşturdu. Ama siyasal yönetim kurulu hani nerede?» diye Stankov sordu.

Stankov, belki de burada alçak gönüllü profesör kabinesini düşünüyordu. Önderleri ulusal yıkımın suçluları olarak tutuklanmış olan partiler nice öfkeli olsalar da Stamboliyski'yi zorla devirmek sorumluluğundan kaçınıyorlardı. Partiler böy-

le bir durumun siyasal yaşamı kesinkes raydan çıkarıp bir tehlikeye atmak olacağını biliyorlar, sonucu kestirilemeyen darbelerin ülkeye mutsuzluk getireceğini düşünüyorlardı. Bu nedenle «Askeri Birlik»in siyasal partileri yanına alamayışından sonra, arana tarana serüvencilikleriyle bilinmeyene balıklama dalabilenler bulunarak «Komite»ler oluşturuldu.

Böylece de bu alçak gönüllü profesör odasında «Bulgaristan'ın yazgısı» karara bağlanıyordu; tartışmasız öteki işbirlikçilerin tümü de eylem için and içerek buradan geçmiştiler.

Kendini inandırmak istercesine Stankov, yanıt beklemeden sürdürdü yine:

«İçte başarı ,dışta saygınlık kazanmak için eylemin başına tüm muhalefet partilerinin geçmesi gerek. Böylece ordu güç birliği ile halk oy birliği ile eyleme geçecektir. Partinizde seçimler sizin üzerinize yapıldı.»

Konuştukça arkadaşının yüzü kızarıyordu. Bir an sustuktan sonra birdenbire sordu:

«İşte böyle Kazasov, bu amaçla yapılacak bir tertibe katılmaya hazır mısınız?»

Ünlü sosyalist sabırsızlıkla irkildi, oysa kendini yatıştıracak olan bu soruyu çoktan beklemeliydi.

«Ben Stamboliyski'nin yalnızca bir darbeyle iktidardan indirilebileceğini açıkladım. Bu anda ellerimi kavuşturup sabırla beklemek niyetinde değilim.»

O partisiyle ilişkisini göz önüne getirmektedir. Parti ilişkileri onu gizli eylemlerden alakoyuyor; ki böyle bir durum partinin üzerine gölge düşürebilir.

Stankov yanıtladı onu:

«Kazasov unutma ki sorun şu ya da bu parti-

nin saygınlığı değil, ülkenin var olma sorunudur.»

Her olasılığa karşın, eyleme geçmeden önce bir kez daha buluşmayı kararlaştırdılar.

«Yanıtını daha bu gece vermeni bekleyecek değilim diye söylüyordu Stankov yanıtın ne olursa olsun senden yalnızca bu gizi saklamanı istiyorum.»

«Buna her zaman için güvenebilirsin.»

Bu güzel Mayıs gününde güneş coşkuyla tarlalar üstüne ışık selleri dökerken, bir yanlarda hayinlik için kara düşünceli kimseler vardı, sinsice haydut çıkışlarıyla çok yakında toprağı kana bulayacaklardı.

İlk buluşmadan sonra iki arkadaş yine birlikteydiler.

Stankov gülerek sordu:

«Ee, Rubikon bastıracak mıyız?»

Aynı çalışma odası, aynı ortam: Hafifçe lamba ışığı, eskimiş yazı masası, kitaplık ve kitaplar, kitaplar... Arkadaşlar karşı karşıya, konu tehlikeli, bu nedenle de daha bir çekici geliyor. Kazasov sürdürüyor konuşmayı:

«A. diyen B. yi söylemek zorunda.»

«O, elbette ki! Avutuyor onu Stankov seni ilgilendiren her şeyi öğreneceksin, istediğin bilgiler düzenli olarak iletilecektir sana.»

Stankov arkadaşına, artık olgunlaşmış ve uygulamayı bekler duruma gelmiş planı açıkladı:

«Plan tümüyle iki merkeze dayanıyor: Teknik ve politik. Birincisi askerlerce yönetilecek, ikincisini ülkenin toplumsal yaşamıyla ilişkili olanı biz yükleneceğiz. Kuşkulardan uzak olmamız için gerekli bu, bizler bunu da giz olarak saklamalıyız.»

Stankov biraz sustuktan sonra ekledi:

«Tektik karargahının başında Albay Vilkov

var, sakin biri, alçak gönüllü ama çok kültürlü ve inatçı biri.»

«Tanımıyorum.»

«Tanıştıracağım.»

«Bizimle birlikte general Rusov'la çarın sabık emir subayı albay Kalkov da eyleme katılacak.»

«Evet, Kalkov'a ilişkin övücü sözler vardı okuduklarım arasında. Arkadaşlarımız onu radikal olarak değerlendiriyorlar. Ama general Rusov'u tanımam.»

Stankov, daha sonra birkaç günde çalışma odasına girebilecek toplumları sayıp sıraladı.

«Stamboliyski yalnızca büyük güçlerin yanında değil, dahası komşularımız için de barışsever ünüyle tanınmaktadır. Düşün hele Bulgaristan'da ordunun katkısıyla bir darbe gerçekleşiyor; yalnızca bu bile yeterli bir kanıttır komşularımızın daha sönmemiş kuşkularını alevlendirmeye.»

Bu konuda hem mantık yürütmek hem de seçim yapmak komplo düşünen suikastçi ruhuna göre değildi. Böyle bir kimse eleştiri yapmaya, koşullar ileri sürmeye hiç mi hiç gelemezdi.

«Daha görüşmek ha? diye ürpertiler geçiriyordu Stankov. Bu saklanılmak gereken giz için hayinlik olur, eylemden çekilmek olur. Birliktelik, gizlilik birbirine inanç gereken yerde çelişkiler mi yaratacağız?»

Karar verildikten sonra irdelemek söz konusu olamazdı:

«Şimdi biz eylemin zamanını bir kez kacırırsak her bir şeyin yıkılışı demek olur. Stamboliyski her ne pahasına olursa olsun rejimini peklestirmek için önlemeler alıyor. Yitirilecek zaman kalmadı.

İkilem usta sosyalist için gerçekten acı veriyordu: Bir bakan koltuğu görünüyordu gözleri-

nin önünde ama kendi ilkelerine kendi ters düşüp hayinlik ettikten sonra.

Düşünceliydi ama bir yandan da aptalcaydı komploya katılmış olmayı kolayca çözümlüyordu: «Değil mi ki bir kez katılmaya kararlıyım geri dönmek söz konusu olamaz.» Dahası sorun «Parti sorunu olmaktan çıkıp insancıl yönleriyle kalıyordu.» Bundan kolayı ne olur? Her olasılığı düşünmesi, ikircimliği bir kahve soğuyuncaya kadar sürdü sürmedi Stankov uyardı onu:

«Kahveni içsene, soğudu.»

Sonra uykudan uyandırılmışcasına düşsel gözyaşlarını sildi bir komplocu olarak, yanıtladı:

«Üzüntüm nice büyük olursa olsun verdiğim sözden geri dönecek değilim.»

Siyasal bir komplocunun hele ki moralman güçlü bir düşmanın varlığı karşısında, nasıl davrandığını belirleyen Kozarov'un kesinkes hakkı vardı anı defterine şöyle yazarken: «Yadırgı durum! Komplocu olduğumdan bu yana dilim atak olmayı bıraktı, uzlaştırıcı öğütlerde bulunmaya başladı. Benim acınası kalemim, nasıl olur da minicik ucunda böylesine korkunç ikiyüzlülükler gizlenebilsin!»

Yine de anlaması gereken karanlık noktalar vardı daha. 22 Mayıs'ta üçüncü kez Stankov'a gitti. Aldığı yanıt şöyleydi :

«Bu sefer de erteliyoruz.»

Rahatlıyarak göğüs geçirdi.

«Nedenleri nedir?»

«Birlikler güçsüz. Polisler oranj alay onlardan güçlü. Savaş zorlu olacak eşitsiz koşullarla Todor Aleksandrov'dan yardım istemek zorundayız.»

Sosyalist suikastçi düşündü.

«Bu katılmadan dedi her ne bahasına olursa olsun kaçınmalıyız; eğer gelecekte şaşkınlığa uğramak istemiyorsak yani...»

Stankov, kendisinin de böyle düşündüğünü, ama girişimin «Teknik yöneticiler»den istendiğini sakinlikle söyledi. Kozarov Çiftçi Bakanlara, Birlik ileri gelenlerine ilişkin olarak yatıştırıcı yanıtlar aldı. «Her türlü önlemle yaşamları korunmalıdır onların.» dedi.

«Bu konuda aramızda tartışma olmadı, olamazdı da. Yalnızca insancıl amaçlarla değil politik nedenlerle de herkesin yaşamını korumak gerekir.»

«Anlaşılır, kesin kararlar verilmeli...»

«Bu da olacak.»

Bunun olacağı ertesi gün için bir ikilemdi; tertibin çirkinliğini ya da temizliğini kanıtlayacak bir denek taşıydı. Çünkü parti gazetesinin genel merkezinin çiftçi hükümetine hele ki Stamboliyski'nin kişiliğine karşı çıkmalarına bakılırsa çok çirkin saldırılar beklenebilirdi. Kazarov'un kendisi de kıvrak tümcelerinde Çiftçi diktatörünü, bakanlarını iyice eleştiriyordu.

«Bu günkü bakanlar da kim oluyorlar? Taçsız çarın uşaklığından başka bir şey yapmış değillerdir. Taçsız çar uşak üniforması yerine bakan koltuğu vermiştir onlara.»

Yazıları edebiyat diliyle yazılıyor olsa da geriye kalan basın açıktan açığa ayaklanmak ve öldürmek için kışkırtıyordu. Bu nedenle Millet meclisinde karşıtlarına sesleniyordu Stamboliyski:

«Mihail Macarov ve bir çoklarınızın yazdıklarını anımsatmaya beni zorlamayınız: Anımsayacağınız gibi Japonya'da başbakan öldürülünce Mihail Macarov'un bilgi edinmesi öylesine çabuk oldu ki; öğrenebildiğince Japon başbakanının geçmişini daha ikinci günü «MİR» gazetesinde yazdı: Japon başbakanı kültürden yoksun bir köylüymüş, halk arasında ünü yayılmadan daha başbakan seçilmiş. Tüm aydınlar bir köylünün Japonya gibi bir devleti yö-

netmesine dayanamamışlar, bir çok gazetede ona «defol» demişler. O da defolup gitmemiş, bu yüzden öldürmüşler onu. Öyle değil mi?»

Bu araştırma zamanla genel bir yargıya dönüşüyordu: Dikkatli bir seyirci için «Çiftçi Birliği» düşüncesinin bu kurban edilmeye mahkum düşüncenin eylemcisi olan Stamboliyski'nin yüzünde geniş halk dramının trajik kahramanını görmek hiç te zor değildi.

Şimdi de Birliği kendinden üstün tutuyordu.

«Hepiniz de yeraltından umar arayan yollara baş vuruyor, öldürüleri kışkırtmak için uğraşıyorsunuz. Peki ama Stamboliyski'nin ölümüyle Çiftçi Birliği dağılmayacak ki...»

Ölümden korktuğu yoktu Stamboliyski'nin. Bunu Devlet Tiyatrosundaki suikastte de gösterdi, soğukkanlılığı elden bırakmadığından olayı burnu kanamadan atlattı. Makedonya örgütlerince yapılan bu suikast onu öfkelendirmedi, umutsuzluğa da düşürmedi. O, kendi düşüncelerinin kurbanı olduğunu algılıyordu artık. Bunu da akıllıca ve haklı görüyordu. Böyle bir ölüm onun gözünde ülküsel bir ölümdü.

Birden bire gelecekti, görevini yaparken ona...

«Dilerim ki etkin olarak çalışamadığım günlere değin yaşamayayım, yapıcılığıma, davalarıma gölge düştüğünü de görmeyeyim.»

Daha önceki hiç bir devlet adamında bulunmayan bu köklü ahlak bilinci belki de vatan topraklarından geçmişti ona...

saygıdeğer konuk

6 Haziran günü Stamboliyski köşkün bahçesinde oturuyor, Sofya'dan gelecek postayı bekliyordu.

Kahvaltısında külde pişmiş iki patatesle bir bardak süt, biraz da bal vardı. Karısının düzenlediği bahçeyi seyrediyordu.

Slavovitsa'daki bahar günlerinin türnü gibi bu gün de sessiz ve saydamdı. Stamboliyski masa başında kıvrak kara saçlarıyla bir Trakya tabusu gibi oturuyordu. Kırışmış alnında Trakya'nın ak bulutları geçiyordu sanki; görünür bir sabırsızlık içinde masa örtüsüne vuruyordu parmaklarıyla. Ama kötü bir düş falan görmüş değildi, başka bir kaygısı da yoktu, dirlikli olması, erinçli olması da gerekirdi de.

Bu erinci bu güzelim bahar sağlamalıydı. Bu yıl erken gelen bahar bolluğu kanıtlıyordu. Çayırlarda yüksek otlar güveriyor, çiçekler dalgalanıyordu. Tarlalarda ekinler gürelmişti. Her bir şey içsel bir kıvançla gülüyordu sanki.

Stamboliyski halı serilen görünümü seyrediyor, ülkeye dirlik düzenlik geldiğini sanıyordu. Yakında çiftçilerin ambarları da dolacak, bu acılı emek döken insanlar yeniden doğmuşa döneceklerdi artık. Köşkünü seviyordu Stamboliyski; çünkü başkentin anlamsız gürültüleri, gazete satıcılarının bağırtısı, gazetelerin insanı çileden çıkaran yazıları buralara dek ulaşmıyordu... Onu dostça okşuyordu toprak, bağlar selamlaşıyordu. Stamboliyski böylesi düşüncelere kaptırıyordu kendini ilkel bir coşkuyla.

Kalktı, bağı dolaşıyordu ki o sırada şoseden yeşil bir otomobilin köşke doğru yöneldiğini gördü. Geniş kenarlı hasır şapkasını başına geçirerek öylece yola çıktı. Köşkün bahçesi çevrili değildi; araba yaklaştı, durdu. Tam bir şaşırtmaca oldu bu.

«Merhaba! Merhaba bay Stamboliyski! Evinizde konut etmeye öyle çağrıladınız ki bizi, geldik işte.» Diyordu arabadan inerken Çar Boris. Gri spor giysileri vardı, başına yumuşak velür şapka geçir-

mişti. Ardısıra arabadan ablaları Evdokya ile Nadejda çıktılar. Emir subayı kadınlara yardım edebilmek için arabanın yanında bekliyordu.

«Hoş geldiniz Haşmetli! dedi Stamboliyski gelenlerin ellerini sıktı. Sonra kırları gösterip gülerek konuştu: «İşte Slavovitsa toprağı.»

«Çok güzel, çok temiz havanız var burada!» dedi çar.

Stamboliyski'nin karısı da gelip konukların ellerini sıktı. Sonra kadınları eve çağırdı; uzun uzun söyleştiler.

Yapının bir bölümü içinde mutfakla üç oda vardı, birinde başbakanın korunmasına verilen askeri nöbetçiler, ötekinde de nöbet amiri yüzbaşı Pokernikov kalıyordu.

Çar Boris ona nöbetçilerin sürekli mi geçici mi kaldıklarını sordu.

Nöbetin sadece başbakanın köşke dinlenmeğe geldiğinde tutulduğu anlaşıldı. Öteki günlerde kışlada kalıyorlardı.

Evdeki işçi kadınlar, askerler koşuşturdular.

«E, haberler nasıl Haşmetli?» diye başladı Stamboliyski söze.

«Nasıl olsun? Ben politikadan kaçınıyorum, pek bir şey de bildiğim yok.» Diye yanıtladı Çar Boris.

«Gerçekten de politika sarhoş bir kadına benzer dedi Stamboliyski. Durmacasız frenlemek gerekir.»

Çar Boris, anlamlı anlamlı gülümsedi. Bu özdeyiş hoşuna gitmemişti. Sonra konuştu: «İngiltere Kralını kıskanıyorum doğrusu. Politika onun için uzaktan uzağa hısımı gibi bir şey...»

Çar Boris, Prenseslerin yanına gitmelerini istedi.

Stamboliyski ile birlikte batı yakasında bir kaç

odası olan geniş hole girdiler. Döşeme yarı köylü yarı kentliydi. Kilimler, tahta sandalyelerle birlikte duvarda birkaç tablo, başta Stenko Bakalov Sterskovski'nin olan bir portre.

Yadırgatıcı durum Biricik deri kaplı eşya olan kanepede Milena ile iki prenses yanyana oturuyorlardı. Gözleri kızarmıştı, sanki ağlamışlar gibi geldi Stamboliyski'ye.

Milena kalktı, prensesler de kalktı. Milena'ya göre bunlar masallardaki çar kızları değil, basbayağı kadınlardı. Onların kendilerine özgü yaşamları vardı, bunu yaşamaya çalışıyorlardı.

«Ne var Milena?» diye sordu Stamboliyski, gördüklerinden şaşırmıştı.

«Bak Sandyu, kızların senden rica etmeleri uygun düşmezdi, bu yüzden bana söylediler üzüntülerini...»

«Gelecekteki bir affa babalarının da sokulması düşünülemez mi? Bulgaristan'a dönebilmesi için bir olanak yok mu? Yakınlarından uzakta olmak ağır geliyormuş. Burada ölmek istermiş...»

Stamboliyski ilk anda saçlarının dibine dek kızardı: Anlaşılan tahttan düşürülen çarın geri dönme düşüncesi tiksindirdi onu, ama kendini tuttu.

«Hadi sende be yahu, senin nene gerek geri dönmesi?» dedi yarı şakayla. «Macaristan'da daha iyi. Hem sonra bu bir devlet sorunudur, ben tek başıma karar veremem ki...»

Çar Boris de şaşırmıştı ama bir şey diyemedi. Bu işin olanaksızlığını biliyordu.

Kızkardeşler kalktılar. Stamboliyski sorunun kapanmış olduğunu göstermek için davrandı:

«Ama ben dışarıya açık havaya çıkalım diye rica edecektim. Çıkalım da ağırlayalım konuklarımızı. Böyle değerli konuklar binde bir gelir.»

Çar Boris döndü:

«On yıllık şarabım var, hoşunuza gideceğini sanırım.»

Bahçedeki masanın çevresinde oturdular. O sırada ev içindeki havanın ne denli serin geldiğini duydular, belki de karşılıklı dar pencereler yüzündendi. İki katta da tek bir balkon bile yoktu...

Evi seyrederken Çar Boris şöyle düşünmüş olmalı: Aman tanrım, ünlü köşk bu mu? Hergün gazeteciler bulunmaz bir şey gibi söz ederler... Mimarı ya çok yeteneksiz, ya da ancak kendine yetebilen biri olmalı.

«Anlamıyorum» dedi Çar Boris, köşkü seyrediyordu daha. «İnsanlar sizi niye kıskanıyorlar? Basbayağı bir ev işte. Kimi subayların Sofya'da çok daha güzel evleri var.»

«Yalnızca subayların değil ki» dedi Stamboliyski. Çar Boris'in içtenliğine şaşmıştı. «Eğer bir soruşturma yaparsak Sofya'daki en güzel evlerin üçte ikisinin çeşitli müteahitlerin, eski bakanların, eski subayların olduğunu görürdük. Ama şaraba başlasak çok daha iyi ederiz Haşmetli.»

«İyi ya» dedi Çar Boris «pekiyi bay Stamboliyski. Size sanınız yerine adınızla seslenmeyi yeğlerdim ben. Çünkü sizi seviyorum, hükümetinize de güvenim var.»

Stamboliyski Çar Boris'in içtenliğini beğeniyordu ama kafasına ister istemez bir soru takıldı: Neden gelmişti buraya? Kesinkes can sıkıntısından, yapacak bir işi olmadığından. Çara şarap mahzenini göstermeyi önerdi, o da kabul etti; Başbakanın yaşamının ayrıntılarıyla görmek istiyordu. Epey oyalandılar, çünkü şarapçılık okulunu bitiren ev sahibi için neler yaptığını göstermek önemli bir konuydu. Ama, işin daha da doğrusu, Stamboliyski, Başbakan olmasa açlıktan ölmeyeceğini çara göstermek niyetinde idi.

Masaya oturdular. Çar Boris çayırlara baktı yine, kendini tutamadı:

«Bizim Bulgaristan'ımız ne güzel!» Dedi içini çekerek.

Stamboliyski kalktı, elinde bardak hafifçe titriyordu :

«E?» Dedi. «Hadi Bulgaristan için içelim!»

«İçelim.»

Stamboliyski sürdürdü:

«Sizin için de haşmetli... Dilerim ki yakında evinize yeni katılanlar olsun, eviniz için, sağlığınız uzun yaşamanız, Bulgaristan'ın güzel geleceği için kaldırıyorum bardağımı!...»

Çarın evlenmesini kast etmişti.

«Güzel sözleriniz için teşekkür ederim Bay Stamboliyski. Ben de sizinle birlikte Bulgaristan'ın güzel geleceği için çalışmak istiyorum!»

Kahvaltı yavaş yavaş öğle yemeğine dönüştü; Yüksek konuklar Milena Stamboliyski'nin incelikle ya da içtenlikle çabucak hazırladığı yemeği yediler.

Posta arabası geldi. Stamboliyski özür dileyerek, postayla gelen mektuplara, evraklara göz attı; Sofya'da olup bitenleri merak ediyordu ne de olsa. Bir kaç dakika içerisinde öylesine sövgü, öylesine kötüleme, çamuratma, uydurma okudu ki kendisine, Çiftçi hükümetine ilişkin sevinçli durumunu yitirdi neredeyse; Bulgaristan'ın yıkıcılarına, mezar kazıcılarına karşı kini kabardı yeniden.

Bir hızla elinde gazete bahçeye indi gülümseyerek dedi ki:

«Haşmetli, bakınız «Halk» gazetesi, sözüm ona sosyalistlerin organı. Bakınız neler yazıyor. Dahası söz özgürlüğünün olmadığını söylüyorlar bana. Başka ülkelerde yalnızca bunun için gazeteyi kapatıp yayın müdürünü de cezaevine yollarlar.»

Çar Boris, gazete ne yazıyor gibisine bir şaşkınlıkla başını kaldırdı.

«İşte dinleyiniz.» Halkın, diktatör Stamboliyski hükümetine oy pusulasıyla değil demir darbesiyle hesap soracağı gün gelmiştir. Nasıl buldunuz Haşmetli? İktidar tutkusuna kapılmışların, delirmişlerin bunu yinelemediklerini gazete yok hiç bir gün.»

Çar Boris dikkatle dinliyordu. Sonra üzüntüyle konuştu:

«Bu baylar bu günkü ortamda bir darbenin iş savaş demek olduğunu nasıl anlamıyorlar?»

«Oranj ordu nöbet başında.» diye ekledi Stamboliyski. «Ama biz kan dökülsün istemiyoruz. Savaşlar, darbeler sırasında gereğinden çok kan dökülür, hem de halkın kanı. Biz ülkenin barış içinde gelişmesini istiyoruz. Seçimde halkın bizi onaylayıp, onaylamadığını anlayacağız, kazanamazsak ayrılırız. Gerçek yol, gelişimin demokratik yolu bu. Bu konuda ne düşündüğünüzü sorabilir miyim, Haşmetli?»

Çar Boris gereğinden çok bir şeyler söylemekten korkar gibi yanıtladı:

«Görüşünüze tamamiyle katılıyorum Bay Stamboliyski!»

«Teşekkür ederim. Buluşmamızdaki konuşmaların siyasal konuya dönüşmesinden özür dilerim, bu istemeyerek oldu. Gelin bir kez daha bardaklarımızı kaldıralım, sağlığınız ve ulusumuzun gönenci için.»

Prensesler suskundular. İçlerinden bu adamın yürekliliğine hayran kalıyorlar, ağabeylerinin çok bir şey söylemesinden korkuyorlardı. Ev sahibi Milena şaşırmış yüzüyle yineleyip duruyordu:

«Sandyu, rica ederim serinkanlı ol!»

Bir ara Milena bahçeye koştu, gitmeye hazır-

lanan konuklar için bir buket yaptı. Konuklar Sofya'ya dönmeye ivedilenmeye başladılar; Sofya çıkarlarının, kaygılarının, sevinçlerinin yeriydi onların.

vicdanın sesi ve kan

Araba Pazarcık şosesinden uçarak uzaklaşırken Stamboliyski uzun uzun baktı ardı sıra, görünmez oluncaya değin izledi.

Bu beklenmedik konukluktan ne anlamıştı? Kız kardeşleri Nadejda'yla Evdokya, Almanya'dan yeni dönmüşlermiş, neşeli değillermiş, e peki? Kriçin sarayında bir geyik öldürmüş, sonra acımış geyiğe, peki sonra? Şöförü Vankil savaşa, Radomir devrimine ilişkin ilginç öyküler anlatıyormuş, evet...»

Daha otuzuna varmadan tepesi açılmış bu genç adam Stamboliyski'yi iyi öğütler vermeye hazır işbilir bir çavuşla karşılaştırıyordu. Stamboliyski de bu genç adama acıyordu: İnsanlarla ilişki kuramadan bir cezaevindeymişcesine sarayda oturmağa zorunlu tutulduğu, yönetimle nasıl başa çıkılacağını bilmediği için.

Çar Boris gerçekten de derslerden sıkılıp ta kızkardeşleriyle oynamaya ya da sarayın bahçesine kuş yuvaları aramaya kaçan öğrenciye benziyordu. Ama tahta çıkalıberi gençlik alışkanlıklarını unutmuştu. Aslına o bir vakitler kendisi casus gibi izleyen derslerini yapıp yapmadığını gözleyen babasından kaçardı. En ufak bir yanlış için babası kulaklarını çeker, onu Ispartalıların yaşamına alıştırmaya çalışır, kendi kendine giyinmeye, yatağını düzeltmeye cezalandırırdı. Oğul babasının boş şeylerle uğraşmasına, Çavuş kabalığına, Alman kışla-

larından kalma sövgülerine, aptalca despotluğuna kızardı.

Böyle, böyle Almanya'ya bağlılık duyguları soğudu. Boris'in damarlarında tüm Avrupa hanedanlarının kanı bulunduğundan, İngiliz sarayına, Fransay'la İtalya saraylarına bağlandı. Kendisi içi çok kötü olan uluslararası bunalımda o her sallanan tahtın desteği olan İngiliz diplomasisinde sığınak aramaktaydı.

Halkın ona karşı her hangi bir duygusu yoktu daha. Gençliği yüzünden belki biraz demagoji yapıyor, dolambaçlı yollara baş vuruyordu. Ara sıra rasgele bir köy düğününe uğruyor, genç evlilere armağanlar veriyor; ya da köylü kadınlardan eski işlemeli önlükler, gümüş pullar, beşibirlikler altınlar satın alıyordu. Basında böylesi olaylara geniş yer veriliyordu. Halkın yalın imgeleminde somun ekmek gibi geliyordu. Ona «çocuk» diyorlardı. Hele ateşli tutumuyla Sofya'dan Kriçem'e dek tren sürmesi yok muydu epey demokratça görünüyor, onu vatandaşlarına yaklaştırıyordu.

Bir gezide arabasının ardından, orman yakalarından atılan bir kaç el silah arka camı deldi. Usta şöför hızla bir dönemeci alıp saldırganlardan uzaklaştı. Olay yol boyunca tartışıldı ama «Çarcık» gerçekten yürekli çıktı ve keyfini bozmadı hiç.

Çar Boris, bu olayı siyasal düşüncesi başka da olsa tarihini yaratan Çarlarına saygı duyan ama Koburg sülalesini sevmeyen Bulgar halkının psikolojisine bağlamış, arkadaşlık etmeyi sevdiği ressam Al. Bojilov'a bir gün şöyle demişti:

«Üstad, sanırsam ben Bulgaristan'ın son çarı olacağım.»

Doğduğu ülkeyi, kendine şöyle ya da böyle vatan olan yerleri çar seviyor muydu? Bu soruya doğru bir yanıt verilemez. Koruma alayındaki subay-

larla, kendi emir subaylarıyla arkadaşlık ede ede onların çılgınlıklarına, dahası rakıya alışmıştı artık. Yavaş yavaş da olsa onların argolarına da alışmıştı. Yabancı ülkelere gittiğinde Bulgaristan'a dönmeye ivedileniyordu; çünkü anıları Bulgaristan'la doluydu, Bulgaristan'ın güzelim doğasına da tutkundu.

Daha Radomir alaylarında bir karşılaşmada Stamboliyski çara: «Babanızla anlaşamadık, sizinle anlaşabileceğimi umud ederim.» dedi. Stamboliyski baba çarı hanedana dokunulmayacağına inandırmıştı. Oğlun yüreğinde tarihin bu iki ağır savaşını omuzlarında taşıyan adama karşı ufak da olsa bir iç yükümlülüğü olmalıydı gerçekten.

Şurası kesindir ki Al. Bojinov'un salık vermesiyle çar Boris kimi yazarları tanıdı, yaklaştı onlara. Özellikle «Bılgaran» güldürü gazetesi çevresinde toplanmış St. L. Kostov, Elin Pelin, Aleksandır Balabanov gibi politik yönleri olmayan kişilerle.

Kendilerini «Demokratik neşeciler» diye tanımlayan bu kimselere düşkündü, çünkü umutsuzca yalnızlığını gideriyorlardı.

Gece karanlığında düzenlenen olaylardan bilgisi bulunduğu kesindi. Bunlar sonuç olarak tehlikeliydi, ama o enez yaratılışlıydı. Eğer inancı var idiyse biraz daha da büyüdü; Kurduğu askeri okulun orduya yetiştirdiği subaylar nedeniyleydi bu. Ama ciddi bir eylem için başka tür bir gözüpeklik gerekiyordu, yalnız ruhsal olarak değil vicdani olarak da bir gözüpeklik. Çarda böyle bir yiğitlik var mıydı?

Çünkü bir çar da olsa, eğer o kendi gücüne inanmıyorsa, nice kan dökületeği, nice kurbana gerek olduğu, en sonunda da tacı için bir tehlike

olup olmadığını umursamıyacak bir oluşum değildi hiç.

Kimbilir kızkardeşleriyle birlikte yalnızca babası için af istemesi, kendisinin de iyi bildiği bir olasılıkla salt kendi için kendince yaptığı olayları ertelemeden ya da düğmesine basmadan önce son kerte haksızlık olmaz mıydı insanlığı insanda yadsımak?

Ama açıkça bu görüşlerin de üstünde hanedanın sağlamlaşma sorunu durmuyor muydu? Bir yanda cumhuriyetin gölgesi; bir yanda çara yandaş çıkan, dahası iki savaş yitirmesine karşın vatan kurtardığı sanılan bir ordunun koruyuculuğu altında politik partileri kaldırabildiği için devlete çekici gelen İtalyan faşizmi...

Çar hiç de sevinç vermeyen böylesi düşünceler altında, yeşil çayırlar arasında uzanan şoseden Sofya'ya yollandı.

Yanındaki iki kadın da sessizdiler, çünkü ricaları kabul edilmemişti.

dokuz haziran gecesi

Sımsıcak gün, maviliklere boğulmuş Lülin'in ardında battı batacak nerdeyse; öteki günler gibi küçüklü büyüklü sevinçleriyle, kaygılarıyla adsızcasına günlerin, ayların, yılların tesbihe dizilmeye gidiyor.

Alacalı bir kalabalık güzelliği umulan gecenin eşiğinde günlük gezintilerini yapıyor. Her şey doğal gidişinde, salt bu nedenle de sevinçli, hem de kaygısız. Bu iyi huylu insanların devletin temellerini dinamitleyeceğini, yaşamı mayınlayacağını kim bekleyebilir?

Oysa bu kalabalıkta kimi şapkalar altında çeşitli kaygılar vızıldıyor, geleceğin gizini bildiği için. Kimi kişiler de geleceğin gizini bildikleri için ma-

kina gibi gidip geliyorlardı. O, doğru inançlı sosyalist, «Halk» gazetesinin yazı işleri müdürü «Sinirler» başlıklı makalesini daha yeni yazmış kalabalığın arasında ivedileniyordu.

Uğradığı merkez postahanesinde bir zamandan beri yerleştirilmiş olan askeri korumanın değiştirdiğini gördü. Genç subaya bakarak sordu kendi kendine:

«Bizden mi, yabancı mı?»

Daha sonra kent parkına doğru «Halk Bankası» yanında yerden bitercesine çıkan ve kulağına fısıldayan bir işbirlikçiye rastladı:

«Makina çalışıyor. Şimdilik her şey yolunda. Birkaç buyruk daha vermek için tez davranmam gerek.»

Adı Albay Raçev'di.

Bugün suikastçi sosyalist için kendini gözleme ve çözümleme günüydü. Askeri kulübün yanında subaylara bakmak için durdu: Yürüyüşlerinde, duruşlarında, devrimlerinde, gözlerinde yapacakları işin ciddiyetini okumak istiyordu.

Hayır, kaygılandıracak, telaşlanacak hiç birşey yoktu. Hepsi de içlerine kapanmıştı, sevinçliydiler.

Ama, şaşırtacak bir durumdur, işbirlikçiler mantar gibi bitiyorlar! «Sanat ve Basın» sarayına doğru giderken ikisine daha rastladı: Aleksander Stankov, Petır Todorov. İkisi de el uzatıyorlar ona:

«Hadi güle güle...»

«Uğurlar olsun...»

Stankov, ayrılırken şöyle diyor:

«Eh, böylece tam istenilen saatte, istenilen yerde.»

Radikal Todorov, sosyaliste soruyor o sırada:

«Bir yerde işin var mı?»

«Hayır.»

«Öyleyse gidip bir yerde bira içelim.»

O, bir biranın söndüremeyeceği bir ateşlilikle ekliyor:

«Yarın kellelerimizi kimbilir nerde tekerleyecekler...»

«Gidelim.»

Böyle bir ilkbahar gecesinde dokuza doğru hava yeni kararmaya başlıyor, yollar kalabalık.

Suikastçi yeniden postahanenin önüne geldi.

Yapı karanlık ve sessiz duruyor, yüksek duvarların dibinde askeri nöbetçi tembelce dolaşıyor.

Bakınıyor o.

Yalnızca santral bölümü aydınlık; bir kaç telefoncu kız sevinik gülüşleriyle temiz havaya çıkmakta acele ediyorlardı.

Saat dokuzda genel karargah komutanının evinin önündeydi artık, yani general Rusev'in evinin orada.

Hepsi toplanmış: Stankov, Vilkov, Rusev, Milov, Raçev, Kalfov, Todorov; az sonra Similov ile Bobosevski geldi. Bu aydın ülkücülüğün evreninden olan kişiler buraya sessizce gelmiştiler, doğum gününe gelirmişcesine. En son giren Boboşevski kaygılı görünüyordu:

«A be baylarım, telefonların çalışmadığını biliyorsunuz.»

«Telaşlanmayın bay Bobosevski, dedi Raçev, telefonlar bizim buyruğumuza girdi artık.»

Yine de, evsahibince sunulan kahveyle tatlı bir işbirlikçilerin «şımarık çocuklar» oluşundaki ayrıcalığı gösteriyordu; kalıtcısı olmaya hakkı olmadıkları zengin bir mirasa konmuş gibivdiler.

«Bizlerin daha çok beklemesine neden yok. Hepimiz toplanmışız. Tanrı bizimle, hep birlikte ileri! İşbaşına!»

Tanrıyla ileri! Böyle sağlam bir yükümleri olunca yazgısının senedi kabul olunur kanısındaydılar.

Bununla birlikte duygulu bir insan olarak vicdanlarını yatıştırıyorlardı.

«Ordu kendine düşeni yapacak. Biz de bize düşen için hazır olmalıyız. Eğer devrilmiş bir hükümetle sabahlayacaksak yarına hükümetimiz de hazır olmalı.»

Bakanlar listesini düzenlemeğe başladılar. Bu arkadaşça toplantıda, at satın alan tüccarlar gibi, bakanlık koltuklarını tartışıyorlardı. İçişleri bakanlığını ev sahibi, maliye bakanlığını P. Todorov, tarım bakanlığını Y. Mollov alacaktı. Kazasov'a eğitim bakanlığını önerdiler kabullenmedi, ulaştırma bakanlığını istedi; yarınki olaylar da yapacağı hizmetin önemli bir işlevi olacağında direndi. Bu düşünce olumlu karşılandı, bir sosyalist bu aşamada herkezden daha çok yaraşacaktı.

«Olur.»

Kozarov'un önerisiyle eğitim bakanlığı Stankov'a verildi.

«Bir profesör olarak eğitim sorunlarını iyi bilir...»

«Kabul.»

Böylece bir birlerini atadılar. Kalfov dışişlerine, Vilkov savunmaya uygun görüldü... Adalet bakanlığı için Boboşevski ile Smilov tartışıyorlardı. Bojilov ticaret bakanlığını aldı. Sonunda hepsi de anlaşmağa vardılar.

Önemli iş bitirilmişti. Bildirileri yazmağa oturdular. Bir numaralı bildiri: Yeni hükümeti kurmağa Stankov'un görevlendirildiği... Gece ilerliyordu.

Bu olayda olduğu gibi bir de Bulgar halkı için bildiri gerekiyordu ki okumuş kimseler olarak daha önce hazırlamışlardı, Stankov müsvetteyi çıkarıp okumağa başladı:

«Bulgarlar!

Bunca zamandır istenilen, uzun uzun beklenilen zorba ve ahlak yoksunu hükümeti yıkılma işi bitirilmiştir...»

Kimi doğruları değiştirip iğri göstermeğe sıkılmıyorlardı.

«Her sınıftan halkın gözü pek oluşundan, kararlı tutumundan ötürü halkın hoşnutsuzluğu son bularak Stamboliyski hükümetini iktidarı bırakmağa zorunlu kıldı...»

Yorgun işbirlikçiler yüzlerindeki terleri siliyorlardı, çünkü bilinen saat —gece yarısından sonra saat üç— yaklaşıyordu onlara.

Albay Raçev seslendi:

«Baylar, on beş dakika sonra ordu harekata başlıyor.»

Burada toplanmış olanların ellerinde olmayarak, sırtlarından birer ürperti geçti. Tedirgin vicdanların belki de yarınki günün ürpertisiydi bu.

İşleri başkaları yürüttüğü için onlar tehlikeden uzak bekleyebilirlerdi.

«Tüm engelleri aşarak yiğitçe ileri!»

Sonunda saatin akrebi üçü gösterdi.

Hepsi sessizce ayağa kalktılar, birbirlerinin ellerini sıktılar. Şimdi: «Ne olacak?» Her bir şey sessizce mi gerçekleşecek, yoksa silahlar patlayacak da sokak savaşı mı başlayacak?

İşbirlikçiler karanlıkta duruyorlar, lambalar söndürülmüş: gece sessiz, dışarda tek bir gürültü bile yok.

Uzun dakikalar geçiyor, yüzler pencereye çevrilmiş, ağızlar sımsıkı kapanmış; sanki herbiri düşünde sokaklara serilmiş ölüler, nal sesleri, camlarda dilsiz seyirciler görüyor.

«Neden dövüşüyorlar? Neyi paylaşamıyorlar? Kimden sakınıyorlar?»

Sessizlik dayanılmaz kertede giderek ağırlığınca ezecek onları.

Birdenbire pencerenin önünde bir kaç mermi vınlıyor, ayrımına varamadan geri çekiliyorlar hepsi de.

Yine sessizlik, kulaklar en ufak sesi almağa tetikte, tek bir söz, tek bir ayak sesi... her yanda ölüm sessizliği.

Güney batı yakasında makinalılar tıkırdamağa başlıyor, geceyi bıçak gibi bölerek sessizlikte tükeniyor.

Lambaları yaktılar. Hepsinin de yüzleri sarармıştı. Belki de hesapları yanlış çıkmış olabilir, öyle mi? Öyleyse? Öyleyse nerelere saklanmalı?

Dış kapı hızlı hızlı sinirlice vuruldu.

İğnelenmiş gibi fırladılar.

Boylu boslu bir subay girdi içeriye, Albay Rilkov'a rapor verdi :

«Albayım tam da buyruklarınıza uygun olarak operasyon başarıyla sonuçlandı. Yaşasın Bulgaristan!»

Hepsi de bir ağızdan haykırdılar.

«Yaşasın!»

Başlarını kurtardıklarına sarılıp öpüşüyorlardı.

«Zarar ziyan?» diye sordu biri.

«Genç bir polis öldü!»

Sokak haykıran subaylarla doldu:

«Yaşasın Bulgaristan!»

Koşarak giriyorlardı karargahtaki adamları kucaklayıp öpmeye. Onlar kendilerindendi, Çarıklılar Devri son bulmuştu artık!

Biri seslendi:

«Haydi ise giriselim.»

Bu sırtında paltosu, başında şapkasıyla hazır duran Stankov'du.»

Kozarov'a sordular:

«Nereye?»

«Vranya'ya, Çarın yanına.»

«A be, sen beni bırak da başkasını al yanına. Biliyorsun biz sosyalistler sarayla alış veriş yapmayız.»

Sosyalist üzüntüsü oldukça eski ve kolağızları tirfillenmiş olan pardösüsüyle paylaşabildi yalnız.

«Sana da benim gibi giyitim, saray ileri gelenleriyle üzünç veren bir karşılaşma düşüyor...»

Hava serindi.

Kent uyuyordu daha, Vitoşa dağı mavimsi sisler içindeydi.

Bir koruma bölüğü iki otomobille «Delegeleri» alarak Vranya sarayının yolunu tuttu. Bu gösterişli ortamda sosyalist işbirlikçi ölü gibi sessiz kentin görüntüsüne karşı kendini umarsız, biraz da suçlu görmeğe başlamıştı.

Çayırlık hepsini de umursamazlıkla karşıladı sanki. Her yaka ıssızdı, sokaklar bile tek canlıdan yoksundu.

Vranya parkı önünde vardılar.

Nöbetçi, dairesinde tutuklanmış, silahsızlaştırılmıştı. Kapıyı açmasını buyurdular ona. Açtı tedirgin konukları içeriye aldı.

Tören kapısı önünde durarak saray yöneticisini çağırdılar. Askeri komutan sert bir sesle buyurdu.

«Haşmetli çara Bulgaristan başbakanının kendisiyle görüşmek istediğini ileteceksin.»

«Sayın albayım... Ekselan —diye mırıldandı yönetici— Bu olanaksız bir şey... Haşmetli uykudalar... Ben kendilerini uyandırmayı göze alamam.»

Sert ve kesin bir ses sözünü kesip yine buyurdu:

«Akıl vermeye kalkmadan derhal dediğimi yapmaya git. Çünkü yitirilecek zamanımız yok.»

Durup bekliyordu.

Dakikalar geçiyor, yarım saat, bir saat yönetici ortalarda görülmüyor. Gelişlerinin nedenini bilen askerler, şaşkın şaşkın birbirlerine bakışıyorlar. Demek ki onları kabul etmek istemiyorlar. Sosyalist işbirlikçi şöyle açıklıyordu hiç yoksa:

«Durum sıkıcı, azarlanacağız sanırım.»

Böylece 9 Haziran günün başlangıcı, gerçekten sıcaktı, sıkıntılıydı. Görünmeyen bir el ağaçlardaki otlardaki çiğleri sildi süpürdü. Çar kapısının ardı yine sessizdi. Kapı açılıp da eşikte saray yöneticisi görüldüğünde artık güneş yükselmişti.

«Baylar» dedi. «Haşmetli Sarayda değil, parka bir yere çıkmışlar.»

«Denetlememiz gerekli bunu, ardım sıra geliniz.» diye bağırdı öfkeli subay.

Geniş açılan kapıdan tüm suikastin işbirlikçileri girip mermer merdiveninden Çarın yatak odasının bulunduğu ikinci kata yürüdüler. Ters gelen şuydu ki ilk önce saray baskına uğramıştı.

Bütün odalar boş, her yanda gözleyici gibi aynalar, kimsecikler yoktu. Yeniden bahçeye indiler. Sarayın tarım mühendisinin evinde onun çağrısı üzerine kahvaltı ettiler. Sağa sola yollanan saray hizmetçileri Çarı bulamadıklarını söylüyorlardı.

«Olabilir mi? Öyleyse ne yapmak gerek?»

Üç işbirlikçi durumu görüşmek için kenara çekildi. Görünüşe göre Çar devrimi onaylamadığını göstermek için gizleniyor. Slovavitsa'dan Stamboliyski'ye konuk olduktan sonra henüz dönmüştü. Ne konuştuklarını kim bilir?

Sonra bu bekleyiş. - Artık üç saat geçmişti. Öylesine anlamsız ve küçültücü ki... Sonunda saat 11'e değin beklemeye karar verdiler. Eğer o za-

mana değin Çar yine gelmezse Sofya'ya dönüp Cumhuriyeti ilan edecekler. Böylece Stamboliyski'yi suçlayıp iktidardan indirirken kendileri de aynını, yapmaya hazırdılar... Dahası tarım mühendisinin evinde kahvaltı ederlerken Çarın saraydan gizlice ayrıldığından kuşkulanıyorlardı. Acaba mı? Öyleyse bu insanlar ne yapacaklar? Ana yola koşup otomobil izleri var mı diye baksınlar mı? Hayır, iz miz yok işte: O burada kesinlikle burada. Onların kahramanlık saydıkları eylemi onaylaması için Çar'ı bulmak gerek.

İnsan düşündükçe Cumhuriyetin eşiğine gelindiğini anlayıveriyor. Dahası sosyalist işbirlikçinin yüreği cumhuriyet sevgisi ile erimekte.

Az sonra bir rahatlık duyuyorlar.

Çar'ın döndüğü ve biraz sonra da görüşmeye geleceği bildirildi. Konuklar Çar'ın çalışma odasına alındılar.

Gerçekten de az sonra koyu sivil giysilerle gelip konukları selamladı Çar.

«Buyurunuz baylar, oturunuz. Sizi böyle uzun süre bekletmek zorunda kaldım. Sofya'da olanları duyunca ben olayı ve olayın sonucunu düşünebilmek için ormana gittim. Evet baylar, bana söylemek istediğiniz nedir?»

Stankov (Zorba ve ahlaktan yoksun rejimin) yıkılış mavalını okudu.

«Bizler Bulgar çarının, bizim ve ordunun girişiğimiz eylemimizi onaylıyacağına güvenerek geliyoruz.»

Üzünçlü bir yanıt geldi:

«Ben artık çar değilim. Bu gece yapılanlardan sonra devlet başının ayrıcalığından ne kaldı geriye?»

Bu bir komedi değil miydi? Devletin başı öylesine saf olsun da «Gece yapılanlardan» hiç mi hiç

bilgisi bulunmasın ha, hem de tüm ülkeyi sarsabilecek derin bir uçurumun açıldığını?

Onu bu ülkenin çarı olduğuna, çarı kalacağına inandırmak gerekiyordu. Ama tarihte öyle olaylar vardı ki...

Çar da kendince onlara anayasal haklarına, parlementarizme ilişkin söylevler çekmeliydi; Aralarında ekonomi politik profesörü bulunan bu devrim ustalarına verip veriştirmeliydi. Bu tersine dönüş sırasında çar yine de ikircimliydi karar vermek için, görünüşe göre zorunlu tutulmayı bekliyor olmalıydı.

«Devletin başı politik oyunların uzağında olmalıdır ama...»

Sofya'da olanlardan ne sevindiğini, ne yerindiğini gösteriyordu. Yüzündeki yorgunluk «olay»ı beklemekle geçirdiği uykusuz gecedendi belki de. Önceden hazırlanmış konuşmaları «Devletin başı»nın görünüşüyle, davranışlarıyla uyarlık göstermeliydi.

Her şey önceden yapılmış bir programı uygularmışcasına gelişti.

Stankov yanıtladı:

«Orta yol yok... Ben de konuştuğumuz şu anın yüceliğini iyice bilerek, bulunduğumuz yerin sorumluluğunu tümüyle değerlendirerek, zarların sizin içinde atıldığını size bildirmeyi kendi görevim sayıyorum. Biz bu işi sizsiz de yürüteceğiz ama sonuçlarını hanedan çekecektir...»

Hanedan! Çar Boris göz dağına boyun eğiyor; Ama sanki bu alt sıradaki bir subayın geleceğiyle ilgiliymişcesine yüzünde tek bir kas bile kıpırdamıyor.

Masaya oturdu. Stankov ona bildirileri uzattı; çar elleri titrekçe imzaladı:

«Onaylıyorum. Boris.»

İmzadan sonra dedi ki:

«Tanrı yardımcınız olsun. Bu denli çok çile çekmiş vatan için sizlere başarılar dilerim.»

Sonra hepsi teker teker onu kutladılar.

«Baylar, herkesin yaşamını korumak için önlemler alınız. Tek damla Bulgar kanını bile esirgemeliyiz.»

Görüşme bitmişti. Yeni bakanlar otomobille gittiler. Her şey protokole bağlanana değin tam yedi saat geçmişti.

Çar Boris böylece dramdaki baş rolü iyi oynadı. Yapılana razı olmadığı görünümünü verdi, ama değil mi ki olmuştu bir kez, olanları onayladı, kutsadı dahası.

Çarın bu işe katıldığı gerçeğini daha sonraları özel askeri mahkeme önüne baş suçlu olarak çıktığında savunma bakanı General Vilkov ortaya çıkardı.

«Belirlenen saatte buluşma yerine gittiğinde saray yöneticisi beni kapıda karşılayıp Çarın da bulunduğu odaya aldı. Çar tanıştırılmadan sonra bana hemen sordu: «Orduda neler oluyor» diye.

Aman tanrım! Böyle bir soruyu bu konuda pek çok konuşmalar yapmış, orduda, subaylar birliğinde neler olduğunu bilen biri sorabilirdi ancak.

«Ben ona, subaylar arasında Stamboliyski hükümetine karşıt bir havanın bulunduğunu, istenmeyen yönlerde gelişebileceğini bildirdim. O zaman çar böyle bir şeyi önlememiz gerektiğini söyledi.»

Sonra usta bir işbirlikçinin ağzından çıkmaması gereken dökülüyor: Anayasal olmak gereğine değinen.

«Daha sonra ben kendinden anayasal yolları bu havayı yumuşatmak için kullanmasını, seçimlere değin bir karma hükümet kuracak Stambo-

liyski hükümetini değiştirmesini rica ettim. Çar Boris hiç düşünmeden bu yönde bir şeycikler yapamayacağını söyledi. O zaman da ben subay sınıfı eyleminin gerçekleşebileceğini söyledim yine,

Daha sonra ne olmuştu da anlaşılmaz tutumu bıraktı?

«O elini kaldırıp yüzüyle öyle bir işaret yaptı ki böylece ben, onun kendi için de başka çıkar yol kalmadığını göstermek istediğini, subayların yapacağı bir değişikliğe razı olduğunu anladım.

Bir oyunun kıpırtılarıyla bir ulusun trajedisi başlamış oluyordu.

ertesi gün slavovitsa'da

Bu gün Stamboliyski, keyifsiz uyandı. Gün yumuşaktı, güneşliydi; Çevrenin tüm yeşillikleri ışık içinde. Her zaman olduğunca günün erken saatinden beri ayaktaydı Stamboliyski.

Çeşitli söylentiler yüzünden kaygılanmıştı. Hele gerektiğinde Slavovitsa'ya saldıracaklarının göz dağı yok muydu? İyi korunuyordu ama yine de...

Kötü bir düş görmüştü. Uzun yağmurluklar giymiş, saçları sakalları karma karışık yedi sekiz yaşlı köylüden oluşmuş bir kurul gelmişti yanına. Birden bire yağmurluklar altından tabancalar, bombalar, tüfekler çıkarılıp patlatılmıştı... Stamboliyski'ye ellerinden kurtulmayacaklarını göstermeğe çalışıyorlardı sanki.

Çalışmaya oturdu ama yürütemedi. Pazarcıktaki posta memurundan Sofya'yı istediğinde yabancı bir ses şaşırttı onu.

«Hat yok.»

«Neden? Ne var?»

«Hiç bir şey yok Bay Stamboliyski, her şey iyi.»

Telefonu **kapattı.**

Yine de alışkanlığından vaz geçemedi. Kahvaltıdan sonra köşkün taraçasında dolaşmayı severdi, dağın uzak tepelerini, güneşi seyrederdi.

Birdenbire irkildi.

Yoldan yana bir ses haykırıyordu:

«Özerlikçiler geliyor!» Bunlar Makedonya için özerklik isteyenlerdi.

Stamboliyski haykıran sesin sahibini tanıdı, Lazar Bozakov'du. Tarlası köşkün yakınındaydı. Kendine eskiden öğretmenlik eden Stamboliyski'yi severdi.

Gerçekten de köşkün iki kilometreye dek ötesinde birşeyler yerleştiren iki kişi gördü Stamboliyski, makineli tüfek olmalıydı. Bu kuşku çeken kimseler de ne ola ki?

Her olasılığa karşın koruyucular çıkıp onlara bir karşı duruma girince tepeden yana ilk silah sesi duyuldu.

Tüm bunlar öylesine çabuk beklenmedik bir anda oldu ki o da özerklikçilerin geldiğine inandı.

Adamlar orada, tepenin arkasında saçları dağınık birini görmüştüler, çünkü tehlikeli düşmanları adamlarına bu türlü tanımlaşıyorlardı. Kötü olanı da şuydu ki telefon susuyordu Pazarcık ses vermiyordu. Alıcıdan gelen rastgele seslerden olağanüstü bir şeyler olduğunu anladı. Kesik kesik tümceler duyuyordu.

«A be, Sofya'da darbeden söz ediliyor... Hükümet devrilmiş... Bilmiyorum...»

Kaygısı artıyordu. Komşu köylere kurye yolladı: Karamusalı'ya, Abduldere'ye, Karadağ'a. Kaygılarına neden olanı araştırmak istiyordu, hâlâ bir saldırı karşısında olduğunu sanıyordu. Başa çıkacağına güveniyordu, ama saldırının niteliğini bilmesi gerekliydi. Belki de ciddi bir şey de olabilirdi,

örneğin bir darbe... Bunu düşünmek bile... Kafasından bir birim ağır olasılıklar geçti.

Ağabeyi Vasil'e seslendi:

«Ağabey oraya topla ateş yapsınlar.»

Sonra unutmuş gibi ekledi.

«Çanı çalsınlar.»

Köy çanı kaygılı kaygılı çalmağa başladı, aynı anda atılan bir kaç top sesi duyuldu. Kuş seslerinden başka ses duyulmayan ilkbahar sessizliğinde uzaklardaki yeşilliklere kuş yuvalarınca sokulmuş köylerden daha başka çanlar yankılanmaya başladı: Olanı duyduklarına, sevdiklerini her türlü tehlikeye karşı korumaya hazır olduklarına ilişkin işaretler veriyordular... Stamboliyski'nin köşkü bir kaleye dönmüştü. Böyle bir günde talih bu ya çocukları, ailesi Slovitsa'da, dahası Bulgaristan'da bile değildiler.

Ne yapmalıydı?

Öğle geçti, hiç bir şey bilinmiyordu yine. Sopalarla, tüfeklerle silahlanmış köylüler geçiyordu, ama onlar da ne olup bittiğini bilmiyordular. Çiftçi hükümetinin bir darbeyle düşürüldüğüne inanmak istemiyordular. Bu hükümet öylesine güçlü, öylesine gücünün doruğundaydı ki... Stamboliyski yirmi beş yıl iktidarda kalacağını bildirmiyor muydu?

Sabahki saldırıcılar çekilmişlerdi, çayır kuşku çeken kimselerden arınmıştı. Ama Stamboliyski çok önemli ve yazgıya ilişkin birşeyler olduğunu içgüdüyle sanki sezinliyor gibiydi... İçinden bir ses, yazgının sesi nerdeyse, yükseldi, kendini dibindeki ateşten alevler yükselen bir uçuruma sarkmış sandı. Halk arabalı, atlı yaya akın akın geliyordu.

Akşama doğru, toplanmış olan gönüllü köylüler Slavovitsa'nın çevresinde mevzilere dağıldılar.

Dört bir yandan düşman kümeleri geliyor, ateş ediyorlardı. Her olasılığa karşı 2000 Oranj ordu üyesi Stamboliyski'nin buyruğunda bekliyordu.

«Böyle bir ulusum varsa, dedi ağabeyi Vasil'e, ne Bulgaristan için ne de benim için bir tehlike var demektir.»

Akşam üstü yüzbaşı Yanovski'nin birliği ile yeni gönüllüler geldiler. İlk darbe söylentilerinde Belgova'daki jandarma takımıyla Slavovitsa'ya yardıma koşmuştu yüzbaşı; yoldaki şaşkın ve öfkeli Oranj birliklerini topluyordu. Daha bir güvenilir bilgiler getirdi. Stamboliyski Sofya'da düzeltilmesi zor bir şeyler oluştuğunu anladı, bunun içinde başkente doğru hemen eyleme geçmesi gerektiğine karar verdi.

Bir kaç yönden koşup gelen askeri birlikleri görünce daha akşam üzeriyken düşmanın gücünü çıkarabildi. Binbaşı Popov mektubu kendine uzatınca durumun korkunçluğunu anladı, mektupta şöyle yazıyordu:

«Artık başbakan değilsiniz. Sofya'daki hükümet devrildi, yerine yenisi geçti...»

Stamboliyski'yi kardeş kanı akmasına neden olmamak için gönül rızasıyla teslime çağrıyordular. Gözlüklerinin arkasından zorlukla okuyordu; eli titriyordu, ama mektupta yazılanları kimseye söylemedi. Çalışma odasına girip yanıtını yazdı, zarfa koyup kapattı. Kimin gönderdiğini soruşturarak mektubu getiren köylüye verdi. Yanıtında diyordu ki:

«Sayın Binbaşı,

Ben Bulgaristan'ın, Bulgar ulusunun Başbakanıyım. Onların adına Vatan'a ilişkin ülküler adına sana geldiğin yere dönerek orada bağışlanmayı beklemeni buyuruyorum. Seni kuşatan çılgınlığa karşı koy, çünkü bir avuç ateşli, başıbozuk kim-

senin Bulgar halkını oynattıkları zamanlar geçmiştir. Savaşlarla savaşların sonuçları bu ulusa kendi hak ve özgürlüklerini nasıl koruyacağını öğretti.

Bir kez daha buyuruyorum sana: Bir saat önce geldiğin yerin yolunu tut, yoksa seni barındıracak bir ülke bulamayacaksın.»

9.6.1923
Başbakan
Al. Stamboliyski

Stamboliyski böyle bir akılsızlığın kimin başının altından çıktığını anlayamıyordu. Demek Bulgar halkını kırpılacak koyun sürüsü gibi görenler vardı yine. Dürüst ve onurlu ruhu tiksintiyle doluyordu.

Geceleyin köşkte Stamboliyski, ağabeyi Vasil, yüzbaşı Yonovski ile daha bir kaç kişinin olduğu bir toplantı yapıldı. Stamboliyski bildiğince açıkladı onlara...

İlk önce köşkün önündeki nöbetçiler silahsızlaştırıldılar.

İlk ateş açıldığında tarladan köşke doğru koşan Lazar Bosakov Stamboliyski'ye:

«Bay Stamboliyski kötü şeyler oluyor... dedi önce nöbetçinin ne yaptığına bakalım... silah yok muydu nöbetçilerde?»

«Peki Lazar düşündüğün için sana teşekkür ederim.»

Lazar Bosakov koruma askerlerinin yanına gitti; onları düsünceli, kararsız buldu.

Binbası Pobornikov Pazarcık'a gitmisti yerine bir baska üst beklivorlardı.

«Verin bakalım çocuklar, nasıl silahlarınız var görelim hele...»

Askerler uzun bir sandık çıkardılar, içinde bir

kaç tüfek, yirmiye yakın tabanca, bir kaç da dürbün vardı.

«Lazar dedi Stamboliyski silahları al, gerekecektir bize. Bak halk nasıl geliyor?»

Ortada amacı şunlar olan bir darbe vardı:

Yasal hükümete karşı.

Halk iktidarına karşı.

Parlamenter düzene karşı, demokrasiye karşı.

Geleceğe ve Bulgaristan politikasının doğal gelişimine karşı.

Ülkeyi kendi kendini yok edecek bir iç savaşa iterek, ülkenin tüm siyasal tasarımlarını, Bulgar ulusunun alışkanlıklarını, törelerini yepyeni yönlere sürüklüyordular.

Demek ki zorbalarla acımasızca savaşması, onları bir an önce yakalayarak zararsız duruma getirmesi gerekiyordu.

Toplantıda yalnızca saldırıyı püskürtmek değil sabaha doğru saldırıya geçmek kararı da alındı.

Saatlerce gelen savaşçılar halkın karşı devrimi onaylamadığını, karşı çıkıp savaşmağa hazır olduğunu gösteriyordu.

Meriç boylarındaki köylerin tümü ayaklanmıştı. Eylem daha öteye Kuril ile öteki köyler arasındaki telefonlar, telgraflar yoluyla bildiriliyordu: Slavovitsa'da toplanılmalı!...

Çiftçi hükümeti alçakça saldırıya uğramıştı.

Stamboliyski taraçaya çıktı: Gece daha bir karanlık göründü gözüne. Avluda silahsız gelmiş olan yüzlerce gönüllü yatıyordu. Alçak sesle konuşuyorlar, silah bekliyorlar, kendi güçlerine güveniyorlardı. Stamboliyski halk iradesinden daha güçlü bir şey olmadığını öğretmişti onlara.

Ne var ki kendisi yine halk iradesine güveniyor muydu acaba?

Bir köylü ona yaklaşarak:

«Size bir mektup getirdim Bay Stamboliyski,» dedi.

«Kimden?» diye sordu Stamboliyski.

«Arkadaşlardan, parti komitesi sekreterinden.»

Mektup şöyleydi:

«Yoldaş Stamboliyski, size parti komitesi adına yazıyorum. Biz yüz komünist kişi Sofya'dan Slavovitsa'ya gelmek için bir işaret bekliyoruz. Yaşasın birleşik cephe. Yaşasın işçi-köylü hükümeti.»

Parti sekreteri

Stamboliyski ancak şimdi Bulgar Komünist Partisiyle bulgar çiftçi partisinin yanlışlarının şimdiki zor duruma neden olduğunu anlıyordu. Ülkedeki duruma ilişkin bilgisizliklerinden büyük bir acı duyuyordu. Bu dört yıl içinde kaçırdığı bir ödenle de kaçırılmış zaman için, yönetimin bir çok zayıflıkları için, dahası açıkça hazırlanan faşist darbeye karşı aldırmazlıkları için üzüngle doldu.

Gerçekten de, doğuştan gelen iyimserliğini kararlan ilk anları böyleydi. Kendi kendine geldiğinde geleceğine inanan iyimserliği ile birlikte yürüdüğünü, ne var ki içinde bulunulan koşullarda durumun kuşku ve dikkat beklediğini söyledi. Bakanlarının onu iyi düşünülmüş bir saldırının kurbanı olmağa bıraktıklarını anladı. «Güçlü bir devlet yönetiminde bir kaç ateşli kişiyle, bir kaç işbirlikçiyle başetmeyi düşünmesinler ha?» Bu düşünce ağır bir mengene gibi eziyordu onu, gücünü felce uğratıyordu.

Doğal olarak bu durumu da uzun sürmedi. Yanlış yanlıştır, kim yaptıysa cezasını çekecektir.

Şimdi eyleme geçme zamanıdır. Toplantıdaki kararlar uygulanmalıydı. Savaş zordu ama onun işi sonuna götürünceye değin yetecek direnci vardı daha...

topolitsa dolayında çarpışma

Kararlaştırdıkları gibi oldu: Ertesi gün, Pazar sabahı erkenden Stamboliyski Pazarcık'a doğru yürüdü? Köşk ile Karamusal arasında yerleşmiş olan düşman gücü kırk kişilik süvari bölüğüyle bir avuç gönüllü oluşmuştu; çabucak üç yakadan sarıldılar, hep subay olduklarından ateş altında yol açarak çekilebildiler.

Oranj (turuncu) ordular hızla ilerliyorlardı, köylerde «yaşasın» sesleriyle çanları çalarak onları karşılıyorlardı.

Zorbaların yarattığı korku dağılmıştı. Bunlar gerçek başıbozuklar olarak rüzgar gibi kamyonlarla, şeytanca girişimlerle köyü çabucak işgal ediyorlardı. O zaman işkence başlıyordu - silahlar toplanıyordu... Stamboliyski buyruklar vermek için otomobiliyle mevziden mevziye koşuyor, bunun önemini de biliyordu iyice. İyi bir strateji, iyi bir askeri komutan olarak belirdi. Her olasılığa karşı Pazarcık çevresindeki operasyonlarla gerçekten de askeri sanatını gösteriyordu, bunu daha sonraları düşmanları açıklamışlardır?

Akşam üzeri o kente yaklaşmıştı neredeyse anlaşılan kentin koruması buralarda yoğunlaştırılmıştı. Binbaşı Popov'un üç beş makinalı tüfekli takımı, bir bölük asker ve gönüllü kümeleri vardı. Saat altıya doğru Filibe şosesinden yana ordu-

sundan iki takım, iki bölük. iki de ağır silah Stanboliyski taraftarlarınca engellenmeden tehlikesizce geldi.

Çarpışmayı ağabeyi Vasil'le birlikte yöneten Stamboliyski Filibe'den gelen bu hızlı yardımı beklemiyordu. Gelen kuryeden bu askerlerin Patovo, Govedare-Hacievo-Tekira, Saladovo, Sinizovo köylerinden geçtiklerini «misilleme yaptıklarını kanuni iktidarı yenilediklerini,» yani zorbaların hükümetini kabul ettirdiklerini öğrendi.

Yine de bu saate değin işler yolunda görünüyor, her şey güzel gidiyordu. Öğleden sonra üçte başlamış olan çarpışma da başarıyla yürüyordu: Gecenin başlamasına karşın çarpışmalar sürüyordu.

Gerçek bir savaştı sanki: Gece kimi kez yavaşlayan, kimi kez yoğunlaşan çarpışmaların gürültüsüyle inil inil inliyordu.

Saat dokuza doğru kuşatmacılara yeni güçler geldi; bunlar savaşa katıldılar, kenti işgal için sabırsızdılar.

Stamboliyski'nin başkanlığında askeri komite yeniden toplandı: Kente saldırı sorunu zordu; nasıl, ne zaman yapılacak?

Çarpışma bütün cephe boyunca sürdü. Düşman anlaşılan Oranj ordunun gücünü yokluyordu. Bu an için düşmanlarının sonları Stamboliyski'ye mal ettikleri niyet: Kentin yakılıp yağmalanması, halkın öldürülmesiydi.

Oysa durum bunun tersiydi. Stamboliyski derhal saldırıya geçilmesine karşı koydu.

Çayırda bir kütüğe oturmuş, alt dudağını ısırıyordu, bu onun derin düşüncelere daldığını gösterir. Sonra doğruldu ağabeyi Vasil'e seslendi:

«Biz günün ışımasını bekleyelim.»

Otomobile bindi, Topolitsa köprüsüne vardı;

düşmana saldıracak yer buralarıydı, köprü savaşın anahtarı olacaktı.

Birdenbire cephenin sağ yanında iki ağır silah çalışmaya başladı, kötüye işaretti bu. Toplardan biri Stamboliyski'nin altında durduğu söğütlerin üstünden geçip çalılıkların bir yerine gömüldü. Stamboliyski kendi kendine:

«İyiye işaret değil,» dedi.

Topun önünde her şeyin sessizleştiğini biliyordu; çünkü o iktidarın simgesiydi, tüm düşünce ve inançlara karşın böyleydi bu. Karamsarlığı birden fışkırdı sanki, sıcak bir lav sardı Stamboliyski'yi. Düşüne kaldı.

«Her şey bitmiştir!»

Bu arada düşman topçu ateşini çoğalttı, ama Oranjlarda boş durmuyordu. Yeni yeni kümeler Milikadınovo köyüne doğru ilerliyordu. Bu yönden gelen ateş seslerinin çokluğu buralarda büyük çarpışmalar olduğuna işaretti.

Ama şu iki top düşmanlara epey iş gördü doğrusu. Gece yarısından önce şans kuşatmacıların yanındayken şimdi birden kuşatılmışların yanına geçti. Ateş sürdürülüyordu, bu da orduya gece saldırısını beklemeğe kanıt veriyordu. Bu nedenle de topçu ateşi güçlendi.

Saatler geçiyordu. Stamboliyski kendisi için iki yol ayrımına geldiğini söylüyordu: Her geçen dakika yeni bir şeyler getiriyor ama kimin yok olması için? Günün ışımasını sabırsızlıkla bekliyor, uyuyamıyordu da. Gece öylesine yavaşça ilerliyordu ki...

Her dakika şoföre soruyordu:

«Saat kaç?»

«İki.»

Saldırıyı geciktirmekle bir yanlış yapmadı mı? Gözünün önüne yıkılan kent, Meriç'in sularına yan-

sıyan yangın görünümleri geliyordu.

Çevresinde kurşunlar vızıldıyordu, çarpışma hattına gidiyordu. Adamlarının ruhsal durumlarını anlamak istiyordu: Açıkça görüldüğünce durgundular. Bu dünkü askerlerin, topların olduğu yerlerde yayaların gerilediğini biliyordu, yola düşmek için sıra sıra torbalarını topluyordular. Bu şaşkınlık denebilecek kertedeki durgunluk Stamboliyski'nin dikkatinden kaçamazdı. Stamboliyski bu insanlara moral veriyor, belli bir canlılık getiriyordu. Ama o karanlıklara daldığında yine eski sessizlik çöküyordu üstlerine.

Doğuda uçuk bir pembelik göründü, bu ise Stamboliyski'nin şoförüne sormasına neden oldu:

«Saat kaç?»

«Üçü yirmi geçiyor.»

«Bizimkilerin başlayacakları zaman...»

Ne ki Stamboliyski'yi durduran bir şey vardı: Düşman gece toparlanmıştı. Silah sesleri çoğalıyordu. Stamboliyski güçlükle bağlantı kuruyordu, çeşitli mevzilerde ne olup bittiğini bilmiyordu.

Sabahın saat dört sularındaydı düşmanın üstünlük sağladığını, baskına geçmeğe hazırlandığını gördüğünde. Günün ilk ışınlarıyla birlikte çarpışma bütün cephede alevlenivermişti. Çok geçmedi ki geri çekilmekte olan köylüler yetişti ona.

Stamboliyski harekatın başarısızlığa uğradığını görüyordu. Git gide şansı daha da azalıyordu. Tasarlanmayan bir yardım yetişirse eğer... Köy birlikleri ne yapıyorlardı? Serseri serüvenciliğe mi, çizmelerin başarısına mı izin vereceklerdi?...

Bu arada savaş kesimi bir kaç yerinden yarılmış, bu bir kaç yerden de düşman saldırıya geçmişti. Milikadınovo noktasındaki çarpışma hızlandı. Burada bir oranj ordu birliği vardı. Oranjlar ilk önce gösterdikleri sert karşı koymadan sonra

birdenbire işi kaçışa döktüler...

«Kaçınız, süvariler!...»

Bu haykırış panik için yetti de arttı bile akılsızca ve de onarılması olanaksızdı artık. Arkadan yetişip kılıçtan geçiren atlılara kim dayanabilir?

Stamboliyski böyle bir paniği kendi yok oluşunun bir göstergesi olarak alıyordu. Böyle bir panikte devrimin anlamı ve devrim yapacak insanların moral niceliği apaçıktı artık. Yönetimde yapılan kimi yanlışlar geleceği yönlendiren önemli etmenlere dönüşmüştü. Bunları üzerine yıkıp hesap soracaklardı ondan belki de... Stamboliyski kendi kendine başka türlü davranması gerektiğini söylüyordu, ama iş işten geçmişti.

Otomobil yeniden geriye Slavovitsa'ya doğru uçuyordu. Yolda, tarlalardan, iğri patikalardan çekilmekte olan oranj ordu görülüyordu. Oranjlara kızabilir miydi? Kızamazdı. Gönüllü olarak gelmişlerdi ama düşlerine uymamıştı durum.

Çoğunlukla köylere dağıldılar: İçlerinden bir avuç gönülden bağlı insan Stamboliyski'nin çevresinde kaldılar.

11 Haziran öğleden sonraki saat ikiye doğru savaş alanı temizlenmiş, süvari birliği tek tük patlayan tüfekleri gizleyerek susmaktaydı. Yüzbaşı Harlakov'un buyruğundaki bir bölük Sofya'dan gelmiş, Stamboliyski'yi yakalayıp tutuklamak için Slavovitsa'ya yönelerek geri çekilenlerin yolunu kesmişti.

pazarcık kuşatması

9 Haziran sabahı saat 4 de Pazarcık'taki darbeciler kaymakamla belediye başkanını tutukladılar. Bu dürüst insanlar yataklarından alınarak sararmış yüzleriyle hapishaneye götürüldüler.

«Yaşasın Stankov diye haykırın! Bağırsanız ya be... Sizin ananızı...»

Sofya'dan gelen biri onları bu sözlerle karşılamıştı, tabancasını da yüzlerine çevirmişti.

«Yaşasın Stankov!» demeğe çalışıyorlardı ama neden tutuklandıklarını bilmiyorlardı.

Kentte davullar dövülüyor, kenti korumağa gönüllüler çağrılıyordu. En önde gelen bir kaç hristiyan çingene oldu. Bunlar hemen bir subayın başkanlığında Meriç'in sağ kıyısındaki köylere yollandılar. Görevleri düzeni korumak, Stamboliyski'ye katılmaları önlemekti.

Kentin uyanmasıyla yeni gönüllüler geldi. Sloganları «Bulgaristan için» olan gizli örgütün üyeleriydiler.

Stamboliyski'nin tutuklanması gerekiyordu ama bu iş pek de kolay değildi. Köşkünde güçlü koruyucuları vardı: Oranj ordudan yirmidört kişi, onaltı asker, üç de makinalı ki bir bölüğü durdurabilecek güçteydi.

Gereksiz kurbanlardan kaçmak için bir kurnazlık düşündüler: Bir subay, iki er, bir çavuş, bir de makinalı olarak otomobille Slavovitsa'ya gidecekler «Diktatör»ü korumak için yardıma geldiklerini söyleyip sonra da tutuklayacaklardı onu Köşke bir kilometre kala şöför durdu, köşktekiler görmesin diye makineliyi gizlice yerleştirdikten sonra doğrularak bağırdı:

«Yeni nöbetçiler!»

Köşkten ateşle karşılık verdiler.

Ova ıssız görünüyordu, göz önünde kimsecikler yoktu. Ama düşman sinmişti kuşku yok, olacakları bekliyordu. İş iyi hesaplanmıştı: «Diktatör»ün adamları topçuların, süvarilerin önünde dayanamayıp kaçacaklardı...

İki yan da dayanamayıp ateş açmıştı, Stambo-

liyski'yi Pazarcık önündeki Topolitsa köprüsüne getiren çatışma başlayalı hanidir olmuştu.

Kentin baş savunucusu albay Slaveyko Vasilev idi, Stamboliyski'nin savunma bakanının dairesindeki eski amirlerdendi. Kentin savunma durumunu düzenledikten sonra savunucuları yüreklendirmek için çarpışma alanına gitti.

Gerçekten de kent gergin bir bekleyiş içindeydi. Kentliler kaçmak için eşyalarını topluyorlardı. Gideceklerdi ama nereye? Bilmiyorlardı, paniğe kapılmışlardı. Slaveyko Vasilev yeni kaymakamı da yanına alarak çıkmıştı ki eski kamulaştırılmış yerlerini ya da alınmış paralarını «Yeni iktidardan» kurtarmak umudunu taşıyan ağaları gördü.

«Tüh!» diye geçirdi asker adam, böylesine ciddi durumlarda bile yalnızca keselerini düşünen adamları görünce tiksinivermişti. Topolnitsa köprüsüne yöneldi. Evinin yanında gözüpeklik isteyen bir düşünce geldi kafasına. Arabayı durdurarak sekiz yaşındaki oğlunu yanına aldı. «Bu kentlileri yatıştıracaktır» diyordu kendi kendine. Çevresinde kurşunlar uçuşurken mevzileri dolaştı: Çocuk şaşkınlıklar içindeydi anlayamıyordu.

Bir subay seslendi:

«Albayım çocuğu buraya getirmekle doğru yapmıyorsunuz. Mermiler hiç kimseyi ayırmıyor!»

Albay sakince yanıtladı:

«Yazgının elinden kimse kaçamaz. Eğer alnına körpecik yaşta ölmek, kardeş kurşunuyla ölmek yazıldıysa... ölsün.»

Ona kaymakama gönderilmiş olan bir telgraf verdiler.

«Halk, kazanmış olan ve durdurulamadan kente doğru ilerleyen ordumu karşılamağa çıksın...»

Savaş en sıcak anlarındaydı ki Filibe'den iki ağır silah geldi, hemen atışa başladı. İster istemez

kumanda görevini yüklendiği bu küçük savaş Stamboliyski'nin yararına gelişmiyordu. Karşısındakilerin hem deneyi, hem de tekniği vardı. Üstelik hepsi de işlerine son verilmiş subaylardı, askerlik sanatını teorisini de pratiğini de öğrenmiş kimselerdi. Buna karşılık Stamboliyski'nin adamları sıradan erlerdi, her atışta sarsılan silahları kötüydü.

Gece tam bir karmakarışıklık içinde geçti. Terazi kefelerindeki ikircim sabaha değin sürdü ta oranj orduların gerilemelerine değin. Süvariler atağa geçirildiler.

Öğle sonunun geç saatlerinde Slavovitsa'ya gelen yenenler her yanı ıpıssız buldular, yeni bir görev vardı önlerinde: Baş suçlu Stamboliyski'nin bulunup yakalanması gerekiyordu artık.

en sonunda yakalanış

Bir sürek avıdır başladı gerçekten: Onu taş altında, ağaç kovuğunda arıyorlardı. Başta subaylar olmak üzere nice asker bölükleri bir yandan öte yana koşturuyorlar; Stamboliyski oralardaymış denilen her yakaya atılıyorlardı. İz sürüyorlar, izi yitirip şaşkına dönüyorlar, başka bir yöne döneniyorlardı.

Stamboliyski kendi takımının yenilgisinden sonra Slavovitsa'ya yine döndü, köşke uğrayıp kimi gereçler aldı. Geceleyin Panagürişte ve İhtiman yönünde otomobiliyle bir kaç dolaşma yaptı. Sisli bir duygu onu yardım geleceğine umutlandırıyordu daha kimbilir başka yerlerdeki çatışmalarda yandaşlar başarılı olmuşlardır belki... Her olasılığa karşı ağabeyi Vasil'i başına bir zarar gelmesin diye istediğini yapmakta serbest bıraktı, birlikte yakalanırlarsa...

Ertesi gün 12 Haziran, o aynı yerlerde büyülenmiş gibi dolaşıyordu. Belki bir şeyler bekliyordu yine, belki de en güzel çocukluk anılarının geçtiği yerlerden ayrılamıyordu. Bununla birlikte stratejik düşünceleri vardı: Düşmanı aldatıp zaman kazanmak için.

Bu trajik dakikalarda bile o sanki bir görünmez adam, yakalanmaz hayalete dönüşmüş gibi düşünülüyordu. Askeri yöneticilerin edindikleri bilgilere göre onu her çalılık dibinde, her evin arkasında görebilecek kertede kitlelerin düşünü bir bayrak gibi dalgalandırmıştı.

Böylesine yine Dinkate köyünden bildirdiler.

Stamboliyski'nin Kalugerovo'dan «Aziz Nikola» manastırına veya Elecik tepesine doğru çekilmekte olduğu anlaşılmıştır.

Daha başka bilgiler şöyleydi:

«Bura halkına bakılırsa dün saat beş altı sıralarında Stamboliyski'yi görmüşler. Otomobiliyle Panagürişte'ye doğru gitmiş.»

Panagürişte'den bildiriyorlardı :

«Alınan bilgilere göre Stamboliyski Panagürişte hastanesinde ya da fidanlığındaymış. Sıkı bir baskın ve aramadan sonra oralarda bulunamadı. Ama az sonra Popitsi köyünde olduğu haberi geldi. Yakalanması için adam gönderdik hemen.»

Sofya bölüğü komutanı yüzbaşı Harlanov'un bildirdiği de şöyleydi:

«Dün Stamboliyski'nin ağabeyi yakalanmıştır. Stamboliyski günahlarıyla ezilmiş olarak aç susuz dolaşıyor. Hiç de temiz olmayan vicdanı en son yapacağı doğru işi de engelledi: Teslim olmuyor.»

Garnizon komutanı Slaveyko Vasilev'in kendisi bildiriyordu:

«Stamboliyski'nin çekilmesine ilişkin bilgiler birbiriyle çelişiyorlardı. Kimi köylüler ayın onbi-

rinci günü öğleden sonra Panagürişte'yle Topolitsa arasında onu yandaşlarıyla birlikte çekilirken gördüklerini, kimi köylüler de otomobille Abdullare'den Popintsa yönüne gittiğini söylüyorlar.»

Sofya ile Pazarcık arasındaki bu telgraf yağmurunda başka bir anlam vardı. Sofya'da Stamboliyski'nin geleceği için kaygılanıyorlardı. Onun adından korkunç bir mahkemenin simgesinden korkar gibi korkuyorlardı. Üçüncü gün olmuştu hala yakalanamamıştı. Neden ama? Şu tutuklama sözü yine de resmi olduğunca insancıl ve yasal görülüyor. Başka telgraflar da güzel anlatımlarla sürüyordular. Yakalandı mı? Cezaevinden kaçarak tehlikeler yaratabilen katil mi o?

İri yapılı gövdesi kimi kez Vetren şosesinden, kimi kez Elecik tepesinde giden genç ormanın yolundan, kimi kez de Panagürişte'ye doğru tarlaların çayırların arasından aşıyor sanki doğa araştırıcısı bir bilgin gibiydi.

Şoförü arabayı bırakıp gitmişti. Çalılıklarda, gölgelikler de gizlenmesi gerekiyordu; unutulmuş patikalarda kısa yollardan geçerek kişisel tanışlarının olduğu köylere gitmeğe çalışıyordu. Tanışlarının kendini durum aydınlanıncaya değin bir kaç gün için gizleyeceğini umuyordu.

Aslında nerelerdeydi acaba? Bu kovalamacanın uzun süreceği belliydi.

Açık havada tek başına kala kaldı. Bildiği yerlerdi. Ta küçüklüğünde gelmişti buralara. Golyak köyü yakınlarındaydı. Burda kendine bağlı bir yol gösterici bulacağına güveniyordu. Balkanları aşabilirdi. Yol kıyısındaki hendeklere uzanıyordu. Toprak nemliydi, içini titretiyordu. Saatler geçti. Geçe olmuştu. Yiyecek bir şeyi yoktu. İstemeye karar verdi.

Stamboliyski, ilk geçen arabaya:

«Hey Bulgar,» diye seslendi «Biraz bekle.»

«Ne var?»

«Aç bir adamım, eğer ekmeğin varsa biraz ver bana.»

Adam: «Olur.» diye yanıtladı. Peynir ekmek uzattı.

Konuşma kısaydı, çünkü gece karanlıktı ve adam ivedeleniyordu.

Stamboliyski, gizlendiği yere döndü. Geceyi uykusuz geçirdi. Nemden her yanı tutulmuştu. Saatler geçti yine bekliyordu.

Sonunda kalkıp, köye doğru yürüdü. Bir çıkış aramalıydı.

İlk meyhaneye girip kahvaltı istedi.

«Nerelisiniz bayım?»

Kendini Filibe'den kereste tüccarı olarak tanıttı.

Meyhaneye köylüler girip çıkıyor, fısıldaşıyorlardı. Kısa boylu bir adam yaklaşarak korkuyla fısıldadı:

«Günaydın Bay Stamboliyski, sizi tutuklamamız için buyruk var.»

Yeni muhtardı.

«Benim Stamboliyski olduğumu nerden biliyorsun?»

Muhtar: «Bikov, gel de söyle,» diye seslendi.

Bikov, adındaki genç çocuk ilerledi.

«Bu Stambolinski'dir Slavovitsa'da görmüştüm.»

Stambolinski doğruldu. O anda meyhaneye bir kaç silâhlı kişi girmişti.

«Beni ele verdiniz, Juda'nın İsa'yı ele verişi gibi...»

Karşı koyamazdı artık. Dahası bu işin sona erdiğine kıvanmıştı bile.

Karşı koyamazdı artık. Dahası bu işin sona

erdiğine kıvanmıştı bile. Vetren'e götürüldü. Oradan da büyük olay telefonla Pazarcık'a bildirildi.

Albay Slaveyko Vasilev, Stambolinski'yi görmek için geldiğinde hava kararıyordu.

Stamboliyski, albaya baktı:

«Sonunda koruma komutanı bakanı yendi.» dedi.

Toplanan köylülerin çoğunluğunun duyduğu bu konuşma çok anlamlıydı.

«Bunu nasıl yorumlayayım, bir teşekkür olarak mı almalıyım?»

«Niçinmiş o.» Stamboliyski, Vasilev'i tersledi.

«Subay dediğin görevini yapar. Ben o zamanlar vicdanıma göre davranıyordum, şimdi yaptığım görev gibi.»

Stamboliyski:

«Görev mi?» diye sordu. «Kime karşı?»

«Ulusuma karşı.»

«Ülus ha?»

«Neden olmasın?»

«Boynunu ipe uzatarak mı?»

«Dinleyin Bay Stamboliyski, siz daha durumunuzun bilincinde değilsiniz. Acıma dilemeniz gerekir. Suçlamaya kalkışmak değil.»

Vestren'de, silâhlı kişiler onu polisin elinden almaya çalışmışlardı. Slaveyko Vasilev ile arabaya binerken, silâhlı bir küme köylü onu yeniden almaya çalıştı. Sağ salim teslim alındığına ilişkin bir belge alındıktan sonra bıraktılar. Otomobil Pazarcık'a yollandı.

«Hain. Alçak. Satılmış.»

Bunlar hep Stamboliyski'ye haykırarak söylenenlerdi. 27. Stepin Alayı karargâhında durdular. Yeni bir kalabalık: Memurlar, gerici gençlik örgütü üyeleri, çiftçilerin ilkesel düşmanları. Stamboliyski'yi korumak için iki sıra dizilmiş subayların

arasından geçirmek gerekiyordu. Yine de en aşağılık sözler duyuyor, tükürüklerle karşılaşıyordu...

Zar, zor komutanın odasına ulaştı.

«Bu ulusa ne yaptım ki... Benden ne istiyorlar?»

«İşte halk yönetimi dediniz bu?» diye alay etmeye çalıştı Slayevko Vasilev.

Sofya'yı aradı: Stankov, Vilkov, Rusev ona düşük başbakanın derhal Sofya'ya gönderilmesi gerektiğini bildirdiler.

Tuhaf bir raslantı olarak o anda kışlanın avlusuna Slavovitsalı olan iki subay, Harlokov ile Dipçinkov girdiler.

Yüzbaşı Harlokov, hemen kendisini tanıtarak bildirdi:

«Albayım, düşük başbakanı alarak Sofya'ya götürme buyruğu getirdim. Çünkü o Sofya Birliğinin olduğu yerlerde yakalandı.»

Bu buyruk, bakanların Vasilev'e verdiği buyruklara uygundu. Vasilev'de Stamboliyski'yi Yüzbaşı Harlokov'a teslim etti.

Aynı gece otomobiller hemen yola çıktı.

Ertesi gün Sofya'daki Basın Müdürlüğü şu bildiriyi yayınladı:

«Stamboliyski, dün saat 8 de Golak köyünde, köylülerce yakalanmıştır. Orada kendisini kereste tüccarı olarak tanıtmış bir tuğlacıdan 300 levalık tuğla satın almış ve bu tuğlacı yoluyla da muhtarla bağlantı kurmayı tasarlamış ama köylüler kendisini tanıyınca tutuklamışlar. Stamboliyski o zaman Vetren'de komutana teslim olduğuna ilişkin, bir mektup yazmış öğleden sonra saat 3'e doğru Vetren'den Pazarcık'a getirilmiş, bu kentte de halk kendisini öfkeyle karşılamış, linç etmek istemiş. Bu tehlike karşısında kentteki ordu birlikleri Stamboliyski'yi aramaya çıktıklarından kalanlarla

koruyamayacağından çekinerek subay onu Slavovitsa'ya geri göndermek zorunda kalmış, çünkü Stamboliyski gerekli eşyasını almak istiyormuş. Yolda otomobil silâhlı köylülerin saldırısına uğramış, hemen yeniden yakalanması ve güçlü bir koruma altında Sofya'ya getirilmesi emredilmiş. Bu sabah gelen bilgilere göre Slavovitsa'nın batısında izlerine raslanmış. İzlenirken yine çatışma çıkmış, bu gün gelen son haberlere göre Stamboliyski bu çatışmada öldürülmüştür.

Hükümet adamları çok üzgün olup çok sıkı bir soruşturma açılması için buyruk vermişlerdir.

Doğru hiç bir yanı bulunmayan bu bildiri tümüyle düzmeceydi. Ama darbeciler arasında kargaşalığın sürdüğünü, onların da karanlıkta kalmış gizli bir takım kimselerin elinde oyuncak olduğunu gösteriyordu. Korkular varlığını hâlâ sürdürüyordu.

Öylesine ki hem Stamboliyski'nin yaşamına son verilecek hem de bu bir giz olarak kalacaktı.

Hükümetin üzüntüsü o denli düzmeceydi ki buna inanan tek namuslu kişi bulmaya olanak yoktu. Bu duydukları utanç içten olmaktan çok vicdanlarından biraz olsun korkan kimselerin üzüntüleriydi. Bu vicdan onları yine yaşamları boyunca gerçekten izleyecekti.

efsane

Sayın okuyucu, kahramanımızın yazgısını öğrenmek için sabırsızlandığınızı görüyorum.

O yok artık. Ama mezarı neresidir?

Otomobil Stamboliyski'yi Slavovitsa'daki köşkünün yakınına götürdü. Hiç bir saldırı olmamıştı, sağ esen gelmişlerdi; köşk askerlerden kimi

kuşkulu kişilerle, başıbozuklarla doluydu; burası elde edilen kale gibiydi, aşağı yukarı herkez istediğince dolaşıyor, evindeymişcesine davranıyordu.

Stamboliyski daha yoldayken kendisine hiç de iyi bir şeyler hazırlanmamakta olduğunu sezinlemişti. Ona eşlik eden iki kişi suskundu, ya da kimi kez yadırgı sözler geçiyordu aralarında. Stamboliyski onları karanlık niyetli bağnazlar olarak gördü çünkü bakışlarını kaçırıyorlardı. Stamboliyski'ye dayanılmaz kertede öldürücü gelen sigara üstüne sıgara içmeleriydi. Ulaştıklarında Harlakov'un buyruğuyla çevresi askerlerle sarılarak köşke sokuldu.

Köşk çevresi kasketlerini gözlerine dek indirmiş, taş gibi suskun sakallı adamlarla korunuyordu. Kimdi bunlar? Stamboliyski en adi canilerin eline düştüğünü anladı. Bunlar bu ıssız ormanlarda, bu kargaşa günlerinde gerçek darbecilerden çok daha güçlüydüler.

Onu nöbetçiler dairesine koydular. İki adam yere yıkmağa çalıştı. O duvara dayanarak ayakta durmağa çalışıyordu. İlk sordukları şu oldu:

«Devletten aşırdığın paralar nerede?»

Stamboliyski susuyordu. Soru ona çok yadırgı gelmişti, çünkü devletin tek kuruşuna bile elini sürmemişti. Bu adamlar nasıl kimselerdi acaba?

«Susuyorsun ha kartoloş!»

Yanağına inen iki üç tokat burnundan kan gelmesine neden oldu.

«Beni öldürmekle yanlışa düşüyorsunuz - dedi yumuşak sesiyle - Ben yine Bulgaristan'a gerekli olacağım,»

Onları sözleriyle inandırmağa yatıştırmağa çalışıyordu ama adamların ruhları sağırlaşmıştı Stamboliyski'nin sözlerindeki gerçeği duymuyorlardı.

Böyle bir gerçeğin cellâtlar için bir değeri yoktu ki, en aşağılık sövgülerle karşılıyorlardı.

«Makedonya'yı satacaksın ha? Ha?»

O anda yüzbaşı Harlakov girdi içeriye. İki kişi ortadan çekildi.

«Beni öldürmekle yanlış iş yapıyorsunuz,» diye yineledi subaya «Ben yine gerekeceğim Bulgaristan için...»

«Sizi öldürmeye kimsenin niyeti yok bay Stamboliyski,» dedi sertçe yüzbaşı, «Yarın Sofya'ya götüreceğiz sizi, buyruk böyle.»

Stamboliyski fısıldadı:

«Neden yarın? Neden şimdi değil?»

«Siz yorgunsunuz. Dinlenmeniz gerekli.»

«Beni öldürmekle yanlış iş yapıyorsunuz,» dedi üçüncü kez, «Ben yine Bulgaristan'a gerekli olacağım.»

«Bu da olabilir,» diye yanıtladı Harlakov, «Yalnızca sakinleşin bay Stamboliyski. Kimsenin sizi öldürmeye niyeti yok.»

«Hayır, hayır beni inandırmaya çalışmayın. Beni yok ettiğinizde neler kaybettiğinizi anlayacaksınız. Beni öldüreceksiniz bundan kolay bir şey yok. Ama Bulgaristan'ı bir iç savaş arenasına çevireceksiniz.»

Harlakov ona Bulgaristan'ın iç politikasıyla dış politikasına ilişkin bir kaç soru sordu. Böyle şeyler düşünmenin sırası mıydı? Tepesinin üstünde kara bulutlar dolaştığını, yakında yıldırım düşeceğini de biliyordu. Gözden yiten iki cellât subayın gidişinden sonra hemen gelecekler. Anlaşılan aralarında bir ilişki vardı. Stamboliyski en kötü olasılığı bekliyordu, bu nedenle de kanayan burnunu mendille tutarak konuştu:

«İç politikada her çeşit denemeye izin verilmişti. Dış politikaya gelince Bulgaristan'ın zaman

yer ve olgularca çizilen tek bir yolu vardı: Balkanlarda anlaşma politikası ile slavlarla sıkı işbirliği. Başka türlü her yol ülke için yok edici ve uğursuz olacaktır.»

Ağabeyi Vassil'i de getirdiler. Slavovitsa'da bir mahzende bulup tutuklamışlardı. İki kardeş bu yıkım karşısında sessizce birbirine bakışıyorlardı.

Belli ki bu bir yüzleştirmeydi. Kesinlikle kimi açıklamaları koparmak, kimi gizlere ulaşmak istiyorlardı. Stamboliyskinin çalışma odası aranmış, masasının kırılmış olduğunu bilmiyor daha. Tüm belgeler bir çuvala doldurulmuştu, belki de bunları Sofya'ya götürmek gerekecekti.

Harlakov, Vasil'in öteki odaya götürülmesini buyurdu, belki de bir tuzak olmalıydı.

«Bay Stamboliyski siz kaygılanmayınız. Dinleniniz, hepimiz de yorgunuz, yarın erkenden Sofya yolundayız.»

Ceza takımının komutanı böyle deyip çekti gitti. Bunca oyun niyeydi? Düşünüyordu Stamboliyski.

Karşısında kimin bulunduğunu biliyordu.

Beş dakika geçmeden önceki iki sakallı içeri girdiler. Sarhoştular şarap kokuyorlardı. Stamboliyski mahzenin kapısını kırdıklarını, hepsinin de sarhoş olduklarını anladı. Bu tehlikeye doğru atılmış yeni bir adımdı. Şaka yapmaya çalıştı:

«Bir bardak şarap beni de belki canlandırırdı.»

«Bir bardak zehir istemez misin?» diye kısık sesle söylendi sakallının biri; Stamboliyskiyi itti, ama onun yerinden kıpırdamadığını görünce de şaştı kaldı.

Dışarda dağda bayırda bunca aç çıplak gezmesine karşılık Stamboliyski gücünü yitirmemişti

daha. Haydutlar nasıl başlayacaklarını düşünüyorlardı.

«Bir bardak zehir istemez misin?» diye yineledi adam aynı anda elinde kara saplı bir bıçak parladı.

Stamboliyski çekilip savunma durumuna geçti.

Ama cellâtlar oyalanıyorlar mıydı ne? Bu kanlı ezinç uzun zaman sürdü gitti. Sessiz ova üstünde yıldızlar parlıyordu. İlk horozlar öttü sonra. Köşkte uyumuyorlardı. Sarhoş saatleri sürüp gidiyordu. İki kama parladı bir ara, capcanlı gövdeye saplandı. Kurban gitgide güçsüzleşiyordu. İki cellât zaman zaman rapor etmek ya da iki kadeh atmaya çıkıyorlardı.

Artık yarı ölü olarak zorlukla doğruldu Stamboliyski, son bir çaba göstererek duvara kanıyla yazdı.

S.T 1923

Kalem bu acıyı pek çok yerinden bıçaklanmış gövdenin yıkılmasını yazmayı iteliyor. Lazor Basakov'un tanıklık ettiğine göre Stamboliyski otuza yakın bıçak yarası almış ki böylesi hiç bir barbarlık olayında bile görülmemiştir.

Stamboliyskiyle birlikte ağabeyi Vasil de öldürülüyor. Önemli bir tanıktan çekinmişlerdi.

Sabahleyin erkenden köşk yakınlarındaki bir bağa gömüldüler. Ama yabancı gazetecilerin olayın geçtiği yeri görmek istemeleri üzerine 26 Haziran cumartesi gecesi ölüler arabayla vitran köyünün alt başlarına götürülüp Meriçin kumlasına gömüldüler.

Halk iç yükümlülüğüyle dolu olarak «Yanina Gramada» tepesinde Aleksandr Stamboliyski adına büyük bir anıt mozole yaptırdı.

Böylece Stamboliyski halk efsanelerine halk belleğine halkın onuru ve özgürlüğü için can vermiş bir önder olarak geçti.

Ezgiler şöyle sürüyordu artık:

Orman ağlamış
Ormanın yaprakları da,
Erkekler kara gömleklerle
Dullar kara baş örtüleriyle;
Ovalar ağlamışlar
Ovalardaki çayır çimen,
Ağlamışlar zindanlardaki köylüler
Alanlardaki yetimlerle öksüzler,
Ağlamışlar Stamboliyski için...

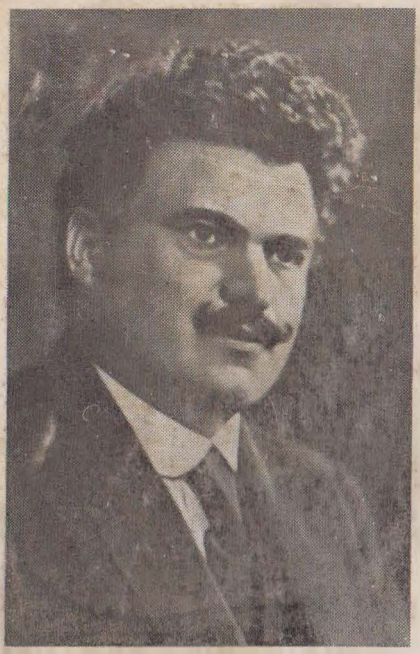
Neredeyse Stambol gelsin artık
Toprakları görsün sırasıyla:
Toprağımız karalandı,
Ormana kara lekeler çalındı,
Çayırları yaktı kırağılar,
Kasırga esti köylerimizde

Neredeyse Stambol gelsin artık,
Gürbüz gövdesini görelim.
Gözleri ateş benzeri parlasın üstümüzde,
Erkek sesini duyalım,
Acılarımız dağılsın...

Meriç kanlı akıyor,
Kimseye ses ettiği yok,
Stambol için sormalı
Neredeyse gelsin görelim artık.

SON

157



Aleksandr Stamboliyski, Bulgaristan tarihinde çok önemli bir yeri olan devlet adamlarından birisidir. Dünyanın en eski köy partilerinden biri olan Çiftçi Halk Birliğinin önderi sayılan Stamboliyski hakkında çeşitli eserler yazılmıştır. Ludmil Stoyanov'un bu romanı da o eserler arasında en önemli olanıdır.

Bilimsel ve tarihi bir değeri de bulunan bu romanın Türk kamuoyunca ilgiyle karşılanacağına inanıyoruz.

Kitabın başında, ayrıca, Bulgar Çiftçi Halk Birliği Merkez Komitesi Sekreteri Nikolay Georgiev'in Türk okuyucuları için yazdığı bir önsöz de bulunmaktadır.

HABORA
kitabevi

25 Lira